

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU İKTİSADI ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE’NİN D-8 ÜLKELERİ İLE TİCARİ İLİŞKİLERİNDE HAVAYOLU
TAŞIMACILIĞININ YERİ (2002-2012)**

Yüksek Lisans Tezi

ALİ İBRAHİM MURAT AŞKIN

İSTANBUL 2013

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU İKTİSADI ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE'NİN D-8 ÜLKELERİ İLE TİCARİ İLİŞKİLERİNDE HAVAYOLU
TAŞIMACILIĞININ YERİ (2002-2012)**

Yüksek Lisans Tezi

ALİ İBRAHİM MURAT AŞKIN

Danışman: PROF.DR. GÜLFETTİN ÇELİK

İSTANBUL 2013

TEZ ONAYI

Enstitümüzün, Ortadoğu İktisadı Anabilim Dalında Yüksek Lisans öğrenimi gören 506210009 no. lu Ali İbrahim Murat AŞKIN' nın hazırladığı "Türkiye'nin D-8 Ülkeleri İle Ticari İlişkilerinde Havayolu Taşımacılığının Yeri (2002-2012)" konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunması ve sözlü sınavı Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin 15. maddesi uyarınca 23.07.2013... tarihinde saat 14.30... 'da yapılmış sorulara alınan cevaplar sonucunda adayın tezinin ...kabul... ne OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Prof. Dr. Gülfettin ÇELİK	Olumlu	
Yard. Doç. Dr. İ. Murat BOZKURT	Olumlu	
Doç. Dr. Nuri TINAZ	Olumlu	

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı	: Ali İbrahim Murat Aşkın
Anabilim Dalı	: Ortadoğu İktisadı
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Gülfettin Çelik
Tez Türü ve Tarihi	: Yüksek Lisans - Ağustos 2013
Anahtar Kelimeler	: D-8 Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Havayolu Taşımacılığı

ÖZET

TÜRKİYE’NİN D-8 ÜLKELERİ İLE TİCARİ İLİŞKİLERİNDE HAVAYOLU TAŞIMACILIĞININ YERİ 2002-2012

Dünya ticaret hacmindeki artışlar, küreselleşme, gayri safi hasılda büyüme, yeni teknoloji ve geniş gövdeli uçakların üretimi, insanların konfora ve zamana daha fazla kıymet vermeleri gibi sebeplerle havayolu yolcu ve kargo taşımacılığı son yıllarda hızla gelişen taşımacılık türü haline gelmiştir.

Küresel ölçekte yaşanan tüm bu gelişmeler sektörün hızla büyümesini beraberinde getirmiş, sivil havacılık politikaları dünyanın pek çok ülkesinde olduğu gibi, Türkiye’nin de temel politikalarından biri haline gelmiştir. Ülkemizde, iç hat havayolu taşımacılığının serbestleştirilmesi, havaalanlarında kamu-özel sektör işbirliği ve dışa açılım uygulamaları ve hava aracı bakım faaliyetlerindeki gelişmeler sonucunda havayolu taşımacılığı sektörü önemli bir gelişme kaydetmiştir.

Havacılık sektörü, ticari ve turizm ilişkilerinin gelişmesinde ve coğrafi konumu itibarıyla yoğunlaşan ve çeşitlenen dış ilişkilerimizin hayata geçirilmesinde büyük rol oynamakta ve Türkiye’nin sosyal ve ekonomik kalkınması bakımından da politika öncelikleri arasında önemli bir yer tutmaktadır. Türk sivil havacılık sektöründeki gelişmelerin yanı sıra bölgesel düzeydeki işbirlikleri ve uluslararası çok taraflı

platformlarda yürütülen aktif çalışmalar neticesinde bulunduğumuz coğrafyadaki ülkelerle ilişkilerin geliştirilerek Türk sivil havacılığının yeni pazarlara açılması ve Türk sivil havacılık sektörünün yurt dışındaki yatırım imkânlarının önü açılmıştır.

Bu çalışma ile Türkiye'nin yürüttüğü bölgesel işbirliği inisiyatifleri arasında yer alan D-8 Ekonomik İşbirliği Teşkilatı üye ülkeleri ile havayolu taşımacılığı alanında mevcut işbirliğinin ticari, ekonomik ve kültürel ilişkilerin gelişmesine olan katkısı incelenmeye çalışılmıştır. D-8 ülkeleri ile sivil havacılık alanında yapılacak işbirliğinin Türkiye'ye sağlayacağı ekonomik kazanımlar açısından son derece önemli bir girişim olduğu görülmüştür. Türkiye D-8 ülkeleri ile ikili ve çok taraflı anlaşmalarla uçulan nokta sayısı ve uçuş ağını genişletmek ve sefer artışları yapmak suretiyle özel sektörümüzün bu pazarda yer almasını sağlamış, yeni işbirliği olanakları oluşturulmuştur. D-8 ülkeleri ile hava ulaştırma ağının yaygınlaştırılması ile mevcut ticari, ekonomik ve kültürel ilişkilerimizin daha da gelişmesine katkıda bulunulmuştur.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname	: Ali İbrahim Murat Aşkın
Field	: Economics of the Middle East
Supervizor	: Professor Gülfettin Çelik
Degree Awarded and Date	: Master - August 2013
Keywords	: D-8 Organization for Economic Cooperation, Airport Transport

ABSTRACT

THE IMPORTANCE OF AIR TRANSPORTATION IN TRADE RELATIONS BETWEEN TURKEY AND D-8 COUNTRIES 2002- 2012

Increases in the volume of world trade, globalization, the growth of the GDP, the production of high-tech wide-body aircrafts, and reasons why people give more attention on comfort and time, have made airline passenger and cargo transportation a fast-growing type of transport in recent years.

All of these developments on a global scale brought about the rapid growth of the sector, as well, like many other countries of the world, civil aviation policies has become one of the main policies of Turkey. In our country, a result of the liberalization of domestic air transport, public-private sector cooperation in airports, outward opening applications, and developments in aircraft maintenance operations, air transport industry has made a significant improvement.

The aviation sector plays a major role in thriving trade and tourism relations and implementation of intensifying and diversifying external relations due to geographical location, and has an important place in political policy priorities regarding

the social and economic development of Turkey. Right along with developments in the Turkish civil aviation sector, collaborations at the regional level and as a result of active studies in multilateral cooperation and international platforms, the Turkish civil aviation were carried out in new markets by developing relations with countries in geography and Turkish civil aviation sector was opened to foreign investment opportunities.

In this study, one of regional co-operation initiatives undertaken by Turkey, which is the existing collaboration in the field of air transport among the D-8 Organization for Economic Co-operation member countries, has been studied in terms of the contribution to the development of trade, economic and cultural relations. It has been seen that cooperation between D-8 countries and Turkey in the field of civil aviation was an extremely important initiative in terms of economic gains. By bilateral and multilateral agreements between Turkey and D-8 countries, increases in the number of destinations and flight times, and expanding the network, it was provided for the private sector to get involved in this market and created new opportunities for cooperation. Dissemination of air transport network among D-8 countries contributed to existing commercial, economic and cultural relations to be developed further.

ÖNSÖZ

D-8 Ekonomik İşbirliği Teşkilatı geliştirmekte olan 8 ülke, (Bangladeş, Endonezya, İran, Malezya, Mısır, Nijerya, Pakistan ve Türkiye) arasında ekonomik işbirliğini geliştirmek ve ticareti arttırmak, üye ülkeler arasında karşılıklı iktisadi, teknik, kültürel ve siyasi alanda dayanışmayı pekiştirmek ve dünya ekonomileri ile bütünleşmek amacıyla kurulmuştur. D-8, ülkeleri ve kapsadığı coğrafi alan dikkate alındığında bölgesel olmaktan çok küresel bir görünüm arz etmektedir. D-8'ler faaliyet ve çalışmalarını ağırlıklı olarak başta Zirve olmak üzere muhtelif düzeyde toplantıların düzenlenmesi oluşturmaktadır. Bu toplantılarda bir yandan D-8'in amaç ve hedeflerine yönelik politikalar oluşturulurken, diğer yandan işbirliği alan ve konularına yönelik bazı somut işbirliği proje ve konuları da ele alınmaktadır. Bu çerçevede D-8 ülkeleri ile sivil havacılık alanında ilişkileri geliştirmek amacıyla harekete geçen Türkiye, üye ülkelerin işbirliği alanlarına sivil havacılığın da resmi olarak dahil edilmesini sağlamıştır. D-8 üyesi ülkeler ile sivil havacılık alanındaki ilişkilerin geliştirilmesi ve Türk Sivil Havacılık İşletmelerine iş yapma imkanı sağlanması bakımından ülkemize sağlayacağı ekonomik kazanımlar açısından son derece önemlidir.

Bu çalışma ile Türkiye ile D-8 üye ülkeleri arasında havayolu taşımacılığı alanında işbirliği olanaklarının geliştirilmesi ve havayolu taşımacılığının üye ülkeler arasında ticari, ekonomik ve kültürel ilişkilerin gelişmesine olan katkısı incelenmeye çalışılmıştır. Bu çalışmanın başından itibaren her konuda büyük ilgi, destek ve yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım değerli hocam Prof. Dr. Gülfettin Çelik'e, çalışmaya görüşleri ile katkıda bulunan Sivil Havacılık Genel Müdür Yardımcısı Sayın Bahri Kesici'ye ve desteğini benden esirgemeyen saygı değer eşim Büşra Aşkın'a çok teşekkür ederim.

İstanbul, 2013

Ali İbrahim Murat AŞKIN

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
TEZ ONAYI	i
ÖZET	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLO LİSTESİ	xiii
ŞEKİL LİSTESİ	xvi
KISALTMALAR	xvii

GİRİŞ

BİRİNCİ BÖLÜM

ULAŞTIRMA VE HAVAYOLU TAŞIMACILIĞI

I.ULAŞTIRMA VE LOJİSTİK	8
A.Ulaştırma Kavramı	8
B.Lojistik Kavramı	10
C.Taşıma Türü Seçimi	12
II.HAVAYOLU TAŞIMACILIĞI	14
A.Havayolu Taşımacılığı	17
B.Havayolu Ulaşımının Gelişimi	18
1.Gelişme Dönemi (1918-1938)	19
2.Büyüme Dönemi (1938-1958)	19
3.Olgunluk Dönemi (1958-1978)	20
4.Liberalleşme Dönemi (1978-....)	21
C.Havayolu Taşımacılığının Ekonomik Özellikleri	21
1.Havayolu Taşımacılığı Sektörünün Oligopolistik Özellikleri	22
2.Hava Taşımacılığının Sektörel Özellikleri	24
D.Havayolu Taşımacılığında Eğilimler	28
1.Havayolu İşletmeciliğinde Serbestleşme	29
2.Düşük Maliyetli Havayolu İşletmelerinin Yaygınlaşması	30

3.Bölgesel Havayolu Taşımacılığı	30
4.Küresel ve Kesintisiz Uçuş Ağları	31
5.Havaalanı İşletmeciliğinde Serbestleşme	32
a)Havaalanlarında Ticarileşme Eğilimi	33
b)Havaalanlarında Özelleştirme Eğilimi	34
c)Havaalanlarında Küreselleşme Eğilimi	35
6.Ticari Uçak Üretimi	35

İKİNCİ BÖLÜM

DÜNYA HAVAYOLU TAŞIMACILIĞI VE TÜRKİYE’NİN YERİ

I.DÜNYADA HAVAYOLU TAŞIMACILIK GELİŞİMİ	39
II.DÜNYA HAVA TAŞIMACILIK GELİŞİM ÖNGÖRÜLERİ	42
III.TÜRKİYE’DE HAVAYOLU TAŞIMACILIĞI	46
A.Türkiye'nin Ulaştırma Sistemi	46
B.Türkiye'de Sivil Havacılığın Gelişimi	48
C.Türkiye’de Ulaşım Sektörü İçinde Havayolu Ulaşımı Ve Gerçekleşmeler	51
D.Havayolu Ulaşımı Gerçekleşmeleri ve Ulusal Öngörüler	55
IV.TÜRK HAVACILIK SİSTEMİNDE GELİŞMELER	60
A.İç Hat Havayolu Taşımacılığının Serbestleştirilmesi	60
B.THY’nin Özelleştirilmesi ve Rekabet Hukuku Bakımından Etkileri	64
C.Havaalanlarında Kamu-Özel Sektör İşbirliği ve Dışa Açılım Uygulamaları ...	66
D.Hava aracı Bakım Faaliyetlerindeki Gelişmeler	68
V.TÜRK SİVİL HAVACILIK SİSTEMİ GZFT ANALİZİ	70
A.Güçlü Yönler	70
B.Zayıf Yönler	71
VI.TÜRKİYE’NİN DAHİL OLDUĞU ULUSLAR ARASI KURULUŞLAR.....	72

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
D-8 EKONOMİK İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI VE SİVİL HAVACILIK
ALANINDA İŞBİRLİĞİ

I.D-8 EKONOMİK İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI	73
A.Kuruluşu ve Amacı	73
B.Amaç ve İlkeler	74
C.D-8'in Organları	75
D.İşbirliği Alanları, Faaliyet ve Projeler	76
1.Ticaret	76
2.Sanayi	77
3.Haberleşme, Enformasyon, Bilim Ve Teknoloji	77
4.Tarım	78
5.Finans, Bankacılık, Özelleştirme	78
6.Yoksulluğun Önlenmesi, İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi	79
7.Kırsal Kalkınma	79
8.Enerji	79
9.Çevre	80
E.D-8 Tercihli Ticaret Sistemi	80
F.D-8 Ülkelerinin Önemi	81
1.D-8 Ülkelerinin Jeopolitik Önemi	82
2.D-8 Ülkelerinin Ekonomik Potansiyeli	83
II.SİVİL HAVACILIK ALANINDA İŞBİRLİĞİ	89
A.D-8 Sivil Havacılık Alanında İşbirliği Tarihçesi	89
1.Birinci Toplantı: 28-29 Haziran 2007, Antalya, Türkiye	90
2.İkinci Toplantı: 08-10 Eylül 2007, İsfahan, İran	91
3.Üçüncü Toplantı 17-18 Haziran 2008, Bali, Endonezya	92
4.Dördüncü Toplantısı 26-27 Kasım 2010, Antalya, Türkiye	93
5.Beşinci Toplantı 8-9 Haziran 2011, Jakarta, Endonezya	95
6.Altıncı Toplantı, 18-19 Ekim 2012, Abuja, Nijerya	97
B.Sivil Havacılık İşbirliği Alanları	98
1.Türkiye'nin Uçak Bakım Ve Eğitim Merkezi Olma Projesi	98

2.D-8 Ülkeleri, Havacılık Ve Uzay Sanayinde İşbirliği	100
3.D-8 Ülkeleri, Türk Modeli Olarak Bilinen Yap İşlet Devret Modeli	100

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN D-8 ÜLKELERİ İLE TİCARİ İLİŞKİLERİNDE HAVAYOLU TAŞIMACILIĞI (2002-2012)

I.TÜRKİYE-BANGLADEŞ TİCARİ İLİŞKİLERİNDE HAVAYOLU

TAŞIMACILIĞI	104
A.Ticari İlişkiler	104
B.Hava Ulaştırma İlişkileri	106
C.Dış Ticaret	107
1.Havayolu İle İhracat	109
2.Havayolu İle İthalat	113
D.Turizm ve Havayolu Ulaştırması	117

II.TÜRKİYE-ENDONEZYA TİCARİ İLİŞKİLERİNDE HAVAYOLU

TAŞIMACILIĞI	119
A.Ticari İlişkiler	119
B.Hava Ulaştırma İlişkileri	121
C.Dış Ticaret	122
1.Havayolu İle İhracat	125
2.Havayolu İle İthalat	129
D.Turizm ve Havayolu Ulaştırması	133

III.TÜRKİYE-İRAN TİCARİ İLİŞKİLERİNDE HAVAYOLU TAŞIMACILIĞI

TAŞIMACILIĞI	135
A.Ticari İlişkiler	135
B.Hava Ulaştırma İlişkileri	136
C.Dış Ticaret	139
1.Havayolu İle İhracat	141
2.Havayolu İle İthalat	145
D.Turizm ve Havayolu Ulaştırması	147

IV.TÜRKİYE-MALEZYA TİCARİ İLİŞKİLERİNDE HAVAYOLU	
TAŞIMACILIĞI	149
A.Ticari İlişkiler	149
B.Hava Ulaştırma İlişkileri	151
C.Dış Ticaret	153
1.Havayolu İle İhracat	155
2.Havayolu İle İthalat	158
D.Turizm ve Havayolu Ulaştırması	161
V.TÜRKİYE-MISIR TİCARİ İLİŞKİLERİNDE HAVAYOLU TAŞIMACILIĞI	
A.Ticari İlişkiler	164
B.Hava Ulaştırma İlişkileri	166
C.Dış Ticaret	168
1.Havayolu İle İhracat	170
2.Havayolu İle İthalat	173
D.Turizm ve Havayolu Ulaştırması	177
VI.TÜRKİYE-NİJERYA TİCARİ İLİŞKİLERİNDE HAVAYOLU TAŞIMACILIĞI	
A.Ticari İlişkiler	181
B.Hava Ulaştırma İlişkileri	183
C.Dış Ticaret	184
1.Havayolu İle İhracat	187
2.Havayolu İle İthalat	190
VII.TÜRKİYE-PAKİSTAN TİCARİ İLİŞKİLERİNDE HAVAYOLU	
TAŞIMACILIĞI	193
A.Ticari İlişkiler	193
B.Hava Ulaştırma İlişkileri	195
C.Dış Ticaret	196
1.Havayolu İle İhracat	200
2.Havayolu İle İthalat	206
D.Turizm ve Havayolu Ulaştırması	210

BEŞİNCİ BÖLÜM
KÜRESEL EKONOMİK GELİŞMELER ÇERÇEVESİNDE D-8 ÜLKELERİ
ULAŞTIRMA PERSPEKTİFİ

I.D-8 ÜLKELERİ ULAŞTIRMA PERFORMANS DEĞERLENDİRMESİ	213
A.Lojistik Performans Değerlendirmesi	213
B.Ulaştırma Strateji ve Vizyonu	224
II.D-8 ÜLKELERİ HAVAYOLU TAŞIMACILIĞI PROJEKSİYONU	229
A.D-8 Ülkeleri Havayolu Taşımacılığı Perspektifi	229
B.Genel Değerlendirme ve Öneriler	239
SONUÇ	243
EKLER	247
KAYNAKÇA	348

TABLO LİSTESİ

	Sayfa No.
Tablo 1 : Dünya Ticari Uçak Filosu Ve Beklentiler 2011-2031	36
Tablo 2 : Ekonomik Büyüme Oranları Ve Bölgesel Uçak Talebi	37
Tablo 3 : Petrol Fiyatlarının Havayolları İşletme Maliyetine Etkisi	41
Tablo 4 : Dünya Yolcu Trafiği Artış Öngörülleri	43
Tablo 5 : Dünya Kargo Trafiği Gelişim Öngörülleri	45
Tablo 6 : Dünyada Yeni Uçak – Toplam Uçak Öngörülleri	46
Tablo 7 : Ulaştırma Türlerine Göre Altyapı Bilgileri 2007-2011	52
Tablo 8 : Türk Hava Yolu Şirketlerinin Lisans Kapsamı	63
Tablo 9 : D-8 Ülkeleri Ekonomik Göstergeler	85
Tablo 10 : D-8 Toplam Ticaret 2011	86
Tablo 11 : D-8 İç Ticaret Hacmi 2011	87
Tablo 12 : Türkiye İle Bangladeş Arasındaki Ticaret Hacmi (Dolar) 2002-2012	108
Tablo 13 : Türkiye'nin Bangladeş'e İhraç Ettiği Başlıca Ürün Grupları (Dolar) 2010-2012	109
Tablo 14 : Türkiye'nin Bangladeş'e Havayolu İle İhracatı 2002-2012	110
Tablo 15 : 2012 Yılı Bangladeş'e Havayolu İle İhraç Edilen Başlıca Ürün Grupları	111
Tablo 16 : Türkiye'nin Bangladeş'ten İthal Ettiği Başlıca Ürün Grupları (Dolar) 2010-2012	113
Tablo 17 : Türkiye'nin Bangladeş'ten Havayolu İle İthalatı 2002-2012	114
Tablo 18 : Bangladeş'ten Havayolu İle İthal Edilen Başlıca Ürün Grupları 2011-2012	116
Tablo 19 : Bangladeş'ten Türkiye'ye Gelen Ziyaretçi Sayısı Ve Ulaşım Şekli	118
Tablo 20 : Türkiye İle Endonezya Arasındaki Dış Ticaret Hacmi (Dolar) 2002-2012	123
Tablo 21 : Türkiye'nin Endonezya'ya İhraç Ettiği Başlıca Ürün Grupları (Dolar) 2010-2012	124
Tablo 22 : Türkiye'nin Endonezya'ya Havayolu İle İhracatı 2002-2012	126
Tablo 23 : Türkiye'nin Endonezya'ya İhraç Ettiği Başlıca Ürün Grupları (Dolar) 2010-2012	128
Tablo 24 : Türkiye'nin Endonezya'dan Havayolu İle İthalatı 2002-2012	130
Tablo 25 : Endonezya'ya Havayolu İle İthal Edilen Başlıca Ürün Grupları	132

	2011-2012	
Tablo 26	: Endonezya'dan Türkiye'ye Gelen Ziyaretçi Sayısı Ve Ulaşım Şekli 2000-2011	134
Tablo 27	: Türkiye-İran Dış Ticaret Hacmi (Dolar) 2002-2012	139
Tablo 28	: Türkiye'nin İran'a İhrac Ettiği Başlıca Ürün Grupları (Dolar) 2010-2012	140
Tablo 29	: Türkiye'nin İran'a Havayolu İle İhracatı 2002-2012	141
Tablo 30	: 2012 Yılı İran'a Havayolu İle İhrac Edilen Başlıca Ürün Grupları ..	142
Tablo 31	: Türkiye'nin İran'dan İthal Ettiği Başlıca Ürün Grupları (Dolar) 2010-2012	144
Tablo 32	: Türkiye'nin İran'dan Havayolu İle İthalatı 2002-2012	145
Tablo 33	: 2012 Yılı İran'dan Havayolu İle İthal Edilen Başlıca Ürün Grupları	146
Tablo 34	: İran'dan Türkiye'ye Gelen Ziyaretçi Sayısı Ve Ulaşım Şekli 2000-2011	148
Tablo 35	: Türkiye-Malezya Dış Ticaret Hacmi (Dolar) 2002-2012	153
Tablo 36	: Türkiye'nin Malezya'ya İhrac Ettiği Başlıca Ürün Grupları (Dolar) 2010-2012	154
Tablo 37	: Türkiye'nin Malezya'ya Havayolu İle İhracatı 2002-2012	155
Tablo 38	: Türkiye'nin Malezya'ya Havayolu İle İhrac Ettiği Başlıca Ürün Grupları 2011-2012	157
Tablo 39	: Türkiye'nin Malezya'dan İthal Ettiği Başlıca Ürün Grupları 2010-2012	158
Tablo 40	: Türkiye'nin Malezya'dan Havayolu İle İthalatı 2002-2012	159
Tablo 41	: 2012 Yılı Malezya'dan Havayolu İle İthal Edilen Başlıca Ürün Grupları	161
Tablo 42	: Malezya Turizm Pazarında Türkiye	162
Tablo 43	: Malezya'dan Türkiye'ye Gelen Ziyaretçi Sayısı Ve Ulaşım Şekli 2000-2011	163
Tablo 44	: Türkiye-Mısır Dış Ticaret Hacmi (Dolar) 2002-2012	169
Tablo 45	: Türkiye'nin Mısır'a Havayolu İle İhracatı 2002-2012	170
Tablo 46	: 2012 Yılı Mısır'a Havayolu İle İhrac Edilen Başlıca Ürün Grupları	172
Tablo 47	: Türkiye'nin Mısır'dan Havayolu İle İthalatı 2002-2012	174
Tablo 48	: Mısır'a Havayolu İle İthal Edilen Başlıca Ürün Grupları 2011-2012	176
Tablo 49	: Mısır Turizm Pazarında Türkiye	178
Tablo 50	: Mısır'dan Türkiye'ye Seyahat Eden Ziyaretçi Sayısı Ve Ulaşım Şekli 2002-2012	178
Tablo 51	: Türkiye-Nijerya Dış Ticareti (Milyon Dolar) 2003-2011	185

Tablo 52	: Türkiye'nin Nijerya'ya İhraç Ettiği Başlıca Ürün Grupları 2010-2012	186
Tablo 53	: Türkiye'nin Nijerya'ya Havayolu İle İhracatı 2002-2012	187
Tablo 54	: 2011 Yılı Nijerya'ya Havayolu İle İhraç Edilen Başlıca Ürün Grupları	189
Tablo 55	: 2012 Yılı Nijerya'ya Havayolu İle İhraç Edilen Başlıca Ürün Grupları	189
Tablo 56	: Türkiye'nin Nijerya'dan İthal Ettiği Başlıca Ürün Grupları 2010-2012	190
Tablo 57	: Türkiye'nin Nijerya'dan Havayolu İle İthalatı 2002-2012	191
Tablo 58	: Nijerya'dan Havayolu İle İthal Edilen Başlıca Ürün Grupları 2011-2012	192
Tablo 59	: Türkiye-Pakistan Dış Ticaret Hacmi (Dolar) 2002-2012	198
Tablo 60	: Türkiye'nin Pakistan'a İhraç Ettiği Başlıca Ürün Grupları (Dolar) 2010-2012	199
Tablo 61	: Türkiye'nin Pakistan'a Havayolu İle İhracatı 2002-2012	200
Tablo 62	: Pakistan'a Havayolu İle İhraç Edilen Başlıca Ürün Grupları 2011-2012	203
Tablo 63	: Türkiye'nin Pakistan'dan İthal Ettiği Başlıca Ürün Grupları 2010-2012	205
Tablo 64	: Türkiye'nin Pakistan'dan Havayolu İle İthalatı 2002-2012	206
Tablo 65	: Pakistan'dan Havayolu İle İthal Edilen Başlıca Ürün Grupları 2011-2012	209
Tablo 66	: Pakistan'dan Türkiye'ye Gelen Ziyaretçi Sayısı Ve Ulaşım Şekli 2000-2011	212
Tablo 67	: D-8 Ülkeleri 2012 Yılı Lojistik Performans Endeksi	216
Tablo 68	: Sivil Havacılık Müzakereleri 2003-2012	233
Tablo 69	: Türkiye'nin D-8 Ülkeleri İle Toplam Ticareti (Dolar) 2002-2012 ...	235

ŞEKİL LİSTESİ

	Sayfa No.
Şekil 1 : Türkiye Geneli Havalimanları Yolcu Trafığı 2003-2012	56
Şekil 2 : Türkiye Geneli Havalimanları Uçak Trafığı 2003-2012	58
Şekil 3 : Toplam Taşınan Yük Miktarı 2002-2011	59
Şekil 4 : Türkiye'nin Bangladeş'e Havayolu İle İhracatı 2002-2012	112
Şekil 5 : Türkiye'nin Bangladeş'ten Havayolu İle İthalatı 2002-2012	117
Şekil 6 : Türkiye'nin Endonezya'ya Havayolu İle İhracatı 2002-2012	127
Şekil 7 : Türkiye'nin Endonezya'dan Havayolu İle İthalatı 2002-2012	131
Şekil 8 : Türkiye'ye Havayolu İle Seyahat Eden İranlı Ziyaretçi Sayısı 2000-2011	149
Şekil 9 : Türkiye'ye Havayolu İle Seyahat Eden Malezya Vatandaşları 2000-2011	164
Şekil 10 : Türkiye'nin Mısır'a Havayolu İle İhracatı 2002-2012	173
Şekil 11 : Türkiye'nin Mısır'dan Havayolu İle İthalatı 2002-2012	177
Şekil 12 : Türkiye'nin Pakistan'a Havayolu İle İhracatı 2002-2012	204
Şekil 13 : Türkiye'nin Pakistan'dan Havayolu İle İthalatı 2002-2012	210

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
A.g.e.	Adı Geçen Eser
Ar-Ge	Araştırma-Geliştirme
ATM	Hava Trafik Yönetimi
BM	Birleşmiş Milletler
BOY	Bakım Onarım Yenileme
C.	Cilt
D-8	Developing Eight (Gelişen Sekizler)
DEİK	Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
DHMI	Devlet Hava Meydanları İşletmesi
ECAC	Avrupa Sivil Havacılık Konferansı
EUROCONTROL	Avrupa Hava Seyrüseferi Emniyeti Teşkilatı
FAA	ABD Sivil Havacılık Teşkilatı
GSYH	Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
HAVAŞ	Hava Alanları ve Yer Hizmetleri Genel Müdürlüğü
IATA	Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği
ICAO	International Civil Aviation Organization
IMF	International Monetary Fund
İKÖ	İslam Konferansı Örgütü
KEK	Karma Ekonomik Komisyon
KOBİ	Küçük ve Orta İşletmeler
LPE	Lojistik Performans Endeksi
NAFTA	Kuzey Amerika Ülkeleri Serbest Ticaret Anlaşması

<i>Nu.</i>	Numara
<i>OPEC</i>	Petrol İhraç Eden Ülkeler
<i>s.</i>	Sayfa
<i>S.</i>	Sayı
<i>SHGM</i>	Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü
<i>STA</i>	Serbest Ticaret Anlaşması
<i>TAI</i>	Türk Havacılık ve Uzay Sanayii A.Ş.
<i>TAV</i>	Tepe-Akfen-Vie İşletme Hizmetleri A.Ş.
<i>THY</i>	Türk Hava Yolları
<i>TMAG</i>	Türkiye-Orta Doğu Havacılık Grubu
<i>TOBB</i>	Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
<i>TÜİK</i>	Türkiye İstatistik Kurumu
<i>USAŞ</i>	Uçak Sanayi A.Ş.
<i>YİD</i>	Yap-İşlet-Devret

GİRİŞ

Havayolu yolcu ve kargo taşımacılığı son yıllarda meydana gelen ekonomik ve sosyal gelişmeler, dünya ticaret hacminin artması, küreselleşme, insanların konfora ve zamana daha fazla değer vermeleri gibi nedenlerden dolayı hızla gelişen taşımacılık türü haline gelmiştir. Ulaşım ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerin öncelikli olarak hayata geçirildiği havayolu taşımacılığı dünyada baş döndürücü bir hızla gelişmekte ve küresel, bölgesel ve ulusal ekonomik gelişimde önemli bir rol oynamaktadır.

Küresel ölçekte yaşanan tüm bu gelişmelere paralel ülkemizde de havayolu taşımacılığı son on yılda büyük gelişmeler kaydetmiştir. Sivil havacılık politikaları dünyanın pek çok ülkesinde olduğu gibi, Türkiye'nin de temel politikalarından biri haline gelmiştir. Bu bakımdan havayolu taşımacılığı Türkiye'nin dışa açılma politikasının en önemli unsurlarından biridir. Zira havayolu taşımacılığı ülkeleri, kıtaları, toplumları birbirine bir ağ gibi saran havayolu ağıyla bağlamakta, ticaretin ve ekonominin gelişmesi için gerekli olan fırsatları sunmakta, hizmet verdiği yerlerde beraberinde refah ve gelişmişliği getirmektedir.

Türkiye hava ulaştırma alanında Afrika'dan Asya-Pasifik bölgesine, Ortadoğu'dan Akdeniz'e kadar geniş bir coğrafyada ilişkilerini geliştirmekte, bölgesel ve uluslararası çok taraflı platformlarda etkinliğini artırmaktadır. Bu bakımdan dünya üzerindeki yeri incelendiğinde Batı Afrika sahillerinden Güneydoğu Asya adalarına kadar geniş bir yelpaze içinde yer alan D-8 Ekonomik İşbirliği Teşkilatı üye ülkeleri ile ülkemiz arasında havayolu taşımacılığı alanında işbirliğinin tesis edilmesi, üye ülkelere sağlayacağı ticari, ekonomik ve sosyal fayda bakımından önem arz etmektedir.

Bu itibarla bu çalışmanın yapılmasındaki amaç, Türkiye'nin köklü tarihi ve kültürel bağları olan ilkeleri ve kapsadığı coğrafi alan itibariyle bölgesel olmaktan çok küresel bir oluşum özelliği arz eden D-8 ülkeleri ile yapılacak işbirliğinin sadece havayolu taşımacılığı faaliyetleri açısından değil üye ülkeler arasında ticari, ekonomik ve kültürel ilişkilerin gelişmesine sağlayacağı katkı açısından incelenmesinin gerekliliğini ortaya koymaya çalışılmıştır. Çalışmada ayrıca D-8 ülkeleri arasında ticari,

ekonomik ve kültürel ilişkilerin gelişmesinde olmazsa olmaz olarak görülen ilk şartın üye ülkeler arasında ulaşım imkânlarının karşılıklı olarak geliştirilmesi ve Türkiye ile bu ülkeler arasındaki hâlihazırda artış gösteren havayolu yolcu ve yük trafiğinin daha da arttırılması için değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Bu çerçevede çalışma beş bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde ulaştırmanın insan ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli bir role sahip olduğu belirtilmiştir. Zira ulaştırma, taşıtların kullanılmasıyla birlikte karayolu, denizyolu, demiryolu ve havayolu gibi farklı ulaştırma türleri ile bir sistem haline dönüşmüştür. Sanayileşme, nüfus artışı ve yerleşim merkezlerinin yaygınlaşmasına paralel olarak ulaştırma sistemleri de konfor, hız ve emniyet yönünden devamlı gelişmeler kaydetmiştir. Çalışmanın bu bölümünde havacılık endüstrisinde yaşanan hızlı değişim ve gelişimin hayata geçirildiği havayolu taşımacılığının gelişimi 4 dönemde incelemiştir. Bunlar gelişme, büyüme, olgunluk ve liberalleşme (serbestleşme) sonrası dönemleridir. Çalışmada gelişme döneminde sivil havayolu taşımacılığının, posta taşımacılığı ile başladığı ve gelişen uçak teknolojisi ile birlikte yolcu taşımacılığına yönelik uçakların tasarımı sonucunda havayolu taşımacılığında kullanıma başlandığı belirtilmiştir. Büyüme döneminde, uçak üretiminde meydana gelen artış ve hava aracı teknolojisinde yaşanan gelişim sonucunda II. Dünya Savaşı sonrasında uzun mesafeli ve her hava şartlarında uçuşların gerçekleştirildiği, tarifeli havayolu taşımacılığına geçilmiştir. Olgunluk döneminde ise hava yolu şirketlerinin sayısındaki artış ve büyük yolcu uçaklarına olan talebin beraberinde büyük gövdeli uçak tasarım ve imalatındaki teknoloji birikimi sonucunda havayolu taşımacılığının en güvenli ve hızlı ulaşım türü haline geldiği vurgulanmıştır. Son olarak liberalleşme sonrası dönemde havacılık sisteminin tam rekabete açılarak ve tüm ticari kısıtlamaların kalktığı büyük bir sisteme dönüştüğü kaydedilmiştir. Nitekim günümüzde havayolu işletmeleri küreselleşen piyasada uçuş ağlarını genişletmek, diğer pazarlara girebilmek, pazar paylarını ve uçuş sıklıklarını artırmak ve maliyetlerini azaltmak amacıyla stratejik ortaklıklar kurmak zorunda kalmıştır.

Çalışmada havayolu taşımacılığının ekonomik özellikleri oligopolistik ve sektörel özellikler olmak üzere iki alt başlık altında sınıflandırılmıştır. Sektöre giriş koşullarının yüksek olması, ölçek ekonomisi özelliği, işbirlikleri ya da birleşmeler yoluyla büyüme, fiyat kararlılığı fiyat dışı rekabet, karşılıklı ve çoklu bağımlılık ve havayolu taşımacılığı piyasasına giriş önündeki yasal engellerin kaldırılması havayolu

taşımacılığı sektörünün oligopol pazar özellikleri bahsinde açıklanmıştır. Havayolu taşımacılığının devletlerin uluslararası alanda tanıtım, turizm, itibar ve milli savunma gibi stratejik amaçlarına hizmet etmesinden dolayı devlet sübvansiyonu ve desteğine konu olması, ekonomik krizler ve özellikle sektörün yakıt artışlarından azami ölçüde etkilenmesinden dolayı yüksek fiyat esnekliğine sahip olması sektörel özellikler arasında belirtilmiştir. Bunlara ilave olarak hava yolu işletmeleri ulusal ve uluslararası kurallar ve standartlara uygun bir şekilde faaliyetlerini yürütmek zorunda olmalarından dolayı ulusal politika veya uluslararası ilişkiler ve yaptırımlara karşı oldukça hassas bir yapıda olduğu sektörel özellikler arasında incelenmiştir.

Havayolu taşımacılığı sektöründe meydana gelen gelişmeler ve son yıllarda ekonomik alanda yaşanan küreselleşmenin de etkisiyle havayolu ulaşımında önemli gelişmeler yaşanmaktadır. Çalışmada bu gelişmeler sonucunda havayolu taşımacılığında ortaya çıkan başlıca eğilimler; havayolu işletmeciliğinde serbestleşme, düşük maliyetli havayolu işletmelerinin yaygınlaşması, bölgesel havayolu taşımacılığı, küresel ve kesintisiz uçuş ağları, havaalanı işletmeciliğinde serbestleşme ve ticari uçak üretimi alt başlıkları altında açıklanmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise dünyada havayolu taşımacılığının gelişimi ve gelişim öngörülerinin yer aldığı havacılık sektöründe faaliyet yürüten ulusal ve uluslararası kuruluşlar ile birlikte önemli uçak imalatçılarının, dünyada yolcu ve kargo trafik artışları üzerinde gerçekleştirdiği düzenli çalışmalar ve sonuçlarına yer verilmiştir. Bahsi geçen çalışmalarda havayolu taşımacılığının dünyada giderek artan ve karmaşıklaşan küresel dinamiklerin de etkisiyle çarpıcı bir şekilde geliştiği ve alternatif ulaşım sistemlerine oranla öneminin gittikçe arttığı üzerinde durulmuştur. Dünya ekonomilerinde görülen kriz ve petrol fiyatlarındaki artışın havacılık endüstrisi için önemli bir tehdit oluşturduğu vurgulanmıştır. Ayrıca uluslararası havacılık kuruluşları tarafından yayımlanan raporlarda küresel havayolu taşımacılığındaki genel artışın coğrafi bölgelere göre farklılık göstermekle birlikte en büyük gelişmenin Orta Doğu ve Asya-Pasifik Bölgesinde yaşanması beklenmekte olduğu, Avrupa ve Kuzey Amerika bölgelerinde büyümenin ise dünya ortalamasının altında gerçekleşeceği tahminleri yer almıştır.

İkinci bölümde ayrıca Türkiye’de sivil havacılığın tarihsel gelişimi üzerinde durulmuş ve ulaştırma sektörünün önemli bir alt bölümü olan havayolu taşımacılığının faaliyet konusu, faaliyetleri yürüten kurum ve kuruluşlar, hizmet verilen insanlar, ulusal ve uluslararası özelliğe sahip kurallar ve mevzuat konuları incelenmiştir. Çalışmada ülkemizde ulaşım türleri arasındaki taşıma paylarına bakıldığında yurt içi ve yurt dışı yolcu taşımacılığında havayolu taşımacılığının payının giderek arttığı görülmektedir. Çalışmada Devlet Hava Meydanları İşletmelerinin (DHMI) yılı sonu istatistiklerine istinaden Türkiye’de ulaşım sektörü içinde havayolu ulaşımına ait Türkiye geneli havalimanları yolcu ve yük trafiği ve toplam uçak trafiğine ait bilgiler kaydedilmiştir.

Çalışmada Türk havacılık sisteminde küresel dinamiklerin ve yasal düzenlemelerin etkisiyle meydana gelen gelişmeler incelenmiştir. Bu bakımdan Türkiye’de havayolu taşımacılığının liberalleşmesi yönünde ilk adım 1983 yılında çıkarılan 2920 sayılı Sivil Havacılık Kanunu ile atılmıştır. 2003 yılı itibariyle Ulaştırma Bakanlığı tarafından havayolu işletmelerinin iç hat pazarına girmelerinin önündeki engeller kaldırılmış olup rekabet ortamının oluşmasına uygun bir ortam sağlanmıştır.

İç hatlarda rekabetin başlaması hizmet kalitesinin artmasına ve fiyatların düşmesine yansımıştır. Yeni havayolu şirketleri, yeni havaalanları ve bununla beraber başlayan rekabetin bilet fiyatlarına düşüş olarak yansımaları yolcu sayısının artmasına neden olmuştur. Ayrıca Yap-İşlet-Devret (YİD) ve benzeri kamu-özel sektör işbirliği uygulamaları sonucunda havalimanlarının işletmecilikleri özel sektöre verilmeye başlanmış dolayısıyla ileri teknoloji ve yüksek maddi kaynak ihtiyacı duyulan projelerin gerçekleşmesi, kamu kaynağı kullanılmadan özel sektör imkânları ile finansman yaratılması yoluyla yatırımların gerçekleştirilmesi sağlanmıştır.

İkinci bölümde son olarak Türk sivil havacılık sistemi içerisinde yer alan yönetim, havaalanları, havayolu işletmeciliği, hava aracı bakımı, eğitim, yer hizmetleri, hava trafik yönetimi, genel havacılık gibi alt sistemler dikkate alınarak Türk havayolu ulaşım sisteminin güçlü ve zayıf yönleri ortaya konmuştur. Daha sonra çevresel faktörler dikkate alınmak suretiyle güçlü ve zayıf yönlerin oluşturacağı fırsatlar ve tehditler sıralanmıştır. Çalışmada ayrıca Türkiye’nin sivil havacılık alanında dâhil olduğu uluslararası kuruluşlar ve bu kuruluşlarda etkin rol alma yolunda yürüttüğü çalışmalara değinilmiştir.

Üçüncü bölümde D-8 Ekonomik İşbirliği Teşkilatının kuruluşu, amaçları, ilkeleri, organları, işbirliği ve faaliyet alanlarına yönelik bazı somut proje ve konuları ele alınmıştır. Bu itibarla D-8 Ekonomik İşbirliği Teşkilatı gelişmekte olan 8 ülke, (Bangladeş, Türkiye, İran, Malezya, Mısır, Endonezya, Nijerya ve Pakistan) arasında ekonomik işbirliğini geliştirmek ve ticareti arttırmak, üye ülkeler arasında karşılıklı iktisadi, teknik, kültürel ve siyasi alanda dayanışmayı pekiştirmek ve dünya ekonomileri ile bütünleşmek amacıyla kurulmuştur. D-8'ler, İslâm Ülkeleri arasında, en fazla kalkınmış ve gerek yüzölçümü ve gerekse nüfus bakımından büyük 8 ülkenin, ilk etapta sadece iktisadi ve ticari alanda kurmaya çalıştıkları birlikteliktir. Henüz kurumsal teşekkül sürecini tamamlama aşamasında bir platform görüntüsü veren D-8'in faaliyet ve çalışmalarını, muhtelif düzeydeki toplantıların düzenlenmesi oluşturmuştur. Bu toplantılarda, D-8'in amaç ve hedeflerine yönelik politikalar oluşturulmakta, işbirliği alan ve konuları belirlenmektedir.

Çalışmada D-8 ülkeleri sivil havacılık alanında işbirliğinin geliştirilmesi amacıyla gerçekleştirilen D-8 ülkeleri Sivil Havacılık Çalışma Grubu ve Genel Müdürler toplantı sonuç raporlarına atıfta bulunulmuştur. Bu toplantılarda havacılık emniyeti ve güvenliği, kural koyucu aktiviteler ve yasal konular, ticari konular (bakım, hava alanı ve terminal yapım ve işletimi, yer hizmetleri, kiralama ve diğer konular), hava seyrüsefer konuları ve hava trafik yönetimi, eğitim ve kapasite artırımı konuları üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın dördüncü bölümünde Türkiye'nin D-8 ülkeleri ile 2002-2012 yılları arasında ticari ilişkilerinde havayolu taşımacılığının yeri incelenmiştir. Halihazırda Türkiye ile D-8 ülkeleri arasındaki ilişkilerinin en önemli boyutunu ticari ilişkiler oluşturmaktadır. Çalışmada, Türkiye'nin D-8 ülkeleri ile gerek dış ticaret potansiyeli, gerekse üye ülke hükümetleri ve halkları arasındaki yakın dostluk ilişkileri dikkate alındığında üye ülkeler arasındaki ticari faaliyetlerin potansiyelin altında kaldığı belirtilmiştir. Ancak çalışmada Türkiye İstatistik Kurumundan istatistiki bilgi talebi sonucu elde edilen Türkiye'nin D-8 üye ülkeleri ile dış ticaretinde havayoluyla gerçekleşmiş olan Türk ve yabancı bayrak ayrımında mevcut olan 2002-2012 yılları ithalat, ihracat bilgileri fasıl, miktar ve dolar bazında sunulan bilgiler dikkate alındığında Türkiye ile üye ülkeler arasında ticari ilişkilerde son yıllarda kayda değer bir artış sağlandığı görülmüştür.

Çalışmada ayrıca Türkiye'nin D-8 ülkeleri ile ticari, ekonomik ve kültürel ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunmak amacıyla üye ülkeler arasında karşılıklı ve çok taraflı olarak mutabakata varılan hava ulaştırma anlaşmalarının önemi ve nitelikleri üzerinde durulmuştur. Bu bakımdan hava ulaştırma anlaşmalarının yeni uçuş noktalarının belirlenmesi, sefer artışı ve çoklu tayinin yanı sıra kargo taşımacılığı, kod paylaşımı, bakım ve eğitim alanında işbirliği yapılması, ikili ticaretin geliştirilmesi, ticarete konu olan ürün çeşitliliğinin arttırılması konularına değinilmiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde son olarak Kültür ve Turizm Bakanlığı sınır istatistiklerine istinaden 2002-2012 yılları arasında Türkiye'ye gelen D-8 ülkeleri vatandaşlarının milliyetlere ve taşıt araçlarına göre dağılımı incelenmiştir. Buna göre Türkiye'yi ziyaret eden üye ülke vatandaşlarının büyük çoğunluğu havayolunu tercih etmiştir. Havayolu taşımacılığının küresel bir ağ oluşturarak insanları, ülkeleri ve kültürleri birbirine bağlayan ve iç ve dış hat bağlantıları sağlayarak turizmin ve ekonominin gelişmesine olan katkısı dile getirilmiştir. Buna istinaden çalışmada Türk havayolu işletmelerinin D-8 ülke başkentlerine yönelik düzenlemeye başladığı uçuşlara ilave sefer sayısındaki artışa paralel olarak havayolu ile taşınan yolcu sayısında meydana gelen artışa değinilmiştir.

Çalışmanın beşinci bölümünde dünya lojistik sektörünün ülkeler arasındaki karşılaştırmalı durumunu ortaya koyan önemli bir çalışma olan ve Dünya Bankası tarafından düzenlenen "Rekabet İçin Bağlanma: Küresel Ekonomide Dış Ticaret Lojistiği" adı altında geliştirilen Lojistik Performans Endeksi (LPE), D-8 Ülkeleri Lojistik performansının değerlendirilmesinde ve karşılaştırılmasında yararlanılabilecek önemli bir ölçüt olarak kullanılmıştır. Çalışmada D-8 ülkeleri lojistik performansına etki eden gümrüklerin ve diğer sınır kuruluşlarının yaptıkları işlemlerin verimliliği, ticaret ve ulaştırma altyapısının lojistik açıdan kalitesi, uluslararası sevkiyatların düzenlenmesinin kolaylık ve maliyetinin düzeyi, lojistik hizmetleri kalitesi ve lojistik yetkinlik konularına değinilmiştir.

Beşinci bölümde ayrıca D-8 ülkeleri arasında ortak bir ulaştırma politikasının oluşturulmasının gerekliliği ve zarureti üzerinde durulmuştur. Zira küresel bir işbirliği teşkilatı olan D-8 üye ülkelerinin coğrafi konumunun sunduğu potansiyelden ekonomik, siyasi ve kültürel alanlarda kazanç sağlayabilmesi için ulaştırma alanında aktif bir

politika izlenmesi gerekmektedir. Bu bakımdan çalışmada D-8 Ekonomik İşbirliği Teşkilatı üye devletlerin sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi için ticari engellerinin aşamalı olarak kaldırılması, iç ticaretin teşvik edilmesi, dünya ekonomisi ile üye ülkeler arasında ekonomik ve sosyal bütünleşmenin sağlanması, üye ülkeleri birbirlerine ve dış dünyaya bağlayan ulaşım ve iletişim altyapısının geliştirilmesi, üye ülkelerin hammadde ve nihai ürünleri pazarlayabilecekleri bölgesi dışındaki pazarlara daha kolay erişebilmelerini sağlamak için ortak çaba gösterilmesi konularına değinilmiştir.

Çalışmada son olarak D-8 ülkeleri ile mevcut havayolu yolcu ve yük taşımacılığının geliştirilmesi amacıyla öncelikle üye ülkeler arasındaki mevcut hava ulaştırma anlaşmalarının gözden geçirilerek daha liberal hale getirilmesi ve bu bağlamda çoklu tayin, frekans artırımı, uçulan meydan sayısının artırılması, havacılık güvenliğinin en üst seviyede temini açısından gerekli altyapı ve yasal düzenlemelerin tamamlanması konularının önemine değinilmiştir. Bu bağlamda D-8 ülkeleri arasında sivil havacılık mevzuatının uyumlaştırılması, liberalleştirme, kombine taşımacılığın geliştirilmesi, ulaştırma altyapısının geliştirilmesi ve entegrasyonu, yolcu taşımacılığında toplu taşımanın yaygınlaştırılması, sınır geçişlerindeki işlemlerin iyileştirilerek transit geçişlerin kolaylaştırılması ve vize muafiyeti gibi konular üzerinde durulmuştur.

BÖLÜM I

ULAŞTIRMA VE HAVAYOLU TAŞIMACILIĞI

I. ULAŞTIRMA ve LOJİSTİK

A. Ulaştırma Kavramı

“Ulaştırma canlı ya da cansız varlıkların (malların ya da haberlerin) bir yerden başka bir yere taşınması ile ilgili bütün faaliyetleri kapsar”¹. Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlükte ulaştırma; “insanların, malların, haberlerin ulaşmasını sağlayan işlerin ve araçların tümü, münakalat” olarak tanımlanmıştır². Ulaştırma terimi; değiştirme, dağıtma, aktarma, nakliye, taşıma, iletme, götürme, transfer etme, vardırma, dolaştırma gibi kavramlara anlamca yakındır ve “kısaca insanın ya da nesnenin mekânda bir noktadan diğerine gitmesi veya götürülmesi işidir”³. Nesnenin kapsamına somut varlıkların yanı sıra soyut unsurlar da girebilir.

TÜBİTAK Vizyon 2023 Ulaştırma ve Turizm Paneli Raporunda ulaştırma “bir yarar sağlamak üzere kişi ve eşyanın ekonomik, hızlı ve güvenli olarak yerlerini değiştirmesi” olarak tanımlanmıştır. Ayrıca raporda ulaştırma, talebi başka sektörler tarafından yaratılan bir hizmet etkinliği olarak değerlendirilmiş olup sanayi, ticaret, tarım ve turizm bu anlamda ulaştırma talebi meydana getiren sektörler olarak belirtilmiştir.⁴ Ulaştırma ülkelerin kalkınmışlık düzeyinin belirlenmesinde önemli bir göstergedir. Ulaştırma altyapısı ülke özellikleri ve gereksinimleri dikkate alınmadan, başka bir ifade ile ulaştırmaya yönelik uygulanabilir planlamalar yapılmadan sağlanmaya çalışıldığında, içinden çıkılmaz sorunlara neden olmaktadır.

Ulaştırma, günümüzde sadece eşya ya da insanların yer değiştirmesi olarak görülmemesi gereken sistemler bütününden oluşmaktadır. Ulaştırma, zaman içinde,

¹ Mustafa Cavcar (Ed.), **Turizm Ulaştırması**, 1. Baskı, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2763, 2012, s.3.

² http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.51e94a96e28ae3.53356009 (15 Mayıs 2013).

³ Cavcar, s.3.

⁴ TÜBİTAK, **Vizyon 2023 Ulaştırma ve Turizm Paneli Raporu**, Ankara, Temmuz 2003,s.5.

taşıtların kullanılmaya başlandığı, su yolu, havayolu, demiryolu gibi farklı yolların kullanılmaya başlanması ile bir sistem haline dönmüştür. Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı değişim ve gelişim toplumsal yaşamın her alanını etkisi altına almaktadır. DPT Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Ulaştırma Özel İhtisas Komisyonu Raporu Demiryolu Ulaştırması Alt Komisyonu Raporunda belirtildiği gibi sanayileşmenin hızla gelişmesi, nüfus artışına ve yerleşim merkezlerinin yaygınlaşmasına paralel olarak ulaştırma sistemleri de konfor, hız ve güvenilirlik yönünden devamlı gelişmeler kaydetmiştir⁵. Bu nedenle ulaştırma, bilgi ve iletişim ürün ve hizmetlerinin tatmin edici düzeyde sunulması, kalkınma hızını ve ekonomik büyümeyi doğrudan etkilemektedir.

Ulaştırma insanların gereksinimlerinin karşılanmasında önemli bir role sahiptir. İnsanoğlunun sınırsız sayılabilecek ihtiyaçları ve gereksinimleri ancak ulaştırma ile karşılanabilmektedir. “Bir ülkede ulaştırma altyapısı oluşturulmadan ekonomik sistemin geliştirilmesi olanaksızdır. Çünkü ulaştırma hizmeti ekonomik faaliyetlerin her aşamasına katkıda bulunmaktadır”⁶. Siyasi açıdan bakıldığında ulaştırmanın özellikle savunma alanında çok önemli bir role sahip olduğu görülebilir. Ülkedeki siyasi istikrarın sürdürülebilmesini sağlayan en önemli etken ulaşım dır. Yeterli ulaşım ağlarına ve araçlarına sahip olmayan bir ülkede devlet otoritesi sağlama ve müdahale kabiliyeti olanaksızdır. Gökçe Yüksek, ulaştırma sektörünün toplumların kalkınmasında çok önemli bir rolü olduğunu ve sosyal açıdan incelendiğinde medeniyetlerin gelişmesinde, refah düzeyinin artmasında, kültürel mirasın ve doğal kaynakların tanınmasında, ticari hareketliliğin gerçekleşmesinde ve küreselleşme olgusunda çok önemli role sahip olduğunu dile getirmektedir⁷.

Makina Mühendisleri Odası Ulaşımında Demiryolu Gerçeği Raporunda Ulaştırma sektörü üretim sürecinin önemli bir parçasını oluşturmakta ve gerektirdiği önemli yatırımların ekonomide meydana getirdiği etkiler bakımından toplumların ekonomik yapıları içinde ağırlıklı bir yere sahiptir. Toplumsal yaşamda modernleşme ile birlikte ulaşım hareketliliği artarken, yük ve yolcu taşımacılığında toplumun

⁵ Cavcar, s.4.

⁶ Nil Aras ve Ender Gerede (Ed.), **Ulaştırma Kavramı ve Önemi. Ulaştırma Sistemleri**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012, s.10.

⁷ Gökçe Yüksek, **Turizm Ulaştırması, Turizm Ulaştırması**, 1. Baskı, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2763, 2012, s4.

ekonomik ve sosyal yapısı, üretim biçimi ve ekonomik çıkarlar kendine özgü bir ulaştırma türünü de ortaya çıkarmaktadır⁸.

B. Lojistik Kavramı

Lojistik kavramı “kelime kökeni itibariyle Latin dilinde lojik (mantık) ve statistic (istatistik) kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiştir ki sözlük anlamı olarak mantıki istatistik”⁹ olarak tanımlanmaktadır.

Türk Dil Kurumu Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğünde lojistik “mal ve hizmetlerin sağlanmasına yönelik etkinliklerin yönetimi, örgütlenmesi ve planlaması bilimi” olarak tanımlanmıştır. Askeri anlamda ise Lojistik terimi “geri hizmet, geri hizmetle ilgili” anlamında kullanılmaktadır¹⁰. Bu anlamda lojistik kavramının tarihsel ilk uygulamaları askerî alanlar ve savaş alanları olmuştur. “İlk kez, 1905 yılında ordulara ait malzeme ve personelin taşınma, tedarik, bakım ve yenilenmesi faaliyetlerini kapsayan işlemlerin bütünü tanımlamak üzere kullanılmıştır. Bu tanımın ortaya konmasından sonra, askeri alanda, sonuç üzerindeki ciddi etkisinin de farkına varılması ile birçok lojistik model geliştirilmiş ve kullanılmıştır”¹¹.

Lojistiğin günümüzde kabul gören en geçerli tanımı Lojistik Yönetimi Konseyi kuruluşu tarafından yapılmıştır. Bu tanıma göre Lojistik; “müşterilerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere her türlü ürünün, servis hizmetinin ve bilgi akışının, başlangıç noktasından (kaynağından) tüketildiği son noktaya (nihai tüketiciye) kadar olan tedarik zinciri içindeki hareketinin etkili ve verimli bir şekilde planlanması, uygulanması, taşınması, depolanması ve kontrol altında tutulmasıdır”¹².

Lojistik Yönetimi Konseyi tarafından yapılan tanımda açıklanması gereken iki unsur müşteri ve tedarik zinciridir. “Lojistikçiler için müşteri her türlü teslim noktalarıdır. (Son kullanıcıdır yani tüketicidir). Tedarik zinciri; tedarikçilerden, üreticilerden, dağıtıcılardan, toptancılardan ve perakendecilerden meydana gelir.

⁸ TMMOB Makine Mühendisleri Odası, **Ulaşımında Demiryolu Gerçeği**, 3.Baskı, Ankara, Nisan 2012,s.1.

⁹ Merve Koptekin, “Lojistiğin Tanımı ve Önemi”, **Logistical, İstanbul Üniversitesi Lojistik Kulübü Dergisi**, Sayı:1, 2004, s.46.

¹⁰ T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, **Ulaştırma Hizmetleri Lojistik Yönetimi**, Ankara, 2011.s.5.

¹¹ Gülsen Serap Çekerol, **Lojistik Yönetimi**, Anadolu Üniversitesi,1. Baskı, Eskişehir Ocak 2013,s.4.

¹² Mustafa Alkan ve Murat Erdal, **Lojistik ve Dış Ticaret Sözlüğü**, 2. Baskı, İstanbul: Utikad Yayını, Aralık 2007.

Lojistikçiler tedarik zinciri içinde malzeme ve bilgi akışını sağlayarak tedarikçi ve müşteri arasında köprü görevi üstlenir”¹³

Lojistik, bir ürün veya ham maddenin başlangıç noktasından tüketiciye ulaşıncaya kadar hareketindeki yarar sağlayan çeşitli faaliyetlerin sistematik yönetimi olarak ifade edilebilir. Buradaki yarar genellikle, imal edilmesi ve kullanıcısına ulaştırılması gereken elle tutulabilir bir madde şeklinde tezahür eder. Bazen de bu yarar, elle tutulabilme özelliği olmayan ve hizmet olarak nitelendirilen bir şekilde karşımıza çıkar. Hizmet de üretilmeli ve nihai tüketiciye sunulmalıdır. Ancak lojistiğin sadece maddelerin bir yerden başka bir yere ulaştırılmasından çok daha geniş bir anlam taşımaktadır. Yarar kavramı, mal ve hizmet dışında zamanlama, miktar, destek sistemleri, planlama, kontrol, optimizasyon yer ve maliyet gibi unsurları da ihtiva eder. Böylece lojistiğin temel tanımı yapılmaya çalışılırsa, lojistik, müşteri ihtiyaçlarını tatmin edebilmek için doğru yararların doğru müşteri için, bu müşteri tarafından arzu edilen miktar ve koşullarda, müşterinin bunları istediği yer ve zamanda ve bunlar için ödemeyi kabul ettiği fiyatla sunan sürekli bir süreç. Bu kavramlar katma değer yaratmak ve kar amaçlı organizasyonlara uygun olduğu gibi kâr amacı taşımayan organizasyonlar için de geçerlidir¹⁴.

İnsan ihtiyaçlarının karşılanması için sürekli olarak bir mal hareketi yaşanmaktadır. Bu yer değiştirme, insanın gerçekleştirdiği etkinlikler arasında önemli bir yer işgal eder. Farklı yerlerde bulunan üretim merkezlerini birleştirme ve bunlar arasında mal taşıma ihtiyacı, toplumların gelişmişlik düzeylerine ve teknolojilerine bağlı olarak değişiklik göstermektedir.

Yük taşımacılığında üretim ve tüketim noktaları arasında aktarmasız bir ulaşım imkânı vermesi, taşıma kapasitesi ve güzergâh seçiminde esneklik sağlaması ve parça yüklerin daha kolay ve belli mesafelere kadar daha hızlı taşınabilmesi, karayolu taşımacılığının başlıca özellikleridir. Bu özelliklerinin yanında, genelde aktarmalı taşımanın söz konusu olduğu demiryolu, denizyolu ve hava taşımalarında tamamlayıcı bir tür olması sebebi ile tüm dünyada karayolu taşımacılığı, diğer taşıma türlerine göre daha hızlı bir gelişme göstermiştir. Ulaşım, hareket ve hareket güvenliği olarak

¹³ T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, **Ulaştırma Hizmetleri Lojistik Yönetimi**, s.4.

¹⁴ A.g.e., s.6.

tanımlanabilir. Bu tanımın merkezinde birincil olarak insan hareketliliği, ikincil olarak yük taşımacılığı bulunmaktadır¹⁵.

C. Taşıma Türü Seçimi

Ulaştırma faaliyetlerinde temel amaç bütün taşıma türlerinden azami ölçüde faydalanmak olmalıdır. Her bir taşıma türü diğerlerine göre üstünlüklere, sakıncalara ve bunların getirdiği ek maliyetlere sahiptir. Bu nedenle hizmet ile ortaya çıkan maliyetler arasında uygun bir seçim yapmak zarureti ortaya çıkmaktadır.

Yük taşımacılığı, ekonomik kaynakların kullanımında vazgeçilmez bir araç olduğundan, ülke ekonomileri için önem teşkil etmektedir. Taşımacılık alanında sadece iki nokta arasındaki mal ve araç hareketi anlayışı, zamanla yerini tedarikçilerden üreticilere, oradan da dağıtım kanallarına ve sonrasında müşterilere kadar uzanan bir zincire bırakmıştır.

Taşımacılık yönetimi de zaman içerisinde lojistik yönetimine dönüşmüştür. Gelişen teknolojinin ve küresel ekonomik gelişmelerin iktisadi, sosyal ve kültürel sahada etkilerinin yoğun olarak görüldüğü günümüz dünyasında, değişen rekabet ortamı işletmeleri farklı stratejiler kullanmaya zorlamaktadır. İşletmeler rekabetin giderek arttığı bir ortamda etkinliğini devam ettirebilmek için doğru ürün, doğru fiyat, doğru pazarlama teknikleri ve doğru yer gibi birçok faktörü bir arada gerçekleştirmesi gerekmektedir. Müşteri memnuniyetini sağlamak ancak bu şekilde söz konusudur¹⁶.

İşletmelerin piyasada rekabet gücünü arttırabilmeleri için, ürünün toplam maliyetinin önemli bir bölümünü teşkil eden lojistik maliyetlerini azaltmaları gerekmektedir. Zira taşıma, lojistiğin en önemli unsurunu oluşturur. Toplam lojistik maliyeti içinde taşıma gideri, %40'lara varan önemli bir paya sahip bulunmaktadır. Taşımacılıkta lojistik anlayışının gelişmesi, çeşitli taşımacılık alt sistemlerinden etkin şekilde yararlanılması imkânını vermektedir¹⁷. Taşımacılık sistemleri, karayolu, demiryolu, denizyolu, havayolu, içsuyolu ve boru gibi her biri farklı niteliklere sahip çeşitli alt taşımacılık sistemlerinden oluşur ve her birinin birbirine göre ayrı avantaj ve

¹⁵ Kemal Kumaz, "Üretim Merkezlerinden Hammadde Taşımacılığının Karayoluna Etkileri", (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ağustos 2007), s.1.

¹⁶ Sevil Köfteci ve Haluk Gerçek. "Yük Taşımacılığında Taşıma Türü Seçimi İçin Lojistik Maliyetlere Dayalı İkili Lojit Model", **İMO Teknik Dergi**, Cilt 21, Sayı 3, Temmuz 2010, s.5087.

¹⁷ A.g.e., s.5092.

dezavantajları vardır. Her bir taşımacılık alt sisteminin ekonomik koşullarda taşıdığı yük tipleri, taşıma maliyetleri, taşıma şekilleri, taşıma mesafesi ve çevresel özellikleri farklılık arz eder. Bu farklılıklar, her bir alt taşımacılık sisteminin tercihi için karar almada etkin rol oynayan değişkenlerdir.

Ayrıca yolcu ve yük taşımacılığında ekonomi, hız, güvenlik ve konfor her ulaşım türünde olmazsa olmaz olarak nitelendirilen özelliklerdir. Bunların yanı sıra göz önünde bulundurulması gereken diğer unsurlar ise öncelikle çevreyi en az kirleten, ülkede mevcut enerji kaynaklarını kullanan ve birim başına tükettiği enerji itibarıyla asgari sarfiyat imkânı veren ve ilk tesis ve bakım ve onarım kolaylığı sunan teknolojik imkânlardır.

Yolcu ve yük taşımacılığında ulaşım türleri arasında etkin kullanım ülkenin sosyal durumuna, mali imkânlarına, sahip olduğu enerji kaynakları ile arazisinin fiziki özelliklerine bağlıdır. Bu itibarla ülkelerin teknolojik yapısına uygun düşen ulaştırma türleri arasında tercihi sonucunda her bir ulaşım türüne gerekli olan ağırlığın verilmesi gerekmektedir. Ulaştırmanın bir bütün olduğu göz önünde bulundurulduğunda türler arasında dengeli bir tercihte bulunulması ve türlerin birbirlerinin rakibi değil birbirlerini destekleyen ve tamamlayan sistemler olduğu gerçeği ülkelerin ekonomik, hızlı, güvenli bir taşıma hizmetinin sağlanmasında göz önünde bulundurulması gereken unsurlardır¹⁸.

Günümüzde ise yük taşımacılığı için tek taşımacılık sisteminden daha ziyade, türlerin gereken ve uygun oldukları yerde hizmet sundukları kombine taşımacılık sistemlerinden yararlanılmaktadır. Birçok ülkede ulaştırma politikalarındaki eğilim bu doğrultudadır. Bir malın en kısa sürede ve en ekonomik yöntemlerle nihai varış noktasına olan ulaşımında birden fazla ulaşım türünün kullanılması kombine taşımacılığı kaçınılmaz kılmaktadır.

Yük taşımacılığında kapıdan kapıya taşımanın kaçınılmaz sonucu olarak tüm olumsuzluklarına karşın karayoluna gereksinim bulunmaktadır. Ancak artık karayolu ağının km. olarak uzatılmasından çok niteliğinin yükseltilmesi ve diğer ulaşım sistemleri ile koordinasyonunun sağlanması gereklidir. Karayolu kısa mesafeli

¹⁸ TÜBİTAK, Vizyon 2023 Ulaştırma ve Turizm Paneli Raporu, s.5.

taşımalarda tercih edilmektedir. Uzun mesafeli taşımalarda ise, diğer taşımacılık sistemlerinden yararlanılmalıdır.

Sevil Köfteci ve Haluk Gerçek kombine taşımacılık sistemini; maliyet, hız, güvenilirlik ve esneklik unsurlarının çoğunun eşzamanlı olarak eniyilemesine yönelik bir taşımacılık sistemi olduğunu ve lojistik açısından çok uygun taşımacılık seçenekleri ihtiva ettiğini belirtmişlerdir. Ayrıca lojistik ve kombine taşımacılığın sürdürülebilir kalkınmaya katkısı ve getireceği ekonomik avantajlar bakımından önümüzdeki yıllarda da önemini koruyacağını dile getirmişlerdir¹⁹.

II. HAVAYOLU TAŞIMACILIĞI

Doğal kaynakların yeryüzüne homojen olarak dağılmamış olması, bazı ülkelerin bazı ürünleri daha kaliteli ve daha az maliyetli üretmesi ticari ilişkilerin gelişmesine neden olmuştur. Adam Smith'in öncülüğünü yaptığı klasik dış ticaret teorileri ülkelerin bu farklılıklarından yarar sağlanması olarak ortaya çıkmıştır. İktisat bilimine sistemli bir yaklaşım getiren Smith, dünyadaki değerli kaynakların sabit olmadığını dile getirmiş ve iş bölümü ve uzmanlaşma ile bu kaynakların verimliliğinin artırılmasının söz konusu olabileceğini savunmuştur²⁰.

Smith, serbest ticaret ve uluslararası uzmanlaşmanın sağladığı yararları Mutlak Üstünlükler Teorisi ile açıklamıştır. Smith'e göre bir ülke, diğer bir ülkeye göre hangi malı daha az maliyette üretiyorsa o malın üretiminde uzmanlaşmalı ve o malı ihraç etmelidir²¹. Buna karşılık pahalıya ürettiği malı ise ithal etmelidir. Smith, kaynakların etkin dağılımının bizatihi serbest ticaretin sağladığı avantajlarla mümkün olabileceğini dile getirmiştir. Bu bakımdan Smith'e göre, bir ülke tüm malları diğer ülkeden daha ucuza üretebiliyorsa, dış ticaret yapması karlı olmayacaktır. Smith'in Mutlak Üstünlükler Teorisi'nin bu eksikliğini, David Ricardo (1817) Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi ile gidermeye çalışmıştır. Ricardo ise ülkelerin dış ticaretten yarar

¹⁹ Sevil Köfteci ve Haluk Gerçek, s.5089.

²⁰ Hasan Alp Özel, "Ticari Serbestleşmenin Teorik Temelleri ve Yeni Ticari Serbestleşme Teorileri", **Kırklareli Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt:1, Sayı:1, Mart 2012, s.7.

²¹ Y. S. Saçık "Dış Ticaret Politikası ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Teorik Açından Bir İnceleme", **KMÜ İİBF Dergisi**, Yıl: 11, Sayı 16, 2009, s.166.

sağlamaları bakımından mutlak üstünlüğe sahip olmasına gerek olmadığını ve bir ülkenin birden fazla malda mutlak üstünlüğe sahip olması durumunda en çok maliyet avantajına sahip olduğu ürünün üretiminde uzmanlaşması gerektiğini savunmuştur. Hasan Alp Özel'e göre, Smith ve Ricardo dış ticaret teorilerinde arz yönlü düşünceyi savunmuşlar ve geliştirmiş oldukları dış ticaret teorilerinde, doğal kaynakları bir lütuf, sermayeyi ise emeğin birikmiş şekli olarak görmüşler ve talep faktörü ihmal edilmiştir²².

John Stuart Mill uluslararası ticareti karşılaştırmalı üstünlüğün değil uluslararası arz ve talep ilişkilerinin uyaracağını ve dış ticaret hadlerini belirleyen, ülkelerin birbirlerinin mallarına olan karşılıklı talepleri olduğunu ileri sürmüştür²³. Ayrıca Mill, karşılıklı talep yoluyla dış ticaretin teknolojik gelişmeyi de etkilediğini savunmuştur. Mill'e göre ihraç mallarına bir yenisinin katılması ya da ihraç malı maliyetlerine olumlu etki yapacak teknolojik bir gelişme, ihraç mallarında verimliliği de arttırarak ülkenin karşılıklı talep ile belirlenen ithal mallarını daha ucuza almasını sağlamaktadır²⁴.

Adam Smith'le başlayan, daha sonra David Ricardo, John Stuart Mill, Alfred Marshall ile devam eden Klasik İktisat anlayışında, dış ticaret, ticarete katılan ülkelerin ve dolayısıyla dünya refahının artırılmasında çok önemli bir araç olarak algılanmıştır²⁵.

Klasik iktisatçıların dış ticaret ile ilgili görüşleri iktisat teorisinde önemli bir yere sahiptir. Ancak klasik ticari serbestleşme teorileri uluslararası ticaret akımlarını açıklamada yetersiz kalması, "Yeni Ticaret Teorileri" olarak bilinen ve büyük ölçüde eksik rekabet, ürün farklılaştırması ve ölçek ekonomilerine önem veren yeni teorilerin ortaya çıkmalarına neden olmuştur²⁶.

1960'lardan sonra dış ticareti açıklamak amacıyla çeşitli yeni görüş ve teoriler ortaya atılmıştır. Nitelikli işgücü, ölçek ekonomileri, teknoloji açığı, ürün devreleri,

²² Hasan Alp Özel, s.8.

²³ http://www.ekodialog.com/Konular/iktisatcilar/iyimser_klasik_fransiz_okulu.html (15 Ağustos 2013).

²⁴ Yusuf Bayraktutan, "Bilgi Ve Uluslararası Ticaret Teorileri", **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 4, Sayı 2, 2003, s.177.

²⁵ Mahmut Yardımcıoğlu, Hilal Kocamaz, Gamze Şerbetçi, **Türkiye'de Dış Ticaret ve Ticari İlişkiler**, II. Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu 1-2 Ekim 2012, s.340.

²⁶ Hasan Alp Özel, s.9.

tercihlerde benzerlik ve monopolcü rekabet teorileri başlıca modeller arasında yer almaktadır.

Uluslararası ticarete bu gelişmeler yaşanırken söz konusu ticaretin değişen talep, üretim ve ihracat koşullarını da ortaya çıkardığı görülmektedir. Ekonomik liberalizmin yükselişi ve bunun ekonomik politikalara yansımaları ile birlikte dışa açılma politikaları, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının hızlanması, teknolojik değişim ve gelişimin artışı, artan iletişim-ulaşım imkânları, Dünya Ticaret Örgütü ve benzeri kurumsal yapıların uluslararası ticaretin önündeki engelleri azaltıcı etkileri, uluslararası ticaretin hızla gelişmesine yol açmakta ve buna paralel olarak yapısal değişiklikler göstermesine neden olmaktadır. Günümüzde gelişmekte olan ekonomilerinde ticari serbestleşme politikalarına hızlı bir şekilde uyum gösterdiği görülmektedir.

Uluslararası ticaretin gelişimine katkıda bulunan bir diğer bir unsur uluslararası taşımacılık hizmetlerinin (lojistik) gelişmesi, yaygınlaşması, uzmanlaşma ve hizmet maliyetlerindeki belirgin azalış olarak belirtilebilir. Taşıma giderleri olgusu bu boyutuyla dış ticaretin doğrudan sebebi haline gelebilmektedir. Zira taşıma-nakliye giderleri, genel bir tanımlama ile malların bir noktadan bir diğer noktaya etkin bir şekilde ulaştırılabilmesi için yapılması gereken tüm masrafları ihtiva etmektedir. Bunlar arasında navlun, yükleme ve boşaltma giderleri, mallar hareket halindeyken gereken giderler ve benzerleri yer almaktadır.²⁷ Dolayısıyla taşıma giderleri dış ticarete belirleyici bir unsurdur. “Dış ticaretin yapılabilmesi ticaret öncesi iki ülke arasındaki fiyat farkının, malı bir ülkeden diğerine ulaştırmak için gerekli olan masraf tutarından büyük olması koşuluna bağlıdır. Bu koşula uyanlar ticarete konu olan mallar, yani, ticari mallar, uymayanlarda ticaret dışı mallardır”²⁸. Uluslararası ticarete konu olan birçok mal ve hizmetin belirlenmesinde temel etken taşıma giderlerinin görece uygun olup olmadığına bağlıdır.

Bu itibarla havayolu taşımacılığı diğer taşımacılık türlerine göre tarihsel gelişim süreci açısından daha yeni olmasına rağmen son yıllarda uluslararası ticari ilişkilerde kullanım oranı giderek artan bir taşımacılık türü haline gelmiştir. Havayolu

²⁷ Murat Doğanlar, Harun Bal, Mehmet Özmen, Uluslararası Ticaret ve Türkiye'nin İhracat Fonksiyonu, **Sosyal Bilimler Dergisi**, s.85, http://journals.manas.edu.kg/mjsr/oldarchives/Vol04_Issue07_2003/307.pdf (15 Ağustos 2013)

²⁸ A.g.e., s.87

ile yük taşımacılığında daha çok hacmi ve ağırlığı nispeten düşük fakat değeri yüksek olan eşyalar taşınmaktadır. Dünya ticaretinde ürün çeşitliliğın artmasına paralel olarak, rekabetin şiddetlenmesi, iş süreçlerinin hızlandırılması açısından uçağın bir taşıma aracı olarak sahip olduğu avantajlar havayolu taşımacılığının giderek daha fazla tercih edilmesine yol açmaktadır.

A. Havayolu Taşımacılığı

Hava taşımacılığı, havayolu taşımacılığı ve genel havacılık faaliyetlerini kapsamaktadır. Hava taşımacılığı kavramı Türk hava sahası içinde veya Türkiye ile yabancı ülkeler arasında, her türlü hava aracı kullanarak tarifeli veya tarifersiz seferler yaparak, ücret karşılığında yolcu, yük ve posta taşımak üzere kurulacak kamu kurum ve kuruluşları ile gerçek ve tüzel kişilere ait işletmelerin ticari hava taşımacılığı faaliyetleri olarak tanımlanmaktadır²⁹.

Havayolu işletmesi³⁰ kavramı ise, havayolu taşımacılığı yapan işletmeler olarak adlandırılmaktadır. Havayolu işletmesini, Uluslararası Sivil Havacılık Teşkilatı (International Civil Aviation Organization-ICAO) hava aracı ile bir bedel ya da kira karşılığında taşıma hizmeti sağlayan bir işletme olarak tanımlamaktadır. 2920 sayılı Türk Sivil Havacılık Kanununda ticari hava işletmeleri, ticari amaçla ücret karşılığında yolcu veya yük veya yolcu ve yük taşıyan işletmeler olarak ifade edilmiştir³¹.

Wells A. T. (1999), havayolu taşımacılığı yapan havayolu işletmelerinin yüzlerce uçaktan oluşan filolarıyla günde binlerce sefer yapan çok büyük havayolu işletmelerinden, küçük tek bir uçakla yılın sadece belirli aylarında operasyon yapan havayolu işletmelerine kadar geniş yelpazede yer aldığını ve havayolu taşımacılığı sektörünün sahip olduğu çok büyük uçuş ağı sayesinde şehirleri, ülkeleri ve kıtaları birbirine bağladığını belirtmiştir³².

Havayolu taşımacılığı teknolojik ve yapısal anlamda değişiklikler gösteren bir sektördür. Geniş kapasiteli, yakıt tasarrufu sağlayan, düşük gürültü ve emisyon

²⁹ Ticari Hava Taşıma İşletmeleri Yönetmeliği (Shy-6a), **T.C. Resmi Gazete, Karar Sayısı: 18433**, 16 Haziran 1984

³⁰ Havayolu işletmeleri için birçok farklı terimin kullanıldığı görülmektedir. Bunlar Havayolu (Airline), Ticari Havayolu İşletmeleri (Commercial Airlines), Hava Taşıyıcısı (Air Carrier), yetki belgesi verilmiş hava taşıyıcısı (Certified Air Carriers) ya da kamuya açık hava taşıyıcısıdır (Common Carrier).

³¹ Türk Sivil Havacılık Kanunu, **T.C. Resmi Gazete, Karar Sayısı:18196**, 14 Ekim 1983.

³² Wells A. T. (1999), Air Transportation a Management Perspective, California: Wadsworth, Aktaran: Cavcar, s.114.

seviyelerine sahip uçakların geliştirilmesi sonucunda havayolu şirketleri faaliyetlerini, yönetimini, hizmet kalitesini ve kapsamını da etkisi altına almıştır. Havayolu taşımacılığı bilhassa orta ve uzun mesafeli seyahatlerde diğer ulaşım türlerine göre tercih edilmektedir. Havayolu ulaşımı sağladığı kolaylıklar ve sunduğu hizmet kalitesi ile günümüzde vazgeçilmezler arasındadır. Havayolu taşımacılığına olan talep düzenli olarak artmıştır. Havayolu taşımacılığı savaşlar, terör veya ekonomik durgunluk gibi olaylar karşısında oldukça hassas olup kısa vadede uzun vadede havayolu taşımacılığına olan talep sürekli artış göstermektedir

Havayolu taşımacılığı ile uzak bölgelere ulaşım imkânı elde edilmekte ve bu bölgelerin merkez bölgeleri ile ulaşımı hızlı ve güvenli bir temin edilmektedir. “Havayolu taşımacılığı özellikle doğal afet, kıtlık, savaş, sağlık hizmetleri gibi acil müdahale gerektiren durumlarda ön plana çıkmaktadır.”³³

B. Havayolu Ulaşımının Gelişimi

Havayolu ulaşımının gelişimi 20.yüzyılın ilk yıllarına karşılık gelmektedir. Bazı kaynaklara göre ilk uçuş olan 17 Aralık 1903'te kuzey Carolina'da Kitty Hawk yakınlarında 47 saniyelik havadan ağır ilk uçakla uçuşunu yaptıktan sadece 16 sene sonra 1919'da İngiltere ve Fransa arasında ilk düzenli yolcu uçakları uçmaya başlamıştır. Bu uçuşlar dört koltuklu ve üstü açık uçaklarla yapılmaktadır³⁴.

Tarifeli ilk havayolu taşımacılığı ABD'de 1914 yılında yaklaşık 20 dakikalık uçuşun tek yön bilet ücreti 5 dolar olarak Tampa- St Petersburg arasında başlamıştır. I. Dünya savaşında uçakların yeterliliklerini gören ABD Kongresinin posta taşımacılığı için 100 bin dolarlık fonu havadan posta taşımacılığı için ayırması hava ulaştırma sektörünün başlangıcı sayılmaktadır. John. G. Wensveen, hava ulaştırma sektörünün gelişimini 4 dönemde incelemiştir. Bunlar; gelişme, büyüme, olgunluk ve liberalleşme (serbestleşme) sonrası dönemleridir.³⁵

³³ A.g.e., s.114.

³⁴ A.g.e., s.114.

³⁵ A.g.e., s.114.

1. Gelişme Dönemi (1918-1938)

Havacılık 1903 yılında Wright Kardeşlerin havada birkaç saniyelik ilk uçuşu ile sivil bir amaçla başlamış olsa bile 20. yüzyılın başlarındaki siyasi krizler ve savaşlar dolayısıyla askeri alanda sanayileşen bir sektör haline gelmiştir. I. Dünya Savaşı sonrasında askeri amaçlı uçakların sivil kullanımını sonucunda sivil havacılık büyük bir atılım gerçekleştirmiştir. Havacılığın gelişim dönemi metal gövdeli ve tek kanatlı uçakların yapımı ve aerodinamikteki ilerlemelerle hız kazanmıştır³⁶. Sivil hava taşımacılığı, posta taşımacılığı ile başlamış ve gelişen uçak teknolojisi ile yolcu taşımacılığına yönelik uçakların imalatı havayolu taşımacılığında kullanılmaya başlanmıştır. 1937 yılında ilk güvenli havayolu taşımacılığı yapılabilen DC-3 hizmete girmiştir. 1935'te dünyanın ilk hava trafik kontrol merkezi ABD'de hizmete girmiştir.

2. Büyüme Dönemi (1938-1958)

Havacılık sanayisinde teknolojik gelişmeler 2. Dünya Savaşından hemen önce hızlanmaya başlamış ve uçak yapımındaki ilerlemeler, tamamen yeni ve çok dinamik bir imalat sanayi dalını, Batı ve bilhassa ABD gibi ülkelerde hem askeri savunma alanında ve hem de sivil havacılık alanında ortaya çıkarmıştır. Gelişen uçak teknolojisi ile beraber Almanya'da "Junkers" firmasının imalatı iki motorlu küçük yolcu uçakları ve ABD'de ise "Douglas Aircraft Corp." şirketi tarafından "Douglas DC-3" serisi, iki motorlu küçük yolcu uçakları hava taşımacılığında kullanılmaya başlanılmıştır. Bu teknolojik gelişmelerle hava yolu işletmeleri ortaya çıkmaya başlamış ve posta taşımacılığının yanı sıra yolcu taşımacılığı önem kazanmaya başlamıştır³⁷.

İkinci Dünya Savaşında hava kuvvetlerinin kazandığı ağırlık ve önem, uçak teknolojisindeki çalışmaları ve yoğun Ar-Ge faaliyetlerini hızlandırmaya devam etmiştir. ABD'de, İngiltere'de (ve hatta Hitler Almanya'sında) uzak mesafelere uçabilecek ve ağır bomba yükleri taşıyabilecek bombardıman uçakları geliştirilmiştir³⁸. Uçak üretiminde meydana gelen artış ve hava aracı teknolojisinde yaşanan gelişim sonucunda II. Dünya Savaşı sonrasında uzun mesafeli ve her hava şartlarında uçabilen, tarifeli hava taşımacılığına başlamıştır. Böylelikle ilk jet yolcu

³⁶ Devlet Planlama Teşkilatı, Sekizinci Kalkınma Planı, **Hava Taşıtları İmalat Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 2001, s.8.

³⁷ A.g.e., s.8.

³⁸ A.g.e., s.8.

uçağı Comet ilk uçuşunu 1949'da yapmış ve 1953 yılında yapılan bir çalışma havayolu yöneticilerine ilk kez uçakların 350 km'den uzun olan mesafelerde turistler için en önemli havayolu ulaşımı olduğunu göstermiştir.

3. Olgunluk Dönemi (1958-1978)

Soğuk Savaş yıllarında, havacılıkta gövde imalatı ve pistonlu motorlarda ilerlemeler, büyük uçaklarla yapılan yolcu taşımacılığında düşen maliyetler kıtalararası turizmi geliştirmiştir. Bu da hava yolu şirketlerinin sayısını arttırmış ve büyük yolcu uçaklarına olan talebi de beraberinde getirmiştir. Soğuk savaş zamanında ABD'de ve İngiltere'de, uzun mesafe bombardıman uçakları, askeri ihtiyaçlar ve politikalar dolayısıyla geliştirilmeye devam edilmiştir.

Bunun yarattığı büyük gövdeli uçak tasarım ve imalatındaki teknoloji birikimi, "Gas Turbine" ve "Jet Motor"larında ilerlemelerle birlikte, büyük gövdeli jet motorlu yolcu uçakları ortaya çıkmıştır³⁹.

1958'de ilk B-707 kıtalararası dört motorlu jet yolcu uçağının Pan Amerikan havayolunda tarifeli seferlere başlamasıyla havacılık bir teknoloji yarışına dönüşmüştür. Boeing'i takiben Douglas'da 1958-1959 da ilk DC-8'i üretti. Kıtalararası jetleri iki ve üç motorlu B-727 ve DC-9'lar takip etti. Artık tüm havayolu işletmeleri kısa ömürlü konvansiyonel pervaneli uçaklar yerine, uzun ömürlü teknoloji harikası jetleri filolarına dahil etmekteydi. Jetlerle birlikte havayolu taşımacılığı 50 yıl önceki çok riskli taşımacılık sınıfından emniyetli taşımacılık sınıfına geçmiştir. Bu dönemde uçaklara meteoroloji radarları, kara kutu gibi bazı ekipmanlar yerleştirilmeye başlanmıştır. 1969'da artan talebi karşılamak ve maliyetleri kontrol altına almak için ilk geniş gövdeli 400'den fazla yolcuyu kıtalararası taşıyabilen dört motorlu jet B-747 Jumbo üretildi. Bunu Douglas DC-10 ve Lockheed L-1011 uçaklarının üretimi izledi.

1970'lerin başında meydana gelen OPEC petrol krizi ve 1977'lerde başlayan gürültüye karşı çevreci mücadeleler havayollarını yeni çevreci ekonomik jetlere yöneltti. 1938-1978 arasındaki 40 senede yolcu sayısı çok büyük oranda artmış, havayolu işletmelerinin çalıştırdığı ve iş imkanı sağladığı insanların sayısı milyonlara ulaşmış, havaalanı ve uçak teknolojileri gelişmiş, 21 koltuklu pervaneli DC-3 lardan

³⁹ Devlet Planlama Teşkilatı, Hava Taşıtları İmalat Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, s.9.

400 koltuklu jet motorlu B-747 lere geçilmiştir. Havayolu ulaştırması en güvenli ve hızlı ulaşım türü haline gelmiştir. Sivil havacılığın stratejik önemi anlaşılmış, savaş durumlarında sivil havacılık uçaklarının da yararlanılabileceği çeşitli savaşlar sırasında kanıtlanmıştır. Bu dönemde dünyanın en büyük sivil havacılık filosunu oluşturan ABD'nin 216 uluslararası uçuşlarda kullanılan büyük olmak üzere 298 uçağı vardı.

4. Liberalleşme Dönemi (1978-...)

1978'de Amerikan hükümeti havacılık sistemini tam rekabete açması ve tüm ticari kısıtlamaların kalktığı bu dönem havacılığın büyük bir sisteme dönüşmesine neden oldu. 1978 yılında A.B.D.'de gerçekleşen serbestleşme hareketi Avrupa'yı da etkisi altına almış ve liberalleşme sürecine girmiştir. Sivil havacılık sektöründe, Avrupa Topluluğu'na üye ülkeler arasında "Tek Pazar" uygulamasına geçilmiştir. Avrupa'da serbestleşme hareketinden sonra görülen en önemli gelişme "düşük maliyetli" havayolu şirketlerinin ortaya çıkmasıdır. Hükümetler artan rekabet ortamında daha etkin ve verimli çalışabilmeleri için havayolu işletmelerinin özelleştirilmesini teşvik etmektedir⁴⁰.

Havayollarında gelecekte serbestleşme eğiliminin Avrupa'nın yanısıra diğer pazarlarda da devam edeceği değerlendirilmektedir. Liberalleşme sonrasında havayolu taşımacılığı sektöründe büyük değişiklikler yaşanmıştır. Nitekim havayolu işletmeleri küreselleşen piyasada uçuş ağlarını genişletmek, diğer pazarlara girebilmek, pazar paylarını ve uçuş sıklıklarını artırmak ve maliyetlerini azaltmak amacıyla stratejik ortaklıklar kurmak zorunda kalmıştır. En büyük uçak üreticilerinden birisi olan McDonnell-Douglas Boeing ile birleşmesi örnek olarak gösterilebilir.

C. Havayolu Taşımacılığının Ekonomik Özellikleri

Sarılgan, havayolu taşımacılığının ekonomik özelliklerini oligopolistik ve sektörel özellikler olmak üzere iki alt başlık altında sınıflandırmıştır⁴¹.

⁴⁰ TÜBİTAK, Vizyon 2023 Ulaştırma ve Turizm Paneli Rapor, s.9

⁴¹ Sarılgan, A.E. (2001), Havayolu İşletmelerinde Gelir Yönetimi ve Türk Havayolları Anonim Ortaklığı Uygulaması, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü)

1. *Havayolu Taşımacılığı Sektörünün Oligopolistik Özellikleri*

Havayolu taşımacılığının oligopol bir pazar özelliği gösterdiği konusunda ekonomistlerce tam bir görüş birliği olmasa da genel olarak oligopol pazarın özelliklerini yansıttığı söylenebilir. Dinler, oligopol piyasasını “birbirlerine etki edebilecek kadar az sayıda satıcının sonsuz sayıda alıcı ile karşı karşıya geldiği bir piyasadır” şeklinde tanımlar⁴². Bu piyasa, gerçek ekonomik hayatta en fazla görülen piyasa türüdür. Bugün her ülkede birkaç dev firmanın hakim olduğu günlük basın, otomobil, demir-çelik, alüminyum, buzdolabı gibi mal ve hizmetler piyasası oligopol piyasasına örnek olarak verilebilir.

▪ **Sektöre Giriş Koşullarının Yüksek Olması**

Oligopol piyasalarda pazara giriş kolay değildir. Teknoloji ve maliyet pazara girişi engelleyen temel faktörlerdir. Havayolu taşımacılığı sektöründe başlangıç yatırımı için sermayenin çok yüksek olması bu alanda faaliyet göstermek isteyen yatırımcılar büyük bir engel teşkil etmektedir. Ayrıca havayolu taşımacılığı bir hizmet sektörü olup ve uçuş emniyeti ve havacılık güvenliği ilk amaç olmasından dolayı havayolları, sertifikalı personel çalıştırmak zorundadır. Nitelikli personel çalıştırma zorunluluğu işletmeler için personel ücretlerini, dolayısıyla da personel giderlerini arttırmakta ve büyük maliyetler oluşturmaktadır⁴³.

▪ **Ölçek Ekonomisi Özelliği**

Oligopol yapının geçerli olduğu tüm sektörlerde olduğu gibi hava ulaştırma sektöründe de, birim fiyatı düşürebilmek için üretim ölçeğinin artırılabilmesi gerekmektedir. Havayolu işletmeleri belli bir büyüklüğe ulaşıncaya kadar diğer oligopol firmalar gibi ölçek ekonomisinden yararlanmaktadırlar. “Belirli bir üretim çıktısına sahip olarak birim maliyetlerini düşürmek için uçuş personeli dâhil olmak üzere ellerinde bulunan personeli ve sahip oldukları donanımları en etkin şekilde kullanmak durumundadır”⁴⁴.

⁴² Zeynel Dinler, **Mikro Ekonomi**, Bursa: Ekin Kitabevi, 2007, s.385.

⁴³ Cavcar, s.116.

⁴⁴ Gere, ss:32-33.

▪ **İşbirlikleri ve Birleşmeler Yoluyla Büyüme**

Oligopol piyasasının Havayolu sektörünün oligopolistik olan ve en yoğun gözlenen özelliklerinden birisi de işbirlikleri ya da birleşmeler yoluyla büyümelerdir. Havayolu işletmeleri birleşerek veya işbirliği yaparak pazar paylarını, dolayısıyla da satışlarını arttırabilmektedir. Ve rekabeti ortadan kaldırmak için küçük işletmeleri satın alma yoluna gitmektedir. Havayolu işletmeleri birleşme veya işbirliği yoluyla büyüme ile yeni ve çok değerli uçuş haklarına sahip olabilmektedir. Havacılık sektöründe işbirliklerinin önemi çok büyüktür. Pazarda söz sahibi olabilmek ve daha fazla kar elde edebilmek için işletmeler ‘alliance’⁴⁵ adı verilen işbirlikleri, ortaklıklar kurmaktadır. Önceleri ikili anlaşmalar şeklinde olan işbirlikleri, daha sonra yaygınlaşarak, küresel boyutlara ulaşmıştır. Üye havayollarının uçuş ağlarının birleştirilmesi ile yolculara daha fazla uçuş noktasına ve daha sık uçma olanağı sağlanmaktadır. İşletmeler gerçekleştirdikleri işbirlikleri yoluyla rekabetin getirdiği olumsuzlukları giderebilmekte ve pazarı daha rahat kontrol edebilmektedir.

▪ **Karşılıklı ve Çoklu Bağımlılık**

Oligopol piyasalarında işletmeler birbirlerinin davranışlarını çok yakından takip etmek zorundadırlar. Dolayısıyla bir oligopol piyasası olan havayolu sektöründe her işletme davranışlarını saptarken diğerlerinin ne yaptığını incelemek ve kendi tutumuna göre onların tepkisinin ne olacağını hesaba katmak zorundadır. Bu bakımdan havayolu işletmeleri ürünleri olan koltuğu, ancak yolcusunun ihtiyaçlarını karşılayacak hizmet çeşitlemesine giderek pazarlayabilmektedir. Zira oligopol piyasasında tüm işletmelerin malları birbirine benzer niteliktedir. Aynı pazar yapısı içinde yer alan diğer havayolu işletmeleri ise rekabet edebilmek ve pazar paylarını koruyabilmek için her zaman değişiklikleri takip etmek ve gelişmelere uyum sağlamak durumundadır⁴⁶.

▪ **Fiyat Kararlılığı ve Fiyat Dışı Rekabet**

Oligopol piyasalarında işletmeler genellikle fiyat rekabetine teşebbüs etmez, belli bir fiyatı muhafaza etmek isterler. Bundan dolayı işletmeler arasında fiyat

⁴⁵ Star Alliance Hakkında:1997 yılında kurulan star alliance, müşterilerine dünya çapında erişim ve iyi bir seyahat deneyimi sunabilen, gerçek anlamda ilk global havayolu ittifakı olma özelliği taşıyor. 14 mayıs 1997’de kurulan star alliance’a nisan 2008’de 21. üye olarak katılan Türk hava yolları, ittifak üyeliği sayesinde yolcularına daha geniş uçuş ağı, özel yolcu programları ve ittifakın özel ücret kampanyalarından faydalanma imkanı sunmaktadır.

⁴⁶ Cavcar, s.116.

konusunda gizli bir anlaşma olduğu söylenir. Havayolu işletmeleri marjinal karlarla faaliyetlerini sürdürürken fiyata dayalı bir rekabet ortamına girmek istemezler. Havayolu işletmeleri genellikle fiyat dışı alanlarda, hizmet kalitesi ve reklam gibi alanlarda rekabeti tercih ederler. “Özellikle 1990’ların başlarından itibaren havayolu işletmeleri etkin reklam kullanımı ve çeşitlendirilmiş müşteri hizmetini kullanarak, fiyat dışı bir alanda rekabet etme eğilimindedir. Bilgisayarlı Rezervasyon Sistemleri ve sık uçan yolculara uygulanan programlar hizmete dayalı rekabete örnek olabilecek uygulamalardır”⁴⁷.

▪ **Havayolu Sayısı ve Pazar Payı**

Havayolu taşımacılığı piyasasına giriş önündeki yasal engellerin kaldırılması ve havayollarına istedikleri gibi operasyon yapma imkânı vermesinden sonra, havayolu sektörü yoğun bir rekabet ortamına girmiştir. Böylelikle havayolu taşımacılığında da pazar payını istikrarlı şekilde artmış ve havayolu şirketlerini, pazarda daha etkili ve karlı rekabet etmeye imkân tanıyan güçleri birleştirme politikasını uygulamaya yöneltmiştir.

2. *Hava Taşımacılığının Sektörel Özellikleri*

Havayolu taşımacılığının sektörel özellikleri aşağıdaki başlıklar altında incelenebilir⁴⁸.

▪ **Devlet Sübvansiyonu ve Desteği**

Havayolu ile yolcu ve yük taşımacılığı son yıllarda dünyada tercih edilen bir ulaşım sistemi haline geldiği için özellikle büyük ve geniş bir coğrafi alana sahip devletler ülkelerinin her noktasına hızla ulaşabilmek için diğer sektörlerden farklı olarak hava taşımacılığını teşvik etmektedirler. Havayolu taşımacılığı devletin uluslararası alanda tanıtım, turizm, itibar ve milli savunma gibi stratejik amaçlarına hizmet etmektedir⁴⁹.

⁴⁷ A.g.e., s.117.

⁴⁸ A.g.e., s.117.

⁴⁹ A.g.e., s.117.

▪ **Teknolojideki Yüksek Devir Hızı**

Havacılık sektörü teknolojik devir hızının en yüksek olduğu sektörlerin başında gelmektedir. Bu yoğunlukta teknolojiye bağımlı bir sektörde havayolu işletmelerinin yaklaşık dörtte üçü menkul haldedir.

▪ **Fiyat Artışı ve Konjonktürel Dalgalanmalara Karşı Duyarlılık**

Yüksek fiyat esnekliğine sahip olan havayolu taşımacılığı ekonomik krizler ve özellikle maliyet yakıt artışlarından azami ölçüde etkilenmektedir. Zira havayolu işletmelerinin değişken giderlerinin büyük bir bölümünü yakıt oluşturduğundan dolayı petrol fiyatlarındaki, değişimlerden diğer işletmelere göre çok daha fazla etkilenmektedir.

Ayrıca havayolu sektöründe nitelikli personel istihdam edilmesinden dolayı, sektördeki personel ücretleri diğer sektörler göre daha yüksektir. Havayolu işletmelerinde çalışan personel periyodik eğitim ve sağlık muayenelerine tabi tutulmaktadır. Bu durum işletmelere ilave maliyet oluşturmaktadır. Havayolu işletmelerinin katlandığı operasyonel maliyetlerden yakıt masrafları havayolu taşımacılığında toplam maliyetler içerisinde tarihsel olarak %10 - %15'lik bir paya karşılık gelirken bu oran bugünlerde %20 – 40'lık bir paya sahip bulunmaktadır⁵⁰. İşgücü ve yakıt maliyetleri bir arada değerlendirildiğinde ise havayollarının operasyon maliyetlerinin takriben % 60'ını teşkil etmektedir⁵¹.

Havayolu sektörü, turizm sektöründe olduğu gibi ekonomik dalgalanmalar karşısında etkilenen sektörlerin başında gelmektedir. Ekonomik durgunluk zamanlarında insanlar ilk olarak harcamalarında kısıntıya gitmek suretiyle bir takım alışkanlıklarından feragat etmekte ve bu durumdan daha ziyade ulaştırma ve turizm sektörü zarar görmektedir. Böyle bir durum karşısında havayolu işletmeleri gelirlerinde meydana gelen azalma karşısında filolarını küçültme ve personel çıkarma yoluna gitmektedir⁵².

⁵⁰ Hakan Ertürk, **Havayolu Ekonomisi**, Hazine Müsteşarlığı, Ankara, Mayıs 2011, s.10.

⁵¹ A.g.e., s.11.

⁵² Cavcar, s.117.

▪ **Ulusal ve Uluslararası Politika ve Yaptırımlara Karşı Duyarlılık**

Hava taşımacılığı sektörü ulusal politika veya uluslararası ilişkiler ve yaptırımlara karşı oldukça hassas bir konumdadır. Hava yolu işletmeleri ulusal ve uluslararası kurallar ve standartlara uygun bir şekilde faaliyetlerini yürütmektedir. İki ülke arasındaki ilişkiler o iki ülke arasında sefer düzenleyen havayolu işletmesini de kati olarak etkilemektedir. 2011’de yaşanan “Arap Baharı” adı verilen Ortadoğu ve Kuzey Afrika’ya sefer düzenleyen havayolu işletmelerinin doğrudan etkilenmesi ve seferlerini durdurmak zorunda kalması örnek olarak verilebilir⁵³.

Havaalanı gürültü yönetimi programı kapsamında daha sessiz faaliyette bulunabilmek ve uçak gürültüsünden daha az kişinin etkilenmesini sağlayabilmek amacıyla havayolu işletmeleri filolarını gürültü seviyesi limitleri dâhilinde yeni nesil uçaklarla teçhiz etmek ve ses azaltıcı tedbirler almak zorunda bırakmaktadır.

▪ **Uçuş Sıklığının Rekabetteki Önemi**

Bir havayolu belli bir hatta uçuş sıklığı avantajını elde etmişse, hava taşımacılığı pazarından daha çok pay alabilme imkânı sağlamış ve rakip havayolu işletmeleri ile rekabet gücü bakımından avantajlı bir konuma gelmiştir. Uçuş sıklığı müşteri istek ve ihtiyaçlarının karşılanması ile ilgili olduğu için havayolu işletmelerinin hizmet kalitesini etkilemektedir. Uygun bağlantılara sahip düzenli uçuş programları ve merkezi rezervasyon sistemleri ile rekabet gücü elde eden havayolu işletmeleri, hızlı gelişen ve değişen talep yapısına uyum sağlamak zorundadır. Sık ve aktarmasız uçuşların yaygınlaştırılması o havayolu işletmesine olan talebin artmasına önemli katkı sağlayacaktır.

▪ **Fazla Kapasite ve Marjinal Maliyetler**

Havayolu işletmeleri açısından kapasite planlaması üzerinde önemle durulması gereken bir kavramdır. Havayolu işletmeleri sahip oldukları kapasitelerini en etkin şekilde kullanmaları gerekmektedir. Dolayısıyla ancak kapasiteleri doğrultusunda satış yapıp karlar elde edebilirler. Bu itibarla havayolu işletmeleri kapasite tespiti ve fiyat tayininde bulunurken uçakların tam olarak dolu olduğunu varsayımı ile hareket ederler.

⁵³ A.g.e., s.118.

Müşterilerin tarifeli seferlere olan talebi raf ömrü olmayan çok büyük miktarda kapasite fazlasına yol açmakta bu da maliyetleri arttırmaktadır⁵⁴. Uçulan hattan hatta değişmekle beraber havayolu işletmelerinin doluluk oranları %70-80'ler civarındadır. Bu da havayolu işletmelerinin koltuklarının % 20-30 unun boş olduğu anlamına gelir. Havayolu işletmeleri sabit ve birim maliyetlerini azaltmak amacıyla uçakların günlük kullanım miktarlarını yüksek tutmak ve yeterince talep yaratabilmek için uçuşların sık olması da önemlidir. Bunlar da pazara sunulabilecek kapasiteye bağlıdır⁵⁵. Fazladan bir yolcuya hizmet vermenin marjinal maliyeti çok düşüktür, sadece yemek maliyeti, satış komisyonları, önemsiz miktarda yakıt ve diğer önemsiz maliyetlerdir.

▪ **Havayolu Ürününün Yapısı**

Havayolu hizmeti farklılaştırılmayan bir üründür. Pek çok yolcuya göre bir havayolunun sunduğu hizmet, diğer havayolu ile aynıdır. Günümüzde uçaklar, en azından belli büyüklüktekileri, birbirine çok benzemektedir. Hız, konfor ve güvenlik hemen hemen tüm uçaklarda aynıdır. Havayolları sık sık verdikleri reklamlarla iyi yemekler, dostça karşılama ve buna benzer özelliklerini belirterek ürünlerini farklılaştırmaya çalışmaktadır. Fakat yolcular uçuş için tercih yaparken bunlara değil, çoğunlukla kalkış ve iniş saatlerine dikkat etmektedirler. Tarife planlamanın, ürün farklılaştırmanın en önemlisi unsuru olduğu söylenebilir.

▪ **Talebe Karşı Duyarlılık**

Havayolu işletmeciliği sezonluk özellikler gösterir. Birçok kişinin yıllık tatillerini yaptığı yaz ayları çok yoğundur. Kış aylarında yılbaşı ve sömestr tatili hariç trafik azdır. Sonuç olarak trafiğin seyahat düzenindeki bu yoğunluklar ve azalmalar havayolu gelirinde yıl içinde çok büyük yükselmelere ve azalmalara yol açmaktadırlar.

Büyük havayolu işletmeleri yıl içinde yaptığı bütün işin 1/3'ünü yazın üç ayda yaparlar. Sabit olmayan talep aylara, hatta haftanın günlerine bile değişir. Gün içindeki uçuş saati talebin çok önemli belirleyicisidir.

⁵⁴ A.g.e., s.118.

⁵⁵ Ender Gerede, "Türkiye'nin İkili Havayolu Taşımacılığı Anlaşmalarının Havayolu Yönetimine Etkileri Açısından Değerlendirilmesine Yönelik Bir Ölçek Önerisi", **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt.11, Sayı/No: 3, (2011), s.33.

Talebin dalgalı olması maliyet sorunlarını da beraberinde getirir. Talebin yüksek olduğu dönemlere göre personel ve hava aracını elde bulundurmak, sonra bunları işlerin durgun olduğu dönemlerde boş bırakmak çok maliyetli bir iştir.

Hava taşımacılığında talep çok esnektir. Yolcu sayısı, fiyatı içeren konulardan çok etkilenmektedir. Düşük fiyatlar daha fazla trafik olmasını sağlarken, yüksek fiyatlar havayolunun trafiğini düşürmektedir. Bu nedenle fiyatta değişiklikler çok küçük olmaktadır.

D. Havayolu Taşımacılığında Eğilimler

Havayolu taşımacılığındaki başlıca eğilimler şu şekilde sıralanabilir: Dünyada havayolları arasında yoğun rekabet nedeniyle sektördeki birleşmelerin devam etmesi; küçük şirketlerin büyümesi; havayolu pazarında ucuz uçak biletlerinin hızlı büyümeye neden olması; yeni rotaların açılması; esnek hizmetlerin verilmesi ve hizmet çeşitliliğinin artırılması; uzun mesafeli uçuşlar için uzun gövdeli uçakların üretilmesi gibi yapısal değişiklikler ve farklı ürünlerin sunulması; yolcu yapısının değişmesi; yeni nesil uçaklarda; gelişmiş çevresel performans, daha fazla konfor, emniyet ve güvenliğin olması; daha düşük maliyetli olması; liberilizasyon ve deregülasyonların ortaya çıkaracağı yeni pazarlar ile uluslararası sektörde kuvvetli bir canlanma yaşanması; havayolu sektöründe yüksek yakıt maliyeti nedeniyle iflasların artması; uzak yol millerinin cazip hale getirilmesi; müşteri indirimleri; Asya havacılık pazarındaki hızlı büyüme; hava koridorlarının açılması ve havayolları mülkiyet hakları; ulusların daha güvenli havayolları tercih etmesi nedeniyle güvenliğin artırılması; sektördeki yapısal değişikliklerdir. Havayolu taşımacılığındaki diğer eğilimleri ise küresel ekonomik kriz veya durgunluk, küresel emniyet ve güvenlik tehdidi, küresel salgın hastalıklar, çevresel konular, düzenleme ve mevzuat konuları, bölgesel dengesizlikler olarak sıralayabiliriz. Bu çalışmada son dönemlerde ortaya çıkan eğilimler Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı 9. Kalkınma Planı Havayolu Ulaşımı Özel İhtisas Komisyonu Raporunda yer alan şu alt başlıklar bağlamında incelenebilir :⁵⁶

⁵⁶ Havayolu Ulaşımı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, ss:5-12.

1. *Havayolu İşletmeciliğinde Serbestleşme*

Havayolu ulaştırma sektöründe yaşanan gelişmeler, genel olarak hizmet sektöründeki gelişmelerin bir uzantısı olarak değerlendirilebilir. Son yıllarda ekonomik alanda yaşanan küreselleşmenin de etkisiyle havayolu ulaşımında önemli gelişmeler yaşanmaktadır.

Amerika Birleşik Devletleri'ndeki hava taşımacılığına yönelik serbestleşme girişimleri başta Avrupa Birliği olmak üzere diğer ülkeleri de etkisi altına almıştır. "ABD'nin öncülüğünü yaptığı "Açık Semalar" eğilimleri 1990'lı yıllarda önceleri Avrupa, sonrasında ise Asya Pasifik ülkeleri arasında yaygınlaşmaya başlamıştır. AB günümüzde çok taraflı "açık semalar" politikalarının uygulandığı en önemli bölgesel oluşum durumundadır."⁵⁷ Avrupa Birliği topluluk içinde tek bir hava taşımacılığı pazarı yaratabilmek ve hava taşımacılığı sektöründe daha liberal bir uygulamayı geliştirebilmek için 1987 yılında harekete geçmiştir. Liberalleşme ortak hava taşıma pazarına serbest rekabeti getirmiş ve rekabet hukukunun hava taşıma sektörüne uygulanmasını sağlamıştır.

Rekabet kurallarının hava taşımacılığında etkili olarak uygulanması tek başına bir amaç değildir. Rekabet hukuku kuralları özellikle liberalleşme sürecini desteklemek için kullanılmıştır. Rekabet kurallarının uygulanması ile liberalleşmenin ilerlemesine engel şirket davranışları önlenmiştir. Pazarda faaliyette bulunanların fiyat anlaşmaları yapmalarına izin verilmemiş; anlaşma yoluyla, pazara yeni girenlerin havaalanı ya da bilgisayar rezervasyon sistemi gibi altyapı hizmetlerinin dışında bırakılması gibi uygulamalarla pazara yeni girişlerin önlenmesi engellenmiştir. Böylece havayolu işletmelerinin serbestçe rekabet edebilmeleri sağlanmıştır⁵⁸.

Havayolu taşımacılığında, AB ve dünyadaki bir çok ülke arasında iki taraflı ve çok taraflı anlaşmalar yapılması, ülkeler arasında çok daha liberal anlaşmaları iç hatların serbestleştirilmesi, bayrak taşıyıcı havayolu işletmelerinin özelleştirilmesi ve

⁵⁷ A.g.e., s.5.

⁵⁸ Hülya Göktepe, "Hava Taşımacılığı Sektöründe Rekabet Hukuku Kurallarının Uygulanması" **Sosyal Bilimler Dergisi**. 2007/1, s.240.

tüm bu uygulamaların dünya genelinde yaygınlaşması giderek nitelik ve nicelik açısından artan bir liberalleşme eğilimine dönüşmüştür⁵⁹.

2. Düşük maliyetli havayolu işletmelerinin yaygınlaşması

Düşük maliyetli havayolu işletmeleri geleneksel havayolu işletmelerinin verdiği bazı hizmetlerden vazgeçerek maliyetlerini azaltan ve buna bağlı olarak daha ucuz fiyatla hizmet sunan havayolu işletmeleridir. Havayolu taşımacılığında, düşük maliyetli havayolu işletmeleri son on yılda yeni bir havayolu işletmeciliği çeşidi olarak kendisini kabul ettirmeye başlamış ve bunlar havayolu taşımacılığı ortalamasından yüksek bir büyüme oranıyla gelişmektedir. “Dikkat çeken bir nokta ise düşük fiyat sunmalarına karşın diğer havayolu işletmelerine göre daha istikrarlı bir kar elde etmeleridir. Bunu da hem başarıyla uyguladıkları maliyet politikaları, hem de yüksek doluluk oranları ile gerçekleştirmektedirler. Kendilerine has özellikleri sayesinde fiyat ve doluluk oranı dengesini iyi kurarak girdikleri pazarlarda tutunmakta ve bunun ötesinde pazarın hızla büyümesine yardımcı olmaktadır.”⁶⁰

Başarılı bir havayolu işletmesi modeli olan düşük maliyetli havayolu taşımacılığı sunmakta olduğu düşük fiyatlarla özellikle kısa mesafe uçuşlarda diğer ulaşım biçimleri ile rekabette havayolu taşımacılığına avantaj sağlamakta; yolcuların da zaman ve para tasarrufu yapabilmelerine olanak sağlamaktadır.

3. Bölgesel Havayolu Taşımacılığı

Ali Emre Sarılğan, bölgesel havayolu taşımacılığını, “ticari bir amaçla genellikle büyük yerleşim yerleri ve/veya toplanma merkezi havaalanları ile küçük yerleşim yerleri arasında yolcu, kargo ve postanın tarifeli ve tarifesiz olarak nispeten küçük uçaklarla taşınması” olarak tanımlamıştır.⁶¹

Dünyada bölgesel havayolu işletmeleri değişik isimlerle adlandırılmaktadırlar. Bunlar, bölgesel taşıyıcılar/havayolları, besleyici taşıyıcılar/ havayolları, günübirlik yolcu taşıyıcıları/havayolları şeklindedir. Sarılğan, bölgesel havayolu işletmesi

⁵⁹ Ender Gerede, “Havayolu Taşımacılığında Küreselleşme ve Havayolu İşbirlikleri-Thy A.O.’da Bir Uygulama” (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002), ss: 86-100.

⁶⁰ Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, **9. Kalkınma Planı Havayolu Ulaşımı Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara 2006, s.6.

⁶¹ Ali Emre Sarılğan, “Türkiye’de Bölgesel Havayolu Taşımacılığının Geliştirilmesi İçin Yapılması Gerekenler”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:11, Sayı:1, s.70.

kavramını, “küçük yerleşim yerlerinden toplanma merkezlerine havayolu ile ulaşımı sağlayan, geleneksel veya düşük maliyetli havayolu işletmelerinin yeterli veya düzenli talep olmadığı için hizmet vermediği ulusal ve/veya uluslararası hatlarda faaliyette bulunan havayolu işletmeleri” anlamında kullanmıştır⁶².

Bölgesel havayolu işletmeleri küçük yerleşim merkezleriyle, büyük şehirler ve büyük toplanma merkezleri arasında 9–68 koltuklu turboprop ve 30–100 koltuklu bölgesel jetlerle kısa ve orta mesafeli tarifeli uçuş hizmeti sunarlar. Airbus ve Boeing şirketlerinin tek koridorlu kısa ve orta mesafeli uçaklarının da bölgesel havayolu işletmeciliğinde kullanılabilmektedir.

Bölgeler arasında ulaşımı kolaylaştırarak, turizm ve ticareti geliştirmeyi amaçlayan bölgesel havayolu taşımacılığı, coğrafi nedenlerle ulaşılması zor olan bölgelerin büyük yerleşim yerleriyle ulaşımını sağlamakta, küçük yerleşim yerlerine ulaşımı kolaylaştırmaktadır.

Büyük havayolu işletmelerine göre bölgesel taşıyıcılar daha hızlı büyümekte, kriz dönemlerinde bile büyük havayolu işletmeleri zarar ederken bölgesel taşıyıcılar karlılıklarını artırmaya ve büyümeye devam etmektedirler.

Daha önce kısa mesafelerde dar bir alanda faaliyet gösteren bölgesel uçakların menzillerinin artması, bu dar alanın faaliyet alanını büyütüştür. Pervaneli, düşük hızla, az koltuk sayısına sahip uçaklarla yapılan faaliyetler; 1960’larda geliştirilen jet teknolojisinin bölgesel uçaklara 1990’larda uygulanmasıyla; bölgesel uçakların hızı, teknolojinin gelişmesiyle; yolcu kabinlerinin konforu ve havayolu işletmelerinin isteğiyle; koltuk sayısı artmıştır. Birkaç uçaktan oluşan, aile işletmeleri tarafından işletilen işletmelerin yerini, yüzlerce uçaktan oluşan filolarıyla büyük havayolu işletmelerinin ortağı veya sahibi olduğu işletmeler almıştır.

4. Küresel ve Kesintisiz Uçuş Ağları

Küreselleşmenin bir olgu haline geldiği günümüzde yolcular dünya genelinde istedikleri yerden başka bir yere, istedikleri mevsim, gün ve sıklıkta, sadece havayolu taşımacılığını kullanarak ve mümkün olduğunca tek bir havayolu işletmesi aracılığıyla

⁶² A.g.e., s.71.

gitmek ihtiyacı ve isteği içindedirler. Bunlar ancak büyük, geniş ve kesintisiz bir uçuş ağı ile karşılanabilir⁶³. Uçuş ağının büyüklüğü ve genişliği, kullanılan ağ yapısı, uçuş ağının kesintisiz olup olmadığı, kullanılan uçak tipi, uçuşun mevsimi, günü ve sıklığı sunulan hizmetin farklılaştırılabilmesi için son derece önemli unsurlardır. Bu unsurlar pazara erişim ve giriş ve kapasite düzenlemelerine bağlı olarak değişmektedir.

Bu gereklilik karşısında kalan küresel havayolu işletmeleri stratejik özelliklere sahip “küresel işbirliği gruplarını” oluşturmaktadır. Bu grupların günümüzde geldiği noktalar dünyadan önemli bir “iyi uygulama örneği” olarak değerlendirilmektedir⁶⁴. Küresel işbirlikleri sayesinde yolcular kesintisiz bir hat üzerinde başka bir ulaşım türüne gerek kalmadan, en uygun bağlantı seçenekleriyle, dünyanın bir noktasından başka bir noktasına kesintisiz bir şekilde uçuş yapma imkânına sahip olmaya başlamışlardır.

Bu küresel işbirliği gruplarından en önemlileri Star Alliance, küresel havacılık sektörünün önde gelen 27 üyesinin oluşturduğu, dünyanın en büyük hava yolu ittifakıdır. 14 Mayıs 1997’de kurulan Star Alliance’a Nisan 2008’de 21. üye olarak katılan Türk Hava Yolları, ittifak üyeliği sayesinde yolcularına daha geniş uçuş ağı, özel yolcu programları ve ittifakın özel ücret kampanyalarından faydalanma imkânı sunmaktadır⁶⁵.

5. *Havaalanı İşletmeciliğinde Serbestleşme*

20. yüzyılın son çeyreğinde ekonomik, sosyal ve siyasal anlamdaki etkileşimler ve değişimler neticesinde, tüm altyapı hizmetlerinde olduğu gibi, havayolu ulaştırması sektöründe de devletin rolü birtakım değişikliklere uğramış, hizmet üreten ve işleten devlet anlayışından, kural koyan ve teftiş eden devlet anlayışına doğru bir dönüşüm yaşamıştır⁶⁶.

Stratejik önemi, kamu hizmeti olarak algılanması ve getirdiği ağır finansal yük gibi nedenlerle havacılık faaliyetleri, uzun yıllar boyunca devlet tekelinde

⁶³ Ender Gerede, “Türkiye’nin İkili Havayolu Taşımacılığı anlaşmalarının Havayolu Yönetimine Etkileri açısından Değerlendirilmesine Yönelik Bir Ölçek Önerisi”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt.11,Sayı/No: 3, 2011, s.33.

⁶⁴ Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, 9. Kalkınma Planı Havayolu Ulaşımı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, s.14.

⁶⁵ Star Alliance , <http://www.turkishairlines.com/tr-tr/kurumsal/is-ortaklari/star-alliance> (1 Mart 2013).

⁶⁶ Cem Galip Özenen, Havaalanı Yatırımlarında Özelleştirme Dünyadaki Uygulamalar Ve Türkiye İçin Öneriler, *Uzmanlık Tezi*, DPT, Ocak 2003,s.46.

yürütülmüştür. Zaman içerisinde devletin ekonomik işlevlerinin kısıtlanması ve kamu-özel işbirliği fikrinin yaygınlaşmaya başlamasıyla, pek çok alanda olduğu gibi havacılıkta da özel sektör giderek daha çok rol almaya başlamıştır. Bu anlayış beraberinde, havaalanlarının özelleştirilmesi ya da bazı hizmetlerin farklı yöntemlerle özel sektöre devredilmesi görüşünü gündeme getirmektedir.

Nüfus artışı, gelir seviyesinin yükselmesi, iş yapma hızı ve daha hızlı seyahat etme arzusu arttıkça havayoluna olan talep de her geçen gün artmaktadır. Söz konusu gelişmeler yatırım gereksinimini daha kısa zaman dilimleri içinde ve daha büyük finansman gereksinimi ile birlikte ortaya çıkarmaktadır. Kamu kaynaklarının yetersizliği, yatırım hızı, risk paylaşımı, ticari beklentiler, hizmet kalitesi, serbestleşme-liberalleşme-küreselleşme gibi faktörler yeni iş yapma yöntemlerini, yeni proje finansman modellerini, yeni ekonomik uygulamaları ortaya çıkarmaktadır. Havaalanlarında yap-işlet-devret uygulamaları da bu yeniliklerden birisidir.

Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı 9. Kalkınma Planı Havayolu Ulaşımı Özel İhtisas Komisyonu Raporunda havayolu ulaştırması içinde havaalanları açısından yaşanan değişimler şu üç grup altında toplanmıştır:⁶⁷

a) Havaalanlarında Ticarileşme Eğilimi

Devletin ticari havayolu sahiplik payının yavaş yavaş ortadan kalkması ve ulusal ve uluslararası düzenlemeler ile sektöre özel havayolu işletmelerinin de dâhil olması ile ortaya çıkan serbestleşme ve özelleştirme havayolu taşımacılığı altyapısında ticarileşme sürecini beraberinde getirmektedir.

Hava taşımacılığı sektöründe meydana çıkan eğilimler havaalanı işletmeciliğini de ticari odaklı olmaya yöneltmektedir. Havayolu Ulaşımı Özel İhtisas Komisyonu Raporunda havacılık gelirlerindeki düşüş, devlet kontrolündeki azalma, Avrupa içinde gümrüksüz mağazaların kaldırılması, değişen müşteri beklentileri, politik ve terörist riskler ile sağlıkla ilgili tehditler nedeniyle talepte meydana gelen aşırı dalgalanmalar,

⁶⁷ Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, 9. Kalkınma Planı Havayolu Ulaşımı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, ss:7-9.

havaalanı yönetimlerini yeni gelir kaynakları aramaya ve maliyetlerini kısımaya yönelttiği değerlendirilmiştir⁶⁸.

Havaalanlarında ticarileşme eğilimi, havaalanının bir kamu teşebbüsünden ticari bir işletmeye dönüşümü ve ticari kurallara daha uygun bir yönetim anlayışının benimsenmesi şeklinde tezahür etmektedir. Havaalanı sektörüne özel sermayenin ve yeni yatırımcıların katılımı yalnızca gerekli finansal kaynakları sağlamakla kalmamış, özellikle havaalanlarında havacılık dışı alanlarla ilgili yeni iş alanlarının gelişimine ve mevcut etkinliğin artmasına da yol açmıştır⁶⁹.

b) Havaalanlarında Özelleştirme Eğilimi

Bugüne kadar havaalanları büyük ölçüde merkezi ya da yerel yönetimlerin mülkiyeti ve işletimi altında faaliyet gösteren kuruluşlardır ve havaalanı yatırımları da büyük ölçüde devlet tarafından finanse edilmiştir. Hava taşımacılığı sektöründe yaşanan gelişmeler ve genel olarak dünyadaki kamu finansmanı anlayışındaki değişimler sonucunda havaalanlarının mülkiyet yapısını gündeme getirmiştir.

Havayolu Ulaşımı Özel İhtisas Komisyonu Raporunda havaalanlarındaki özelleştirme süreci, havaalanlarının planlanması, inşa edilmesi, geliştirilmesi, ek kapasite yatırımları, bunların finanse edilmesi, havaalanlarının işletilmesi ve yönetilmelerinde özel sektör payının giderek artması olarak değerlendirilmiştir⁷⁰. Havaalanı sektörü için özelleştirme kavramı, havaalanı işletmesinin yönetim, sermaye ya da mülkiyet yapılarından bir ya da birkaçında meydana gelen değişimler şeklinde anlaşılmaktadır.

Havaalanı özelleştirmelerinde hizmet kalitesi devletin kurumsal yapısının çok ötesindeki özel sektörün verimliliğini arttırarak hem kendisinin kar edebileceği hem de kullanıcısı olan toplumun daha kaliteli bir ürünü daha ekonomik olarak elde edebileceği bir yapının oluşturulması beklenmektedir⁷¹.

⁶⁸ A.g.e., s.7.

⁶⁹ “Aktüel-Kronoloji”, Transport, Ocak 2005, s.17. Aktaran: Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, 9. Kalkınma Planı Havayolu Ulaşımı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, s.7.

⁷⁰ A.g.e., s.7.

⁷¹Hakan K. Çelikoğlu, Türkiye'de Havalimanı Özelleştirmeleri, <http://www.transport.com.tr/yaz64-220002-101.36@2200.html> (1 Mart 2013).

Devletler havaalanlarında özellikle havacılık hizmetlerinin fiyatlandırılmasında fiyat düzenleme ve kontrol işlevlerini yürütmektedir.

c) Havaalanlarında Küreselleşme Eğilimi

Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, 9. Kalkınma Planı Havayolu Ulaşımı Özel İhtisas Komisyonu Raporunda küresel havaalanı işleticilerinin ve küresel havaalanı işbirliklerinin ortaya çıkışı havaalanı sektöründe küreselleşme olarak tanımlanmaktadır. Aynı raporda havaalanı işletmeciliği için ulusal pazarların diğer birçok işletmecilik alanına göre çok daha hızlı biçimde doyum noktasına ulaştığı ve havaalanı işletmecileri yeni pazar arayışlarına girildiği kaydedilmiştir⁷². Küresel havaalanı işleticileri için bu durum rekabet üstünlüğüne yol açmakta ve dünya çapında yeni pazarlara erişim imkânı sunmaktadır. Az gelişmiş ülkeler bakımından getirisi ise havaalanlarında kısa sürede profesyonel bir yönetim anlayışı ve modern bir havaalanı alt yapısıdır.

6. Ticari Uçak Üretimi

Airbus firmasına göre dünya ticari uçak filosunun 2011 yılı sonu itibariyle durumu ve 2031 yılına yönelik beklentiler aşağıdaki tablo 1’de verilmiştir. Boeing firmasına göre dünya ticari uçak filosunun 2011 yılı sonu itibariyle durumu ve 2031 yılına yönelik beklentiler ise tablo 2’de verilmiştir.

⁷² Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, 9. Kalkınma Planı Havayolu Ulaşımı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, s.8.

Tablo 1: Dünya Ticari Uçak Filosu ve Beklentiler 2011-2031

HİZMET VEREN UÇAK SAYISI 2011-2031			UÇAK BÜYÜKLÜĞÜNE GÖRE TALEP 2012-2031		
<u>BOYUT</u>	<u>2011</u>	<u>2031</u>	<u>BOYUT</u>	<u>YENİ UÇAK SAYISI</u>	<u>DEĞERİ (MİLYAR DOLAR)</u>
GENİŞ GÖVDE	790	1.030	GENİŞ GÖVDE	790	280
ÇİFT KORİDOR	3.710	9.110	ÇİFT KORİDOR	7.950	2.080
TEK KORİDOR	12.610	27.430	TEK KORİDOR	23.240	2.030
BÖLGESEL JETLER	2.780	2.210	BÖLGESEL JETLER	2.020	80
TOPLAM	19.890	39.780	TOPLAM	34.000	4.470

Kaynak: http://www.boeing.com/assets/images/commercial/cmo/images/cmo_overview_chart3_lrg.gif (1 Mart 2013).

Son yıllarda uzun menzilli ticari jet uçağı geliştirimi ve üretiminde, Airbus ve Boeing arasında büyük bir rekabet başlamıştır. Airbus dünyanın en büyük iki katlı geniş gövdeli 850 yolcu kapasiteli, uzun menzilli sivil yolcu uçaklara büyük ihtiyaç olacağı düşüncesi ile A380'i geliştirmiştir. A380 ilk uçuşunu Fransa'nın Toulouse kentinden gerçekleştirmiştir ve ilk ticari uçuşunu 25 Ekim 2007 günü Singapur Havayolu şirketinin Singapur-Sydney arası yapmıştır. Airbus, A380 Avrupa-Uzakdoğu, Uzakdoğu-Amerika, Avrupa-Amerika gibi uzun menzilli ve yüksek yolcu talebi olan hatlarda slot sıkıntısı olan havayolu şirketleri için tek seferde çok sayıda yolcuyu taşıyabilmek için en uygun çözüm olduğu görüşünü taşımaktadır⁷³. Boeing firması ise A380'e karşılık olarak daha farklı bir kavrama dayanarak Boeing 787 Dreamliner uçağını geliştirmektedir. Boeing 787 Dreamliner'ın en önemli özelliğı gövdesi ve kanatlarının neredeyse tamamı hafif ve çevre dostu kompozit malzemeden yapılan ilk yolcu uçağı olma özelliğı taşıması ve yakıt sarfiyatında %20 tasarruf sağlanmasıdır. Yolcu kapasitesi modeline göre 290-330 kişi arasında değişmektedir.

⁷³ A.g.e., s.9.

Tablo 2: Ekonomik Büyüme Oranları ve Bölgesel Uçak Talebi

BAŞLICA GÖSTERGELER 2011-2031		BÖLGESEL TALEPLER 2012-2031		
<u>BÜYÜME ORANLARI</u>		<u>BÖLGE</u>	<u>YENİ UÇAK</u>	<u>DEĞER</u>
DÜNYA EKONOMİLERİ	%3,20	ASYA-PASİFİK	12.030	1.700
		AVRUPA	7.760	970
UÇAK FİLOSU	%3,50	KUZEY AMERİKA	7.290	820
		ORTA DOĞU	2.370	470
YOLCU SAYISI	%4,00	LATİN AMERİKA	2.510	260
		BDT	1.140	130
HAVAYOLU TRAFİĞİ	%5,00	AFRİKA	900	120
KARGO TRAFİĞİ	%5,20	TOTAL	34.000	4.470

Kaynak:http://www.boeing.com/assets/images/commercial/cmo/images/cmo_overview_chart3_lrg.gif (1 Mart 2013).

Tek koridorlu kısa ve orta menzilli uçaklar kategorisindeki en önemli gelişmeler Boeing'in yeni nesil 737'lerinin 737-600/700/800/900 eski nesil Boeing 737-200/300/400/500'lerin yerini büyük ölçüde alması olmuştur. Kısa mesafeli uçuşlarda pazarın tek hâkimi olan pervaneli uçaklar yerini hızla gelişen ve ekonomik olarak daha etkin olan jet uçaklarına bırakmaya başlamıştır. Bölgesel hava taşımacılığında 100 koltuk kapasiteli uçak talebinin doğması üzerine bölgesel jet üreticileri olan Bombardier ve Embraer ile rekabet ve bu pazardan da pay alabilmek için Airbus şirketini yeni model uçaklar geliştirmesine yol açmıştır. Airbus ve Boeing pazar tahminlerinden de anlaşılacağı üzere dünyada en çok satılan uçak modelinin, tek koridorlu dar gövdeli modeller olduğunu ve gelecek 20 yılın uçak satış beklentileri dikkate alındığında en fazla talep gelecek pazarların başta Çin, Rusya ve Hindistan olmak üzere Asya-Pasifik bölgesi olduğu anlaşılmaktadır.

Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı 9. Kalkınma Planı Havayolu Ulaşımı Özel İhtisas Komisyonu Raporunda 1980'lerin sonları ve 1990'ların başlarında 35-50

koltuk kapasiteli uçakların hâkim olduğu bölgesel jet pazarında, 1990'ların sonlarına doğru daha büyük uçaklara ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir⁷⁴.

⁷⁴ A.g.e., s.10.

İKİNCİ BÖLÜM

DÜNYA HAVAYOLU TAŞIMACILIĞI VE TÜRKİYE'NİN YERİ

I. DÜNYADA HAVAYOLU TAŞIMACILIK GELİŞİMİ

Mevlana Kalkınma Ajansı 2023 Vizyon Raporunda, sosyal ve ekonomik gelişmeler, dünya ticaret hacmindeki artışlar, küreselleşme, insanların konfora ve zamana daha fazla kıymet vermeleri gibi sebepler havayolu yolcu ve kargo taşımacılığının son yıllarda hızla gelişmesine neden olan faktörler olarak yer almaktadır. Aynı raporda bir hizmet sektörü olan hava taşımacılığında ülkelerin bu sektörden kazanç elde etme yarışının ülkelerin bu ulaşım türüne daha fazla yatırım yapmasına neden olduğu belirtilmiştir⁷⁵.

Hava taşımacılığı, kısa sürede çok hızlı teknolojik ve yapısal değişiklikler gösteren bir sektördür. Uzun menzilli ve geniş gövdeli, yakıt tasarrufu sağlayan, düşük gürültü ve emisyon seviyelerine sahip yeni nesil uçakların geliştirilmesi beraberinde havayolu şirketlerinin faaliyetleri, yönetimi, hizmet kalitesi ve kapsamı üzerinde belirleyici olmaktadır. Ayrıca serbestleşme, özelleştirme, sektörün daha ticari bir yapıya dönüştürülmesi ve işbirliklerinin oluşması sektörün yapısında köklü bir değişikliğe neden olmuştur. Bu yapısal değişiklikler arasında özellikle özelleştirme, birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede büyük ölçüde benimsenmekte ve uygulama alanı bulmaktadır⁷⁶. Özelleştirme ülkeden ülkeye farklılık gösterse de, verimliliği ve hizmet kalitesini arttırmaya ve hükümet sübvansiyonlarını azaltmaya yönelik olarak değerlendirilmektedir.

TOBB Türkiye Sivil Havacılık Meclisi Raporunda son otuz yılda dünyada giderek artan ve karmaşıklaşan küresel dinamiklerin etkisiyle havayolu taşımacılığında çarpıcı bir hareketlenme olduğu ve alternatif ulaşım sistemlerine oranla önemini gittikçe

⁷⁵ Mevlana Kalkınma Ajansı Ar-Ge, Bilim ve Teknoloji Teknik Komisyon Raporu **2023 Vizyon Raporu** (Ulaştırma Sektörü) Konya, 2010, s.10.

⁷⁶T.C. Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü, **2011 Faaliyet Raporu**, Ankara, 2011,s.22.

arttırdığı belirtilmiştir. Aynı raporda ICAO tarafından yayımlanan 1960 yılı sonrası yıllık/dönemsel istatistik yayınlarında yer alan verilere göre, dünyada 1950’lerde yıllık 100 milyon olan tarifeli yolcu hareketi, 1976 yılında 1 milyara, 2010 yılında da 5,126 milyara ulaşmıştır. Ancak bu çift yönlü trafik olup gerçek tarifeli yolcu sayısı yaklaşık 2,5 milyar olarak düşünülmelidir. 2011 yılı kesin olmayan verilerine göre taşınan yolcu sayısı 2,7 milyar civarında gerçekleşmiştir⁷⁷.

Havayolu taşımacılığı ekonomik krizler ve maliyet (özellikle yakıt) artışlarından hızlı ve önemli bir şekilde etkilenmektedir. 1973-1979 Petrol krizleri, 1990-1991 Kuveyt Savaşı, 1997 Asya Finans Krizi, 2001 ABD’de Dünya Ticaret Merkezi saldırıları ve 2002-2003 yeni güvenlik uygulamaları (maliyet artışları) ve son olarak 2008 Dünya Finans Krizi örnek olarak verilebilir. Kriz sonrasında gelişim belirli bir süre durmakta ve toparlanma ise vakit almaktadır. 2001 olaylarının etkisi ise uzun süre hissedilmiştir⁷⁸.

ICAO tarafından hazırlanan trafik tahminleri, küresel havayolu taşımacılığındaki genel artışın, önümüzdeki iki yıl boyunca coğrafik bölgelere bağlı olarak değişim göstermesine rağmen oldukça güçlü olacağını belirtmektedir. Avrupa, Latin Amerika ve Karayip bölgesinde hava taşımacılığı pazarındaki büyüme oranının iki yıl boyunca sabit kalacağı, Ortadoğu ve Afrika da ise büyümenin dünya ortalamasına yakın olacağı tahmin edilmektedir. Kuzey Amerika pazarında yaklaşık %4,6 oranında bir büyüme beklenirken, ekonomik bunalım nedeniyle trafikte büyük bir düşüş görülen Asya/Pasifik bölgesinde diğer bölgelerden daha fazla oranda bir büyüme beklenmektedir.

2008 yılından itibaren dünya ekonomisinde görülen kriz ve dolayısıyla petrol fiyatlarındaki artış havacılık endüstrisi için önemli tehdit oluşturmuştur. IATA verilerine göre hava ulaşım endüstrisinin yakıt maliyeti 2010 yılında 139 milyar ABD dolarına ulaşmıştır; 2011 yılında ise 176 milyar ABD dolarına ulaşacağı tahmin edilmiştir. 2011’deki bu rakam 2003’teki yakıt harcamalarının 4 katı civarındadır.

⁷⁷ Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, **Türkiye Sivil Havacılık Meclisi Sektör Raporu**, Ankara: TOBB Yayınları, Nisan 2012, s.21.

⁷⁸ A.g.e., s.22.

2011’de ortalama 110 ABD doları olan Brent ham petrol fiyatı yine IATA verilerine göre havayolu şirketlerinin işletme maliyetlerinin %30’una ulaşmıştır⁷⁹.

Tablo 3: Petrol Fiyatlarının Havayolları İşletme Maliyetine Etkisi

Yıl	Petrol Maliyetinin İşletme Maliyetindeki Oranı (%)	Brent Ham Petrol Varil Fiyatı (Dolar)	Toplam Petrol Maliyeti (Milyar Dolar)
2003	14	28,8	44
2004	17	38,3	65
2005	22	55,5	91
2006	25	65,1	117
2007	28	73	135
2008	32	99	109
2009	26	62	125
2010	26	79,4	139
2011	32	110	176

Kaynak: TOBB Sivil Havacılık Meclis Raporu, s.23.

Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü 2011 Yılı Faaliyet Raporunda, IATA Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği tarafından yayımlanan 2010 yılı Talep İstatistikleri sonucuna atıfta bulunulmuştur. Bu raporda uluslararası tarifeli hava trafiğinde yolcuda %8,2, yükte ise %20,6 artış kaydedilmiştir⁸⁰. Talepteki büyüme kapasiteyi geçmiş, yolcuda %4,4, kargoda ise %8,9 büyüme gerçekleşmiştir. 2009 ile kıyaslandığında ortalama yolcu yükü %2,7 artış ile %78,4, nakliye yükü ise %5,2 artış ile %53,8 olmuştur⁸¹.

Aynı raporda, 2010 yılında uluslararası yolcu taleplerindeki artış Asya- Pasifik taşıyıcıları için %9, Avrupalı taşıyıcılar için %5,1 (%20 büyüyen Türk havacılık sektörü bu artış yüzdesindeki en büyük paya sahiptir), Kuzey Amerika taşıyıcıları için %7,4, Orta Doğu taşıyıcıları için %17,8, Latin Amerikalı taşıyıcılar için %8,2 ve Afrikalı taşıyıcılar için %12,9 olarak kaydedilmiştir.

Yük talebi ise (en yüksek artış Mayıs ayında %35,2, en düşük artışı %5,8) yıl boyunca değişiklikler göstermiştir. 2010 yılında uluslararası yük taleplerindeki artış

⁷⁹ IATA, World Air Transport Statistics, 2010 World Airline Transport Statistics, 2011.

⁸⁰ T.C. Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü, 2011 Faaliyet Raporu, s.26.

⁸¹ A.g.e., s.26.

Asya- Pasifik taşıyıcıları için %24, Avrupalı taşıyıcılar için %10, Kuzey Amerika taşıyıcıları için %21,8, Orta Doğu taşıyıcıları için %26,7, Latin Amerikalı taşıyıcılar için %29,1 ve Afrikalı taşıyıcılar için %23,8'dir⁸².

Türkiye Sivil Havacılık Meclisi 2011 Sektör Raporunda, IATA verilerine istinaden verdiği bilgiye göre 2010 yılında dünya hava ulaşım endüstrisi, dolaysız olarak 5,5 milyon, toplamda ise 32 milyon kişiye istihdam oluşturmuştur. Aynı zamanda bu endüstrinin, dünya toplam milli gelirin %7,5'una ulaştığı, dünya şirketlerinin toplam satışlarının %25'inin havayoluna bağımlı olduğu belirtilmiştir. Aynı yılda 1.629 havayolu şirketi, 27.271 uçak ve 3.733 havalimanı ile bu endüstri devasa bir büyüklüğe ulaştığı kaydedilmiştir⁸³.

II. DÜNYA HAVA TAŞIMACILIK GELİŞİM ÖNGÖRÜLERİ

Bu alt başlıkta Türkiye Sivil Havacılık Meclisi 2011 Sektör Raporunda belirtilen havacılık sektöründe yer alan uluslararası kuruluşlar ve önemli uçak imalatçılarının, dünyada yolcu ve kargo trafik artışları üzerinde gerçekleştirdiği düzenli çalışmalar ve sonuçlarına yer verilmiştir⁸⁴.

⁸² A.g.e., s.26.

⁸³ TOBB, Sivil Havacılık Meclis Raporu, s.23

⁸⁴ A.g.e., ss:23-26.

Tablo 4: Dünya Yolcu Trafiki Artış Öngörülleri

Kaynak	Pazar	Birim	Süre	Yıllık Öngörü (%)
ICAO	Dünya	RPK	2005-2025	4,6
IATA-Havayolu Anket	Dünya	Yolcu	2010-2014	5,8
IATA	Dünya	Yolcu	2010-2014	5,3
IATA	Dünya	RPK	2010-2029	5,1
IATA	Dünya	Yolcu	2011-2015	5,0
ACI	Dünya	Yolcu	2010-2029	4,1
Eurocontrol	Avrupa	IFR	2010-2016	4,2
Eurocontrol	Avrupa	IFR	2010-2030	3,9
ABD FAA	Uluslararası ABD	RPM	2011-2031	3,8
Airbus	Dünya	RPK	2009-2029	4,8
Boeing	Dünya	RPK	2010-2030	4,9
Embraer	Dünya	RPK	2010-2029	4,9
RPK/RPM; Revenue Passenger km/mil - Ticari Yolcu km/mil ⁸⁵ .				
IFR; Aletli Uçuş Kuralları kapsamındaki uçuşlar.				

Kaynak: ICAO, IATA, ACI, Eurocontrol, FAA, Airbus, Boeing, Embraer tahmin çalışmaları.
(Aktaran: Türkiye Sivil Havacılık Meclisi 2011 Sektör Raporu, s.24.)

ICAO, 2005-2025 dönemi için dünyada ekonomik büyümenin (GSYH) reel anlamda yıllık ortalama %3,5 oranında olacağı ve tarifeli yolcu trafiğinin yolcu-kilometre bazında %4,6; uluslararası trafiğin %5,3 ve yurtiçi trafiğin ise %3,4 oranında artacağını öngörmektedir.

En büyük gelişmenin Orta Doğu ve Asya-Pasifik Bölgesinde yaşanması beklenmekte, Avrupa ve Kuzey Amerika bölgelerinde büyümenin dünya ortalamasının altında gerçekleşeceği tahmin edilmektedir.

IATA tarafından yapılan 2010-2014, 2010-2019 ve 2011-2015 yılı tahminlerinde, %5,0 ile %5,8 arasında bir gelişme öngörülmektedir. IATA 2011-2015 öngörülerinde, küresel ekonomide gerilemenin aşılmasına rağmen belirsizliklerin devam etmekte olduğu dikkate alınmış, gelişmiş ülkelerdeki olumsuz gelişmelere rağmen yükselen ekonomilerin küresel büyümeyi desteklediği vurgulanarak, bu dönem

⁸⁵ Havacılık sektöründe bir havayolu işletmesinin büyüklüğünü gösteren en önemli göstergelerden biri ücretli yolcu kilometredir. Ücretli yolcu kilometre, İngilizce'deki "Revenue Passenger Kilometer" teriminin baş harfleri alınarak, genellikle RPK kısaltmasıyla ifade edilir. Ücretli (biletli) yolcu sayısı ile kilometre cinsinden uçulan mesafenin çarpımıyla bulunur. Havayolu taşımacılığının mevcut durumu havayolu işletmelerinin ücretli yolcu kilometre, gelir ve yolcu sayılarına bakınca daha sağlıklı anlaşılacaktır

için iç hat yolcu trafik artışını %5,9, uluslararası yolcu trafik artışını da %5,8 olarak belirtmiştir⁸⁶.

Eurocontrol, Avrupa'da 2010-2016 ve 2010-2030 yıllarına ilişkin 2 çalışmada sırasıyla %4,2 ve %3,9 büyümeyi öngörmüştür⁸⁷. Eurocontrol 2011-2017 çalışmada ise artış oranını %2,8-%3,9 aralığına çekmiştir⁸⁸. Eurocontrol çalışmada, öngörülen trafik artışına bağlı olarak, Avrupa'da birçok havaalanında kapasite sorunları yaşanacağı ve bu durumun uçuşları engelleyeceği ifade edilmiştir.

ACI'nın 2010-2029 yıllarını kapsayan çalışmada, 20 yıllık süreçte yolcu sayısının ortalama %4,1 artışla 2029 yılında 11 milyara çıkacağı belirtilmiş; Asya-Pasifik pazarının Kuzey Amerika pazarını geçeceği, yurt içi trafik artışının da yurt dışına göre daha fazla artacağı vurgulanmıştır⁸⁹.

ABD Sivil Havacılık Teşkilatı (FAA)'nın 2031 öngörüsü, ticari-yolcu-mil bağlamında yıllık %3,8 yıllık artış şeklinde olup ana hat taşıyıcılarının %3,7 – bölgesel taşıyıcıların ise %4,2 oranında büyümeleri beklenmektedir. Yıllık ortalama yolcu sayısı artışı ise %2,8 olarak beklenmektedir⁹⁰.

Uçak imalatçıların 2029/2030 yıllarına kadar ki büyüme öngörülerini %5 civarında olup bu çalışmalarda sektördeki büyümenin istikrarlı bir şekilde devam edeceği, Orta Doğu ve Asya Pasifik pazarının ön planda olacağı ve halen 39 olan mega-kent sayısının 87'ye ulaşacağına dikkat çekilmiştir⁹¹.

Dünyada kargo trafiği gelişim öngörülerini ise değişkenlik göstermektedir. ICAO, 2005-2025 döneminde dünyadaki tarifeli kargo trafiğinde ton-kilometre bazında yıllık ortalama %6,6 oranında ve uluslararası kargo trafiğinde %6,9, yurt içi kargo trafiğinde ise %4,5 oranında artış beklenmektedir. Kargo trafiğinde en yüksek yıllık büyüme oranlarının Asya/Pasifik bölgesi (%8,0) ve Orta Doğu bölgesinde (%7,8) gerçekleşeceği tahmin edilmektedir.

⁸⁶ IATA, Airline Industry Report, Executive Summary, 2011.

⁸⁷ Eurocontrol, Long-Term Forecast Flight Movements 2010-2030, Eylül 2010.

⁸⁸ Eurocontrol, Medium-Term Forecast, Flight Movements, 2011-2017, Ekim 2011.

⁸⁹ ACI, Global Traffic Forecast, 2010-2029, 2011.

⁹⁰ FAA, Aerospace Forecast, 2011-2021, 2011.

⁹¹ Airbus Global Market Forecast, 2011-2030, 2011 Boeing World Air Cargo Forecast, 2009-2028, 2008, Boeing, "Current Market Outlook 2011-2030, 2011.

Tablo 5: Dünya Kargo Trafiği Gelişim Öngörülleri

Kaynak	Pazar	Birim	Süre	Yıllık Öngörü (%)
ICAO	Dünya	FTK	2005-2025	6,6
IATA-Havayolu Anket	Uluslararası	FT	2010-2014	8,2
IATA-Havayolu Anket	Uluslararası	FT	2011-2015	4,2
IATA	Dünya	FT	2010-2014	8,1
IATA	Dünya	FT	2010-2014	4,7
IATA	Dünya	FTK	2010-2029	6,9
ABD FAA	Uluslararası (ABD)	FTM	2010-2030	5,4
AIRBUS	Dünya	FTK	2009-2029	5,9
BOING	Dünya	FTK	2009-2028	5,1
BOING	Dünya	FTK	2010-2030	5,4

FT; Freight-tonnes – Yük-ton -- FTK/FTM; Freight-tonnes km/miles – Yük-ton km/mil.

Kaynak: ICAO, IATA, Airbus, Boeing, tahmin çalışmaları, Airbus Global Market Forecast, 2011-2030, 2011 ve Boeing Current Market Outlook, 2011-2030, 2011. (Aktaran: Türkiye Sivil Havacılık Meclisi 2011 Sektör Raporu, s.25.)

IATA 2008 yılı ve öncesi tahmin çalışmalarında yer alan öngörülerini son yıllarda ekonomik krizler sonucu yaşanan düşüşler nedeniyle %8'lerden %5'lere çekmiş, son olarak 2012-2015 yılları için yıllık ortalama %4,7'lik ortalama artış öngörmüştür. Büyümenin büyük kısmı, Asya pazarında beklenmektedir.

ABD Sivil Havacılık Teşkilatı (FAA)'nın 2031 öngörüsü de yurt dışı taşımacılık için yıllık %5,4, yurt içi taşımacılık için ise %2,7 olarak tahmin edilmiştir. Uçak imalatçıları Airbus ve Boeing'in 2029/2030 için yıllık tahminleri sırasıyla %5,9 ve %5,6'dır.

Sonuç olarak, dünyada 2030 yılına kadar havayolu yolcu taşımacılığında %4-5, kargo taşımacılığında da %6-8 arası bir büyümenin beklentisi söz konusudur. Uçak imalatçıları bu beklentiler bağlamında, dünyada mevcut sayısının da 21.500'den, her yıl 1.300 civarında yeni uçak ilavesiyle 39.500 uçağa çıkacağını öngörmektedirler. Bu durum, mevcut uçakların %80'den fazlasının da yenileneceği (yaklaşık 3,2 trilyon ABD doları maliyet) anlamına gelmektedir.

Tablo 6: Dünyada Yeni Uçak – Toplam Uçak Öngörülleri

FİRMA	2011-2030 YENİ UÇAK	2030 TOPLAM UÇAK***
Airbus*	27,860	31,424
Boeing**	31,868	37,816
*Airbus; Yolcu Uçağı > 100 yolcu, Kargo Uçağı > 10 ton		
**Boeing; Tüm yolcu uçakları		
***36.000 yolcu uçağı, 3.500 kargo uçağı, toplam 39.500 uçak		

Kaynak: Airbus Global Market Forecast, 2011-2030, 2011 ve Boeing Current Market Outlook, 2011-2030, 2011. (Aktaran: Türkiye Sivil Havacılık Meclisi 2011 Sektör Raporu, s.26).

Hava trafiğindeki bu gelişmeler, pilot ve teknisyen ihtiyacını artırmakta, dünyada halen 237.400 olan pilot sayısının 470.000'e, uçak bakım teknisyen sayısının da 184.400'den 324.600'e çıkması gerekeceğı belirtilmektedir⁹².

III. TÜRKİYE'DE HAVAYOLU TAŞIMACILIĞI

Havayolu taşımacılığı, ulaştırma sektörünün önemli bir alt sektörü olup "faaliyet konusu, faaliyetleri yürüten kurum ve kuruluşlar, kullanılan yüksek teknoloji ürünü araçlar ve donanım, özel alt yapı ve haberleşme sistemleri, nitelikli insan gücü, hizmet verilen insanlar, ulusal ve uluslararası özelliğe sahip kurallar ve mevzuat konularının oluşturduğu önemli bir sistemdir"⁹³.

A. Türkiye'nin Ulaştırma Sistemi

Türkiye coğrafi konumu itibariyle, üç kıtanın (Avrupa, Asya ve Afrika) birleştiğı noktada yer alır ve bu kıtalar arasında doğal köprü görevi ifa eder. Bu konumundan dolayı Türkiye, geçmişten günümüze kadar önemli yolların kesiştiğı bir kavşak olma özelliğine sahiptir. Bu özelliğinden dolayıdır ki Avrupa, Kafkasya, Orta Asya, Kuzey Afrika ve Orta Doğu'yu birleştiren kara yolu, demir yolu, deniz yolu ve hava yolu ile enerji taşımacılığında önemli bir transit merkez durumundadır.

⁹²Boeing Current Market Outlook, 2011-2030, 2011.

⁹³Devlet Planlama Teşkilatı Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Ulaştırma Özel İhtisas Komisyonu, **Hava Yolu Ulaştırması Alt Komisyonu Raporu**, Ankara, 2001,s.1.

Türkiye'nin, yüksek ve engebeli bir topografyaya sahip olması, kara yolu ve demir yolu yapım maliyetlerinin de yüksek olmasına neden olmaktadır. Yolların inşası daha ziyade akarsu vadileri, çöküntü alanları, plato yüzeyleri veya su bölümü hatlarını takip etmesine neden olmuştur. Yükseltinin az olduğu ovalar ve alçak platolar ulaşımın geliştiği alanlar olarak dikkati çekerler. Kuzey Anadolu Dağları, Toroslar ve Doğu Anadolu'nun yüksek, engebeli, dağlık yapısı kara yolu ve demir yolu ulaşımını zorlaştıran doğal coğrafi etkenlerdir. Ülkemizin kuzey ve güney kıyıları ile iç bölgeleri arasında ulaşım yolları, belli doğrultular üzerinde toplanmıştır. Bunun en önemli nedeni, yüksek sıradağların yol yapımını ve ulaşımı olumsuz etkilemesidir.

Türkiye'nin iç kesimlerindeki karasal iklim koşulları, kara yolu ulaşımında belirleyici olduğu gibi hava yolu ve demir yolu ulaşımında da etkili olan doğal coğrafi faktörlerden biridir. İnşaat ve işletme maliyetlerinin artması, ulaşım hizmetlerinin kesintiye uğraması ile ortaya çıkan ekonomik kayıplar bu coğrafi unsurların sonuçlarından bazılarıdır.

Türkiye denizyolları bakımından da büyük potansiyele sahiptir. 8333 km. uzunluğundaki kıyılarımızla Avrupa ülkeleri arasında en fazla kıyıya sahip ülkeler arasında yer alması konunun önemini ortaya koymaktadır. Bununla beraber denizlerinin açık denizlere Akdeniz aracılığıyla geçit vermesi, doğal koşulları açısından stratejik konumuna ayrı bir önem kazandırmaktadır.

Türkiye'de denizcilik hizmetleri de son yıllarda önem kazanmaya başlamış bir faaliyettir. Limanlar, ticarete konu olan malların ekonomiye giriş-çıkış yaptığı kapılar olarak ifade edilebilir. Bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de uluslararası ticaretin çok büyük bir bölümü ton-km maliyeti en ucuz taşıma türü olan denizyolu ile gerçekleşmektedir. "Dış ticaret taşımalarımızın son on yıllık ortalamasının %88,1 oranında denizyolu ile yapılmış olması limanlarımızın önemini giderek artırmaktadır."⁹⁴ Liman sayısının her geçen yıl artması hizmette kalitenin yükselmesi deniz taşımacılığında Türk limanlarının tercih edilmesi sonucunu doğuracaktır.

Türkiye'de havayolu ulaşımının altyapısının diğer ulaşım türlerine göre daha iyi durumda olduğunu söylemek mümkündür. Bugün itibariyle havayolu taşımacılığının

⁹⁴http://www.ubak.gov.tr/BLSM_WIYS/UBAK/tr/Ana_Plan_Stratejisi/3Rapor/20100518_171220_204_1_64.pdf (17 Nisan 2013)

durumuna bakılacak olursa, geçmiş dönemlerin açığının hızla kapanmaya başlamış olduğu görülmektedir. Gökçe Yüksek, yeni havayolu şirketleri, yeni havaalanları ve bununla beraber başlayan rekabetin bilet fiyatlarına düşüş olarak yansımaları yolcu sayısının artmasına neden olduğunu belirtmiş ve havalimanlarının işletmecilikleri özel sektöre verilmeye başlanmış olması ile bu limanların yeni bir dinamizm kazandığını kaydetmiştir⁹⁵.

B. Türkiye'de Sivil Havacılığın Gelişimi⁹⁶

Türk sivil havacılık alanında ilk Osmanlı Dönemi'nde askeri alanla sınırlı olarak başlamıştır. 1911–1912 Trablusgarp Savaşı'nda İtalyanların hava saldırısına uğrayan Osmanlılar havacılığın önemine binaen askeri havacılık alanında ilk çalışmaları başlatmışlardır. Türkiye'de ilk sivil havacılık çalışmaları 1912 yılında, bugünkü Atatürk Havalimanının hemen yakınındaki Sefaköy'de, tesis olarak iki hangar ve küçük bir meydana başlamıştır. 1925 yılında daha sonra Türk Hava Kurumu adını alan “Türk Tayyare Cemiyetinin” kurulması ile Türk havacılığının kurumsal temelleri atılmıştır.

İlk sivil hava taşımacılığı 1933 yılında, 5 uçaklık bir filo ile Türk Hava Postaları adı ile başlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin 10. yılında Milli Savunma Bakanlığına bağlı olarak Havayolları Devlet İşletmesi kurulmuştur. Bu işletme Türkiye'de sivil hava yolları kurmak ve taşıma yapmak üzere görevlendirilmiştir. Bu kurum bugün var olan Türk Hava Yolları A.O.'nın da ilk yapı taşlarını oluşturmuştur.

Bu dönemde özel teşebbüsler de başlamış ve Nuri Demirağ, 1935 yılında, İstanbul Beşiktaş'ta “Uçak fabrikasını”, Sivas Divriği de “Uçak ve Motor fabrikası” ile “Gök Okulunu”, İstanbul Yeşilköy'de “Havaalanını ve Gök Okulunu” kurmuştur. 1940'lı yılların ortalarında Türkiye; devlet ve özel sektör olarak Avrupa'nın 3. büyük hava endüstrisine sahip olmuştur. Kayseri ve Etimesgut/Ankara fabrikalarında Türk Hava Kurumu uçak ve motor imal ederken, Nuri Demirağ tamamen yerli mühendis ve işçilerle ilk Türk tipi yolcu uçağını yapmıştır. Nu/D-38 tipi madeni yolcu uçağı 1938 yılında “Avrupa A Klâsı” yolcu uçakları kategorisinde birinci seçilmiştir.

⁹⁵ Yüksek, s.9.

⁹⁶ Bu alt başlık “Vildan Korul, Hatice Küçükönel, ‘Türk Sivil Havacılık Sisteminin Yapısal Analizi’, **Ege Akademik Bakış**, Sayı: 1, Cilt: 3, 2003, ss:24-26” esas alınarak hazırlanmıştır.

Dünya sivil havacılığının hızlı bir gelişme göstermesi, teknolojide yaşanan büyük ilerleme karşısında, ulusal çıkarların korunması ile uluslararası ilişkilerin düzenli bir şekilde yürütülmesi ve denetlenmesi için 1954 yılında Ulaştırma Bakanlığı bünyesinde kurulan "Sivil Havacılık Dairesi Başkanlığı", 1987 yılında "Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü" olarak günün koşullarına göre yeniden teşkilatlandırılmıştır.

Türkiye Havalimanlarının işletilmesi ile Türkiye Hava sahasındaki hava trafiğinin düzenlenmesi ve kontrolü görevi, Devlet Hava Meydanları İşletmesi(DHMI) Genel Müdürlüğüne yerine getirilmektedir. Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü; tüzel kişiliğe sahip, faaliyetlerinde özerk, sorumluluğu sermayesi ile sınırlı, Ulaştırma Bakanlığı ile ilgili ve en son hukuki düzenlemeyle hizmetleri imtiyaz sayılan bir Kamu İktisadi Kuruluşudur. Türk Sivil Havacılık sektörünün altyapısını oluşturan tesis ve donanımıyla, 1933 yılından bu yana değişik isim ve statülerle hizmetlerini yürütmekte olan kuruluş, 233 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ve Ana Statüsü çerçevesinde 1984 yılından itibaren faaliyetlerini Kamu İktisadi Teşebbüsü olarak sürdürmektedir.

1948–1952 yılları arasında A.B.D. hükümetinin, Marshall Planı adı altında, Türkiye'ye uyguladığı ekonomik yardım çerçevesinde uçak ve motor vermesi THK'nın uçak ve motor fabrikalarının üretim faaliyetlerini sekteye uğratmıştır. Motor fabrikası 1955 yılında traktör üretimine geçerek bugünkü Türk Traktör Fabrikası haline getirilmiştir. Uçak fabrikasında ise 1959 yılında üretim durdurularak 1965 yılına kadar bakım ve tamir işlerine devam edilmiş, 1964'den sonra traktör üretimine başlanmıştır.

1958–1983 yılları arasında Türk Sivil havacılığı incelendiğinde ülkede F-27, Viscount, DC-9, DC-10, B707, B727 tipi uçaklardan oluşan bir filoya sahip, ulusal ve uluslararası hatlarda ülkenin tek havayolu taşıyıcısı olan THY hizmet sunmaktaydı. Bu sektörde hem THY hem de yabancı havayolu işletmelerine yer ve ikram hizmeti vermek amacıyla 1958 yılında, devlet tarafından Hava Hizmetleri A.Ş. ve özel teşebbüs tarafından aynı yıl Çelebi Hava Servisi A.Ş. kurulmuştur. HAVAŞ yer hizmetleri sektöründe faaliyet gösterirken, şirketin ikram bölümü 1987 yılında USAŞ adı altında ayrılarak özelleştirilmiştir.

Havayolu taşımacılığı, 14.10.1983 tarihinde kabul edilen 2920 sayılı Sivil Havacılık Kanununun yürürlüğe girmesiyle, özellikle 1980'lerin ikinci yarısından itibaren belirgin bir gelişme içine girmiştir. Bu dönemde THY'nin bir modernizasyon ve standardizasyon programı çerçevesinde filosunu geliştirmeye başladığı, hizmet standartlarını yükseltme çabasına girdiği ve yurtiçi hatlardan ziyade ekonomik açıdan avantajlı dış hatlara yönelmekte olduğu görülmektedir. 2920 sayılı kanun ile ülkede özel havayolu şirketlerinin de kurulmasına ve faaliyet göstermesine izin verilmiştir. Aynı dönemde özel sektör havayollarının sayılarında, filo kapasitelerinde ve sektörden aldıkları payda önemli artışlar yaşanmıştır. Ancak, işletme sermayesi sıkıntısı, nispeten yaşlı uçaklarla operasyon yapma dezavantajı, bakım-onarım ve diğer alt yapı imkânlarının yetersizliği, faaliyetlerinin her aşamasında nitelikli personel temininde karşılaşılan güçlükler, sektörün yeteri kadar desteklenmemesi gibi sorunlarla karşı karşıya kalan özel havayolu işletmelerinin bir kısmı iflas ederek sektördeki faaliyetlerine son vermişlerdir.

1990 yılının ilk yarısına kadar gelişme eğilimini sürdüren sektör, 2 Ağustos 1990 tarihinde patlak veren Körfez Krizi ve bunu takip eden sıcak savaş nedeniyle olumsuz yönde etkilenmiştir. Özellikle sıcak savaşın çıkmasıyla birlikte sigorta primlerinin yükselmesi, rezervasyon ve sefer iptallerinin önemli ölçüde artması 1991 yılında sektörün gerilemesine neden olmuştur. 1992 yılı havayolu sektörü açısından yeniden canlanma yılı olmuş ve sektörün gelişimi 1997 yılına kadar sürmüştür.

1998 yılında Uzak Doğu ülkelerindeki ekonomik kriz Türkiye'deki hava taşımacılığı sektörünü de olumsuz yönde etkilemiştir. Sektörde yaşanan bu olumsuzlukları telafi etmek için havayolu işletmeleri faaliyetlerini yeniden düzenleyerek, personel çıkararak ve filolarını yeniden planlayarak kendilerini toparlamak zorunda kalmışlardır.

Hava taşımacılığı sektörü 2000'li yılların başlarında yavaş yavaş toparlanmaya başlamışken 2001 yılında ülkede yaşanan ekonomik kriz ve 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'de yaşanan terör eylemleri nedeniyle bir dar boğaza girmiş, yolcu ve uçak trafiğinde kayda değer düşüşler meydana gelmiştir. Bu durum karşısında havayolu işletmeleri krizden çıkabilmek için filo küçültmesine, personel çıkarımına ve uçulan bazı hatların iptal edilmesi ve bazı hatlarda uçuş frekanslarının azaltılması yoluna

gitmişler. Irak Savaşı, SARS, ekonomik kriz ve petrol fiyatlarında yaşanan artış tüm dünya havayolu sektörünü etkilemiş, 2001 yılı için yolcu trafiğinde % 5,1'lik bir artış öngörülürken % -2.1'lik bir azalma, kargo trafiğinde ise %5,4'lük bir artış beklenirken %-7,7'lik bir azalma gerçekleşmiştir.

C. Türkiye’de Ulaşım Sektörü İçinde Havayolu Ulaşımı ve Gerçekleşmeler

Önceki bölümlerde değinildiği gibi, dünyada havayolu taşımacılığı son 30 yılda önemli gelişme kaydetmiştir. Türkiye’de özellikle 2003 yılında başlatılan bölgesel havacılık politikası bağlamında bu gelişim daha çarpıcı hale gelmiştir. Bu bölümde havayolu taşımacılığı diğer ulaştırma sistemleri ile karşılaştırılarak

Aşağıdaki tabloda yük ve yolcu taşımacılığı açısından Türkiye’deki ulaştırmanın genel yapısı verilmektedir. Bu tabloda karayollarının 1950’lerden başlayarak ulaşımda büyük bir gelişme gösterdiği ortaya çıkmaktadır. Cumhuriyet’in kuruluş yıllarının gözbebeği olan demiryollarının üstünlüğünü tamamen ortadan kaldıran bu gelişme sonucu karayolları, yük ve yolcu taşımacılığında tartışılmaz bir üstünlüğe sahip olmuştur. Karayolları taşımacılığı, 2011 yılı rakamlarıyla 2.119 km. otoyol, 31.372 km. devlet yolu ve 31.558 km. il yolu olmak üzere toplam 65.078 km. karayolu ağıyla, yük ve yolcu taşımacılığında %90’lardan fazla oranlara ulaşmış bulunmaktadır. Demiryolu ağıımız toplamı 9.642 km. uzunluğunda olup 1.630 km. demiryolunun yapımı sürmektedir⁹⁷. Yüksek hızlı tren ağının gelişmesi, şüphesiz yolcu taşımacılığını da geliştirecektir.

⁹⁷ TOBB, Türkiye Sivil Havacılık Meclisi 2011 Sektör Raporu, s.27.

Tablo 7: Ulaştırma Türlerine Göre Altyapı Bilgileri (2007-2011)

	2007	2008	2009	2010	2011
Karayolu Uzunluğu	350.708	351.958	362.660	367.263	370.276
<i>Devlet Yolu</i>	31.333	31.311	31.271	31.395	31.372
<i>İl Yolu</i>	30.579	30.712	30.948	31.390	31.558
<i>Köy Yolu</i>	286.888	288.013	298.405	302.398	305.227
<i>Otoyol Uzunluğu</i>	1.908	1.922	2.036	2.080	2.119
Demiryolu Hat Uzunluğu	8.697	8.699	9.080	9.594	9.642
<i>Elektriksiz</i>	6.777	6.777	6.767	6.803	6.853
<i>Elektrikli</i>	1.920	1.928	2.313	2.791	2.789
Boru Hattı Uzunluğu					
Petrol Boru Hattı	3.065	3.065	3.065	3.038	3.038
Doğalgaz Boru Hattı	10.153	11.483	11.685	11.906	12.528
Liman Sayısı (2)	178	178	179	182	181
Havaalanı Sayısı (3)	43	44	45	46	47

1. Anahat uzunluğu değerleridir.

2. Sadece kabotaj taşımacılığı için kullanılan limanlar hariçtir.

3. Yurtiçi ve uluslararası toplam havaalanı sayısı

Kaynak: TÜİK, Ulaştırma İstatistikleri Özeti 2011, s.1.

Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı, önümüzdeki yıllar için, yolcu taşımacılığında demiryolu ve havayolu ulaşımının payının artmasını öngörmektedir.

Ülkemizde, ulaşım türleri arasındaki taşıma paylarına bakıldığında, havayolu taşımacılığının yurt içi yolcu taşımacılığındaki payı uzun yıllar %2,5'ler seviyesinde kalmıştır. Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı'nın son çalışmalarına göre, 2010 yılı için hava ulaşımının payı %7,82 olarak gösterilmiş olup 2023 yılında %14'lere ulaşması öngörülmektedir. Bu gelişme ve beklenti de, 2003 yılı sonrasında uygulanmaya başlanan bölgesel havacılık politikalarının katkısı aşikârdır. Yük taşımacılığı ise hala %1'lerin altında olup gelişmesi gerekmektedir.

Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı, 2013 yılı bütçe sunumunda, Türkiye'nin satın alma gücü paritesine göre 2012 yılı GSYH'sı (satın alma gücü

paritesine göre) 1.125 milyar ABD doları olarak belirtilmekte ve bu şekilde dünyada 16., Avrupa’da ise 6. en büyük ekonomi olduğuna dikkat çekilmektedir. Sunumda, ulaştırma sektörünün GSYH içindeki payı %15,4 olarak açıklanmış ayrıca, son 10 yılda ulaştırma ve haberleşme kamu yatırımlarının 2.376.798.000 TL’den 13.898.150.000 TL’ye yükseldiği, toplamda 134 milyar TL yatırım gerçekleştirildiği ve hava ulaşımının bu toplamdan %5 oranında pay aldığı belirtilmiştir⁹⁸.

T.C. Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı’nın bütçe sunumunda, Türk sivil havacılık sektörü cirosunun 12 milyar ABD dolarını, istihdam sayısının da 110 bini aştığı belirtilmiştir⁹⁹.

2011 yılında yapılan TOBB çalışmasına göre¹⁰⁰, sivil havacılık sektörü satış gelirlerinde, havayolu şirketleri %72 - havalimanı-terminal işleticileri %18,6 – yer hizmetleri kuruluşları %4,4 – bakım, onarım, yenileme şirketleri %3 ve ikram kuruluşları %2 pay sahibidir. Sivil havacılık sektörümüzün gerek toplam uçuş faaliyetleri gerekse satış gelirleri olarak en önemli işletmesi Türk Hava Yolları A.O. (THY) olup THY’nin havayolu şirketleri içindeki satış geliri payı yaklaşık %64, ortak/sahip olduğu SunExpress, THY Technic, TGS ve Turkish DO&CO’da dikkate alındığında toplam satış gelirleri içindeki payı da %50 mertebesindedir.

Sivil havacılık gelirlerinin büyük bir bölümünün yurt dışı kaynaklı olduğu dikkate alındığında, GSYH’nın yanı sıra, toplam ihracata olan katkı da önemli bir değerdir. Bilindiği üzere, GSYH değeri, nihai mal veya hizmet bedeli şeklinde belirlenmekte ve hesaplamalarda gerçek katma değer dikkate alınmaktadır. Bu bağlamda, “sivil havacılık sektörünün GSYH içindeki payının belirlenmesinde nihai ürünün uçuşun kendisi olduğu ve bilet/taşıma ücretinin havayolu şirketi tarafından ödenen havalimanı hizmetleri, yer hizmetleri, bakım hizmetleri, yakıt hizmetleri vb. giderleri de kapsadığı dikkate alınarak esas alınması gereken gelirlerin”¹⁰¹:

- Yerli havayolu şirketleri yolcu bilet (ek hizmetler dâhil) satışları,

⁹⁸ 2012 Yılı Merkezî Yönetim Bütçe Kanunu Tasarısı ile Plan ve Bütçe Komisyonu Raporu, Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı, 2012 Yılı Bütçe Sunumu (T.C. Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı. **Faaliyet Raporu 2011**. Ankara, 30 Nisan 2012).

⁹⁹ TOBB, 2011 Yılı Sivil Havacılık Sektör Raporu, s.41.

¹⁰⁰ A.g.e., s.42.

¹⁰¹ A.g.e., s.43.

- Yerli havayolu şirketleri kargo taşıma hizmet gelirleri,
- Havalimanı terminallerinde yolculara yönelik hizmet/mal (mağaza, yiyecek/içecek vb.) satış gelirleri,
- Yerli havacılık şirketlerinin yabancı havayolu şirketlerine Türk havalimanlarında verdikleri hizmetlerin (yer hizmetleri, ikram, uçak bakım, vb) gelirleri,
- DHMİ Genel Müdürlüğü üst geçiş gelirleri ile yabancı havayolu şirketlerinden kaynaklanan diğer (hava seyrüsefer, konma-konaklama, vb.) gelirleri,
- Yolcu ve müşteriden (kargo) kaynaklanan diğer gelirler olması gerekmektedir. Bu kapsamın, ayrıntılı çalışmalar ile daha da detaylandırılması mümkündür.

Sivil Havacılık Sektör Raporu çalışmaları sırasında, yukarıda ifade edilen gelir kalemleri bazında ayrıntılı bir çalışma yapılamadığından, sivil havacılık sektörünün GSYH içindeki payının net bir şekilde tespiti mümkün olamamaktadır. Ancak, sektör kuruluşlarından elde edilen bilgiler bağlamında, %1,3 pay değeri kabul edilebilir olarak düşünülmektedir¹⁰².

Önceki bölümlerde de belirtildiği üzere, 2012 yılında toplam 130,6 milyon yolcu taşımacılığı gerçekleştirilmiştir. Uçuş noktası sayıları, iç hatlarda 49, dış hatlarda ise 192 olmak üzere 241'e ulaşmıştır.

Türkiye'de, ulaşım türleri arasındaki taşıma paylarına bakıldığında, uzun yıllar %2,5'ler seviyesinde kalan havayolu taşımacılığının yurt içi yolcu taşımacılığındaki payı %7,82'ye yükselmiştir. Bu gelişmede, 2003 yılı sonrasında uygulanmaya başlanan bölgesel havacılık politikalarının katkısı aşikârdır. 2023 hedefleri kapsamında, iç hatlarda yolcu taşımacılığı payının %14'lere yükselmesi öngörülmektedir¹⁰³.

¹⁰² %1,3 değeri tamamen varsayımlara dayalı bir değer olup yapılmış/tamamlanmış bir çalışma sonucu olarak dikkate alınmamalıdır. (TOBB, 2011 Yılı Sivil Havacılık Sektör Raporu, s.43).

¹⁰³ T.C. Ulaştırma Bakanlığı, **Türkiye Ulaşım ve İletişim Stratejisi Hedef 2023**, Ankara, 2009.

Havayolu ile yük taşımacılığı ise hala %0,44 oranlarında gerçekleşmekte olup geliştirilmesi gerekmektedir¹⁰⁴.

Diğer yandan, yabancı ülkelere uçuş ağının artması, Türkiye'ye olan yabancı yatırımcı ile birlikte, gerek iş gerekse tatil amaçlı turizmi de arttırmaktadır. 2012 yılında Türkiye'ye 30 milyon civarında turist gelmiştir. Yabancı turist Türkiye ekonomisine her yıl 30 milyar TL civarında katkı sağlamaktadır¹⁰⁵. Bu turistlerin yaklaşık 3/4'ünün havayolu ile seyahat ettiği düşünüldüğünde havayolu yolcusunun Türkiye ekonomisine katkısı yaklaşık 22,5 milyar TL olmaktadır. Bu katkıda, sivil havacılık sektörünün de payı olduğu unutulmamalıdır.

D. Havayolu Ulaşımı Gerçekleşmeleri ve Ulusal Öngörüler¹⁰⁶

Türkiye'nin ulaşım sistemleri tarihinde karşılaştırmalı olarak havayolu taşımacılığı 1980'lere kadar en küçük payı olsa da özellikle 2003 yılından başlayarak yükselişe geçmiştir.

Sivil havacılıkta dünyada yaşanan gelişmelere paralel olarak girilen hızlı büyüme eğilimi sonucu iç ve dış hat yolcu sayısı Devlet Hava Meydanları İşletmelerinin (DHMİ) 2012 yılı sonu istatistiklerine göre 2010 yılında 102.800.392, 2011 yılında ise %14,4 artışla 117.620.469 yolcuya ulaşmıştır.

2010 yılında 50.575.426 olarak gerçekleşen iç hat yolcu trafiği, 2011 yılında %15,2 artışla 58.258.324'e; dış hat yolcu trafiği ise 52.224.996'dan %13,7 artışla 59.362.145'e yükselmiştir.

Devlet Hava Meydanları İşletmelerinin (DHMİ) 2012 yılı sonu istatistiklerine göre, havalimanı ve havaalanlarından 2011 yılında, 118 milyon 425 bin 633 yolcu hizmet almıştır. Bir önceki yıla oranla havayolu yolcu sayısında yüzde 14,4 artış gerçekleşmiştir.

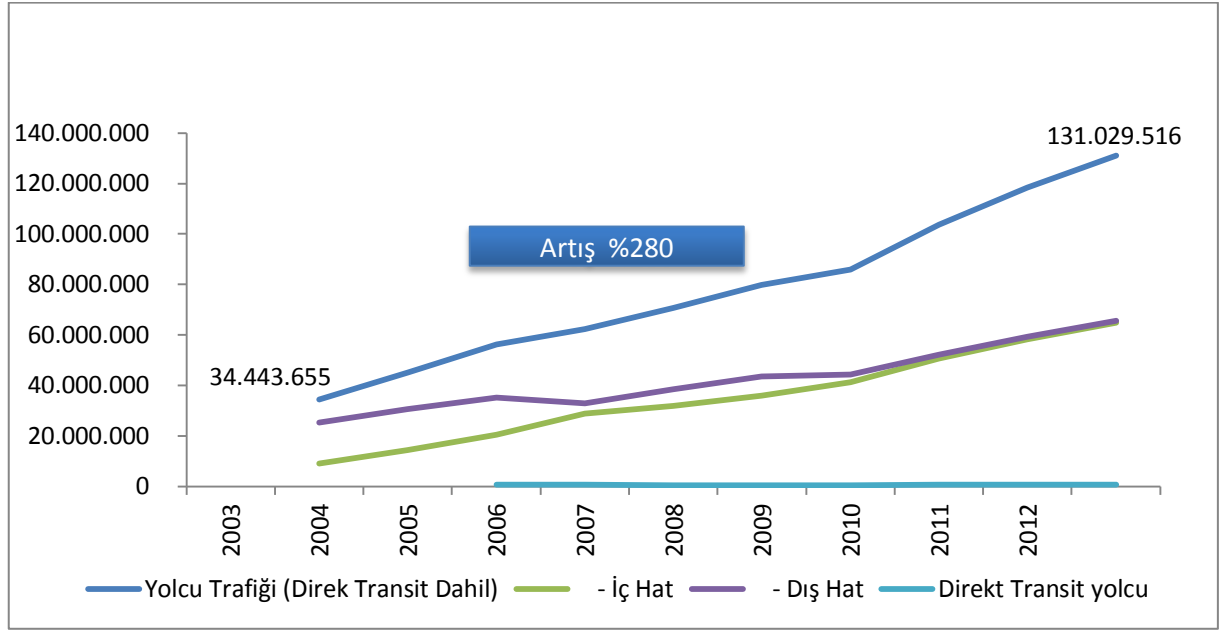
¹⁰⁴ Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı, önümüzdeki yıllarda, "7 bölgede en az 2 yerde bölgesel havaalanının kargo havaalanı olarak düzenlenerek bu havaalanlarının doğudan batıya, kuzeyden güneye dünyanın önemli transit kargo merkezleri arasına girmesini" öngörmektedir (Hedef 2023).

¹⁰⁵ T.C. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı, **Turizm İstatistikleri 2011**, Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Haziran 2012.

¹⁰⁶ Havayolu ulaşımı gerçekleşmeleri ve ulusal öngörülere ait istatistikler, Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü verileri esas alınarak hazırlanmıştır. <http://www.dhmi.gov.tr/istatistik.aspx> (1 Nisan 2013).

2011 yılı sonu itibariyle, iç hat yolcu trafiği yüzde 15,3 artışla 58 milyon 329 bin 262, dış hat yolcu trafiği ise yüzde 13 artışla 59 milyon 18 bin 318 olurken, direk transit yolcu trafiği yüzde 46,5 artışla 1 milyon 78 bin 53 olmuştur.

Şekil 1: Türkiye Geneli Havalimanları Yolcu Trafiği (2003-2012)

Kaynak: <http://www.dhmi.gov.tr/istatistik.aspx> (1 Nisan 2013).

Devlet Hava Meydanları İşletmelerinin (DHMİ) 2011 yılı sonu istatistiklerine göre bir önceki yıla göre uçak trafiği; iç hatlarda yüzde 16,8 artışla 581 bin 271, dış hatlarda ise yüzde 9,2 artışla 460 bin 218 oldu. Hizmet verilen toplam uçak trafiği 290 bin 346 üst geçiş trafiği (overflight) ile birlikte 1 milyon 331 bin 835 olarak gerçekleşmiştir.

Yolcu ve uçak trafiğindeki artışlara paralel olarak, 2011 yılı sonu itibariyle yüzde 10,3 artışla 2 milyon 229 bin 285 ton yük (Kargo Posta Bagaj) taşımacılığı yapıldı.

2011 yılı sonu (12 aylık) iç hat yolcu trafiğine göre yapılan sıralamada; İstanbul Atatürk Havalimanı (13 milyon 604 bin 352 iç hat yolcu ile) birinci sırada, Sabiha Gökçen Havalimanı (8 milyon 555 bin 793 iç hat yolcu ile) ikinci sırada,

Ankara Esenboğa Havalimanı (7 milyon 133 bin 146 iç hat yolcu ile) üçüncü sırada yer almıştır.

Dış hat yolcu trafiğinde ise birinci sırada yine İstanbul Atatürk Havalimanı (23 milyon 847 bin 835 dış hat yolcu ile), ikinci sırada Antalya Havalimanı (20 milyon 558 bin 851 dış hat yolcu ile), üçüncü sırada ise İstanbul Sabiha Gökçen Havalimanı (4 milyon 193 bin 437 dış hat yolcu ile) yer almıştır.

Havayolu taşımacılığı, 2012 yılında geçen yıla oranla % 10,4 artış göstermiştir. DHMİ 2012 yılı sonu (12 aylık) istatistiklerine göre; Türkiye genelinde faaliyet gösteren Havalimanlarından 130.630.154 yolcu hizmet almıştır.

2012 Yılı sonu itibariyle, iç hat yolcu trafiği % 10,8 artışla 64.548.932, dış hat yolcu trafiği ise %10,2 artışla 65.408.929 oldu. Direk transit yolcu trafiği 672.293 olarak gerçekleşmiştir.

2012 yılı sonu (12 aylık) iç hat yolcu trafiğine göre yapılan sıralamada; İstanbul Atatürk Havalimanı 15.281.312 yolcu ile birinci sırada, Sabiha Gökçen Havalimanı 9.486.469 yolcu ile ikinci sırada, Ankara Esenboğa Havalimanı 7.663.847 yolcu ile üçüncü sırada yer almıştır.

Dış hat yolcu trafiğinde; İstanbul Atatürk Havalimanı 29.717.196 yolcu ile birinci, Antalya Havalimanı 20.022.355 yolcu ile ikinci, İstanbul Sabiha Gökçen Havalimanı 5.000.773 yolcu ile üçüncü sırada yer almıştır.

Ulaştırma Bakanlığı uyguladığı politikalar çerçevesinde “Her Türk vatandaşı uçağa binecek” sloganıyla başlattığı çalışmalar neticesinde havacılık sektöründe önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Bu amaç doğrultusunda, yeni havaalanları yapılması, bölgesel havacılık uygulamalarının ve ekonomik bölgesel havaalanları projelerinin geliştirilmesi ile iç hat yolcu sayısında önemli bir artış yaşanmıştır.

Sefer yapılan yurt dışı merkez sayısında ve frekanslarda sağlanan gelişmeler ile turizm sektörünün istikrarlı bir büyüme göstermesi sonucunda dış hat yolcu sayısında

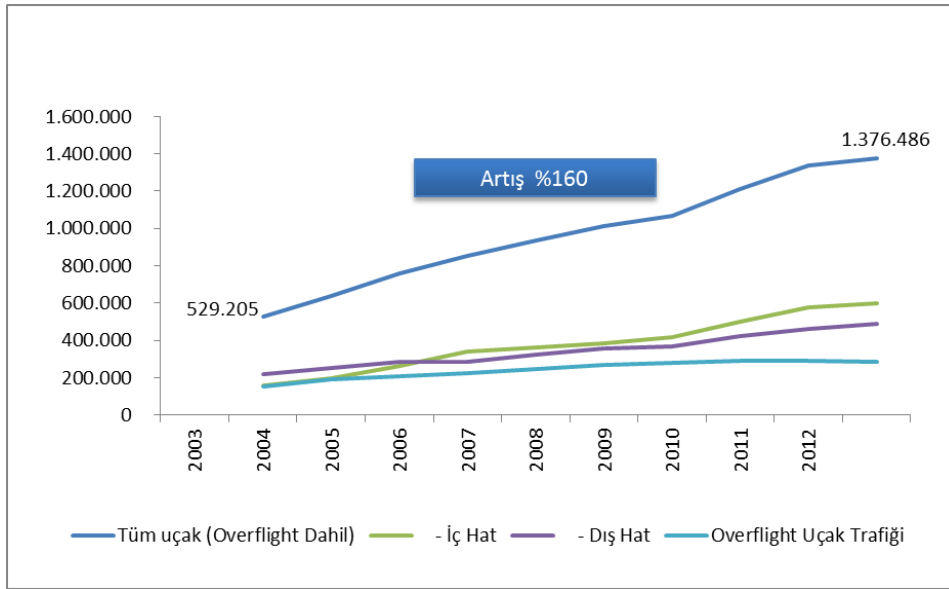
artış gerçekleşmiştir. 2013 yılı Şubat ayı itibariyle havayolu işletmeleri iç hatlarda 49, dış hatlarda 200 nokta olmak üzere toplamda 249 noktaya uçuş gerçekleştirmektedir¹⁰⁷.

DHMI Genel Müdürlüğü kısa dönem tahminlerinde, 2014 yılında iç hat yolcu sayısının 86.550.980, dış hat yolcu sayısının ise 84.612.805 olmak üzere transit yolcu dahil toplam 171.896.997 yolcuya ulaşılmasını öngörmektedir.

Devlet Hava Meydanları İşletmelerinin (DHMI) 2012 yılı sonu istatistiklerine göre toplam uçak trafiği de Türkiye havacılık sektöründeki gelişmelere paralel olarak artış göstermektedir. 2010 yılında 919.411 olarak gerçekleşen toplam uçak trafiği (inen+kalkan), 2011 yılında %13,4 artışla 1.042.369 uçağa ulaşmıştır. 2010 yılında 497.862 olarak gerçekleşen iç hat uçak trafiği, 2011 yılında %16,4 artışla 579.488'e; dış hat uçak trafiği ise 421.549'dan %9,8 artışla 462.881'e yükselmiştir.

2011 yılına göre uçak trafiği; iç hatlarda % 3,5 artışla 599.670, dış hatlarda 6,1 artışla 490.962' e yükselmiştir. Hizmet verilen toplam uçak trafiği 283.008 üst geçiş trafiği (overflight) ile birlikte 1.373.640 olmuştur.

Şekil 2: Türkiye Geneli Havalimanları Uçak Trafiği 2003-2012

Kaynak: <http://www.dhmi.gov.tr/istatistik.aspx> (1 Nisan 2013).

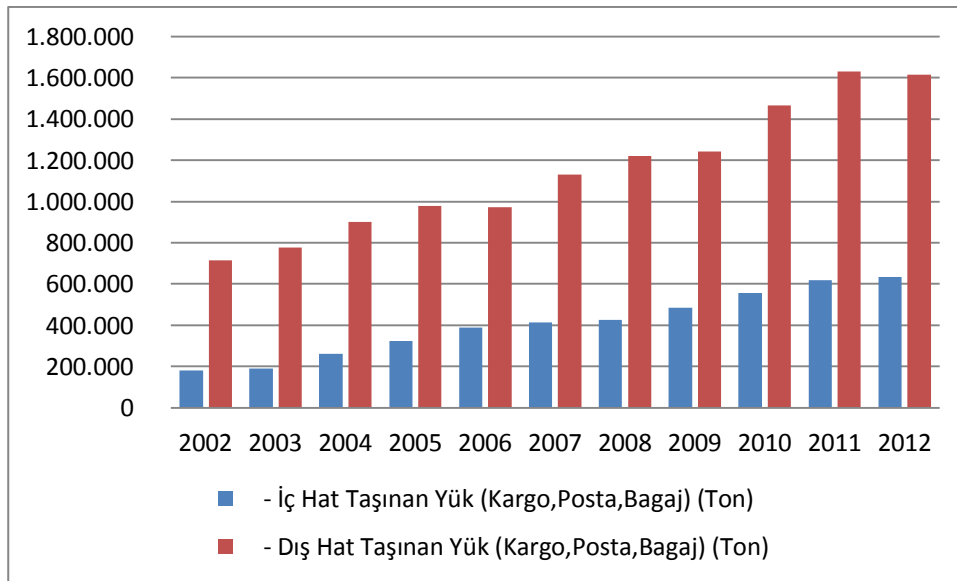
¹⁰⁷ http://web.shgm.gov.tr/kurumsal.php?page=haberler&id=1&haber_id=2681 (1 Nisan 2013).

DHMI Genel Müdürlüğü, mevcut eğilimin sürmesi durumunda 2014 yılında, toplamda 1.613.597 uçak trafiğine ulaşılacağını öngörmektedir. Ticari uçak trafiği, 2010 yılına göre %10,3 artışla 892.139 uçağa yükselmiştir. 2011 yılı iç hat ticari uçuş trafiği 459.059, dış hat ticari uçak trafiği 433.080 uçaktır.

Yük trafiğinin büyük ölçüde dış ticaretle ilgili gelişmelere ve talep gelişmelerine bağlı olduğu söylenebilir. 2008–2009 arasında özellikle dış hat yük trafiğinde yavaşlama olmasına rağmen, sonraki yıllarda yük trafiği artış eğilimini sürdürmektedir. 2010 yılında 2.021.076 ton olarak gerçekleşen toplam yük taşımacılığı, 2011 yılında %11,3 artışla 2.249.475 tona ulaşmıştır. 2010 yılında 554.710 ton olarak gerçekleşen iç hat yük trafiği, 2011 yılında %11,4 artışla 617.835 ton; dış hat uçak trafiği ise 1.466.366 ton'dan yine %11,3 artışla 1.631.639 tona yükselmiştir.

Yolcu ve uçak trafiğindeki artışlara paralel olarak yük taşımacılığında da artış kaydedildi. 2012 yılı sonu itibariyle % 6,6 artışla 2.397.788 ton yük (Kargo+Posta+Bagaj) taşımacılığı gerçekleştirildi.

Şekil 3: Toplam Taşınan Yük Miktarı 2002-2011

Kaynak: <http://www.dhmi.gov.tr/istatistik.aspx> (1 Nisan 2013). (Devlet Hava Meydanları İşletmelerinin (DHMI) Türkiye geneli havalimanları uçak yolcu ve yük trafiği istatistikleri (2003-2012) esas alınarak hazırlanmıştır.)

Türkiye’de yolcu trafiğinde yaşanan artış, son birkaç yıldır toplam kargo trafiğine de yansımaya başlamıştır. 2011 yılında iç hatlarda 76.269 ton, dış hatlarda 508.205 ton olmak üzere toplam 584.474 ton kargo taşımacılığı gerçekleşmiştir. 2010/2100 yılları artış oranı %8’dir. Dış hatlar kargo taşımacılığı sürekli artış içerisindedir. İç hat kargo taşımacılığında toplam hava trafiğine oranla yeterli olmasa da artış eğilimi göstermektedir¹⁰⁸.

Overflight uçak trafiği 2012 yılında 2011 yılına göre -%3,2 azalma ile 283.439 uçak olarak gerçekleşmiştir. “2010–2012 yıllarında Kuzey Afrika’da ve Ortadoğu’da yaşanan siyasi gelişmeler, yalnızca bu ülkeleri değil, bu ülkelerle ticaret ve turizm alanlarında ilişkide olan diğer ülkeleri de etkilemiştir. Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde durumun normalleşmesiyle, overflight uçuş trafiğinde iyileşme olması beklenmektedir”¹⁰⁹.

IV. TÜRK HAVACILIK SİSTEMİNDE GELİŞMELER

Türkiye’de havayolu ulaşımının payı karayolu ve demiryoluna göre bugüne kadarki gelişim ve yatırımlar dikkate alındığında oldukça düşük seviyelerde kalmaktadır. Dünyadaki gelişmiş ülkelere bakıldığında havayolu ulaşımının diğer taşımacılık türlerine göre daha yüksek bir paya sahip olduğu görülmektedir.

A. İç Hat Havayolu Taşımacılığının Serbestleştirilmesi

Hava taşımacılığının liberalleşmesi yönünde ilk adım 1983 yılında çıkarılan 2920 sayılı Sivil Havacılık Kanunu ile atılmıştır¹¹⁰. Bu kanunun temel amacı Türk sivil havacılık faaliyetlerini, devletle birlikte özel kurumların tüm havacılık faaliyetlerin de uygulanacak şekilde, ulusal çıkarlar ve uluslararası ilişkilere göre düzenlemektir.

2920 sayılı Sivil Havacılık Kanunu’nun 18. maddesine göre: “Gerçek ve tüzel kişilerin ticari amaçla ücret karşılığında hava araçlarıyla yolcu veya yük veya yolcu ve

¹⁰⁸ TOBB, Türkiye Sivil Havacılık Meclisi Sektör Raporu, s.31.

¹⁰⁹ A.g.e., s.32.

¹¹⁰ 2920 Sayılı Türk Sivil Havacılık Kanunu, T.C. Resmi Gazete Karar Sayısı: 18196, 19 Ekim 1983.

yük taşımaları ile ticari amaçla diğer faaliyetlerde bulunmaları için Ulaştırma Bakanlığında izin almaları ön şarttır.” İlgili Kanun’un 19. maddesine göre, “Hava araçlarıyla ticari amaçla, belirli hatlar üzerinde, ücret karşılığında yolcu veya yük veya yolcu ve yük taşınması yapacak olan gerçek veya tüzel kişilerin 18 inci maddede belirtilen izinden başka, Ulaştırma Bakanlığında işletme ruhsatı almaları şarttır.” İzin ve ruhsat alımı için gerçek ve tüzel kişilerde bulunması gereken şartlar ayrıntılı biçimde, SHY-6A “Ticari Hava Tasıma İşletmeleri Yönetmeliği’nin 18. maddesinde düzenlenmektedir¹¹¹.

Özel havayolu işletmelerinin iç hatlarda faaliyet gösterebilmeleri yukarıdaki sayılanların yanı sıra 12.01.1996 tarihli Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü kararı ile özel sektör hava taşıma işletmelerine, THY AO’nun hiç sefer yapmadığı iç hatlarda, sefer yaptığı hatlarda, seferin olmadığı günlerde, seferin olduğu günlerde ise THY A.O.’nın talep karşısında yetersiz kaldığı durumlarda müsaade edilmesi vb. şartların yerine getirilmesine bağlanmıştı.

Bu karar, özel havayolu işletmelerinin ülke içinde havayolu taşımacılığı sektörüne girmelerini zorlaştırmış, THY ile özel havayolu işletmeleri arasında doğacak rekabeti THY lehine engellemiş ve THY’nin hâkim durumunu kuvvetlendirmiştir.

2003 yılı itibariyle Ulaştırma Bakanlığı tarafından bu karar kaldırılarak özel havayolu işletmelerinin iç hat pazarına girmelerinin önündeki engeller kaldırılmış olup rekabet ortamının oluşmasına uygun bir ortam sağlanmıştır. İç hatlarda rekabetin başlaması hizmet kalitesinin artmasına ve fiyatların düşmesine yansımıştır.

10 Ekim 2005’de 5431 sayılı Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun kabul edilmiştir¹¹². Bu kanun ile Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü’nün, sivil havacılık hizmetlerinin dünyadaki gelişmelere paralel olarak daha emniyetli yürütülebilmesi; düzenleme ve denetim görevini daha etkin biçimde yerine getirebilecek teçhizat, personel ve idari yapıya sahip merkezi bir sivil havacılık otoritesi oluşturulması için özel bütçeli bir genel müdürlük olarak yeniden yapılandırılması sağlanmıştır.

¹¹¹ Ticari Hava Taşıma İşletmeleri Yönetmeliği’nde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, T.C. Resmi Gazete Karar Sayısı Sayı: 27879, 19 Mart 2011.

¹¹² Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun, T.C. Resmi Gazete Karar Sayısı: 25997, 10 Kasım 2005.

Daha sonra iç hat uçuş izni alan diğer havayolu işletmelerince özellikle İstanbul çıkışlı olarak ülke içerisinde birçok noktaya THY dışında da hizmet verilmesi mümkün olmuştur.

Serbestleştirme ile iç hatlar ve dış hatlarda yolcu taşıyan özel hava yolu şirketleri tarafından, uçakların sayısı ve oturma kapasitesinde önemli bir gelişme gerçekleştirilmiştir. Aşağıdaki tablo, 2012 yılı itibarıyla Türkiye’de faaliyet gösteren tüm hava yolu şirketlerini ve Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü’nden elde edilen lisanslarını¹¹³ göstermektedir.

¹¹³Hem iç hatlar hem de dış hatlar için üç tür lisans mevcuttur: yolcu taşımacılığı, yük taşımacılığı ve kargo taşımacılığı. “Yük”, yolcuların bagajlarını içerdiği ve uçağın alt kısmında bagajda taşındığı için, yolcu ve yük taşımacılığı lisansları birlikte verilir. Ancak, “kargo”, sadece kargo taşıma için inşa edilen özel uçaklarla taşınır. Bir kargo uçağıyla yolcu taşınmaz. Hem kargo hem de yolcu taşımak üzere inşa edilmiş “kombi” uçaklar da mevcuttur, fakat Türkiye’de kombi uçaklar yoktur.

Tablo 8: Türk Hava Yolu Şirketlerinin Lisans Kapsamı

S.NO	İŞLETMENİN ADI	RUHSAT KAPSAMI
1	THY A.O	İç ve Dış Hatlarda Tarifeli ve Tarifersiz Seferlerle Yolcu, Yük ve Posta Taşımacılığı
2	ONUR AIR TAŞIMACILIK A.Ş.	İç ve Dış Hatlarda Tarifeli ve Tarifersiz Seferlerle Yolcu, Yük ve Posta Taşımacılığı
3	ATLASJET HAVACILIK A.Ş.	İç ve Dış Hatlarda Tarifeli ve Tarifersiz Seferlerle Yolcu ve Yük Taşımacılığı
4	PEGASUS HAVA TAŞIMACILIĞI A.Ş.	İç ve Dış Hatlarda Tarifeli ve Tarifersiz Seferlerle Yolcu ve Yük Taşımacılığı
5	GÜNEŞ EKSPRES HAVACILIK A.Ş.	İç ve Dış Hatlarda Tarifeli ve Tarifersiz Seferlerle Yolcu ve Yük Taşımacılığı
6	SIK-AY HAVA TAŞIMACILIK A.Ş.	İç ve Dış Hatlarda Tarifeli ve Tarifersiz Seferlerle Yolcu ve Yük Taşımacılığı
7	HÜRKUŞ HAVA YOLU TAŞIMACILIK VE TİCARET A.Ş.	İç ve Dış Hatlarda Tarifeli ve Tarifersiz Seferlerle Yolcu ve Yük Taşımacılığı
8	BORAJET HAVACILIK TAŞIMACILIK UÇAK BAKIM ONARIM TİC. A.Ş.	İç ve Dış Hatlarda Tarifeli ve Tarifersiz Seferlerle Yolcu ve Yük Taşımacılığı
1	MNG HAVA YOLLARI VE TAŞIMACILIK A.Ş.	İç ve Dış Harlarda Tarifeli ve Tarifersiz Seferlerle Kargo Taşımacılığı
2	ULS HAVAYOLLARI KARGO TAŞIMACILIK A.Ş.	İç ve Dış Hatlarda Tarifeli/Tarifersiz Seferlerle Kargo Taşımacılığı
3	ACT HAVA YOLLARI A.Ş.	İç ve Dış Hatlarda Tarifeli/Tarifersiz Seferlerle Kargo Taşımacılığı
1	TURİSTİK HAVA TAŞIMACILIK A.Ş.	İç ve Dış Hatlarda Tarifersiz Seferlerle Yolcu ve Yük Taşımacılığı
2	SAGA HAVA TAŞIMACILIK A.Ş.	İç ve Dış Hatlarda Tarifersiz Seferlerle Yolcu ve Yük Taşımacılığı
3	İHY İZMİR HAVA YOLLARI A.Ş.	İç ve Dış Hatlarda Tarifersiz Seferlerle Yolcu ve Yük Taşımacılığı
4	TAILWIND HAVAYOLLARI A.Ş.	İç ve Dış Hatlarda Tarifersiz Seferlerle Yolcu ve Yük Taşımacılığı

Kaynak: <http://www.shgm.gov.tr/doc/hyi.xls> (1 Nisan 2013).

DPT Havayolu Ulaşımı Özel İhtisas Komisyonu Raporunda özel havayolu işletmelerinin de iç hat havayolu taşımacılığı pazarına girmesiyle birlikte yolcu trafiğindeki büyüme 2004 yılında bir önceki yıla göre %59, 2005 yılının ilk 8 ayındaki büyüme de bir önceki yılın aynı dönemine göre %35 olarak kaydedilmiştir. Aynı raporda yolcu trafiği bakımından iç hatlarda özel havayollarının payı 2004 yılı itibarıyla

%30'a çıkmasına karşın pazarın büyümesiyle birlikte THY'de yolcu trafiği bakımından %15'lik bir büyüme gerçekleşmiştir¹¹⁴.

Bugün itibariyle Türk sivil havacılık sektöründe 16 havayolu şirketi faaliyet göstermekte olup bunlardan 4'ü kargo uçaklarıyla kargo taşımacılığı da yapmaktadır. Havayolu şirketlerinin 2010 yılında 332 olan uçak sayısı, 2011 yılında 27 artışla 349'a yükselmiştir. Bu uçakların 323'ü yolcu, 26'sı kargo uçağıdır. Havayolu filosunun toplam koltuk kapasitesi 61.695, kargo uçakları yük kapasitesi de 1.165.907 kg'dır¹¹⁵.

2011 yılında, yurt içi uçuş ve yolcu taşımacılığında Türk Hava Yolları pazarın %54'üne hizmet vermiştir. Pegasus %19, SunExpress %13, Onur Air %8 ve AtlasJet %5 oranında iç hat yolcu taşımacılığında pay almışlardır¹¹⁶.

Tarifeli iç hat yolcu taşımacılığı ile ilgili kısıtlamalar kaldırılarak, iç hat tarifeli taşımacılığının THY'nin dışında özel hava yolu işletmeleri tarafından da yapılabilmesine imkân sağlanması ile rekabetin yaşandığı havayolu taşımacılığında başka havayolu işletmelerinin de dahi olması kaçınılmaz olarak görülmektedir. Zira Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü bölgesel havacılığın geliştirilmesi ve atıl durumda olan havaalanlarının kullanılması amacıyla bir takım kolaylıklar ve vergi muafiyetleri getirmek suretiyle havayolu işletmelerinin operasyonel maliyetlerine katkıda bulunmaktadır. Bu sayede iç hatlarda faaliyet gösteren tüm havayolu işletmelerinin daha düşük fiyatlar sunmasına imkân sağlanmış ve hava trafiğinin artması ile birlikte havayolu işletmelerinin trafik artışından faydalanmak suretiyle hizmet miktarlarını ve gelirlerini arttırmalarına neden olmuştur.

B. THY'nin Özelleştirilmesi ve Rekabet Hukuku Bakımından Etkileri

1980'lerin ikinci yarısından itibaren "devletin asli görevlerine dönmesi ve ticari işletmecilikten çekilmesi" yaklaşımı ile birlikte, Türkiye gündeminde özelleştirme olgusu ortaya çıkmıştır¹¹⁷. Bu yaklaşım hava taşımacılığı sektörü de etkisi altına almış ve bu bağlamda yer hizmetleri sunan HAVAŞ ve ikram hizmeti sunan USAŞ

¹¹⁴ Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, 9. Kalkınma Planı Havayolu Ulaşımı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, ss:14-15.

¹¹⁵ TOBB, Sivil Havacılık Meclis Raporu, s.11.

¹¹⁶ 2011 yılı Yurt İçi Yolcu Taşımacılığında Havayolu Şirketleri Payları (Aktaran: TOBB Sivil Havacılık Meclis Raporu, s.12.)

¹¹⁷ Cem Galip Özenen, "Havaalanı Yatırımlarında Özelleştirme Dünyadaki Uygulamalar ve Türkiye İçin Öneriler", **Uzmanlık Tezi**, DPT, Ocak 2003.s.97

özelleştirilmiştir. Hava taşımacılığı sektöründe milli havayolu ve bayrak taşıyıcı konumunda bulunan Türk Hava Yolları A.O.'daki %98,2 oranındaki devlet hisseleri de 1990 yılından itibaren özelleştirme çalışmaları kapsamında yer almıştır. 1990 yılında %1,8 oranındaki hissenin halka arz yöntemi ile gerçekleştirilen kısmi özelleştirmesini takiben, şirket hisselerinin özelleştirilmesine yönelik çalışmalara devam edilmiştir¹¹⁸.

2004 yılı Aralık ayında Özelleştirme İdaresine ait hisselerin şirket sermayesinin %23'üne tekabül eden kısmi halka arz edilmiştir. Bu halka arz sonrası THY sermayesindeki kamu payı %75,18'e düşmüştür. 2006 yılı Mayıs ayında idareye ait hisselerin şirket sermayesinin %28,75'ine tekabül eden kısmi halka arz edilmiş olup, halka arz sonrası THY sermayesindeki Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'na ait kamu payı %49,12'ye düşmüştür¹¹⁹.

Hülya Göktepe, dünyada havayolu taşımacılığı sektöründeki yoğun rekabetin en önemli sonuçlarından birisinin havayolu işletmelerinin özelleştirilmelerinin bir gereklilik haline gelmesine değinmiştir. Göktepe, yoğun teknoloji kullanan havayolu işletmeleri, teknoloji ve pazardaki değişim hızının yüksek olduğu dinamik ve karmaşık bir çevrede faaliyet gösterdiğini ve havayolu işletmelerinin organik bir örgüt yapısı kullanarak çok çabuk karar alabilen ve değişen çevre koşullarına çok çabuk ayak uydurabilen esnek bir yapıda olmaları gerektiği üzerinde durmuştur¹²⁰. Dolayısıyla Göktepe'ye göre böylesi bir ortamda devlet mülkiyetindeki havayolu işletmelerinin böylesine etkin ve verimli bir biçimde faaliyet yürütmeleri mümkün görünmemektedir. Bu nedenden dolayıdır ki gelecekte havayolu işletmelerinin özelleştirilme çalışmalarının artarak devam edeceği öngörülmektedir¹²¹.

Türkiye'de havaalanlarında yer hizmeti, ikram, temsil, gözetim ve yönetim ile uçak özel güvenlik hizmeti veren çok sayıda işletme faaliyet göstermektedirler. 1933 yılında Türkiye'nin ilk yer hizmetleri işletmesi olarak yer hizmetleri ve ikram hizmeti sunmak üzere devlet tarafından kurulan HAVAŞ A.Ş., yer hizmetleri bölümü 1995 yılında, hisselerinin %60'ı Park Holding Grubuna satılarak özelleştirilmiştir. İşletmenin

¹¹⁸ A.g.e., s.97.

¹¹⁹ T.C. Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, Türk Hava Yolları A.O., Özelleştirme Çalışmaları, http://www.oib.gov.tr/portfoy/thy/thy_index.htm (20 Nisan 2013).

¹²⁰ Hülya Göktepe, "Hava Taşımacılığı Sektöründe Rekabet Hukuku Kurallarının Uygulanması", **Sosyal Bilimler Dergisi**, 2007/1, s.229

¹²¹ A.g.e., s.229.

ikram hizmetleri de 1987 yılında USAŞ adı altında ayrılarak özelleştirilmiştir. 1958 yılında Ankara Esenboğa Havaalanında Türkiye'nin ilk özel yer hizmetleri işletmesi olarak Çelebi Hava Servisi A.Ş. kurulmuştur. Günümüzde havaalanlarında yerli ve yabancı havayolu işletmelerine yer hizmeti veren Havaş ve Çelebi şirketleri pazarı yaklaşık %50 olarak paylaşmaktadırlar¹²². HEAŞ A.Ş.'de 8 Ocak 2001'den bu yana işletmesini yapmış olduğu Sabiha Gökçen Havaalanı'nı yer hizmetleri, akaryakıt, terminal, antrepo işletmeciliğini Temmuz 2007'de yapılan bir ihale sonucunda 1 Mayıs 2008 tarihinden itibaren Limak-GMR-Malaysia Airports 3'lü konsorsiyumu tarafından kurulan İSG (İstanbul Sabiha Gökçen Havalimanı Yapım Yatırım ve İşletim A.Ş.)'ye devretmiş olup Sabiha Gökçen Havalimanında ihtiyaç duyulan yer hizmeti faaliyetlerini sürdürmektedir¹²³.

C. Havaalanlarında Kamu-Özel Sektör İşbirliği ve Dışa Açılım Uygulamaları

Yap-İşlet-Devret (YİD) ve benzeri kamu-özel sektör işbirliği modelleri bütçe kısıtları, kamu borçlanma gereksinimindeki olumsuz gelişmeler ve kamu kaynaklarının yetersizliği, yatırım hızı, risk paylaşımı gibi faktörler yeni iş yapma yöntemlerini, yeni proje finansman modellerini, yeni ekonomik uygulamaları ortaya çıkarmaktadır¹²⁴. Yap-İşlet devret uygulamaları da bu yeniliklerden birisidir. Havayolu taşımacılığındaki gelişmelere istinaden Türkiye'de havaalanlarında yatırım gereksinimi ortaya çıkmıştır. Bunun için yatırım finansmanı temin edilmesi ve yatırımların süratle yapılması gerekmektedir. Dolayısıyla yatırımların hızlandırılması, hizmet kalitesinin artırılması ve bu yolla kamu yatırım stokunun çoğaltılması gibi amaçlarla, havalimanlarında YİD tercih edilen bir finansman modeli olarak ortaya çıkmıştır¹²⁵.

Türkiye'de uygulanan YİD modeli ile ileri teknoloji ve yüksek maddi kaynak ihtiyacı duyulan projelerin gerçekleşmesi, kamu kaynağı kullanılmadan özel sektör imkânları ile finansman yaratılması yoluyla yatırımların gerçekleştirilmesi amaçlanmaktadır.

¹²² Korul, Küçükönel, s.27.

¹²³ <http://www.sgairport.com/havaalani/tr/profil.asp> (20 Nisan 2013).

¹²⁴ Ergün Kaya ve Diğerleri, **Havaalanlarında Yap İşlet Devret Uygulamaları: Antalya ve Atatürk Havalimanlarındaki Uygulamaların Değerlendirilmesi**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları No.1649, Sivil Havacılık Yüksekokulu Yayınları No.13, 2005, s.100.

¹²⁵ Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, 9. Kalkınma Planı Havayolu Ulaşımı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, s.15

Türkiye’de havaalanlarında ilk YİD uygulaması, yasal düzenlemeden önce gerçekleşmiştir. Türkiye sivil havacılık sektöründe ilk Türk özel havayolu uygulaması örneği 31 Mayıs 1998’de Antalya’da, toplam 5 milyon yolcu kapasitesiyle, “Yap-İşlet-Devret” (YİD) modeli çerçevesinde açılmıştır¹²⁶. Aynı modelle, Atatürk Havalimanında Devlet Hava Meydanları İşletmesi tarafından işletilen ve 3 Ocak 2000’de açılan yeni bir terminal binası inşa edilmiştir. Atatürk Havalimanı Dış Hatlar Yolcu Terminali ve Katlı Otoparkı YİD modeli ile yapılmış, işletilmiş ve Temmuz 2005’te DHMİ’ye devredilmiştir.

2004 yılından itibaren ihalesi yapılmış olup yapımı devam eden projeler ise, Dalaman Havalimanı Dış Hatlar Terminali, Ankara Esenboğa Havalimanı İç ve Dış Hatlar Terminali, İzmir Adnan Menderes Havalimanı Dış Hatlar Terminali YİD projeleridir. Havalimanlarında kamu özel-sektör işbirliğinin bir diğer örneği de Atatürk Havalimanı Dış ve İç Hatlar Terminal Binası, Katlı Otopark ile Genel Havacılık Terminali’nin 15,5 yıllık işletme ihalesinin TAV Havalimanları A.Ş. verilmesidir.

Yap-İşlet-Devret modeli ile ülkemize kazandırılan modern terminallerin ülke ekonomisine ulaşım ve turizm alanlarında sağladığı büyük katkısı ortadadır. Son yıllarda Ülkemizde YİD modeli ile altı önemli hava alanı terminali projesi gerçekleştirilmiş ve bu projelerle 1,4 milyar doları aşan miktarda yatırım, özel sektör tarafından finanse edilerek Türk ekonomisine kazandırılmıştır. Ayrıca DHMİ Genel Müdürlüğü, hizmete sunduğu Kamu-Özel Sektör işbirliği projeleri ile artık her biri birer dünya markası olan şirketleri, havacılık sektörüne ve ülke ekonomisine kazandırmıştır¹²⁷. YİD projelerine birer inşaat şirketi olarak başlayan Türk şirketlerinin, havaalanı yapımı ve işletmeciliği gibi çok özel bir alanda tecrübe kazanmalarına imkân sağlanmıştır. TAV Havalimanları Holding hem havalimanı yapım projelerinde hem de havalimanı işletmeciliğinde küresel bir marka olarak Türkiye’yi en iyi biçimde temsil etmektedir. Böylece havaalanı yapımı ve işletmeciliği alanında uluslararası piyasada iş yapan ve bu yolla ülkeye döviz girdisi sağlayan deneyimli işletmeler kazanılmıştır. 2011 yılında, 451 bin uçak ve 53 milyon yolcuya hizmet sunan TAV Havalimanları, Letonya’da Riga Havalimanında bulunan ticari alanların işletmesini devralması ve

¹²⁶ İlk uygulama örneği Antalya Havalimanı Dış Hatlar Terminali YİD projesidir. Sonraki ihaleler ise 3996 sayılı yasa ve 94/5907 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı çerçevesinde belirlenen yasal zemin üzerine oturtulmuştur.

¹²⁷ Basın Bülteni Zafer Havaalanı İhalesi, 28 Temmuz 2010, <http://dhmi.gov.tr/haberler.aspx?HaberID=256> (1 Mart 2013).

Türkiye’de İzmir İç Hatlar ile birlikte Suudi Arabistan’da Medine Havalimanı ihalesini kazanmasıyla Avrupa ve Orta Doğu’daki varlığını daha da güçlendirmekte, yatırımları ile küresel çapta tanınırlığını, saygınlığını ve marka değerini artırmaktadır¹²⁸.

D. Hava aracı Bakım Faaliyetlerindeki Gelişmeler

Küresel hava aracı bakım, onarım ve yenileme (BOY) faaliyetlerinde özellikle son 20 yıl içinde; “hizmet sektörünün çarpıcı gelişimi ve paralelinde hava aracı ana üreticilerin bir hizmet alanı olarak BOY faaliyetlerine ilgi göstermeleri, havaaracı sahibi ve/veya kullanıcılarının BOY ihtiyaçlarını dış kaynaktan karşılama eğilimlerinin artışı, küreselleşme, havacılık otoritelerinin parça üreticisi yetki (PMA) ile ürettiği parçaların kullanıldığı BOY süreçlerine de onay vermesi, belirti ve çalışma sağlığı izleme sistemlerindeki gelişmeler, yeni teknolojik gelişme ve eğilimler etkisinde BOY pazarındaki rol sahipleri ile ilgili önemli yapısal gelişmeler yaşanmaya devam etmektedir”¹²⁹. Coğrafi etkiye dayalı ön değerlendirmeler Türkiye’nin bir BOY kaynağı kabul edileceği bölgede küresel BOY Pazar hacminin %36+’sının bulunduğu ve bu seviyenin gelecek 10 yıl boyunca korunacağını göstermektedir¹³⁰.

Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü’nün 2001 Nisan ayında JAA’ya tam üye olması sonrasında yapılan hızlı çalışmalar ve düzenlemeler ile JAR-145 onaylı bakım kuruluşlarının standartlarını belirleyen yönetmelik tam olarak uygulanmaya başlamış ve bu konuda JAA’dan tam yetki alınması ülkemizde faaliyet gösteren havayolu şirketlerinin havaaracı bakımlarını kendi imkânları ile gerçekleştirmeleri sonucunda yurt dışına döviz çıkışı önlenmiştir¹³¹.

Turkish Technic A.Ş., Atatürk Havalimanı’ndaki Teknik Bakım Merkezi’nde öncelikle Türk Hava Yolları A.O. filosuna verdiği ileri düzeydeki bakım hizmetini, kazandığı yeni kabiliyetlerle geliştirmiş çeşitlendirmiş, zamanla yerli ve yabancı pek çok havayolu firmasına da hizmet vermeye başlamıştır.

¹²⁸ Tepe Akfen TAV Havalimanları Holding A.Ş., TAV Havalimanları 2011 Faaliyet Raporu, <http://www.tavhavalimanlari.com.tr> (15 Şubat 2013) s.5.

¹²⁹ Can Erel, “Hava Aracı Bakım, Onarım Ve Yenileme (Boy) Faaliyetlerinde Ulusal Çekicilik/Etkinliğin Artırılması Girişimleri”, **TMMOB Makina Mühendisleri Odası V. Ulusal Uçak, Havacılık ve Uzay Mühendisliği Kurultayı**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 22-23 Mayıs 2009, s.3.

¹³⁰ A.g.e., s.4.

¹³¹ Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı 9. Kalkınma Planı Havayolu Ulaşımı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, s.17.

Turkish Technic A.Ş.'nin yıllar içinde kazandığı tecrübe ve kabiliyetler, nitelikli ve yetişmiş işgücü, sahip olduğu stratejik coğrafi konum ve hızla büyüyen yerli ve yabancı havacılık pazarını daha iyi değerlendirmek amacıyla, yeni bir uluslararası havacılık bakım onarım merkezi kurmaya karar verilmiştir. Sabiha Gökçen Uluslararası Havalimanı içinde ayrılmış alanda yer alacak yeni bakım-onarım merkezi, Atatürk Havalimanı, Yeşilköy'deki mevcut tesislerden 70 km uzakta yer alacaktır. Sahip olduğu jeostratejik konum, yeni kurulacak teknik bakım merkezini Türkiye'nin yanı sıra Avrupa, Asya, Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinin bakım-onarım pazarlarına hitap eder duruma getirecektir.

Turkish Technic A.Ş.'nin Sabiha Gökçen Uluslararası Havalimanı çerçevesinde kuracağı yeni bakım-onarım merkezi projesi ve yapacağı tüm yatırımlar için HABOM Projesi (Havacılık Bakım Onarım ve Modifikasyon Merkezi) adı verilmiştir. Toplam yatırım tutarı 300-400 milyon dolar olarak hesaplanmaktadır. Sabiha Gökçen Uluslararası Havalimanı'nda kurulacak uçak bakım onarım tesisleri 372.000 m²'nin üzerinde bir alana inşa edilecektir. HABOM Projesi kapsamında kurulacak tüm bakım onarım tesislerinde 3.500'e yakın kişiye istidam sağlanması hedeflenmektedir¹³².

Dünyanın sıfırdan yalın olarak inşa edilen ilk bakım merkezi myTECHNIC İstanbul'un Anadolu yakasında, Sabiha Gökçen Uluslararası Havalimanında yer almaktadır. Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü (SHGM) tarafından SHY/ JAR 145/EASA sertifikaları eş zamanlı olarak verilen ilk bakım merkezi oldu. Yalın yönetim prensiplerine göre tasarlanmış olan myTECHNIC, geniş ve dar gövdeli uçakların bakımından motor revizyonlarına ve uçak boyamasına kadar geniş çapta servisleri zamanında ve etkin olarak vermektedir.¹³³

Türkiye sahip olduğu stratejik konumu itibariyle küresel BOY talebinin yoğun ve sürekli olduğu bir bölgede yer almakta ve yoğun havacılık merkezlerine en fazla 3-4 saatlik uçuş mesafesinde yer almaktadır. THY'nin filosuna katacağı yeni uçaklar ve diğer yerli havayolu firmalarının sahip olduğu filolardaki büyüme de dikkate alındığında Türk sivil havacılık pazarının bakım ihtiyacında da ciddi bir artış

¹³² <http://www.habom.com.tr/> (30 Nisan 2013).

¹³³ <http://www.mytechnic.aero/indextr.php#undefined> (30 Nisan 2013).

yaşanacağı öngörülmektedir. Bölgemizdeki diğer ülkelerdeki havacılık pazarlarının da ciddi bir artış oranıyla büyümesi mevcut bakım-onarım tesislerinin yanında, müşteri odaklı ve bağımsız bir bakım-onarım şirketinin kurulması ve başarılı olması için birçok fırsatlar ortaya çıkarmaktadır¹³⁴.

V. TÜRK SİVİL HAVACILIK SİSTEMİ GZFT ANALİZİ

Türk Sivil havacılık sistemi içerisinde yer alan yönetim, havaalanları, havayolu işletmeciliği, havaaracı bakımı, eğitim, yer hizmetleri, hava trafik yönetimi, genel havacılık gibi alt sistemler dikkate alınarak Türk Havayolu Ulaşımı sisteminin güçlü ve zayıf yönleri ortaya konmuş ve daha sonra çevresel faktörler dikkate alınmak suretiyle güçlü ve zayıf yönlerin oluşturacağı fırsatlar ve tehditler sıralanmıştır¹³⁵.

A. Güçlü Yönler

Türk sivil havacılık sektörünün güçlü yönlerini şöyle sıralanabilir: Türk havayolu ulaşımı sektöründeki büyüme potansiyeli, Türkiye'nin coğrafi konumu ve İstanbul'un çok önemli bir hub (lojistik merkez) olma özelliği, havacılık sektöründe sağlanan rekabetçi ortam ve kamu-özel sektör ortaklıklarında gelişme, hava ulaşımının hızlı ve emniyetli olması, havacılık sektörü gelirlerindeki artış eğilimi ve sürekliliği, hava aracı boy alanındaki gelişmelerin ve yapılan yatırımların dış pazar payımızı artırması, hava aracı tasarım ve imalat sanayinde kazanılan deneyim ve sertifikalı tasarım, üretim ve modernizasyon, altyapısı, sivil havacılık eğitim kurum ve programlarındaki hızlı gelişme ve genç işgücü potansiyeli sektörün güçlü içsel yönleridir.

Sektörün önündeki dışsal fırsatlar ise şunlardır: Türk havayolu taşımacılığı sektöründeki hızlı büyüme, genç nüfus, dinamik ve üretken demografik yapı, Türkiye'nin transit yolcu ve kargo taşımacılığında önemli bir merkez haline gelmesi, Türkiye'nin bakım ve eğitim alanlarında cazibe merkezi haline gelmesi, sürekli gelişen

¹³⁴ <http://www.habom.com.tr/> (30 Nisan 2013).

¹³⁵ TOBB, Sivil Havacılık Meclisi Sektör Raporu, ss:47-49, DPT, Havayolu Ulaşımı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, ss:26-31.

turizm potansiyeli, kargo taşımacılığının gelişmesi, uluslararası havacılık sektöründe yer alan kurumlarla pozitif ilişkiler ve işbirlikleri, Ar-Ge çalışmaları ve diğer teknik konularda tesis edilmeye başlanan işbirliği, ulaşım modlarının birbirini destekleme potansiyeli ve havaalanı işletmeciliğinde oluşan bilgi birikimi ve know-how'ın uluslararası ölçekte girişimciliğin önünü açması yer almaktadır.

B. Zayıf Yönler

Türk sivil havacılık sektörünün zayıf yönlerini ve bunların geliştirilmesine ilişkin öngörülerini şöyle sıralanabilir: Sektördeki kuruluşlar arasında iletişim ve işbirliği eksikliği, ulusal mevzuattan kaynaklanan sorunlar, yeni yatırımların uzun vadeli, gerçekçi öngörülerle gerçekleştirilmesi gereği, hava taşımacılığında işletme maliyeti yüksekliği, kar marjının düşük olması ve aşırı rekabet, Yap-İşlet-Devret modeli ile gerçekleştirilen yatırımlardan kaynaklanan maliyet artışları, sektörle ilgili verilerin toplanması ve değerlendirilmesinde yaşanan sorunlar, sektörde en çok ihtiyaç duyulan yedek parça, donanım, araç ve gereçlerin çoğunluğunun yurt dışından temin edilmesi, tarifelerde talep esnekliklerini dikkate alan, teknik analize dayalı bir fiyatlamanın yapılmaması, kamu kurumlarında nitelikli personel temini konusundaki mevzuat sorunları, sektörün pilot, mühendis ve teknisyen ihtiyacı, havaalanı standartları ve altyapı yetersizliği sektörün zayıf içsel yönleridir.

Sektörün önündeki mevcut ve gelecekteki tehditler ve bunların aşılması için alınabilecek önlemleri şu başlıklar altında sıralayabiliriz: Hızlı ve plansız büyümenin yaratacağı olumsuzluklar, AB ile uyum kapsamında yabancı işgücü girişi, bölgesel riskler, nitelikli insan kaynağı eksikliği, küresel ekonomik krizlerin olumsuz etkisi, dolar ve avronun değer kazanması, petrol fiyatlarının artma riski, sivil havacılık ve turizm sektörleri için ortak vizyon-misyon gereği, gelecek yıllarda ortaya çıkması muhtemel havaalanı kapasite sorunları, kargo taşımalarında ulaşım türleri arasındaki geçişi kolaylaştıracak gümrük mevzuatı eksikliği, çevre koruma kısıtlamaları, Ar-Ge ve eğitim altyapısının ticari ve ekonomik kaygılar ile geri plana itilmesi ve ihracata yönelik kredi destek mekanizmalarının eksikliğidir.

VI. TÜRKİYE'NİN DAHİL OLDUĞU ULUSLAR ARASI KURULUŞLAR

Türkiye Sivil Havacılığın uluslararası boyutuyla hareket etme zorunluluğu bulunduğundan uluslararası alanda etkin rol alma yolunda önemli çalışmalar yürütmektedir. Türkiye bu bağlamda Uluslararası Sivil Havacılık Teşkilatı (ICAO), Avrupa Sivil Havacılık Konferansı (ECAC), Avrupa Hava Seyrüseferi Emniyeti Teşkilatı (EUROCONTROL), Ülkemiz, Uluslararası Sivil Havacılık Teşkilatı (ICAO), JAA Eğitim Organizasyonu (JAA) ve D-8 Havacılık Çalışma Grubu Başkanlığı üyesidir. Aynı zamanda uluslararası ve bölgesel düzeyde birçok ortak çalışma içinde yer almaktadır. 87 ülke ile çoklu anlaşmalara [AFCAC (Afrika Sivil Havacılık Konferansı; 48), Akdeniz (10), Balkan (9), D-8 (8), RSOO (Bölgesel Havacılık Emniyet Gözetim Teşkilatı; 4), TMAG (Türkiye-Orta Doğu Havacılık Grubu; 5), TRACECA (Avrupa-Kafkaslar-Asya Ulaşım Koridoru;12) ülkeleri] taraftır¹³⁶.

2002 yılında 81 ülke ile ikili hava ulaştırma anlaşmamız bulunmaktayken, eski anlaşmaları günün koşullarına göre revize edilmiş ve 41 ülke ile yeni anlaşma imzalanmıştır. 2011 yılında Türkiye'nin imza altına aldığı ikili anlaşma sayısı 122'ye yükselmiş olup, toplam 51 ikili müzakere ve 1 çoklu müzakere anlaşması imzalanmıştır¹³⁷. Tüm bu gelişmeler neticesinde ikili hava ulaştırma anlaşmamız olan ülke sayısı 122'ye, yurt dışında uçuş gerçekleştirilen nokta sayısı 2011 yılı sonu itibarıyla 175'e ulaşmıştır.

Dünyadaki hava taşımacılığı pazarından daha çok pay alabilmek için 122 ülke ile olan mevcut ikili hava ulaştırma anlaşmalarının gözden geçirilerek daha liberal hale getirilmesi (Çoklu tayin, frekans artırımı, uçulan meydan sayısının artırılması vb.) ve mevcut ikili hava ulaştırma anlaşmalarının sayılarının artırılması önem arz etmektedir.

¹³⁶ <http://web.shgm.gov.tr/kurumsal.php?page=bolgeselIsbirligi> (30 Nisan 2013).

¹³⁷ T.C. Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü, 2011 Faaliyet Raporu, s.47.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

D-8 EKONOMİK İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI VE SİVİL HAVACILIK ALANINDA İŞBİRLİĞİ

I. D-8 EKONOMİK İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI

Türkiye açısından D-8, dünyada meydana gelen liberal değişimler ve küreselleşme eğilimlerine paralel olarak, Türkiye'nin dünya ile entegrasyonuna katkıda bulunabilecek, ayrıca Avrupa Birliği ile bütünleşmesini öngören temel tercih ve politikalarına alternatif oluşturmayan, ancak kendi coğrafi konumunun meydana getirdiği olanaklardan da yararlanmayı hedefleyen bir oluşumdur.

Bunların yanı sıra, yeni uluslararası düzende işbirliği için uygun ortamı hazırlayan çoğulcu demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü ve serbest piyasa ekonomisi gibi ortak değerlerin ortaya çıkması da Türkiye'nin böyle bir oluşumu gerçekleştirmesinde etkin bir rol oynamıştır.

A. Kuruluşu ve Amacı

D-8 İngilizce Developing Eight gelişmekte olan sekiz ülke anlamında kullanılmaktadır. D-8 Ekonomik İşbirliği Teşkilatı dönemin Refahiyol Hükümetinin Başbakanı Prof. Dr. Necmettin Erbakan liderliğinde Türkiye'nin başı çektiği ve aralarında İran, Pakistan, Bangladeş, Malezya, Endonezya, Mısır ve Nijerya'nın yer aldığı sekiz ülkeden oluşmaktadır.

Örgütün oluşumuna temel teşkil eden ilk toplantı; Türkiye'nin daveti üzerine, İran, Pakistan, Bangladeş, Malezya, Endonezya, Mısır ve Nijerya'nın katılımıyla 22 Ekim 1996 tarihinde İstanbul'da düzenlenen "Kalkınma İşbirliği Konferansı"dır. Bu toplantıda örgütün kuruluş nedenleri olarak üye ülkeler arasında ekonomik işbirliğini geliştirmek ve ticareti arttırmak, üye ülkeler arasında karşılıklı iktisadi, teknik, kültürel ve siyasi alanda dayanışmayı pekiştirmek ve dünya ekonomileri ile bütünleşmek olduğu

benimsenmiştir. D-8 teşkilatı bir dizi hazırlık toplantısından sonra 15 Haziran 1997 tarihinde İstanbul'da yapılan Devlet ve Hükümet Başkanları Zirve'sinde de resmen hayata geçmiştir¹³⁸.

D-8, ülkeleri ve kapsadığı coğrafi alan dikkate alındığında bölgesel olmaktan çok küresel bir görünüm arz etmektedir.

B. Amaç ve İlkeler

15 Haziran 1997 tarihinde imzalanan "D-8 Zirve (İstanbul) Deklarasyonu ile ihdas edilmiş bulunan D-8 teşkilatının temel amaçları sonuç bildiriminde açıklanmıştır.

D – 8'in amacı, "kalkınma yolundaki ülkelerin dünya ekonomisi içindeki konumlarını iyileştirmek, ticari ilişkilerini çeşitlendirmek ve ticaret alanında üye ülkelere yeni olanaklar oluşturmak, uluslararası düzeyde karar verme mekanizmalarına güçlü biçimde katılımlarını sağlamak ve üye ülkelerde yoksulluğu azaltarak insanların yaşam seviyesini yükseltmek" olarak ifade edilebilir¹³⁹.

İlkeleri ve kapsadığı coğrafi alan itibariyle bölgesel olmaktan çok küresel bir oluşum özelliği arz eden D-8, tüm gelişme yolundaki ülkelerin katılımına açıktır. Ayrıca örgütün kuruluş bildirisinde üye devletlerin ikili veya çok taraflı bölgesel veya uluslar arası örgütlere üyeliklerinde herhangi bir engel de teşkil etmediği de belirtilmiştir.

D-8 işbirliğinin, grup üyesi ülkelere rehberlik etmesi beklenen ilkeleri:

- 1-Savaş değil, barış
- 2-Çatışma değil, diyalog
- 3-Çifte standart değil, adalet
- 4-Üstünlük değil, eşitlik
- 5-Sömürü değil adil düzen

¹³⁸ Örgütün ortak bildiri ile kurulması uluslararası hukuk açısından herhangi bir sorun teşkil etmemektedir. Zira uluslararası hukuk bakımından tarafların karşılıklı irade beyanlarını gösteren bildiri gibi metinler anlaşma hükmünde değerlendirilmektedir.

¹³⁹ D-8 Organization for Economic Cooperation, **D-8 15th. Anniversary Booklet**, İstanbul:D-8 Secretariat, 2012, s.19.

6-Baskı ve tahakküm değil, insan hakları, hürriyet ve demokrasi

D-8'lerin bayrağında yer alan 6 tane yıldız aynı zamanda örgütün temel ilkelerini sembolize etmektedir.

C. D-8'in Organları

1997 tarihinde yapılan İstanbul Zirve'sinde, D-8'in yapısına ve çalışma yöntemine ilişkin olarak Bakanlar Konseyine sunulan Konsey Belgesine göre, D-8; Zirve, Konsey ve Komisyon'dan oluşmaktadır.

Zirve, Devlet ya da Hükümet Başkanlarının iki yılda bir gerçekleştirdikleri toplantılardır. D-8'in en üst düzey karar alma organıdır. Kurulduğu tarihten itibaren 8 adet Zirve gerçekleştirilmiştir. Bunlardan Birincisi, 15 Haziran 1997'de İstanbul'da, İkincisi, 1-2 Mart 1999'da Dakka'da, Üçüncüsü, 25 Şubat 2001'de Kahire'de, Dördüncüsü, 18 Şubat 2004'de Tahranda, Beşincisi, 13 Mayıs 2006'da Bali'de (Endonezya) Altıncısı 4-8 Temmuz 2008'de Kuala Lumpur'da (Malezya), Yedincisi 8 Temmuz 2010 Abuja'da (Nijerya) ve son olarak sekizincisi 22 Ekim 2012'de İslamabad'da yapılmıştır.

D – 8 dönem başkanlığı, 2 yıl süre ile Zirveye başkanlık yapan ülkenin Devlet ya da Hükümet Başkanı tarafından yürütülür.

Konsey, üye ülkelerin Dışişleri Bakanları düzeyinde gerçekleştirilen toplantılardır. Dışişleri Bakanları Toplantısı yılda bir defa yapılır. D-8'in siyasi karar alma organıdır ve işbirliği konularının kapsamlı olarak görüşüldüğü bir forum gibi çalışır.

Komisyon, üye ülkelerin kıdemli uzmanlarından oluşur. D-8'in çeşitli alanlardaki faaliyetlerinin koordinasyon çalışmalarını yürütür ve yılda iki kere toplanır. Her bir Komisyon üyesi, kendi ülkesindeki D-8 faaliyetlerinin ulusal koordinasyonundan sorumludur.

Genel Sekreterlik, İstanbul Zirvesinden sonra, D-8'in faaliyetlerinde, üye ülkeler arasında gerekli koordinasyonun sağlanabilmesi ve sekreteryaya hizmetlerinin yürütülmesini temin etmek için, İstanbul'da, D-8 İcra Direktörlüğü Ofisi kurulmuştur.

Bali’de yapılan 5. Zirve sonrasında İcra Direktörlüğü kaldırılarak yerine Genel Sekreterlik ihdas edilmiştir.

D. İşbirliği Alanları, Faaliyet ve Projeler

D-8’in faaliyet ve çalışmalarını ağırlıklı olarak başta Zirve olmak üzere muhtelif düzeyde toplantıların düzenlenmesi oluşturmuştur. Bu toplantılarda bir yandan D-8’in amaç ve hedeflerine yönelik politikalar oluşturulurken, diğer yandan işbirliği alan ve konuları belirlenmeye çalışılmıştır. Bu süreçte ayrıca belirli işbirliği alan ve konularına yönelik olarak bazı somut işbirliği proje ve konuları da ele alınmıştır. D – 8 kapsamındaki işbirliği, esas itibariyle sektörel bazda yürütülmektedir.

Bu kapsamda; Türkiye: Sanayi, sağlık ve çevre; Bangladeş: Kırsal kalkınma; Endonezya: Yoksullukla mücadele ve insan kaynakları; İran: Bilim ve teknoloji; Malezya: Finans, bankacılık ve özelleştirme; Mısır: Ticaret; Nijerya: Enerji; Pakistan: Tarım ve balıkçılık alanındaki işbirliği çalışmalarını koordine etmektedir.

Henüz kurumsal teşekkül sürecini tamamlama aşamasında bir platform görüntüsü veren D-8’in faaliyet ve çalışmalarını, muhtelif düzeydeki toplantıların düzenlenmesi oluşturmuştur. Bu toplantılarda, D-8’in amaç ve hedeflerine yönelik politikalar oluşturulmakta, işbirliği alan ve konuları belirlenmektedir. Bu süreçte ayrıca belirli işbirliği alan ve konularına yönelik bazı somut işbirliği proje ve konuları da ele alınmaktadır¹⁴⁰:

1. Ticaret

Ticaret alanında üye ülkelerin karşılaştığı ticari engellerin ortadan kaldırılması, küresel ekonomik karar alma süreçlerinde etkin rol almalarını sağlama, üye ülkelerin ihracatlarını artırma, kendi aralarındaki ticaret hacmini geliştirme, gelişmekte olan ülkeler arasındaki işbirliğinin desteklenmesi gibi genel hedefler belirlenmiştir.

Ticaretin önündeki engellerin kaldırılmasının, İslam ülkelerinin refahına büyük katkıda bulunacağı ve dünya ticaretinden hak ettikleri payı almalarını kolaylaştıracağı kuşkusuzdur. Üye ülkeler arasında ticaret hacminin artırılması için anlaşmaların

¹⁴⁰ D-8 15th. Anniversary Booklet, ss.46-53, Devlet Planlama Teşkilatı, Gelişmekte Olan Sekiz Ülke (D – 8) İşbirliği Alanları, Faaliyet ve Projeler, www.dpt.gov.tr (15 Mayıs 2013).

ivedilikle yürürlüğe konulması ve bu alanda ilave adımlar atılması; bu kapsamda da D-8 Yatırımların Teşviki ve Korunması Anlaşmasının bir an önce akdedilmesi gerekmektedir.

Dünyadaki ticaret ortamının, küresel yönelimler anlamında artık tahmin edilemez hale gelmesiyle bölgesel ticaret anlaşmaları, serbest ticaret alanları ve tercihli ticaret düzenlemelerinin gelişmekte olan ülkeler için çıkış noktaları oluşturmaktadır. Bu nedenle, D-8 üyesi ülkelerin kendi aralarında rekabet etmekten ziyade, işbirliği yapabilecekleri alanları ortaya koymaları, bu çerçevede üye ülkeler arasında bir ortak Pazar kurulması düşüncesinin de D-8'in bir nihai hedefi olarak ortaya konulması gerekmektedir.

2. Sanayi

Dengeli ve sürdürülebilir bir kalkınmanın sağlanabilmesi için üye ülkelerin sanayileri önündeki engellerin kaldırılması, toplumların sosyal kalkınmasını sağlama, ekonomiye olan katkılarını artırma amacıyla modern teknolojilerin kullanılması amaçlanmıştır.

D-8 Sanayi Çalışma Grubu, 2007 yılında üye ülkelerin sanayi potansiyellerinin hazırlanabilmesi ve üye ülkelerle sanayi işbirliğinin, ortak yatırımların, teknik işbirliğinin, üretimde destekleyici ve tamamlayıcı faaliyetlerin belirlenebilmesi amacıyla bir taslak rapor hazırlamış ve üye ülkelerin görüşüne sunmuştur.

Sanayi işbirliği kapsamında üye ülkelerdeki Küçük ve Orta İşletmelerin (KOBİ) desteklenmesi ve bu kapsamda KOBİ'ler arasında bilgi ve iletişim ağının geliştirilmesi ve eğitim programları düzenlenmesi, işbirliği faaliyetlerinden sonuç alınması yararlı olacaktır. Üye ülkelerdeki yatırımların çeşitli araçlarla cazip hale getirilmesi ve ortak yatırım alanları oluşturulması konusunda çalışmalar yapılması da uygun olacaktır.

3. Haberleşme, Enformasyon, Bilim ve Teknoloji

Üye ülkeler arasında mevcut işbirliğinin daha da arttırılması için uygun bir ortam oluşturmak, üye ülkeler arasında iletişimi sağlamak amacıyla Sanayi ve Teknoloji Bilgi Bankası kurulmuştur.

Bu itibarla Telekomünikasyon ve Enformasyon Çalışma Grubunun ihdası ile birlikte D-8 ülkeleri arasında uydu bağlantısı gerçekleştirmek, Enformasyon teknolojileri ve telekomünikasyon alanında işbirliğinin geliştirilmesi için araştırma ve geliştirme merkezleri kurulması, teknolojinin ülkelerin refah ve kalkınmadaki rolünü dikkate alarak üye ülkeler arasında bağımsız bir nanoteknoloji ağının tesis edilmesi, İslam ülkeleri arasında bilgi ağlarının geliştirilmesi, bilgisayar programları geliştirilmesi öngörülmektedir.

4. Tarım

Üye ülkeler arasında tarımsal kalkınmanın sağlanması ve tarımsal verimliliğin artırılması, hayvan gen kaynaklarının korunması ve biyo-teknoloji konularında faaliyetler sürdürülmektedir.

D-8 ülkeleri arasında organik tarımda teknik işbirliğinin sağlanması ve geliştirilmesi, eğitim imkanlarının sağlanması, Türkiye topraklarında yetiştirilen organik ürünlerin D-8 ülkeleri pazarlarında yer alması ve bu ülkelerin ihtiyacı olan organik ürünlerin belirlenmesi, organik tarımla ilgili firmaların bir araya gelerek üretim, yatırım ve ticaret konularında işbirliğine gidilmesi, tohumculukta ortak yatırım, üretim ve ticaret alanında işbirliği imkanlarının araştırılması, balıkçılık, kıyı yönetimi, balıkçılıkta teknoloji kullanımı konularında üye ülkelerle daha sıkı işbirliği yapılması teşvik edilmektedir.

5. Finans, Bankacılık, Özelleştirme

D-8 işbirliği içinde, diğerlerine göre finansal sistemleri gelişmiş birlik üyesi ülkeler (Türkiye, Endonezya, Malezya gibi) teknik bilgi aktarımı, diyalog ve müzakere yolu ile diğer ülkelerin finansal sistemlerinin gelişimine katkıda bulunabilir. Birlik üyesi ülkelerin finansal sistemlerinin liberalleşmesi, dış açığın artması, Merkez Bankası bağımsızlığının sağlanarak sürdürülebilir büyüme için temel altyapı olan fiyat istikrarının tesisi gibi konularda aşama kaydetmesi, böylece mali sistem ve merkez bankacılığı uygulamalarında üye ülkeler arasında mevcut yapısal farklılıkların azaltılması, birlik içinde ekonomik ve ticari ilişkilerin gelişimine katkıda bulunmaktadır.

Uluslararası standartlara sahip ve özerk bir yapısı olan T.C. Merkez Bankası, D-8 birliği içindeki üye ülkelerin merkez bankalarına, para politikası alanında bilgi ve tecrübe aktarabilir. Türkiye açısından ise, geçmişte kriz yaşayan ancak son dönemlerde hızlı bir ekonomik gelişme gösteren Endonezya ve Malezya gibi ülkelerin deneyimlerinden yararlanma imkânı mevcuttur.

Finans, bankacılık ve özelleştirme konusunda Malezya Hükümeti tarafından düzenlenen eğitim programları ve seminerler düzenli olarak yapılmaktadır.

6. *Yoksulluğun Önlenmesi, İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi*

D-8 ülkelerinde insan kaynaklarının geliştirilmesi ve yoksulluğun ortadan kaldırılmasına yönelik mekanizma ve programların oluşturulması öncelikli konular arasında yer almaktadır. Üye ülkelerdeki uzman ve faaliyetlerle ilgili bir veri bankası oluşturma çalışmalarına başlatılmıştır.

Üye ülkelerin, yoksulluğun önlenmesi konusundaki bilgi ve deneyimlerini birbirleriyle paylaşmaları ve özellikle kırsal nüfusun yoksulluğunu azaltıcı politikaları geliştirmeleri yararlı olacaktır.

7. *Kırsal Kalkınma*

Kırsal kalkınma alanında, kırsal sanayileşmenin teşvik edilmesi öngörülmüş ve bu konu ile ilgili bir projenin uygulanması kararlaştırılmıştır.

Ülkemiz açısından, Ulusal Kalkınma Programı çerçevesinde, Avrupa Birliği uyumlu bir kırsal kalkınma programının çalışmaları Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığınca sürdürülmektedir. Bu konudaki birikimden yararlanılabilir.

8. *Enerji*

Petrol fiyatlarındaki istikrarsızlığın neden olduğu küresel enerji krizi, üye ülkeleri alternatif ve yenilenebilir enerji kaynaklarını geliştirmeye, biyogaz, bio-kütle, su, güneş, rüzgâr ve barışçı amaçlara yönelik alternatif enerji kaynakları konularında işbirliği yapmaya yönlendirmektedir.

Bu itibarla üye ülkeler arasında bilgi ve tecrübe paylaşımı amacıyla bir veri tabanı kurulması ve yenilenebilir enerji kaynaklarını araştırmak ve geliştirmek amacıyla uluslararası konferans ve kongre tertip edilmesi ve enerji alanında ortak plan ve projeler yürütmesi amacıyla D-8 Enerji Çalışma Grubu kurulması kararı alınmıştır.

9. Çevre

Gelişmiş ülkelerde ortaya konulan çevreye duyarlı teknolojilerin uygulanmasına ilişkin esasların belirlenmesi çalışmaları sürdürülmektedir.

Çevre faaliyetleri kapsamında, farklı tarihlerde “Çevresel İşbirliğinin Teknolojik Yönleri Çalışma Grubu” toplantıları, “Çevre Uzmanlar Grubu” toplantıları ve “Tarımsal Artık Yönetimi” toplantıları yapılmaktadır.

E. D-8 Tercihli Ticaret Sistemi

D-8 ülkeleri arasındaki tarife-dışı engellerin kaldırılmasını ve tarifelerin giderek azaltılmasını öngören D-8 Tercihli Ticaret Anlaşması müzakerelerine 14-15 Şubat 2004 tarihlerinde Tahran’da yapılan Ticaret ve Ticarete İlişkin Konular Yüksek Düzeyli Uzmanlar Grubu 1. Toplantısı ile başlamıştır. Söz konusu grubun ikinci toplantısı 28-29 Haziran 2004 tarihlerinde İslamabad’da ve III. Toplantı da 9-11 Ekim 2004 tarihlerinde Cakarta’da gerçekleştirilmiştir.

D-8 Üyesi Ülkeler Arasında Tercihli Ticaret Anlaşması Bali’de düzenlenen D-8 Beşinci Zirve Toplantısı sırasında, 13 Mayıs 2006’da imzalanmıştır.³ Temmuz 2008 tarihinde düzenlenen Yüksek Düzeyli Ticaret Uzmanları Toplantısı’nda Tercihli Ticaret Anlaşması’nın ekini teşkil edecek olan Menşe Kuralları Protokolü 6 ülke (Endonezya, İran, Malezya, Nijerya, Pakistan ve Türkiye) tarafından kabul edilmiştir¹⁴¹.

D-8 Tercihli Ticaret Anlaşmasının yürürlüğe girmesi için Menşe Kuralları Protokolü ile birlikte en az 4 ülke tarafından onaylanması gerekmekte olup; daha önce İran, Malezya ve Nijerya tarafından onaylanan Anlaşmanın Türkiye’nin de onay işlemlerinin tamamlanmasıyla, Anlaşma 25 Ağustos 2011 tarihinde onay işlemlerini

¹⁴¹ T.C. Ekonomi Bakanlığı, Gelişen Sekiz Ülke (D8), D-8 Tercihli Ticaret Sistemi, www.ekonomi.gov.tr (15 Mayıs 2013).

tamamlayan dört ülke arasında hukuken yürürlüğe girmiştir. Endonezya ise 4 Ekim 2011 tarihinde Anlaşmayı onaylayan ülkeler arasına katılmıştır¹⁴².

Bu anlaşma ile D-8 üye ülkeleri arasındaki ticari ilişkileri geliştirmek amacıyla; tarifelerin indirimi ve tarife dışı engellerin ve tarife benzerlerinin kaldırılması, üye ülkeler arasında ekonomik ilişkilerin ahenkli gelişmesi yönünde katkıda bulunarak ticaretin teşvik edilmesi ve arttırılması, karşılıklı ticaretin kolaylaştırılması ve sürdürülebilir bir biçimde gelişmesi için daha öngörülebilir ve güvenli bir ortam oluşturulması gerekmektedir.

Tercihli ticaret düzenlemesinin yürürlüğe girmesiyle taraf devletlerin tarife satırlarında gümrük vergisi %10'un üstünde olan toplam satır sayısının %8'inden oluşan taviz listelerinde tarife oranı;

- %25'in üzerinde olanları %25'e,
- %15-25 arasındakileri %15'e,
- %10-15 arasındakileri %10'a indirmeleri taahhüt altına alınmıştır.

Tarife indirimleri en az gelişmiş ülke konumunda olan Bangladeş tarafından sekiz yıl içinde; diğer taraf devletlerce dört yıl içerisinde gerçekleştirilecektir¹⁴³.

F. D-8 Ülkelerinin Önemi

D-8'ler, İslâm Ülkeleri arasında, en fazla kalkınmış ve gerek yüzölçümü ve gerekse nüfus bakımından büyük 8 ülkenin, ilk etapta sadece iktisadi ve ticari alanda kurmaya çalıştıkları birlikteliktir. Bu ülkeler; Bangladeş, Endonezya, İran, Malezya, Mısır, Nijerya, Pakistan ve Türkiye'dir.

¹⁴² D-8 Tercihli Ticaret Anlaşması'na taraf bazı ülkelerin taviz listelerini sunmaması nedeniyle fiilen yürürlüğe giremeyen Anlaşmaya işlerlik kazandırılmasını ve sürecin hızlandırılmasını teminen 22 Mart 2012 tarihinde D-8 Gözetim Komitesi Toplantısı İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. Anılan toplantıda Anlaşmanın uygulamasına yönelik tüm ülkelere iç prosedürlerin süratle tamamlanması ve Anlaşmanın ilke olarak 15 Ağustos 2012 tarihinde fiilen yürürlüğe konulmasına ilişkin karar verilmiştir. Geline aşamada İran'ın da taviz listesini 30 Temmuz 2012 tarihi itibarıyla D-8 Sekretaryasına sunması ile birlikte İran ve daha önce taviz listelerini sunmuş olan Türkiye, Malezya, Endonezya, Nijerya ve Pakistan arasında Anlaşmanın hayata geçirilmesi önünde hiçbir engel kalmamıştır.

¹⁴³ Gelişen 8 Ülke D-8, D-8 Üye Devletleri Arasında Tercihli Ticaret Anlaşması, **T.C. Resmi Gazete, Karar Sayısı: 2011/1681**, 22 Nisan 2011.

Üye ülkelerin coğrafi konumları ele alındığında, D-8'leri temsil eden ülkeler; İslâm Dünyası içinde batıdan doğuya doğru (Nijerya-Mısır-Türkiye-İran-Pakistan-Bangladeş-Malezya-Endonezya) sıralanmıştır. Bu ülkeler, aynı zamanda buldukları coğrafya içinde, ekonomik bakımdan en gelişmiş ülkelerdir. Eğer bu ülkeler arasında birlik oluşturulursa, İslâm Dünyası'nın özlediği İslâm Birliği'nin kurulmasında, coğrafi konum büyük kolaylıklar sağlayacaktır.

1. D-8 Ülkelerinin Jeopolitik Önemi

D-8 Ülkelerinin dünya üzerindeki yeri incelendiğinde Batı Afrika sahillerinden Güneydoğu Asya adalarına kadar geniş bir yelpaze içinde yer aldığı görülmektedir. D-8 üye ülkelerinden Nijerya, Batı Afrika'da yer alır ve Atlas Okyanusu'na kıyısı vardır. Jeopolitik konumu bakımından Afrika kıtasının Amerika ve Avrupa kıtalarına açılan bir penceresidir. Mısır'ın jeopolitik konumu ise benzer özellik gösterir. Zira Akdeniz yolu ile denizden tüm dünyaya bağlantısı vardır. Ayrıca Süveyş Kanalı yolu ile Hint Okyanusu ve ötesine bağlantılı olduğu gibi karadan Afrika ile Asya'yı birbirine bağlar. Türkiye'nin jeopolitik konumu bakımından oldukça önemli bir ülke olup, hem karadan ve hem de denizden Avrupa-Asya-Afrika kıtaları arasında doğal bir köprü vazifesi ifa etmektedir. Türkiye, dünyanın doğal gaz ve petrol ihtiyacının çok önemli bir kısmını karşılayan ve de karşılayacağı öngörülen Ortadoğu ve Hazar havzasının ortasında yer almaktadır. Bu itibarla enerji ulaşım yollarını kontrol edebilme imkânı vardır. Türkiye coğrafi olarak bir tarım, hayvancılık ve orman ülkesi olup aynı zamanda zengin su kaynaklarına ve Bor ve Toryum gibi çok kıymetli madenlere sahiptir. Türkiye Türk, İslam ve Osmanlı gibi üç kimliğin sahibidir. Türk kimliğinden dolayı Türkî Cumhuriyetler ile İslam kimliğinden dolayı tüm İslam ülkeleri ile Osmanlı kimliğinden dolayı Adriyatik'e kadar uzanan birçok Avrupa ülkesi ile tarihsel bir ilişkisi vardır. Diğer taraftan dünyanın en genç nüfusuna sahip ülkelerinden biridir. Birbirleri ile komşu olan İran ve Pakistan'ın ve Bangladeş'in jeopolitik konumları, yukarıdaki üç ülkeye benzer. Dolayısıyla D-8'lerin 6 ülkesi, jeopolitik açıdan amfibik özellikler taşımaktadır¹⁴⁴. Yani hem karada ve hem de denizde manevra kabiliyeti olan ülkelerdir. Güneydoğu Asya'da yer alan Malezya ve Endonezya birbirine komşu olan adalar ve yarımadalar ülkesidir. Bu iki ülke Hint Okyanusu ile Pasifik Okyanusunun birleşme

¹⁴⁴ Ramazan Özey, "D-8 Umudu", *Altınoluk Dergisi*, Sayı: 134, Nisan 1997, s.052.

noktasında yer alırlar. Öte yandan Malezya Asya kıtasına karadan da bağlantısı bulunmaktadır.

D-8'lerdeki ülkelerin seçimi stratejik önemi haiz olup coğrafi konum ve jeostratejik bakımdan hem enerji üretim alanlarının hem de nakil hatlarının ve ulaşım yollarının geçtiği boğazların ve körfezlerin kontrol edildiği bir güzergâha sahiptir. İstanbul Boğazı, Çanakkale Boğazı, Süveyş Kanalı, Babul Mendap Boğazı, Aden Körfezi, Hürmüz Boğazı, Basra Körfezi, Arap Denizi, Bengal Körfezi, Malaka Boğazı, Sonda Boğazı ve Lombok Boğazı tamamen D-8'lerin kontrolü altında olan boğazlar ve körfezler olup büyük bir jeostratejik güç imkânı sunmaktadır.

D-8'lerin karadan ve denizden önemli bir konuma sahip oldukları gibi havadan da güçlü bir bağlantıları söz konusudur. Bu ülkelerde yer alan havaalanları ve hava ulaşımı göz önünde bulundurulduğunda, dünyanın dev bir hava köprüsünü meydana getirdikleri görülür. Dolayısıyla bu zengin Müslüman ülkelerin bir araya gelerek güçlü bir teşekkül oluşturmasında tüm jeopolitik özellikler uygun bir ortam sunmaktadır.

2. D-8 Ülkelerinin Ekonomik Potansiyeli¹⁴⁵

Birleşmiş Milletlerin istatistiklerine göre, D-8'lerin 2011 yılı itibariyle toplam nüfusları yaklaşık 920 milyonu bulmaktadır. Bu nüfus, dünya nüfusunun % 13,5'ini, 54 İslâm Ülkesinin % 66,5'ini oluşturur.

D-8'lerin faal işgücü dağılımı incelendiğinde, tarım ve hayvancılığın büyük yer tuttuğu görülür. Faal işgücü dağılımında tarımın payı % 65 (Bangladeş) ile % 21 (Malezya) arasında değişmektedir. Nijerya, Pakistan ve Endonezya'da tarımsal işgücü payı % 50'nin üzerindedir. Tarımsal işgücünden sonra, faal işgücünün en fazla olduğu alan genel hizmetler bölümüdür. Faal nüfusun % 21 (Bangladeş) ile % 33'ü (Pakistan) genel hizmetlerde çalışmaktadır. Sanayinin faal işgücündeki payı % 23 (Malezya) ile % 13 (Pakistan) arasında değişmektedir. D-8'lerin tümünde tarım ve hayvancılık en önemli faaliyet alanlarından. Bundan sonra, nüfusun belirli kesimi genel hizmetlerde çalışmaktadır. Bütün bunlara rağmen, dünya ülkeleri bazında ele alındığında, sanayide

¹⁴⁵ Bu alt başlık "Ramazan Özey, **Jeopolitik ve Jeostratejik Açından Türkiye**, İstanbul: Marifet Yayınları, 1998, ss: 216-226" esas alınarak hazırlanmıştır.

çalışan nüfus oranları hayli fazladır. Bu da, D-8'lerin belirli düzeyde bir sanayileşme sürecine girdiklerini göstermektedir.

D-8'leri temsil eden Nijerya, Malezya ve Endonezya'da tropikal iklim, Bangladeş'te muson iklimi, Türkiye, Mısır, İnan ve Pakistan'da ılıman iklim şartları hüküm sürmektedir. Nijerya, Endonezya ve Malezya'da tropikal yağmur ormanları geniş yer kaplarken, İnan ve Mısır'da geniş çöller yer almaktadır. D-8'ler için çeşitlilik arz eden iklim şartları, tarım ve hayvancılığına da önemli etki yapmaktadır. Nijerya, Endonezya ve Malezya gibi tropikal ülkelerde, daha ziyade palmiye, pirinç, koka gibi tropikal tarım ürünleri önem kazanırken, diğer ülkelerde ise ılıman iklimi temsil eden buğday, arpa, mısır, pamuk, şekerpancarı, patates, çeşitli meyve ve sebzelerden oluşan tarım ürünleri üretimi hayli fazladır. D-8'lerin nüfus ile tarım ürünleri üretimi karşılaştırıldığında, tarım ürünleri üretimi fazlalığı ortaya çıkar ki, bu ülkelerin ihracatlarında tarım ürünlerinin payı oldukça yüksektir.

D-8'lerde, hayvancılık faaliyetleri de büyük önem arz eder. En fazla hayvan yetiştiren lkeler Türkiye, Bangladeş, İnan, Pakistan ve Nijerya'dır. Bu ülkelerde hayvancılık için önem taşıyan ayır ve meralar geniş yer kaplarlar. En az hayvan yetiştiren ülkeler ise Malezya, Endonezya ve Mısır'dır. Bu lkelerden Malezya ve Endonezya tropikal yağmur ormanları ile kaplı olduğundan, Mısır geniş llerle kaplı olduğundan hayvancılık için gerekli olan ayır ve meralardan yoksundur. Dolaysıyla D-8'ler, tarım ve hayvancılık bakımından büyük bir potansiyel oluştururlar.

Madenler yönünden incelendiğinde, D-8'ler çok çeşitli ve zengin maden rezervlerine sahiptir. Birbirini tamamlayacak nitelikte olan başlıca madenler; petrol, doğal gaz, krom, bakır, demir, boksit, kömür, cıva, manganez, fosfat, kalaydır.

Sanayi bakımından D-8'ler, diğer İslâm lkeleri'ne göre daha da gelişmiştirler. Gelişme gösteren sanayi kollarının başında tekstil ve gıda gelir. Bunun yanında, gübre, demir-elik, kimya, petro-kimya, makine ve elektronik sanayi gibi sektörlerde de hızlı gelişmeler kaydedilmektedir.

Tablo 9: D-8 Ülkeleri Ekonomik Göstergeler

NO	D-8 ÜLKELERİ	EKONOMİK GÖSTERGELER	2010	2011	2012	2013
1	Bangladeş	Nominal GSYİH (USD Milyar)	99.7	109	122	135
		Reel GSYİH Büyüme (%)	6.4	6.1	5.9	6.4
		Tüketici Fiyatları Endeksi (%)	8.1	10.7	10.4	7.9
		Mali Denge (% GSYİH)	-4.5	-4.5	-5.4	-5.1
		Ticaret Dengesi (USD Milyon)	-11.077	-14.171	-16.192	-18.438
2	Mısır	Nominal GSYİH (USD Milyar)	245	217	254	275
		Reel GSYİH Büyüme (%)	5.1	1.8	1.5	3.3
		Tüketici Fiyatları Endeksi (%)	11.7	11.1	9.5	12.1
		Mali Denge (% GSYİH)	-9.0	-11.6	-10.5	-9.0
		Ticaret Dengesi (USD Milyon)	-26.485	-28.485	-31.319	-34.517
3	Endonezya	Nominal GSYİH (USD Milyar)	707	848	924	1.045
		Reel GSYİH Büyüme (%)	6.2	6.5	6.1	6.6
		Tüketici Fiyatları Endeksi (%)	5.1	5.4	6.2	6.0
		Mali Denge (% GSYİH)	-0.7	-2.1	-2.2	-1.9
		Ticaret Dengesi (USD Milyon)	22.176	26.061	28.139	33.714
4	İran	Nominal GSYİH (USD Milyar)	426	482.4	496.2	508.1
		Reel GSYİH Büyüme (%)	5.9	2.0	0.4	1.3
		Tüketici Fiyatları Endeksi (%)	12.4	21.3	21.8	18.2
		Mali Denge (% GSYİH)	-3.4	2.5	-1.0	0.1
		Ticaret Dengesi (USD Milyon)	31.962	62.431	80.158	95.116
5	Malezya	Nominal GSYİH (USD Milyar)	237.8	282.7	307.3	320.0
		Reel GSYİH Büyüme (%)	1.7	3.2	2.7	2.5
		Tüketici Fiyatları Endeksi (%)	7.2	5.1	4.4	4.7
		Mali Denge (% GSYİH)	-5.6	-5.1	-5.1	-5.0
		Ticaret Dengesi (USD Milyon)	34.067	39.421	42.815	45.711
6	Nijerya	Nominal GSYİH (USD Milyar)	228.6	242	270	301
		Reel GSYİH Büyüme (%)	8.0	7.2	7.1	6.6
		Tüketici Fiyatları Endeksi (%)	13.7	10.8	11.2	9.7
		Mali Denge (% GSYİH)	-4.8	-7.2	-3.1	-1.3
		Ticaret Dengesi (USD Milyon)	28.388	64.084	75.471	80.151
7	Pakistan	Nominal GSYİH (USD Milyar)	176.8	211.1	248.3	290
		Reel GSYİH Büyüme (%)	3.8	2.4	3.4	3.5
		Tüketici Fiyatları Endeksi (%)	10.1	13.7	12.0	12.5
		Mali Denge (% GSYİH)	-6.3	-5.9	-6.1	-5.6
		Ticaret Dengesi (USD Milyon)	-16.374	-18.250	-19.017	-20.815
8	Türkiye	Nominal GSYİH (USD Milyar)	734	759	831	984
		Reel GSYİH Büyüme (%)	9.0	8.5	2.3	3.2
		Tüketici Fiyatları Endeksi (%)	8.6	6.5	10.6	7.1
		Mali Denge (% GSYİH)	-3.6	-1.7	-1.8	-1.5
		Ticaret Dengesi (USD Milyon)	-71.560	-71.613	-72.117	-73.814

Kaynak: D-8 Organization for Economic Cooperation, D-8 15th. Anniversary Booklet. İstanbul: D-8 Secretariat, 2012, s.56.

Aşağıdaki tablo yer alan verilere göre D-8'lerin 2011 yılı itibariyle, toplam ihracatları 892.519 milyon dolar olup, dünya toplam ihracatının (17.579.205 milyon dolar) % 5,1'ini oluşturmuştur. 2011 yılı D-8 ülkelerinin toplam ithalat değeri ise 833.041 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiş olup dünya toplam ithalat değerinin (17.818.202 milyon dolar) %4.67'sini meydana getirmiştir. Toplam dış ticaret fazlası ise 2011 yılı itibariyle 59.478 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir¹⁴⁶.

Tablo 10: D-8 Toplam Ticaret (2011)

D-8 ÜLKELERİ (Milyar Dolar)	İHRACAT	İTHALAT	TİCARET HACMİ	TİCARET DENGESİ
Bangladeş	19.807	33.978	53.785	-14.171
Mısır	30.782	59.267	90.049	-28.485
Endonezya	203.496	177.435	380.931	26.061
İran	131.171	68.740	199.991	62.431
Malezya	227.544	188.123	415.667	39.421
Nijerya	119.101	55.017	174.118	64.084
Pakistan	25.790	44.040	69.830	-18.250
Türkiye	134.828	206.441	341.269	-71.613
D-8 Toplam Ticaret	892.519	833.041	59.478	59.478
Dünya Ticareti	17.579.205	17.818.202	35.397.407	-238.997
Dünya Ticaretindeki Payı %	5.1	4.67	4.87	-24.88

Kaynak: D-8 Organization for Economic Cooperation, D-8 15th. Anniversary Booklet, İstanbul: D-8 Secretariat, 2012,s.57.

D-8'ler içinde, diğer D-8 ülkeleri ile ticareti en zayıf olan ülke Nijerya'dır. Bu ülke 2010 yılı itibariyle toplam ihracatının (1,462 milyon dolar) % 1,8'ini, toplam ithalatının (1,101 milyon dolar) % 2,3'ünü, diğer D-8 Ülkeleri ile yapmıştır. Bunun asıl sebebi D-8 ve diğer İslâm ülkelerine uzak olmasıdır. Diğer D-8 ülkeleri ile ticareti kısmen gelişen ülkeler ise Pakistan, İran ve Türkiye'dir. Bu ülkeler, birbirine komşudur ve çevresi diğer İslâm ülkeleri ile çevrilidir. Türkiye ise 2012 yılı itibariyle ihracatının (14,939 milyon dolar) yaklaşık % 10'unu, ithalatının (17,815 milyon dolar) % 7'sini, diğer D-8 ülkeleri ile yaptığı görülmektedir.

¹⁴⁶ D-8 15th. Anniversary Booklet, s.57.

2012 yılına gelindiğinde, gerek İslâm Ülkeleri'nin ve gerekse D-8'lerin ticaret hacimleri miktar bakımından gelişmiştir. Ne var ki, diğer İslâm Ülkeleri ile olan ticari bağlantılarında önemli bir gelişme sağlanamamıştır. İşte D-8'lerin amacı, İslâm Ülkeleri arasında, uzun yıllar pek fazla gelişemeyen ticareti canlandırmaktır. Bu amaca ulaşmak için, birlik üye sayısı şimdilik sınırlı tutulmuştur. Planlar hedefine ulaşırsa, yakın gelecekte birlik üye sayısında artış olacağı beklenmektedir.

Şu anda 148 milyar dolar olan D-8 ülkeleri ticaret hacminin dünya ticaret hacmine oranı 2012 yılı itibarıyla yüzde 8,2'dir. Gelecek on yılda D-8 ülkeleri ticaret hacmi dünya ticaret hacminin yüzde 15'i olacağı öngörülmektedir¹⁴⁷. D-8 Ekonomik İşbirliği Teşkilatı eher 15 yılda bir durumu gözden geçirme kararı almıştır. 2015 yılında ise bu ticaret hacminin, bölgenin ticaret hacminin yüzde 20'sine denk gelmesi beklenmektedir. Sonuç itibarıyla D-8 Ülkeleri bu güne kadar ticaret hacmini iki katına çıkarmış olması bakımından daha fazla ticaret hacmi kapasitesine sahip olduğu ve ticari ilişkilerin gelişme eğilimi taşıdığı söylenebilir.

Tablo 11: D-8 İç Ticaret Hacmi 2011

D-8 ÜLKELERİ (Milyon Dolar)	İHRACAT	İTHALAT	TİCARET HACMİ	TİCARET DENGESİ
Bangladeş	907	4.043	4.950	-3.136
Mısır	2.153	4.400	6.553	-2.247
Endonezya	17.376	14.095	31.471	3.281
İran	14.365	6.618	20.983	7.747
Malezya	15.231	12.776	28.007	2.455
Nijerya	2.741	871	3.612	1.870
Pakistan	2.496	4.364	6.860	1.868
Türkiye	7.580	19.477	27.057	-11.897
D-8 İç Ticaret Hacmi	62.849	66.644	129.493	-3.795
D-8 Toplam Ticaret Hacmi	892.519	833.041	1.725.560	59.478
Dünya Ticaretindeki Payı %	7.04	8.00	7.5	-6.83

Kaynak: D-8 Organization for Economic Cooperation, D-8 15th. Anniversary Booklet, İstanbul: D-8 Secretariat, 2012,s.57.

D-8 Ülkeleri, coğrafi olarak birbirine uzak olsa da, aralarındaki işbirliğini daha da derinleştirilmeli, bu çaba bir an önce Serbest Ticaret Anlaşmasına dönüştürmeli ve

¹⁴⁷ http://www.zaman.com.tr/ekonomi_d-8-genel-sekreteri-musavi-konyada_2075112.html (7 Nisan 2013).

ardından daha ileri bütünleşme çeşitlerine geçilmelidir. D-8, Türkiye'nin 2023 Vizyonunu gerçekleştirebilmesi için oluşturması zorunlu olduğu ileri ve geri bağlantılar için bir temel oluşturabilir. Bu ülkeler arasındaki ekonomik işbirliğine dayalı bir anlayışın yaratacağı sinerji, ilerleyen yıllarda yeni ülkelerin de katılımını da beraberinde getirecektir. Bu durum orta vadede, D-8'i İslam Dünyasının ekonomik ve siyasi açıdan önemli bir güç merkezi olarak öne çıkaracaktır. Böylesi bir D-8, küresel ve bölgesel sorunların çözümünde daha etkin sorumluluklar yüklenecektir¹⁴⁸.

Özellikle Türkiye'nin 2023 vizyonu olarak ortaya konulan dünyanın en büyük ilk on ekonomisi arasında girme stratejisinin bölgesel ve küresel ekonomik ve siyasi gelişmeler ışığında gözden geçirilmesi gerekmektedir.

2023 yılında 2 trilyon dolarlık bir GSYİH için, devasa bir hammadde ve enerji ihtiyacı gerekmektedir. Yine 500 milyar dolarlık ihracat, devasa bir dış pazar ihtiyacını zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla Türkiye, planladığı üretimi sağlayacak hammadde ve girdi ihtiyacı ile ürettiğini satacak dış pazarlara dayalı bir strateji ile olaya yaklaşmalıdır. Bu itibarla hem hammadde kaynağı hem de üretilen malların ihraç edileceği dış pazar potansiyelleri bakımından D-8 ülkelerinin önemi burada ön plana çıkmaktadır. Zira İslam dünyasındaki nüfusun yüzde 60'ı bu sekiz ülkede yaşamaktadır.

Nijerya'dan Endonezya'ya, Malezya'dan Türkiye'ye kadar uzanan ve Asya, Avrupa ve Afrika'nın uç noktalarını kapsayan bu yeni teşebbüsün özgün olmakla birlikte sorun teşkil eden yönü de bizzat bu coğrafi özellikten kaynaklanmaktadır. Başarı ya da başarısızlığın önemli dayanaklarından birisi bu küresel dinamiklerin harekete geçmesine bağlıdır. Küreselleşmenin getirdiği avantajların verimli ve etkin bir şekilde kullanılması halinde bu teşebbüs diğer bölgesel işbirliği çabalarını da harekete geçiren bir motor güç olacaktır.

¹⁴⁸ <http://yenisafak.com.tr/yorum-haber/d-8-islam-dunyasini-ayaga-kaldirir-21.12.2012-427791> (7 Nisan 2013).

II. SİVİL HAVACILIK ALANINDA İŞBİRLİĞİ

Türkiye’de, Türk özel havayolu şirketlerinin iç hat uçuşları Türk sivil havacılık mevzuatına göre yapılırken dış hat uçuşları ikili hava ulaştırma anlaşmaları çerçevesinde ve ülkemizin üye olduğu Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü’nün (ICAO) düzenlemelerine ve tavsiye kararlarına göre yapılmaktadır. Tarifeli dış hat yolcu ve yük taşımacılığı pazarında yer alabilmek için, Türkiye tarafından imzalanan ikili ve çok taraflı anlaşmalar belirleyici iken, dış hat tarifersiz seferler için ise ilgili taşıyıcıların iki ülkenin sivil havacılık otoritelerinin onayını alması gerekmektedir.

D-8 üye ülkeleri arasında sivil havacılık alanında işbirliğinin amacı; ICAO ve diğer bölgesel kuruluşlar ile uluslararası kurum ve sektör temsilcileri ile sivil havacılığı ilgilendiren tüm konularda eşgüdüm sağlamak, üye ülkelerin müşterek kapasite ve sivil havacılık sektörünün genel performansını artırmak, havacılık güvenliği ve uçuş güvenliği konularında ortak hareket etmek ve çevrenin korunması ve hava taşımacılığı piyasasına erişim sağlamak olarak sıralanabilir. D-8 ülkeleri arasında havacılık alanında yapılacak işbirliğinin önemine binaen ekonomik gelişmelerin en büyük göstergesi olan havacılık sektöründe atılacak ortak adımlar ile üye ülkeler arasındaki siyasi, ekonomik, ticari, ve kültürel ilişkilerin daha sağlam bir zemine oturtulması amaçlanmaktadır.

A. D-8 Sivil Havacılık Alanında İşbirliği Tarihçesi

D-8 Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, amaç ve hedeflerine yönelik olarak politikalar oluşturmakta ve işbirliği alan ve konularını belirlemektedir. Bu süreçte ayrıca belirli işbirliği alan ve konularına yönelik bazı somut işbirliği proje ve konuları da ele alınmaktadır. Bu amaçla Türkiye’nin inisiyatifi ile D-8 ülkeleri arasında sivil havacılık alanında işbirliği konusunda bir takım toplantılar tertip edilmiş ve üye ülke sivil havacılık otoriteleri nezdinde ortak bir platform tesis edilmiştir. D-8 ülkeleri ile sivil havacılık alanında yapılacak işbirliği Türkiye’ye sağlayacağı ekonomik kazanımlar açısından son derece önemli bir girişimdir. Zira D-8 üyesi ülkeler 900 Milyon gibi büyük bir nüfusa sahiptir ve her yıl 250 Milyon yolcu bu ülkelerden turistik, hac-umre ziyaretleri, ticari faaliyetler gibi nedenlerle uçuş gerçekleştirmektedirler. Bu uçuşların

ekonomik değeri ise 200 Milyar dolar gibi rakamlarla ifade edilmektedir¹⁴⁹. Türkiye D-8 ülkeleri ile ikili ve çok taraflı anlaşmalarla uçulan nokta sayısı ve uçuş ağını genişletmek ve sefer artışları yapmak suretiyle Türk Havayolu işletmelerinin bu pazarda yer almasını sağlamış ve D-8 ülkeleri ile ticari ve ekonomik ilişkilerin gelişmesine uygun bir zemin hazırlamıştır. Sonuç itibariyle Türkiye'nin D-8 ülkeleri ile havayolu ile yük ve yolcu taşımacılığı hem nicel hem de ekonomik bakımdan büyük bir gelişme kaydetmektedir.

1. Birinci Toplantı: 28-29 Haziran 2007, Antalya¹⁵⁰

D-8 ülkeleri 27-29 Haziran 2007 tarihleri arasında Antalya'da ilk defa sivil havacılık alanında işbirliğinin geliştirilmesi için D-8 Ülkeleri Sivil Havacılık Genel Müdürleri Toplantısı gerçekleştirilmiştir. Söz konusu toplantıya Endonezya, Malezya, İran, Bangladeş, Mısır, Nijerya, Pakistan Sivil Havacılık Otoriteleri Genel Müdürleri katılmıştır. Ulaştırma Bakanlığı Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü'nün ev sahipliğinde Antalya'da tertip edilen toplantının Türkiye'nin bu ülkelerdeki havacılık pazarından daha fazla pay alabilmesi, uçak bakım ve eğitim konularının yanı sıra havaalanı yatırımları açısından önemli fırsatlar sunması bakımından önem arz etmektedir.

Üye ülke sivil havacılık otoriteleri ile Türkiye'deki havacılık sektör temsilcilerini buluşturan toplantıda, ticari hava taşıma işletmeciliği, hava aracı bakımı, uçuş ve teknik eğitim, havaalanı yer hizmetleri ile terminal işletmeciliği gibi konularda faaliyet gösteren kamu ve özel sektör kuruluşları arasında işbirliği olanaklarının geliştirilmesi üzerinde durulmuştur¹⁵¹.

D-8 ülkeleri arasında havacılık alanında yapılacak işbirliğinin önemine binaen ekonomik gelişmelerin en büyük göstergesi olan havacılık sektöründe atılacak ortak adımlar ile üye ülkeler arasındaki siyasi, ekonomik, ticari, ve kültürel ilişkilerin daha sağlam bir zemine oturtulması amaçlanmaktadır.

¹⁴⁹ T.C. Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü, Bölgesel İşbirliği, <http://web.shgm.gov.tr/kurumsal.php?page=bolgeselIsbirligi> (26.04.2013).

¹⁵⁰ D-8 Organization for Economic Cooperation, **Report of The Meeting of D-8 Directors General of Civil Aviation**, Antalya, Türkiye, 27-29 Haziran 2007.

¹⁵¹ http://web.shgm.gov.tr/kurumsal.php?page=haberler&id=1&haber_id=146 (1 Şubat 2013).

D-8 ülkeleri arasında sivil havacılık alanında; havacılık güvenliği, kural koyma faaliyetleri, hukuki konular, denetim ve gözetim yetenekleri, mevzuat, denetici teknik personel değişimi, sertifikalandırma, lisanslandırma, teknik ve uçuş eğitim faaliyetleri, uçak bakımı, hava seyrüsefer hizmetleri ve ATM konuları ile havaalanı altyapıları, terminal ve yer hizmetleri gibi diğer konularda işbirliği ve koordinasyonun kalıcı ve daimi bir şekilde ele alınması gerekmektedir.

Toplantıda üye ülkeler, serbest bilgi akışına izin veren bir düzeni faal olarak destekleyip, geliştirerek bölgesel işbirliğini güçlendirmeyi ve havacılık faaliyetlerinde bölgesel ve küresel işbirliği için yapılacak girişimlere destek verme konusunda fikir birliğine varmışlardır.

Toplantı sırasında yapılan görüşmelerle D-8 ülkeleri arasındaki mevcut ilişkilere sivil havacılık konusunun da ilave edilmesine karar verilirken, bu işbirliğinin geliştirilebilir bir şekilde uygulamaya konması için de bir mutabakat zaptı imzalanması konusunda üye ülkeler görüş birliğine varmışlardır.

Söz konusu mutabakat zaptı toplantı sırasında hazırlanarak D-8 Sekreteryası'na iletilmiş ve üye ülkelerin ilgili üniteleri tarafından değerlendirilerek görüş belirtmelerinin ardından Eylül ayı sonunda İran'da gerçekleştirilecek İkinci D-8 Sivil Havacılık Genel Müdürleri Toplantısı'nda imzalanmasına karar verilmiştir.

Toplantıda ayrıca, Türk Sivil Havacılığının önümüzdeki iki yıl boyunca yeni kurulacak oluşuma başkanlık etmesi ve Genel Sekretarya hizmetlerini yürütmesi konusunda görüş birliğine varılmıştır.

2. İkinci Toplantı 08-10 Eylül 2007, İsfahan¹⁵²

Türkiye'nin öncülüğünde ikinci toplantı 8-10 Eylül 2007 tarihinde İran İsfahan'da gerçekleştirilmiştir. Söz konusu toplantıya İran, Endonezya, Malezya, Nijerya ve Pakistan Sivil Havacılık Otoriteleri Genel Müdürleri katılmıştır. Toplantıda üye ülke temsilcileri tasarı üzerinde gerekli değişiklikleri tamamlayarak nihai metne dönüştürülmüş ve üye ülkelerin sivil havacılık otoritelerinin imzasına sunulmuştur.

¹⁵²D-8 Organization for Economic Cooperation, **The Final Report Of The Second Meeting Of Directors General Of Civil Aviation Authorities**, İsfahan İran, 8- 10 Eylül 2007.

Böylelikle imzalanan Mutabakat Zaptı ile D-8 ülkelerinin işbirliği alanlarına sivil havacılık da dâhil edilmiştir.

Toplantı sonunda üye devletlerin havacılık endüstrisinde sahip olduğu yeteneklerin ve ulaştırma sektörleri ile alakalı verilerin her bir üye ülkenin potansiyel işbirliği imkânı bakımından gerekli önlemleri almak amacıyla üye ülkeler arasında teati edilmesinin faydalı olacağı konusunda görüş bildirmişlerdir.

Ayrıca toplantıda Türkiye'nin sivil havacılık çalışma grubuna iki yıl boyunca başkanlık yapması konusunda mutabakat sağlanmıştır.

3. Üçüncü Toplantı 17-18 Haziran 2008 , Endonezya¹⁵³

D-8 ülkeleri arasında sivil havacılık alanında işbirliğinin tesis edilmesi amacıyla Türkiye'nin öncülüğünde düzenlenen D-8 Ülkeleri Sivil Havacılık Genel Müdürleri Çalışma Grubu Toplantılarının üçüncüsü 17-18 Haziran 2008 tarihleri arasında Endonezya'da gerçekleştirilmiştir. İran, Endonezya, Malezya, Nijerya, Pakistan, Bangladeş ve Türk Sivil Havacılık Teşkilatları adına üst düzey teknik personel ile üye ülkelerin önde gelen özel sektör temsilcileri katılmıştır.

Türkiye'nin girişimi ile 2007 yılında D-8 ülkeleri arasında sivil havacılık alanında kaynakların birleştirilmesi ile uçuş emniyeti ile havacılık güvenliği konularında sürdürülebilir işbirliği ve koordinasyonun kurulması konusunda kararlar alınarak mutabakat zaptı imzalanmıştı. Gerçekleştirilen bu üçüncü toplantı sonrasında da üye ülkeler arasında;

1. Havacılık Emniyeti ve Güvenliği / Koordinatör: Türkiye
2. Kural Koyucu Aktiviteler ve Yasal Konular / Koordinatör: Türkiye ve İran
3. Ticari Konular (Bakım, Hava Alanı ve Terminal yapım ve İşletimi, Yer Hizmetleri, Kiralama ve diğer konular) / Koordinatör: Türkiye ve Endonezya
4. Hava Seyrüsefer Konuları ve Hava Trafik Yönetimi / Koordinatör: Türkiye, Pakistan ve İran

¹⁵³D-8 Organization for Economic Cooperation, **Report Of The Third D-8 Working Group On Civil Aviation And Director Generals' Meeting**, Bali, Endonezya, 17-18 Haziran 2008.

5. Eğitim ve Kapasite Artırımı / Koordinatör: Türkiye

6. Havacılık Sağlık Bölümü Lisanslandırma Standartları ve Hava Taşımacılığı esnasında bulaşan hastalıkları / Koordinatör: Pakistan ve Türkiye; konularında, alt çalışma gruplarının kurularak üye ülkeler arasında gerekli çalışmaların yapılması kararlaştırılmıştır.

Toplantı çerçevesinde, Türk ve Endonezya Sivil Havacılık Otoriteleri arasında tüm sivil havacılık konularında iş birliği yapılmasına ilişkin bir de anlaşma imzalanmıştır. Türkiye ve Endonezya arasında imzalanan bu anlaşma çerçevesinde, D-8 üyesi ülkelerin özel sektör kuruluşları arasında işbirliğinin sağlanması için somut adımlar atılmıştır. Bu kapsamda, Türk Hava Yolları ile PT Garuda Indenosa Havayolu arasında, TAV ile PT ANGKASA PURA II arasında, MNG ile P.T. GMF AeroAsia arasında işbirliği anlaşmaları da imzalanmıştır.

4. Dördüncü Toplantısı 26-27 Kasım 2010, Antalya, Türkiye¹⁵⁴

D-8 ülkeleri ile sivil havacılık alanında ilişkileri geliştirmek amacıyla 2006 yılında harekete geçen Türkiye, üye ülkelerin işbirliği alanlarına sivil havacılığın da resmi olarak dahil edilmesini sağlamıştır. Türk Sivil Havacılık Otoritesi'nin D-8 ülkelerinin Sivil Havacılık Grubu Başkanlığı'na seçilmesinin ardından ilişkiler hızla gelişmiştir.

Bölgesel İşbirliği Projesi kapsamında Türkiye'nin öncülüğünde oluşturulan D-8 Ülkeleri Sivil Havacılık Grubu Toplantısı, Ulaştırma Bakanlığı Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü'nün ev sahipliğinde 26-27 Kasım 2010 tarihleri arasında D-8 Ülkelerinin tamamının katılımı ile Antalya' da Sivil Havacılık Genel Müdürleri ve Havayolları Temsilcileri toplantısı düzenlenmiştir. Toplantıya ev sahipliği yapan Sivil Havacılık Genel Müdürü ve D-8 Ülkeleri Sivil Havacılık Grubu Başkanı Dr. Ali ARIDURU şunları belirtmiştir:¹⁵⁵

Bölgesel işbirliği anlaşmaları ile Türkiye, Akdeniz, Afrika, Asya, Ortadoğu, Balkanlar ve Karadeniz'deki sivil havacılık pazarlarına erişim imkânını elinde bulunduruyor. D-8 ülkeleri ile yapacağımız bu toplantı

¹⁵⁴ D-8 Organization for Economic Cooperation, **Minutes Of The D-8 Meeting Of Airlines Companies And DGCA**, Antalya, Türkiye, 26-27 Kasım 2010.

¹⁵⁵ http://web.shgm.gov.tr/kurumsal.php?page=haberler&id=1&haber_id=1466 (15 Mayıs 2013).

ülkemize sağlayacağı ekonomik kazanımlar açısından son derece önemli. Bu ülkelerin nüfusu bir milyara yakın. Yolcu sayılarına göre bu ülkelerden yapılan uçuşların ekonomik değeri 200 milyar dolar. Tarihi ve kültürel bağlarımız çok güçlü olan bu bölgenin pazarında Avrupalı taşıyıcılar var. İkili anlaşmalarımızla uçulan nokta sayısını ve sefer artışları yaparak Türk Havayolu işletmelerinin bu bölgedeki etkinliğini arttırmayı başardık. Bunun yanı sıra bölgede uçak bakım-onarım, eğitim, havaalanı konusunda ciddi bir potansiyel var. Bölgesel İşbirliği toplantılarımız ile Türkiye'nin imkânları buraya taşımak ve sektörümüzün bu bölgedeki etkinliği arttırarak ülke ekonomisine önemli kazançlar sağlamayı planlıyoruz.

Bölgesel İşbirliği Projesi çerçevesinde KEİ (Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı), TRACECA (Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridoru Ülkeleri) AKDENİZ, RSOO(Bölgesel Emniyet Denetim Örgütü) , AFCAC (Afrika Sivil Havacılık Örgütü), T-MAG(Türkiye-Ortadoğu Havacılık Grubu), Balkan ülkeleri ve D-8 ülkeleri olmak üzere sivil havacılıkta işbirliğini içeren 8 tane bölgesel oluşumun temeli atıldı. Bölgesel İşbirliği Anlaşmaları çerçevesinde bakımlarını ülkemizde yaptırması sonucunda son iki yılda ülke ekonomisine sağlanan katkı 1 Milyar Dolara ulaşmıştır¹⁵⁶.

Toplantının sivil havacılık otoriteleri ve özel sektör arasında işbirliği için uygun bir platformun hazırlanmasına yönelik konularda görüş alışverişine fırsat tanıdığını da belirten Genel Müdür Arıdurmuş şunları kaydetmiştir:¹⁵⁷

Tarihi ve kültürel bağlarımız çok güçlü olan bu bölgenin pazarında Avrupalı taşıyıcılar var. İkili anlaşmalarımızla uçulan nokta sayısını ve sefer artışları yaparak Türk havayolu işletmelerinin bu bölgedeki etkinliğini arttırmayı başardık. Bunun yanı sıra bölgede uçak bakım - onarım, eğitim, havaalanı konusunda ciddi bir potansiyel var. Bölgesel işbirliği toplantılarımız ile Türkiye'nin imkânları buraya taşımak ve sektörümüzün bu bölgedeki etkinliği arttırarak ülke ekonomisine önemli kazançlar sağlamayı planlıyoruz.

Bu çerçevede oluşturulan D-8 Ülkeleri Sivil Havacılık Grubu'nun başkanlığını yürüten SHGM, Antalya'da düzenlenen toplantı ile birlikte bugüne kadar D-8 ülkeleri ile 5 ayrı toplantı düzenlemiştir. Antalya'da gerçekleştirilen bu toplantıda da Türkiye'nin Bölgesi'nde Uçak Bakım ve Eğitim Merkezi olması hedefi çerçevesinde uçak bakım ve eğitim alanlarında işbirliğine gidilmesi de kararlaştırılmıştır.

¹⁵⁶ Türkiye'nin Bulunduğu Coğrafyada Bakım Merkezi Olma Yönünde 2006 Yılında Atılan Adımlar Çerçevesinde Önemli İlerleme Kaydedilmiştir. 2009 Yılında 214 Yabancı Tescilli Uçağın Bakımı Türkiye'de Yapılırken Bu Sayının Bu Yıl Sonuna Kadar 400'e Ulaşması Beklenmektedir.

¹⁵⁷ http://web.shgm.gov.tr/kurumsal.php?page=haberler&id=1&haber_id=1481 (15 Mayıs 2013).

Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü (ICAO) ile de D-8 Ülkeleri Sivil Havacılık Grubu arasında bir anlaşma yapılması konusunda görüş birliği sağlanan toplantıda, diğer uluslararası havacılık organizasyonları ve grupları ile ikili havacılık anlaşmaları imzalanması için D-8 Havacılık Grubu Başkanın yetkilendirilmesi için Komisyona başvurulması konusu görüşüldü. Ayrıca Mısır Sivil Havacılık Otoritesi ile D-8 altında Sivil Havacılık Çalışma Grubu oluşturulmasına yönelik Mutabakat Zaptı imzalandı.

5. Beşinci Toplantı 8-9 Haziran 2011, Jakarta, Endonezya¹⁵⁸

Endonezya Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü'nün ev sahipliğinde, 08-09 Haziran 2011 tarihlerinde Cakarta'da düzenlenen toplantıya, Bangladeş, Endonezya, İran, Malezya, Mısır, Nijerya, Pakistan ve Türkiye sivil havacılık yetkililerinin yanısıra üye ülkelerin özel sektör temsilcileri ile THY, THY Teknik, TAI, TEI, TAV, IFTC, MNG Teknik ve My Teknik gibi çok sayıda kuruluş katılmıştır.

Sivil Havacılıkta Bölgesel İşbirliği Projesi kapsamında oluşturulan ve Başkanlığı Sivil Havacılık Genel Müdürü Bilal EKŞİ tarafından yürütülen D-8 Ülkeleri Sivil Havacılık Çalışma Grubu, Haziran ayında Endonezya'da gerçekleştirilen toplantıda önemli kararlara imza atmıştır.

Bu itibarla 1 milyar civarındaki toplam nüfusu ile Dünya nüfusunun yüzde 15'ini oluşturan D-8 Ülkeleri'nin sivil havacılıkta işbirliği imkânlarının masaya yatırıldığı toplantıdan, Türkiye'de TAI tarafından "D-8 Havacılık ve Uzay Sanayii Çalıştayı" ile TAV tarafından "D-8 Havaalanı Yönetimi ve İşletimi Çalıştayı" düzenlenmesi kararı çıkmıştır.

Eğitimle ilgili olarak ise; Kapadokya Meslek Yüksekokulu (Kapadokya MYO) Sabiha Gökçen Yerleşkesinde her üye ülkeden iki katılımcıya havacılık eğitimi alma olanağı sağlanacağı bildirilerek, konuyla ilgili gerekli bilgiler sunulmuştur. Ayrıca, sivil havacılık konularında bilgi alışverişini sağlamak ve veri tabanı oluşturmak üzere D-8 web sitesine sivil havacılık forumunun eklenmesi kararlaştırılmıştır.

Bununla birlikte, 5-7 Mart 2009 tarihlerinde İstanbul'da gerçekleştirilen "Görev Gücü Toplantısı" ile taslakları oluşturulan Görev Gücü Yönergelerinin;

¹⁵⁸D-8 Organization for Economic Cooperation, **Report Of The Fifth D-8 Working Group On Civil Aviation And Director Generals Meeting**, 8-9 June 2011, Jakarta, Endonezya.

- Ticari Konular,
 - Eğitim ve Kapasite Yaratma,
 - Emniyet ve Güvenlik,
 - Hava Seyrüsefer ve Hava Trafik Yönetimi Görev Gücü Yönergeleri
- Olmak üzere son halleri hazırlanmıştır.

Sivil Havacılık Çalışma Grubunun ileride alacağı kararların teknik altyapısının oluşturulması bakımından büyük önem taşıyan Görev Güçlerinin, iki yıl süresince geçerli olmak Başkan ve Başkan Yardımcıları belirlenmiştir.

Bu kapsamda;

- “Ticari Konular Görev Gücü” Başkanlığına Endonezya, Başkan Yardımcılığına Türkiye,
- “Eğitim ve Kapasite Yaratma Görev Gücü” Başkanlığına Türkiye, Başkan Yardımcılığına Nijerya,
- “Emniyet ve Güvenlik Görev Gücü” Başkanlığına Malezya, Başkan Yardımcılığına Pakistan,
- “Hava Seyrüsefer ve Hava Trafik Yönetimi Görev Gücü” Başkanlığına İran, Başkan Yardımcılıklarına Bangladeş ve Mısır seçilmiştir.

Görev Güçlerinin yılda en az bir kez olmak üzere, Sivil Havacılık Çalışma Grubu toplantılarından önce toplanması, gerekli görülmesi durumunda ise farklı zamanlarda da toplanabileceği yönünde karar alınmıştır.

ICAO ile İşbirliği Muhtırası (MoC) imzalanmasının, ICAO’nun katılımına bağlı olarak ileri bir tarihte sonuçlandırılmasına karar verilmiştir.

6. *Altıncı Toplantı, 18-19 Ekim 2012, Abuja, Nijerya*¹⁵⁹

Başkanlığını Türkiye'nin yürüttüğü D-8 Sivil Havacılık Çalışma Grubu ve Genel Müdürler Toplantısı, 18-19 Ekim 2012 tarihleri arasında Nijerya'nın başkenti Abuja'da düzenlenmiştir.

Türkiye'yi temsilen toplantıya katılan Sivil Havacılık Genel Müdür Yardımcısı Bahri KESİCİ başkanlığında gerçekleştirilen toplantıya, Türk sivil havacılık heyetinin yanı sıra Bangladeş, Endonezya, İran, Malezya ve Nijerya Sivil Havacılık Otoriteleri ve özel sektör temsilcileri katılmıştır.

Toplantıda, üye ülkelerin sivil havacılık alanında yaşadıkları son gelişmeler ve çalışma alt grupları tarafından sunulan raporlar ele alınmış. Bangladeş, Nijerya ve Endonezya, Türkiye'den eğitim talebinde buldukları toplantıda ayrıca havaalanı terminal işletmeciliği alanında faaliyet gösteren bir şirketimiz de Nijerya ve Endonezya tarafından iş olanakları için davet edilmiştir.

Toplantıya katılan Türk heyeti, Kapadokya Meslek Yüksek Okulu'nda üye ülkeler için kontenjan ayırtıldığını ifade ederek eğitim konusundaki talebi olumlu karşılarken, havaalanı terminal işletmeciliği alanında da Türk şirketlerinin kısa bir süre içinde D-8 ülkelerinde yapacağı yatırımlar konusunda somut gelişmeler kaydetmesi beklenmektedir.

D-8 üyesi ülkeler ile sivil havacılık alanındaki ilişkilerin geliştirilmesi ve Türk Sivil havacılık işletmelerine iş yapma imkânı sağlanması amacıyla Türkiye'nin öncülüğünde 2007 yılında kurulan D-8 Ülkeleri Sivil Havacılık Çalışma Grubu'nun başkanlığı da toplantı sonrasında Nijerya'ya devredildi.

Bu çerçevede toplantı sonrasında, D-8 Çalışma Grubu Başkanlığını bir yıllık süre ile Nijerya'nın yürütmesi ve bir sonraki toplantının Haziran 2013'te Dakka-Bangladeş'te yapılmasına oy birliğiyle karar verilmiştir.

¹⁵⁹ http://web.shgm.gov.tr/kurumsal.php?page=haberler&id=1&haber_id=2426 (15 Mayıs 2013).

B. Sivil Havacılık İşbirliği Alanları

Türkiye ile D-8 ülkeleri arasında sivil havacılık alanında işbirliği alanları arasında, Türkiye'nin Uçak Bakım ve Eğitim Merkezi Olma Projesi, D-8 Ülkeleri, Havacılık ve Uzay Sanayinde İşbirliği ve D-8 Ülkeleri, Türk Modeli olarak bilinen Yap İşlet Devret Modeli yer almaktadır.

1. Türkiye'nin Uçak Bakım ve Eğitim Merkezi Olma Projesi

Bilindiği gibi Türkiye, Asya ile Avrupa arasında milyarlarca dolarlık yük hareketinin geçiş noktasında yer almakta ve dünyanın lojistik üssü olabilecek bir potansiyeli barındırması bakımından büyük önem taşımaktadır. Sahip olduğu uluslararası filo yapısı, güçlü teknik altyapısı ve son yıllarda sivil havacılık alanında yaşanan hızlı gelişmeler Türkiye'nin bu anlamda tüm dünyanın ilgi odağı haline gelmesine neden olmaktadır. Bu itibarla sahip olduğu potansiyelin uluslararası işbirliği yoluyla artırılması amacıyla Türkiye'nin Bakım ve Eğitim Merkezi olması yönünde bir proje başlatılmıştır. Türkiye'nin ev sahipliğinde KEI, D-8, TRACECA, AKDENİZ ülkelerinin Sivil Havacılık Genel Müdürleri Toplantıları düzenlenmiş ve bu toplantılar aracılığı ile toplamda 42 ülke ile görüşmelerde bulunulmuştur. Bu toplantılara ilave olarak geçtiğimiz günlerde Türkiye-Orta Doğu Havacılık Grubu (TMAG) ve 48 üyesi bulunan Afrika Sivil Havacılık Örgütü (AFCAC) toplantıları yapılmıştır. Bu toplantılar aracılığı ile ülkelerinin mevcut potansiyellerinin tanıtılması ve somut işbirliği alanlarının oluşturulmasına zemin hazırlanmıştır. Sadece ülkelerin sivil havacılık otoritelerinin değil havacılık sektörlerinde faaliyet gösteren işletmelerin temsilcilerinin de katılımı ile gerçekleştirilen bu toplantılarda, Türkiye'nin bakım ve eğitim alanındaki potansiyelinin uluslararası tanıtımına ilave; havaalanları, yer hizmetleri gibi diğer alanlarda yerli işletmelerimize bu ülkelerle işbirliği imkânları oluşturulmuştur. Türkiye'nin söz konusu coğrafyada, gelecek 10 yıl içinde oluşması beklenen 1500 uçaklık dev bir filoya bakım merkezleri ile ev sahipliği yapması hedeflenmektedir¹⁶⁰. Bakım alanındaki bilgi birikimi ve tecrübe, sivil havacılıktaki büyüme ve teknolojik gelişmelere açık genç işgücü potansiyelinin varlığı dikkate alındığında; Türkiye'nin hava aracı bakımında uluslararası arenada önemli bir merkez haline geleceği beklenmektedir.

¹⁶⁰ <http://web.shgm.gov.tr/kurumsal.php?page=projeler&id=9> (1 Nisan 2013).

Türkiye'nin Bölgesi'nde Uçak Bakım ve Eğitim Merkezi olması projesi çerçevesinde SHGM, Akdeniz, Afrika, Asya, Ortadoğu, Karadeniz ve Balkan ülkeleriyle 8 ayrı bölgesel oluşuma öncülük ederek 87 ülke ile çoklu işbirliği anlaşması imzalamıştır¹⁶¹.

Bu toplantılarda, havayolu işletmelerimiz işbirliği anlaşmalar imzalamış aynı zamanda ülkemizdeki YİD modeli ile yapılan havaalanlarının tanıtımı ile yerli yatırımcılarımızın bu ülkelerdeki ihalelerde tercih edilmesine önemli katkı sağlanmıştır.

Havayolu işletmeciliği, uçak bakımı, eğitim, havaalanı yapım ve işletimi ile uçak üretimi konularında faaliyet gösteren THY, THY Teknik, TAI, TEI, TAV, IFTC, MNG Teknik ve My Teknik olmak üzere 8 kuruluşumuzun toplantıda gerçekleştirdiği sunumlar çerçevesinde, üye ülkelerin sivil havacılık otoriteleri ülkemizde söz konusu çalıştayların düzenlenmesi konusunda mutabakat sağlanmıştır.

Söz konusu toplantıda alınan karar; Türkiye'nin 2023 hedefleri arasında yer alan yerli uçak üretimi başta olmak üzere; uçak bakımı, eğitim ve havaalanı yapım ve işletimi konularında önümüzdeki dönemde bölgedeki etkinliğini arttırması ve ülke ekonomisine sağlanacak katkı açısından büyük önem taşımaktadır.

Ulaştırma Bakanlığı Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü (SHGM), başkanlığını yürüttüğü D-8 Ülkeleri Sivil Havacılık Çalışma Grubu etkinlikleri kapsamında üye ülkelerin havacılık uzmanlarının katıldığı bir eğitim programı tertip edilmiştir. SHGM'nin yürüttüğü Bölgesel İşbirliği inisiyatifleri arasında yer alan D-8 Ülkeleri Sivil Havacılık Çalışma Grubu Başkanlığı çerçevesinde düzenlenen eğitim programı, 11-15 Nisan 2011 tarihleri arasında DHMİ Genel Müdürlüğü Ankara Esenboğa Eğitim Tesisleri'nde gerçekleştirilmiştir.

Emniyet, güvenlik, seyrüsefer, yer hizmetleri ve bakım olmak üzere beş ana başlık altında verilen eğitimlere; Bangladeş, Endonezya, Malezya ve Nijerya gibi D-8 ülkelerinin yanısıra Afganistan ve Azerbaycan Sivil Havacılık Makamlarının uzman personeli katılmıştır.

¹⁶¹ http://web.shgm.gov.tr/kurumsal.php?page=haberler&id=1&haber_id=1481 (1 Nisan 2013).

2. *D-8 Ülkeleri, Havacılık ve Uzay Sanayinde İşbirliği*

Türkiye'nin öncülüğünde oluşturulan D-8 Ülkeleri Sivil Havacılık Çalışma Grubu, "Havacılık ve Uzay Sanayi" ile "Havaalanı Yapım ve İşletimi" konularında işbirliği için girişimde bulunmuştur. Bu doğrultuda sivil havacılıkta bölgesel işbirliği projesi kapsamında oluşturulan ve başkanlığı Sivil Havacılık Genel Müdürü Bilal EKŞİ tarafından yürütülen D-8 Ülkeleri Sivil Havacılık Çalışma Grubu, Haziran ayında Endonezya'da gerçekleştirilen toplantıda bu konuda önemli kararlar almıştır.

Bu doğrultuda Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü (SHGM) ve TAV Havalimanları tarafından düzenlenen D-8 Havaalanı Yönetimi ve İşletimi Çalıştayı ile TAI işbirliği ile gerçekleşen D-8 Havacılık Endüstriyel İşbirliği Çalıştayı, D-8 ülkeleri havacılık otoritelerinin katılımıyla 4-5 Nisan'da İstanbul'da gerçekleşmiştir.

D-8 Teşkilatının amaçları doğrultusunda, toplam nüfusu 900 milyonu aşkın ve gelişmekte olan ekonomileriyle küresel önemi giderek artan üye ülkelerin havacılık ve uzay sanayii ve havaalanı yönetimi/işletmesi konularında işbirliği potansiyeline sahip olmakla birlikte gerçekleştirilecek işbirliği ile gerek D-8 ülkelerine, gerekse dünya pazarına birçok ürün ve hizmet sunulabileceği değerlendirilmektedir. Özellikle havacılık teknolojilerindeki hızlı gelişmelere paralel olarak endüstriyel işbirliğinin ortak çıkarlar ve sürdürülebilir büyüme için büyük önem taşımaktadır¹⁶².

Türkiye'nin 2023 hedefleri arasında yer alan yerli uçak üretimi başta olmak üzere; uçak bakımı, eğitim ve havaalanı yapım ve işletimi konularında önümüzdeki dönemde bölgedeki etkinliğini arttırması ve ülke ekonomisine katkı sağlaması bakımından büyük önem taşımaktadır.

3. *D-8 Ülkeleri, Türk Modeli olarak bilinen Yap İşlet Devret Modeli*¹⁶³

Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü'nün TAV ve TAI işbirliği ile gerçekleştirdiği "D-8 Havaalanı Yönetimi ve İşletimi" ile "D-8 Havacılık Endüstriyel İşbirliği Çalıştayları" Pakistan, Bangladeş, Endonezya, Mısır, İran, Nijerya ve Türkiye kamu ve özel sektör temsilcilerinin katılımı ile 4-5 Nisan 2012 tarihleri arasında İstanbul'da

¹⁶² TAI'nin Sesi "D-8 Havacılık Sanayi İşbirliği Çalıştayı Tusaş ve Tav Öncülüğünde İstanbul'da Gerçekleştirildi", Sayı: 93, Ankara Ofset, Mayıs 2012,s.22.

¹⁶³ D-8 Organization for Economic Cooperation, "Report Of The D-8 Airport Management And Operation Workshop And D-8 Industrial Cooperation Workshop", İstanbul, 4-5 Nisan 2012.

düzenlenmiştir. Çalıştaylarda Türk Modeli olarak bilinen Yap İşlet Devret Modeli büyük ilgi görmüş ve Sivil Havacılık Genel Müdürü Bilal EKŞİ çalıştayların kapanışında yaptığı konuşmada, kamu ve özel sektörü bir araya getiren ve teknik gezileri de kapsayan çalıştayın başarıyla gerçekleştirildiğini ve önümüzdeki süreçte olgunlaştırılması planlanan önemli adımlar atıldığını kaydetmiştir.

Genel Müdür Bilal EKŞİ, D-8 Ülkeleri çatısı altında THY ile Garuda Havayolları, MNG Havayolları ile GMF Aero Asia, TAV Havalimanları Holding ile PT Angkasa Pura II. Şirketi ve Kahire Uluslararası Havalimanı TB3 Terminal binası yapımı konusunda daha önce yapılan anlaşmalara dikkat çekerek, çalıştay sonucunda alınan kararların da önümüzdeki süreçte olgunlaşarak yeni işbirliklerinin oluşacağını belirtmiştir.

Atatürk Havalimanı ve Sabiha Gökçen Havalimanları ile My Teknik, Turkish Teknik ve MNG Teknik gezilerinin de bilgi paylaşımı ve görüş alışverişine olanak vererek işbirliği fırsatlarının geliştirilmesine önemli katkılar sağladığını belirten Genel Müdür Bilal EKŞİ, yapılan görüşmeler sonunda gündeme gelen ve olumlu bulunan teklifleri şu şekilde sıralamıştır:¹⁶⁴

- TAV yetkileri ile Nijeryalı katılımcılar arasında yapılan görüşmelerde, bu yıl içinde yenilenmesi planlanan Nijerya Havaalanı ile ilgili yatırım fırsatları,
- Mısır Sivil Havacılık Otoritesi'nin havaalanı hizmetleri konusunda SHGM'den teknik destek talebi,
- Mısır ve HEAŞ temsilcileri arasında, eğitim fırsatları ve bilgi değişimi gibi konularda işbirliği imkânları ve bu yıl içinde HEAŞ'a düzenlenecek bir ziyaret,
- Bangladeş Sivil Havacılık Otoritesi'nin SHGM'den güvenlik kapasitesinin artırılmasına yönelik eğitim talebi,
- Tüm üye ülkelerin terminal yönetimi ve Türk Modeli olarak bilinen Yap İşlet Devret Modeli hakkında deneyim paylaşımına gitme teklifi

¹⁶⁴ http://web.shgm.gov.tr/kurumsal.php?page=haberler&id=1&haber_id=2180 (1 Nisan 2013).

Söz konusu kararların vakit kaybetmeden hayata geçirilmesi konusunda SHGM olarak gerekli çalışmaların bir an önce yapılacağı belirtilmiştir.

Kapanış Toplantısı'nda katılan Avrupa Sivil Havacılık Teşkilatı (ECAC) Başkanı Catalin RADU yaptığı konuşmada, ECAC'ın temel amacının uçuş emniyeti ve havacılık güvenliğini sağlamak üzere sivil havacılık otoriteleri arasında işbirliği olduğunu belirterek, D-8 ülkeleri Havacılık Çalışma Grubu'nun ve faaliyetlerinin örgütün temel standartların sağlanmasına hizmet etmesi bakımından büyük önem taşıdığını kaydetmiştir.

D-8 Genel Sekreteri Widi PRATIKTO ise konuşmasında, özellikle Yap İşlet Devret Modeli ve sivil havacılıktaki diğer uygulamalara yönelik paylaşımların çok faydalı olduğunu söyleyerek, D-8 ülkeleri arasındaki inanç ve tarih birlikteliğinin işbirliklerinin güçlendirilmesi açısından önemli bir unsur olduğunu belirtmiştir.

Toplantıda konuşma yapan DHMİ Genel Müdürü Orhan Birdal, D-8 ülkelerinin nüfusunun toplamının 1 milyarı geçtiğini ve kişi başına milli gelirin 4 bin 400 dolara çıktığını belirterek şunları söylemiştir:¹⁶⁵

2011 yılında D-8 ülkeleri büyümede dünya ortalamasını geçmiştir. İstanbul, Antalya, Kuala Lumpur, Kahire ve Jakarta havalimanları dünya üzerinde önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye ekonomik başarılarının paralelinde havacılık sektöründe de örnek bir ülke konumuna gelmiştir. Havalimanı terminal işletmeciliğinde çok güzel bir devlet özel sektör işbirliği gerçekleştirilmiştir. Yap-işlet-devret modeline ek olarak, Kirala-işlet-devret modeli gerçekleştirilmiştir. Türkiye'de 2012 yılında yolcu trafiğinin 140 milyon, uçak trafiğinin ise üst geçişlerle birlikte 1,5 milyon olması beklenmektedir. Bu rakamın 2020 yılında ise 320 milyon yolcu trafiğine çıkması hedeflenmiştir. D-8 ülkeleri geleceğin cazibe merkezleri olacaktır.

Daha sonra bir konuşma yapan TAV İcra Kurulu Başkanı Sani Şener ise D-8 ülkelerinin özellikle havacılıkta Türkiye'yi örnek almaları gerektiğini belirterek şunları belirtmiştir:¹⁶⁶

"Devlet Hava Meydanları, Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü, THY ve biz TAV olarak çok iyi bir ortaklık gösterdik. Son 10 yıldan bu yana Atatürk Havalimanı'ndaki yolcu sayısının artışı bir gerçektir. Günde 400

¹⁶⁵ <http://www.haberler.com/havacilik-calistayinda-d-8-ulkelerine-turkiye-yi-3507174-haberi/> (1 Şubat 2013).

¹⁶⁶ <http://www.haberler.com/havacilik-calistayinda-d-8-ulkelerine-turkiye-yi-3507174-haberi/> (1 Şubat 2013).

civarından olan uçak sayısı şimdi binleri geçti. D-8 ülkelerinin de bu atılımı yapabilmeleri için alt yapı özelleştirmelerini çok iyi geliştirmeleri gerekir. Bu gerçekleşirse otomatik olarak sektör büyüyor. Türkiye bu özelleştirmeleri o kadar iyi yaptı ki Türkiye'deki havalimanlarını özelleştirerek, havalimanlarının alt yapısını yeniledi ve bu havalimanlarının yenilenmesi havacılık sektörünün gelişmesine katkıda bulundu. Hem devletin kesesinden bir lira bile çıkmadan milyarlarca dolarlık yatırımlar yapıldı, hem de sektörün diğer etkenleri çok hızla büyüdü."

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN D-8 ÜLKELERİ İLE TİCARİ İLİŞKİLERİNDE HAVAYOLU TAŞIMACILIĞI(2002-2012)¹⁶⁷

I. TÜRKİYE-BANGLADEŞ TİCARİ İLİŞKİLERİNDE HAVAYOLU TAŞIMACILIĞI

A. Ticari İlişkiler

Bangladeş, Güney Asya'da yer alan ve Dünya Bankası tahminlerine göre 150 milyonu aşkın nüfusu ile dünyanın nüfus yoğunluğu bakımından en kalabalık ülkelerindendir. Az gelişmiş ülkeler grubunda yer alan, kalabalık ve yoğun bir nüfusa sahip Bangladeş, son on beş yıl boyunca düzenli olarak ekonomik büyüme sağlamıştır¹⁶⁸. Bu başarıda ülkede demokrasinin daha iyi yerleşmesi ve yavaş da olsa serbest ekonomi şartlarının sağlanmasının büyük etkisi olmuştur. Bangladeş ticarete ve piyasaya dayalı gelişmekte olan bir ekonomiye sahiptir. Uluslararası Para Fonu (IMF) verilerine göre 2010 yılında, Bangladeş dünyada satın alma gücü paritesine göre 43. en büyük ekonomiye sahip ülkedir. Bangladeş ekonomisi son yıllarda ortalama yaklaşık olarak %6-7 oranında büyümektedir¹⁶⁹.

Türkiye ile Bangladeş arasındaki ilişkiler köklü tarihi ve kültürel temellere dayanmaktadır. Bangladeş halkı, Türk halkını dost ve kardeş olarak görmektedir. Türk Kurtuluş Savaşına maddi ve manevi katkıda bulunmuştur.

Türkiye ile Bangladeş arasında imzalanmış bulunan anlaşmalar çerçevesinde oluşturulan Türkiye-Bangladeş Ticaret, Ekonomik ve Teknik İşbirliği (KEK) Karma Komisyonu Üçüncü Dönem toplantısı 2009 yılında Ankara'da gerçekleştirilmiştir.

¹⁶⁷ Bu bölüm D8 üyesi ülkelere, havayoluyla gerçekleşmiş olan Türk ve yabancı bayrak ayrımında mevcut olan 2002-2012 yılları ithalat, ihracat bilgileri fasıl, miktar ve dolar bazında sunulan bilgiler Türkiye İstatistik Kurumuna Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı(bilgi@tuik.gov.tr) 14.03.2013 tarihinde elektronik ortamda yapılan istatistiki bilgi talebine istinaden elde edilen veriler esas alınarak hazırlanmıştır. (Bkz., EK-1:EK-9)

¹⁶⁸The World Bank,Bangladesh World Development Indicators, <http://data.worldbank.org/country/bangladesh> (18.04.2013)

¹⁶⁹ International Monetary Fund, **World Economic Outlook**, Washington, Nisan 2013, s.153.

Toplantı çerçevesinde ikili ticari ilişkilerin daha ileri bir seviyeye götürülebilmesine imkân sağlayacak temel politika kararları alınmıştır.

Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan tarafından 2010 yılında Bangladeş'e gerçekleştirilen ziyaretlerde başta ekonomik ve ticari ilişkiler olmak üzere her alanda işbirliğinin geliştirilmesi imkânları üzerinde durulmuştur.

İki ülke ilişkilerinin halen en önemli boyutunu ticari ilişkiler oluşturmaktadır. Gerek ülkemizin ihracat potansiyeli, gerek iki ülke hükümetleri ve halkları arasındaki yakın dostluk ilişkileri dikkate alındığında iki ülke arasındaki ticari faaliyetlerin potansiyelin altında kaldığı değerlendirilmekle beraber son yıllarda kayda değer bir artış sağlandığını belirtmek gerekir.

Türkiye ile Bangladeş arasında serbest ticaret anlaşması yapılması ile her iki ülke arasında yapılacak yatırımların da önünü açacağı değerlendirilmektedir. Dost ve kardeş ülke Bangladeş, Türkiye için ticari anlamda önemli bir ülke konumundadır. Zira Bangladeş, coğrafi konumu itibari ile Güney Asya ile Uzakdoğu ülkelerinin arasında bir köprü görevi görmektedir. Güney Asya, dünya nüfusunun % 50'sini barındıran bir bölge olarak bölgesel anlamda dünyanın en önemli pazar bölgelerinden birini teşkil etmektedir. İlk bakışta bölge halkının gelir düzeyinin geriliği göze çarpsa da, alım gücü yüksek milyonlarca insan da bu bölgede yaşamaktadır. Bangladeş, 150 milyon nüfusu ve konumu itibari ile Çin ve Hindistan pazarına oranla birçok avantaj sunmaktadır. Ülke verimli topraklara, zengin doğal gaz ve tabii kaynaklara ev sahipliği yapmaktadır. Bunun yanı sıra Bangladeş, genç nüfusuyla çalışmaya hazır, Pakistan ve Hindistan'la kıyaslandığında yurtdışında okumuş veya çalışmış daha kalifiye insan kaynaklarıyla da potansiyel bir işgücüne sahiptir.

Türk yatırımcılar iki ülke arasında inşaat, müteahhitlik ve enerji olmak üzere, otomotiv, kimya, ilaç makine ve gıda sektörlerinde önemli iş fırsatlarının bulunduğunu arasında başta için tüm bunlara ilaveten Bengal Halkının Türklere karşı duyduğu sempati ve yakınlık, Türk yatırımcılara sunulan ekstra bir fırsat şeklinde değerlendirilebilir.

B. Hava Ulaştırma İlişkileri

25 Mart 1997 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti ile Bangladeş Halk Cumhuriyeti arasında Dakka'da bir hava taşımacılığı anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma, Türkiye ile Bangladeş arasında gelişmekte olan ilişkilere önemli ölçüde katkıda bulunacaktır. Özellikle ekonomik, kültürel ve turizm alanında işbirliğinin daha ileri bir düzeye ulaşmasına katkıda bulunacak olan D-8 Ekonomik İşbirliği Teşkilatının da geliştirilmesi ve ilişkilerin her yönde müspet tutulması, bu dost ülke ile ilişkilerde ayrıca çok önem arz etmektedir. Türkiye'nin öncülüğünde kurulan Bangladeş'in de içerisinde bulunduğu D-8'lerin önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. D-8'ler dünya ekonomisine ve barışa hizmet edecek bir oluşum olup, aynı zamanda, uluslararası ilişkilerde Türkiye'ye güç katacak bir organizasyondur.

Türkiye ile Bangladeş arasında gelişmekte olan ilişkilere katkıda bulunmak amacıyla iki ülke arasında hava ulaştırma anlaşmasının revize edilerek geliştirilmesi gerekmektedir. Zira iki ülke arasındaki havayolu taşımacılığı alanında atılacak adımlar, ekonomik, ticari, kültürel ve turizm alanlarındaki işbirliğinin daha ileri bir seviyeye taşınması bakımından faydalı olacaktır. Zira Dış Ticaret Müsteşarlığı verilerine göre Türkiye ile Bangladeş arasında karşılıklı ticaret hacmi 2002 yılından itibaren 20 kat artarak 2012 yılı sonu itibariyle 1 milyar ABD dolarını aşmış bulunmaktadır¹⁷⁰. Söz konusu miktarın 2015 yılında 3 milyar ABD dolarını aşması hedeflenmektedir.

Türkiye ve Bangladeş Sivil Havacılık Otoriteleri, iki ülke arasındaki mevcut ikili hava ulaştırma anlaşmasını revize etmek amacıyla 24 Kasım 2010 tarihinde Ankara'da bir araya geldi. Her iki ülke Sivil Havacılık Genel Müdürleri başkanlığında gerçekleştirilen görüşmelerde, yeni uçuş noktaları ve sefer artışları konusunda mutabakat sağlanmıştır. İmzalanan Mutabakat Zaptı'na göre:¹⁷¹ Türkiye ve Bangladeş için ara noktanın Karaçi, Türkiye için öte noktanın HoChiMinh City, Bangladeş için ise öte noktanın Londra olmasına karar verilmiştir. Türkiye ve Bangladeş için tarifeli sefer noktalarına sonradan belirlenecek ikişer noktanın eklenmesi konusunda da anlaşma sağlanmıştır. Taraflar, ayrıca iki ülke arasında yapılan seferlerin artırılması konusunda da mutabık kalarak Türkiye ile Bangladeş arasında tarifeli yolcu seferleri sayısının

¹⁷⁰ <http://tuikapp.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> (31 Mart 2013).

¹⁷¹ http://web.shgm.gov.tr/kurumsal.php?page=haberler&id=1&haber_id=1467 (31 Mart 2013).

haftalık 14 frekansa yükseltilmesine ve tarifeli kargo seferlerinin de frekans, kapasite ve nokta kısıtlaması olmaksızın yapılmasına karar vermişlerdir.

Bu itibarla, Türk Hava Yolları'nın 26 Aralık 2010 tarihinde İstanbul ile Dakka arasında başlayan uçak seferleriyle birlikte Türkiye ile Bangladeş arasında turizm ve ticaret amacıyla giden ve gelen her iki ülke vatandaşları sayısında dört misli artış kaydedilmiştir. Bu artış önümüzdeki dönemlerde iki ülkenin karşılıklı ticaret hacminde kaydedilmesi beklenen artışlarda yansımalarını bulacağı gibi, sosyal alanda Türk Halkı ile Bangladeş Halkı arasındaki dostluk ilişkilerinin daha da pekiştirilmesine katkı sağlayacaktır.

C. Dış Ticaret

Dış Ticaret Müsteşarlığı verilerine göre¹⁷²: Türkiye ile Bangladeş arasında 2002 yılı itibariyle dış ticaret hacmi 47,5 milyon dolar seviyesinde olup Türkiye 15,4 milyon dolar ihracat ve 31,9 milyon dolar ithalat yapmıştır. 2003 yılında dış ticaret hacmi bir önceki yıla göre yaklaşık 34,6 milyon dolar artış göstererek 82 milyon dolara yükselmiştir. 2004 yılında Türkiye'nin ihracatı 33,1 milyon dolar olarak gerçekleşirken ithalatında bir önceki yıla göre iki kat artarak 83,6 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

2010 yılına gelindiğinde iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi 1 milyar doları geçmiştir. 2010 yılı verilerine göre Türkiye'nin ihracatı 169,5 milyon dolar seviyesinde iken ithalatı aynı yıl içerisinde 844,6 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

2009 sonunda ekonomik küresel krize rağmen bu rakam 14 kat artarak 658 milyon dolara çıkmıştır. 2012 yılında ise Türkiye'nin ihracatı bir önceki yıla göre artış göstererek 214 milyon dolara yükselmiştir. 2012 yılı ithalatı ise bir önceki yıla göre 66 milyon dolar azalarak 766,3 milyon dolara gerilemiştir.

İki ülke arasındaki dış ticaret hacmi her geçen yıl düzenli olarak artış göstermekle birlikte Türkiye'nin dış ticaret açığı da artış göstermektedir. Zira 2002 yılında dış ticaret açığı 16,5 milyon dolar iken 2011 yılına gelindiğinde 763,7 milyon dolar ile en yüksek seviyede gerçekleşmiştir.

¹⁷² <http://tuikapp.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> (31.03.2013).

Tablo 12: Türkiye ile Bangladeş Arasındaki Ticaret Hacmi (Dolar) 2002-2012

YIL	İHRACAT	İTHALAT	TİCARET HACMİ
2002	15.447.704	31.966.524	47.414.228
2003	40.332.930	41.718.559	82.051.489
2004	33.129.230	83.690.742	116.819.972
2005	90.726.945	100.030.722	190.757.667
2006	91.992.052	168.426.575	260.418.627
2007	63.016.598	245.732.087	308.748.685
2008	69.528.398	447.708.674	517.237.072
2009	133.819.040	523.576.442	657.395.482
2010	169.521.725	844.660.552	1.014.182.277
2011	132.199.604	895.967.134	1.028.166.738
2012	214.169.264	766.376.472	980.545.736

Kaynak: <http://tuikapp.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> (31.03.2013).

Bangladeş'in 150 milyar dolar gayri safi milli hâsılası, 1.700 dolar kişi başı geliri olan önemli potansiyele sahip bir ülke durumundadır. Her iki ülke yetkilileri, Bangladeş ile yaklaşık 1 milyar dolar olan ticaret hacmini artırma konusunda fikir birliği içerisinde.

Bangladeş ekonomisi çok dinamik bir yapıya sahip olup gayri safi milli hâsılasının 2012 yılı itibariyle yüzde 7 artış göstermiştir. Bangladeş'in 16 milyar dolar olan yıllık ihracat rakamı da 26 milyar dolara yükselmiş ve 5 yıl içerisinde 50 milyar dolara çıkacağı beklenmektedir. Bangladeş Hükümeti yakın zaman içerisinde 7 teşvik paketinin açıklanacağı ve Türk iş adamlarının Bangladeş'te yatırım yaparak bu imkânlardan faydalanacağı belirtilmektedir.

Türkiye'nin son üç yıl içerisinde Bangladeş'e ihraç ettiği başlıca ürün grupları aşağıdaki tabloda karşılaştırmalı olarak verilmiştir.

**Tablo 13: Türkiye'nin Bangladeş'e İhraç Ettiği Başlıca Ürün Grupları (Dolar)
2010-2012**

NO	FASIL	2010	2011	2012
72	Demir ve çelik	35.145.654	52.273.111	98.786.584
85	Elektrikli makine ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları; aksam-parça-aksesuarı	27.579.626	9.086.084	6.115.088
10	Hububat	26.788.249		6.386.032
7	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	20.821.467	166.160	6.318.114
84	Kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler; bunların aksam ve parçaları	15.800.854	18.456.305	26.392.039
38	Muhtelif kimyasal maddeler (biodizel, yangın söndürme maddeleri, dezenfektanlar, haşarat öldürücüler, vb.)	4.613.793	4.597.157	6.502.796
52	Pamuk	4.351.267	2.980.083	19.993.823
9	Kahve, çay, Paraguay çayı ve baharat	4.167.375	4.921.781	2.357.466
48	Kağıt ve karton; kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan eşya	3.850.466	5.171.780	1.296.420
32	Debagatte ve boyacılıkta kullanılan hülasalar; tanenler; boyalar, pigmentler,vb; vernikler, vb; macunlar; mürekkepler	3.351.573	2.761.773	2.963.660

Kaynak: <http://tuikapp.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> (31.03.2013).

Türkiye Bangladeş'e başlıca baklagiller, boratlar, demir, mermer, alaşımsız çelikten yarı mamuller, demir-çelik çubuklar, alüminyum plaka, levha ve şeritler, dokuma maddelerini yıkama, kurutma, ütüleme makine ve cihazları, yeni ve ikinci el tekstil makineleri, tekstil kimyasalları ve cam ihraç etmektedir.

1. Havayolu İle İhracat

Aşağıdaki tabloda Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı'ndan elde edilen EK-1 ve EK-2'de yer alan Türkiye'nin Bangladeş'e havayoluyla gerçekleşmiş olan Türk ve yabancı bayrak ayrıntısında mevcut olan 2002-2012 yılları fasıl, miktar ve dolar bazında ihracat bilgileri verilmektedir.

Tablo 14: Türkiye'nin Bangladeş'e Havayolu İle İhracatı 2002-2012

	İHRACAT TUTARI (DOLAR)			İHRACAT MİKTARI (KG)		
	TÜRK	YABANCI	TOPLAM	TÜRK	YABANCI	TOPLAM
2002	4.651	570.066	574.717	1.411	40.670	42.081
2003	345.129	1.135.263	1.480.392	10.248	61.627	71.875
2004	111.874	1.385.070	1.496.944	5.509	113.654	119.163
2005	788.532	1.610.829	2.399.361	23.161	63.175	86.336
2006	477.146	1.418.838	1.895.984	22.898	43.449	66.347
2007	687.673	3.371.175	4.058.848	35.968	130.795	166.763
2008	279.888	1.754.634	2.034.522	11.432	40.343	51.775
2009	433.815	2.260.553	2.694.368	28.198	90.781	118.979
2010	2.168.064	2.994.056	5.162.120	75.888	370.510	446.398
2011	5.104.908	3.486.203	8.591.111	195.233	164.964	360.197
2012	13.690.084	2.233.978	15.924.062	620.342	190.308	810.650

Kaynak: T.C. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı verileri esas alınarak hazırlanmıştır. (Bkz.: EK-1, EK-2).

Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı'ndan elde edilen verilere göre Türkiye 2002 yılında Bangladeş'e 574.717 dolar değerinde havayolu ile ihracat yapmıştır. Aynı yıl içerisinde 157.711 dolar değerinde yapağı ve yün, 131.824 dolar değerinde Sentetik ve suni devamsız lifler, 110.346 dolar değerinde elektrikli makine ve cihazlar havayolu ile taşınmıştır. 2003 yılı itibarıyla havayolu ile ihracat 905.675 dolar artış göstererek 1.480.392 dolara yükselmiştir. 2003 yılında havayolu ile ihracat 556.641 dolar değerinde yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı; at kılından iplik ve dokunmuş mensucat (%37); 385.911 dolar değerinde elektrikli makine ve cihazlar (%26); 206.480 değerinde sentetik ve suni devamsız lifler yer almıştır. (Bkz.: EK-1, EK-2).

2005 yılında havayolu ile ihracat değeri 2.399.361 dolar olup 86 ton 336 kg ağırlığında ticari mal taşınmıştır. Bu yıl içerisinde havayolu ile ihracatta 1.358.927 dolar değerinde elektrikli makine ve cihazlar ilk sırada yer almıştır. 262.866 dolarlık pamuk ile 192.114 dolarlık Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler; bunların aksam ve parçaları ihracatı havayolu ile nakledilmiştir. (Bkz.: EK-1, EK-2).

2007 yılı ihracat değerlerine göz attığımızda ise havayolu ile ihracat 4.058.848 dolara yükselmiştir. Elektrikli makine ve cihazlar (1.302.402 dolar), pamuk (517.784 dolar), özel dokunmuş mensucat; tuftedilmiş dokunabilir mensucat; dantela;duvar halıları; şeritçi ve kaytancı eşyası; işlemler (497.443 dolar), kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler; bunların aksam ve parçaları (562.667 dolar) havayolu ile taşınmıştır. (Bkz.: EK-1, EK-2).

2011 yılına gelindiğinde ise havayolu ile ihracat 8.591.111 dolara yükselmiştir. 1.473.018 dolar değerinde deri-saraciye eşyası, eyer-koşum takımları; seyahat eşyası, el çantaları vb. mahfazalar; hayvan bağırsağından mamul eşya, 1.273.013 dolar değerinde elektrikli makine ve cihazlar, 624.710 dolar değerinde kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler; bunların aksam ve parçaları, 620.819 dolar değerinde debagatte ve boyacılıkta kullanılan hülusalalar; tanenler; boyalar, pigmentler,vb; vernikler,vb; macunlar; mürekkepler havayolu ile taşınan başlıca ürün gruplarıdır. (Bkz.: EK-1, EK-2).

Tablo 15: 2012 Yılı Bangladeş'e Havayolu İle İhraç Edilen Başlıca Ürün Grupları

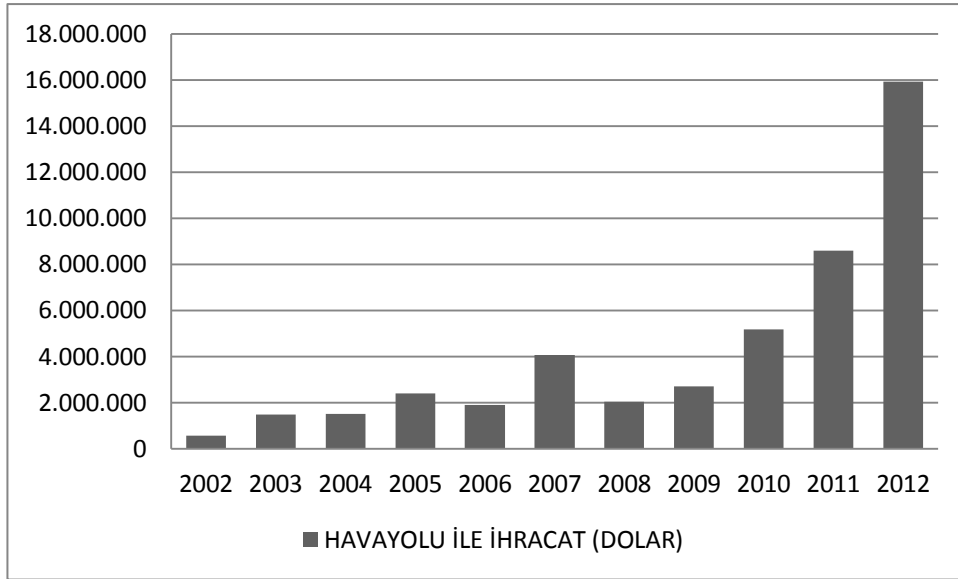
No	Fasıl	DEĞER (DOLAR)	MİKTAR (KG)
52	Pamuk	3.772.395	311.623
42	Deri-saraciye eşyası, eyer-koşum takımları; seyahat eşyası, el çantaları vb mahfazalar; hayvan bağırsağından mamul eşya	2.453.484	34.725
93	Silahlar ve mühimmat; bunların aksam, parça ve aksesuarı	1.046.153	36.026
84	Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler; bunların aksam ve parçaları	1.159.182	41.103
96	Çeşitli mamul eşya (hijyenik havlu, bebek bezi, kalem, çakmak, fermuar, fırça vb.)	1.494.639	63.845
32	Debagatte ve boyacılıkta kullanılan hülusalalar; tanenler; boyalar, pigmentler,vb; vernikler, vb; macunlar; mürekkepler	610.159	4.542
30	Eczacılık ürünleri	692.502	3.899
85	Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları; aksam-parça-aksesuarı	611.108	19.145
48	Kağıt ve karton; kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan eşya	708.637	32.336
62	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı	474.768	14.325
83	Adi metallere çeşitli eşya (kilit, kasa, mobilya tertibatı, vb.)	448.606	17.248
90	Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar; bunların aksam, parça ve aksesuarı	311.179	3.452

Kaynak: T.C. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı verileri esas alınarak hazırlanmıştır. (Bkz.: EK-1, EK-2).

2012 yılında ise havayolu ile ihracat bir önceki yıla göre yaklaşık iki kat artarak 15.924.062 dolara yükselmiştir. Aşağıdaki tabloda 2012 yılına ait havayolu ile ihracatta yer alan başlıca ürün grupları verilmektedir.

Aşağıdaki grafikte 2002-2012 yılları arasında havayolu ile gerçekleştirilen ihracat değerleri verilmektedir. 2002 yılında havayolu ile ihracat değeri 574.717 dolar ve 42 ton 82 kg seviyesinde iken 2012 yılına gelindiğinde ise havayolu ile ihracat hem değer hem de miktar bazında artış göstermek suretiyle değer bazında 15.924.062 dolar ihracat miktarı ise 810 ton 650kg olarak gerçekleşmiştir. Son on yıllık dönem değerlendirildiğinde havayolu ile ihracat yaklaşık 28 kat artış göstermiştir.

Şekil 4: Türkiye'nin Bangladeş'e Havayolu ile İhracatı 2002-2012

Kaynak: T.C. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı verileri esas alınarak hazırlanmıştır. (Bkz.: EK-1, EK-2).

Bangladeş'ten, jüt, eşya ambalajında kullanılan çuvallar ve torbalar, hazır giyim ürünleri ve ayakkabı ithal etmektedir. Son dönemde tekstil firmalarımız Bangladeş'e olan yatırımlarını arttırmaktadırlar. Bazı firmalarımız, Bangladeş'te yerleşik ofisler açarken bazıları ise fabrikalarını Bangladeş'te açmaktadırlar. Bu çerçevede tekstil hazır giyim, halıcılık, eğitim, yazılım gibi alanlarda 10 civarında firmamız Bangladeş'te faaliyet göstermektedir.

Türk tekstil sektörünün maliyetler nedeniyle daha yüksek katma değerli ürünlerin üretimine yönelmesi ve bu sırada tişört vb. düşük maliyetli ürünlere yönelik talebi Bangladeş başta olmak üzere maliyet avantajı daha yüksek ülkelere ithal etmeye başlamıştır ve bu nedenle son yıllarda Türkiye'nin Bangladeş'ten yaptığı ithalat artış göstermiştir. Tekstil alımlarından kaynaklanan artışla birlikte ticaret hacminin önümüzdeki senelerde de yükselme eğilimini devam ettireceği düşünülmektedir. Aynı zamanda 2011 yılsonu itibariyle İstanbul-Dakka arasında başlayan THY seferlerinin iki ülke arasındaki ticari ilişkilere belli ölçüde ivme kazandıracığı düşünülmektedir.

Tablo 16: Türkiye'nin Bangladeş'ten İthal Ettiği Başlıca Ürün Grupları (Dolar) 2010-2012

NO	FASIL	2010	2011	2012
61	Örme giyim eşyası ve aksesuarı	342.726.400	313.880.058	186.107.584
62	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı	305.103.382	370.183.270	350.427.722
53	Dokumaya elverişli diğer bitkisel lifler; kağıt ipliği ve kağıt ipliğinden	176.156.150	179.507.700	179.507.700
63	Dokunabilir maddelerden hazır eşya; takımlar; kullanılmış giyim ve dokunmuş diğer eşya; paçavralar	4.926.515	7.854.632	4.566.414
24	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	4.021.591	3.615.707	3.539.578
69	Seramik mamulleri	3.202.351	4.505.986	7.476.354
41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	2.943.273	1.690.353	2.606.460
54	Sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri sentetik ve suni dokumaya elverişli maddeler	1.295.683	300.906	1.235.508
40	Kauçuk ve kauçuktan eşya	1.248.521	1.180.032	1.562.834
64	Ayakkabılar, getrler, tozluklar ve benzeri eşya; bunların aksamı	872.721	1.532.133	1.817.770

Kaynak: <http://tuikapp.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> (31.03.2013).

2. Havayolu İle İthalat

Aşağıdaki tabloda Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı'ndan elde edilen EK-1 ve EK-2'de yer alan Türkiye'nin Bangladeş'e havayoluyla gerçekleşmiş olan Türk ve yabancı bayrak ayrıntısında mevcut olan 2002-2012 yılları fasıl, miktar ve dolar bazında ithalat bilgileri verilmektedir

Tablo 17: Türkiye'nin Bangladeş'ten Havayolu İle İthalatı 2002-2012

	İTHALAT DEĞER (DOLAR)			İTHALAT MİKTAR (KG)		
	TÜRK	YABANCI	TOPLAM	TÜRK	YABANCI	TOPLAM
2002	378.825	67.334	446.159	31.304	2.786	34.090
2003	551.137	250.356	801.493	16.941	13.225	30.166
2004	2.128.903	534.673	2.663.576	68.877	27.315	96.192
2005	2.691.862	2.342.876	5.034.738	124.264	136.719	260.983
2006	8.792.659	8.054.864	16.847.523	437.198	390.121	827.319
2007	9.588.525	8.239.155	17.827.680	426.421	308.588	735.009
2008	38.621.146	12.807.389	51.428.535	1.612.308	447.188	2.059.496
2009	45.567.231	14.019.527	59.586.758	1.811.297	525.438	2.336.735
2010	56.134.881	18.896.718	75.031.599	2.231.172	807.096	3.038.268
2011	66.487.293	18.321.832	84.809.125	2.492.280	673.742	3.166.022
2012	51.451.883	10.206.019	61.657.902	1.864.825	399.287	2.264.112

Kaynak: T.C. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı verileri esas alınarak hazırlanmıştır. (Bkz.: EK-1,EK-2).

T.C. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığından elde edilen verilere göre: Türkiye'nin Bangladeş'ten 2002 yılı ithalat değeri 31.966.524 dolar olarak gerçekleşirken bu ithalatın sadece 446.334 doları havayolu ile yapılmıştır. Havayolu ile 208.424 dolar değerinde örme giyim eşyası ve aksesuarı, 149.029 dolar değerinde elektrikli makine ve cihazlar ve 66.276 dolar değerinde Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler başlıca taşınan ürün grupları olmuştur. (Bkz.: EK-1, EK-2).

2003 yılı havayolu ile ithalat 801.493 dolara yükselmiştir ve bu yıl itibariyle 381.428 dolar değerinde örme giyim eşyası ve aksesuarı, 238.095 dolar değerinde elektrikli makine ve cihazlar ve 128.653 dolar değerinde ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler sırası ile havayolu ithal edilmiştir. (Bkz.: EK-1, EK-2).

Havayolu ile ithalat 2004 yılında bir önceki yıla göre 1.862.083 dolar artış göstermiştir. 2004 yılında havayolu ile ithali yapılan en önemli ürün grubu 1.124.966 dolar ile örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı ve 1.002.226 dolar değerinde örme giyim eşyası ve aksesuarıdır. (Bkz.: EK-1, EK-2).

Türkiye ile Bangladeş arasındaki ticaret hacminin artması ile birlikte havayolu ile ithalat değerinde de artış kaydedilmiştir. Zira 2005 yılı havayolu ile ithalat değeri 5.034.738 dolar seviyesine yükselmiş olup, 2.483.582 dolar değerinde örme giyim eşyası ve aksesuarı ve 2.245.432 dolar değerinde örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı başlıca ürün grupları olarak yer almıştır. (Bkz.: EK-1,EK-2).

Türkiye'nin 2006 yılı ithalatı 168.426.575 dolar olarak gerçekleşirken aynı yıl içerisinde toplam ithalatın %10'una karşılık gelen 16.847.523 dolarlık bölümü havayolu ile yapılmıştır. Havayolu ile ithalatın %71'ine karşılık gelen bölümü 11.964.892 dolar değerinde örme giyim eşyası ve aksesuarı ve %25'ine karşılık gelen 4.279.337 dolarlık kısmı örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarından meydana gelmiştir. (Bkz.:EK-1, EK-2).

2008 yılı havayolu ile ithalat değeri bir önceki yıla göre yaklaşık %290 artış göstermek suretiyle 51.428.535 dolar seviyesine yükselmiştir. Aynı yıl içerisinde Türkiye'nin ithalatı 447.708.674 dolar olarak gerçekleşmiştir. 2008 yılı ithalatında 2.8777.063 dolar değerinde 'örme giyim eşyası ve aksesuarı' ve 22.300.487 dolar değerinde 'örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı' havayolu ile ithal edilmiştir. (Bkz.:EK-1, EK-2).

2010 yılına gelindiğinde ise havayolu ile ithalat değeri 14.444.841 dolar artış kaydetmiştir. 42.579.678 dolar değerinde örme giyim eşyası ve aksesuarı ve 31.708.237 dolar değerinde örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı aynı yıl içerisinde havayolu ile ithal edilen ürün grubudur. 2010 yılı itibariyle Türkiye'nin örme giyim eşyası ve aksesuarı ithalatı 342.726.400 dolar, örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı ithalatı da 305.103.382 dolar olarak gerçekleşmiştir. (Bkz.:EK-1, EK-2).

Aşağıda son iki yıl içerisinde havayolu ile ithal edilen başlıca ürün grupları karşılaştırmalı olarak verilmektedir.

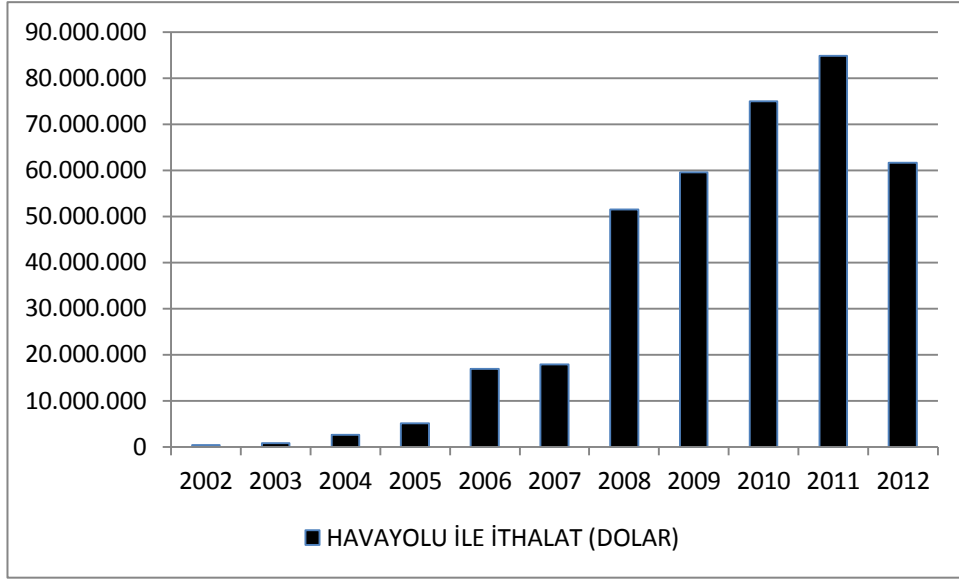
Tablo 18: Bangladeş'ten Havayolu ile İthal Edilen Başlıca Ürün Grupları**2011-2012**

NO	FASIL ADI	2011		2012	
		DEĞER (DOLAR)	MİKTAR (KG)	DEĞER (DOLAR)	MİKTAR (KG)
62	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı	50.281.585	1.853.355	44.943.990	1.646.917
61	Örme giyim eşyası ve aksesuarı	33.430.679	1.276.394	15.510.262	573.445
41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	703.330	25.067	715.760	28.445
30	Eczacılık ürünleri	75.952	1.080	3.094	71
90	Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar; bunların aksam, parça ve aksesuarı	85.785	298	107.197	367
64	Ayakkabılar, getrler, tozluklar ve benzeri eşya; bunların aksamı	68.743	2.453	3.122	106
39	Plastikler ve mamulleri	40.960	2.505	177.442	8.022
71	İnciler, kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller; taklit mücevherci eşyası; metal paralar	39.437	955		
48	Kağıt ve karton; kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan eşya	31.021	1.832	24.359	1.894

Kaynak: T.C. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı verileri esas alınarak hazırlanmıştır. (Bkz.:EK-1, EK-2).

Aşağıdaki grafikte de görüldüğü üzere 2011 yılında Türkiye'nin Bangladeş'ten yaptığı ithalat 895.967.134 dolar ile en yüksek seviyede gerçekleşirken 84.809.125 dolar değerinde ithalat havayolu ile gerçekleşmiştir. 2012 yılında ise genel ithalat değerinde meydana gelen azalmaya bağlı olarak havayolu ile ithalat değeri de 61.657.902 dolar seviyesine gerilemiştir.

Şekil 5: Türkiye'nin Bangladeş'e Havayolu İle İthalatı 2002-2012

Kaynak: T.C. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı verileri esas alınarak hazırlanmıştır. (Bkz.:EK-1, EK-2).

D. Turizm ve Havayolu Ulaştırması

Aşağıdaki tabloda 2000-2011 yılları arası Türkiye'ye seyahat eden Bangladeş vatandaşlarının sayısı ve ulaşım vasıtaları verilmektedir. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, sınır giriş-çıkış istatistiklerine göre Türkiye'ye gelen ziyaretçi sayısı devamlı olarak artış göstermiştir. Buna göre 2000 yılında toplam ziyaretçi sayısı sadece 209 iken 2011 yılı itibariyle 6168 kişiye yükselmiştir. Havayolu taşımacılığına olan talep yıllar itibariyle düzenli olarak artmıştır¹⁷³.

¹⁷³ <http://www.ktbayirimisletmeler.gov.tr/TR,9854/sinir-giris-cikis-istatistikleri.html> (31 Mart 2013).

**Tablo 19: Bangladeş'ten Türkiye'ye Gelen Ziyaretçi Sayısı ve Ulaşım Şekli
2000-2011**

YIL	TAŞIT ARACI				TOPLAM
	HAVAYOLU	KARAYOLU	TRENYOLU	DENİZYOLU	
2000	209	59	1	23	292
2001	680	27	2	72	781
2002	781	37	4	44	866
2003	1.979	31	4	41	2.055
2004	2.650	41	1	43	2.735
2005	2.774	33	2	130	2.939
2006	2.985	41	7	95	3.128
2007	2.223	45	1	82	2.351
2008	2.878	26	1	45	2.950
2009	3.475	35	16	73	3.599
2010	2.074	47	-	69	2.190
2011	4.640	45	-	1.483	6.168

Kaynak: <http://www.ktbayatirimisletmeler.gov.tr/TR,9854/sinir-giris-cikis-istatistikleri.html> (31.03.2013). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Sınır Giriş-Çıkış İstatistikleri esas alınarak hazırlanmıştır.

Türk Hava Yolları, 26 Aralık 2010 tarihi itibarıyla Karaçi aktarmalı İstanbul–Dakka İstanbul seferleri haftada 4 frekans olarak uygulamaya başlamıştır¹⁷⁴. Türkiye ve Bangladeş arasındaki bağlantılar bakımında bu uçuşlar büyük önem arz etmektedir. THY'nin seferleri sadece ekonomik açıdan değil sosyal, turizm ve kültürel açıdan da iki toplumun birbirini tanması ve ilişkilerin geliştirilmesi için büyük katkı sağlayacaktır.

Tablodan da görüleceği üzere 2011 yılında Türkiye'ye gelen ziyaretçi sayısı bir önceki yıla göre %181,6 artış göstermek suretiyle 6168 kişiye ulaşmıştır. 2011 yılı itibarıyla havayolu ise seyahat edenlerin sayısı ise bir önceki yıla göre 2566 kişi artış göstererek 4640 kişiye ulaşmıştır. Turizm Bakanlığı 2012 yılı geçici verilerine göre Türkiye'ye gelen Bangladeş vatandaşı ise 6.652 kişi olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye ile Bangladeş arasında 12 Nisan 2012 tarihinde Ankara'da imzalanan anlaşma gereği, geçerli diplomatik, hizmet/resmi ve hususi pasaport hamili her iki ülke vatandaşları, birbirlerinin ülkesine yapacakları son 180 gün içerisinde 90 günü aşmayan

¹⁷⁴Buna göre Türk Hava Yolları; Haftada 4 frekans olarak icra edilen İstanbul–Dakka seferlerini 31 Mart 2013 tarihi itibarıyla 5 frekans, 2 Haziran 2013 tarihi itibarıyla 7 frekans olarak uygulayacaktır.

seyahatleri vizeden muaf tutulmuştur¹⁷⁵. Ekonominin küresel bir boyut kazandığı ve ekonomik ve ticari sınırların kalktığı günümüzde, vize uygulamasının kaldırılması her iki ülke arasında iş hacminin artmasına, ticaretin canlanmasına ve turizm amaçlı ilişkilerin karşılıklı olarak gelişmesine katkıda bulunacaktır.

II. TÜRKİYE-ENDONEZYA TİCARİ İLİŞKİLERİNDE HAVAYOLU TAŞIMACILIĞI

A. Ticari İlişkiler

Endonezya stratejik konumu, tabii ve beşerî potansiyeli gibi özellikleri dolayısıyla Uzakdoğu'nun en büyük ve önemli ülkelerinden biridir. Endonezya, Türkiye'nin de üyesi olduğu D-8 ülkeleri içindedir. Endonezya ile 16.yy da Osmanlı İmparatorluğu'nun Aceh Sultanlığına yardımı ile başlayan ikili ilişkiler 1990'lara kadar belirgin bir varlık gösterememiştir. 1990'lı yıllarda ikili ilişkilerin arttırılmasına yönelik olarak karşılıklı ziyaretler ve paylaşılan ortak değerlere karşın ikili ticari ve ekonomik ilişkiler uzun yıllar var olan potansiyelin çok altında kalmıştır.

Türkiye ile Endonezya arasında 1982 yılında imzalanan Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması ile ekonomik ilişkilerimizdeki yasal temel oluşturulmuştur. Ayrıca, 1997 yılında imzalanan Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşmaları iki ülke arasında ekonomik-ticari ilişkileri kolaylaştırmıştır. İki ülke arasında 1982 yılında Karma Ekonomik Komisyon (KEK) kurulmuş ve ilk toplantısını aynı yıl gerçekleştirmiştir. KEK Toplantılarının sonuncusu olan 6. Toplantı 17-18 Eylül 2008 tarihinde Ankara'da yapılmış ve toplantıların bu yıldan itibaren iki yılda bir düzenli olarak yapılmaya başlanmasına karar verilmiştir.

1995 yılında iki ülke özel sektörleri arasında Türkiye Endonezya İş Konseyi kurulmuştur. Aynı yıl yapılan ilk toplantıdan sonra uzun süre işlevsiz kalan İş Konseyi

¹⁷⁵Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Bangladeş Halk Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Diplomatik, Hizmet/Resmi Ve Hususi Pasaport Hamilleri İçin Vizelerin Karşılıklı Olarak Kaldırılmasına Dair Anlaşma, T.C. **Resmî Gazete**, **Karar Sayısı: 2012/3276**, 28 Haziran 2012 Perşembe.

2006 yılında yeniden canlandırılmış ve 2. toplantı 2006 yılının Ekim ayında Cakarta'da, 3. toplantı ise 17 Eylül 2008 tarihinde İstanbul'da yapılmıştır. İş Konseyi Toplantılarının her yıl düzenli olarak yapılması konusunda mutabakata varılmıştır.

Endonezya'daki Türk yatırımları daha ziyade tekstil ve madencilik alanlarında yoğunlaşmıştır. Buradaki yatırımların toplamı yaklaşık 50 milyon dolardır. Endonezya'nın Türkiye'deki yatırımları ise 150 bin dolar civarında olup, faaliyet gösteren firma sayısı 2'dir. Üst düzeyli devlet yetkilileri ve yatırım uzmanlarından oluşan bir heyet, karşılıklı yatırımların teşvik edilmesi ve Türkiye'deki yatırım olanakları konusunda Endonezya iş çevrelerini bilgilendirmek maksadıyla 2007 Mayıs ayında Endonezya'yı ziyaret etmiştir¹⁷⁶.

İki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin yasal zemini Ticaret Anlaşması (1959), Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması (1982), Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması (1997), Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması (1997) dâhil büyük oranda tamamlanmıştır.

Endonezya'nın da içinde bulunduğu Uzakdoğu ülkeleriyle ikili ticaretin geliştirilmesi, ticarete konu olan ürün çeşitliliğinin genişletilmesi ve Türkiye aleyhine seyreden ticaret açığının kapatılmasını sağlamak üzere 2006 yılında Asya Pasifik Ülkeleriyle Ticari ve Ekonomik İlişkilerin Geliştirilmesi Stratejisi benimsenmiştir¹⁷⁷. Söz konusu strateji Dış Ticaret Müsteşarlığı ile ortaklaşa uygulanmaktadır.

Ayrıca Cumhurbaşkanı Sayın Abdullah Gül'ün davetlisi olarak 29 Haziran 2010 tarihinde Endonezya'dan Devlet Başkanı, 10 Bakan ve çok sayıda Endonezyalı yetkilinin ülkemize yaptıkları ziyaret sırasında sekiz önemli anlaşma imzalanmıştır. Endonezya ile imzalanan anlaşmalar şu şekildedir: Teknik İşbirliği Alanında Mutabakat Muhtırası, Savunma Sanayi İşbirliği Anlaşması, Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler Arasında İşbirliğine Dair Mutabakat Muhtırası, Kültür Değişim Programı, Deniz Taşımacılığı Anlaşması, İşgücünün Geliştirilmesine Dair Mutabakat Muhtırası, Yatırım Destek Mutabakat Muhtırası, TRT ile Endonezya Cumhuriyeti Televizyonu arasında

¹⁷⁶ D-8 Bülten, Yeni Bir Dünya, Endonezya, 20 Eylül 2008, <http://www.d8bulten.com> (15 Mart 2013).

¹⁷⁷ Dünya ekonomisinin en önemli ağırlık merkezlerinden biri olan ve uluslararası alanda siyasi etkinliği hızla artan Doğu Asya ve Pasifik bölgesiyle ilişkilerin geliştirilmesi, Türk dış politikasının öncelikli hedefleri arasında yer almaktadır. Türkiye'nin geçtiğimiz yıllarda "Asya-Pasifik bölgesine açılım" adı altında uygulamaya koyduğu politika, son dönemde hız ve derinlik kazanmıştır.

Haber ve Program Değişiminde İşbirliğine Dair Mutabakat Muhtırası. Ayrıca iki ülke arasında vizelerin tamamen kaldırılması yönünde çalışma başlatılması kararı alınmıştır.

B. Hava Ulaştırma Faaliyetleri

Türkiye ve Endonezya Sivil Havacılık Otoriteleri, 18 Haziran 2010 tarihinde Ankara'da bir araya gelerek Havacılık Anlaşması imzalamışlardır. Sivil Havacılık Genel Müdürü Dr. Ali ARIDURU ve Endonezya Sivil Havacılık Otoritesi Hava Ulaştırma Genel Müdürü Tri S. SUNOKO başkanlığında gerçekleştirilen ikili havacılık müzakerelerinde mevcut anlaşma günün koşullarına göre revize edilmiştir. Müzakereler sonunda imzalanan Mutabakat Zaptı ile her iki ülkeden bir havayolunun uçmasına imkân veren eski anlaşma, birden fazla havayolunun uçuşuna olanak verecek şekilde çoklu tayine dönüştürülmüştür.

Anlaşmaya göre¹⁷⁸ Türk havayolu işletmelerine Endonezya'daki mevcut uçuş noktası Jakarta'ya ilave olarak Denpasar (Bali) ile sonradan belirlenecek bir noktaya sefer gerçekleştirme hakkı verilirken, Endonezyalı havayolu işletmelerine de İstanbul'un yanı sıra Ankara ve Antalya'ya tarifeli sefer yapma hakkı tanınmıştır.

Türkiye için Singapur, Bangkok ve sonradan belirlenecek bir nokta ara noktalar olarak belirlenirken, üç öte noktanın daha sonra belirlenmesine karar verilmiştir. Endonezya tarafı için de 3'er ara ve öte noktaların daha sonra belirlenmesi konusunda anlaşma sağlanmıştır.

Türkiye ile Endonezya arasında toplamda haftalık 4 frekans olan tarifeli yolcu seferleri sayısı, her iki ülke tarafından tayin edilen havayolu işletmelerince kullanılmak üzere haftada 14 frekansa yükseltilmiştir. Ayrıca tayin edilen havayollarına belirlenen hatlarda 14 frekans kargo seferi yapma hakkı tanınmıştır.

Taraflar ayrıca, Türk ve Endonezyalı taşıyıcıların ortak uçuşlar yapmasına imkân tanıyan bir metin üzerinde de mutabakata varmışlardır.

Türk Hava Yolları, 20 Temmuz 2009 tarihinden itibaren Endonezya'nın başkenti Cakarta'ya haftanın beş günü sefer düzenlemektedir. Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü

¹⁷⁸ Endonezya ile Türkiye Arasında İkili Havacılık Anlaşması, 2010, http://web.shgm.gov.tr/kurumsal.php?page=haberler&id=1&haber_id=1264 (31 Mart 2013).

tarafından onaylanan uçuş programına göre; daha önce İstanbul-Singapur arasında karşılıklı gerçekleştirilen seferler, 20 Temmuz'dan itibaren İstanbul-Singapur-Cakarta şeklinde düzenlenecek.

Cakarta'ya düzenlenecek seferlerin, Endonezya'nın da içinde bulunduğu D-8 Ülkeleri ile olan ekonomik ve ticari ilişkilere önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Zira yeni uçuş noktalarının belirlenmesi, sefer artışı ve çoklu tayinin yanı sıra kargo taşımacılığı, kod paylaşımı, bakım ve eğitim alanında işbirliği yapılmasına dair maddeler de içeren ikili havacılık anlaşmaları, Türkiye'nin bu ülkelerle ekonomik ve ticari ilişkilerinin gelişmesi açısından önem arz etmektedir.

C. Dış Ticaret

Diğer birçok Uzakdoğu ülkesiyle olduğu gibi Endonezya ile olan ticaretinde de ticaret dengesi Türkiye'nin aleyhinde seyretmektedir. Dış Ticaret Müsteşarlığı verilerine göre:¹⁷⁹ iki ülke arasındaki ticaret hacmi istikrarlı bir şekilde artmaktadır. İki ülke arasındaki ticaret hacmi 2002 yılında 355,5 milyon dolar iken Türkiye'nin ticaret dengesi 298,4 milyon dolar seviyesindedir. 2008 yılında ihracatımızdaki yüksek orandaki artış nedeniyle dış ticaret açığımız 2007 yılına göre bir miktar azalarak 1,1 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. 2009 yılında ise küresel kriz nedeniyle hem ihracatımızda hem de ithalatımızda azalma meydana gelmiştir. İthalatımızda daha büyük oranda bir gerileme meydana geldiği için Endonezya ile olan ticaret açığımız 766 milyon dolar seviyesine gerilerken toplam ticaret hacmimiz yaklaşık 1,3 milyar dolara gerilemiştir.

2007 yılında ihracatımız bir önceki yıla göre %104 oranında artarak 173,7 milyon dolara yükselmiştir. Aynı dönemde, ithalatımız ise % 32 oranında artarak 1,3 milyar dolara ulaşmıştır. Söz konusu artış 2008 yılında da devam etmiş, ihracatımız 2007 yılına göre %63,7 oranında artarak 284,4 milyon dolara, ithalat ise %3,5 oranında artarak 1,4 milyar dolara yükselmiştir.

Dünyadaki küresel kriz nedeniyle 2008'in son çeyreğinde karşılıklı ticaretimizdeki artış sınırlı olmuştur. 2009 yılında ise ihracatımız 250,6 milyon dolar seviyesindedir. Geçen yıla göre %11 oranında düşüş göstermiştir. 2009 yılı ithalatımız

¹⁷⁹ <http://tuikapp.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> (02 Nisan 2013).

ise 1,016 milyon dolar olup, geçen senenin aynı dönemine göre % 28 oranında azalmıştır.

2010 yılında ise ihracatımız bir önceki yıla göre aynı kalarak 250,7 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2010 yılı ithalatımız ise 1,4 milyar dolar olup, geçen senenin aynı dönemine göre % 45,3 oranında artmıştır.

Son olarak 2012 yılı verilerine göre ihracatımız 243,6 milyon dolar olarak gerçekleşmiş bir önceki yıla göre % 28 artmıştır. İthalatımız ise 1,795 milyon dolar olarak gerçekleşmiş ve bir önceki yıla göre %32 oranında artış göstermiştir.

Tablo 20: Türkiye ile Endonezya Arasındaki Dış Ticaret (Dolar) 2002-2012

YIL	İHRACAT	İTHALAT	DIŞ TİCARET
2002	28.543.237	327.021.231	355.564.468
2003	46.970.919	450.353.860	497.324.779
2004	54.118.661	623.420.300	677.538.961
2005	80.796.815	750.237.615	831.034.430
2006	84.948.899	1.031.302.884	1.116.251.783
2007	173.735.534	1.359.927.601	1.533.663.135
2008	284.426.332	1.408.894.820	1.693.321.152
2009	248.791.221	1.017.887.914	1.266.679.135
2010	250.772.195	1.476.658.613	1.727.430.808
2011	307.971.265	1.931.716.806	2.239.688.071
2012	243.617.888	1.795.778.178	2.039.396.066

Kaynak: <http://tuikapp.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> (02.04.2013).

Endonezya, Türkiye'nin Uzakdoğu'da en çok ticaret yaptığı 6. ülke konumundadır. İkili ticaret hacmi 2002 yılından itibaren 5,75 kat artarak 2012 yılında 2,039 milyar dolara yükselmiştir.

Endonezya, Güneydoğu Asya'ya açılmak isteyen firmalar için önemli bir potansiyel oluşturmaktadır. Aynı zamanda Türkiye'de Endonezya için Avrupa ile irtibat için bir köprü oluşmaktadır. Endonezya'da faaliyet gösteren Türk yatırımcı sayısı 14, yapılan yatırımların toplam tutarı ise 70 milyon dolar seviyesindedir. Endonezya'daki Türk yatırımları tekstil ve madencilik alanlarında yoğunlaşmış durumdadır. Bir diğer önemli yatırım alanı ise madenciliktir. Beş Türk firmasınca kömür çıkarılması konusunda yatırım yapılmış bulunmaktadır. Bu firmalar dışında ülkede imalat sanayinde küçük

ölçekli Türk yatırımcılar bulunmaktadır. Yatırımcıların işlenmiş, teknik bilgi gerektiren tarım ve sanayi ürünlerine yönelmesi daha faydalı değerlendirilmektedir. Öte yandan, 2010 yılı itibariyle Türkiye'deki Endonezya menşeli firma sayısı yalnızca 5'tir.

Tablo 21: Türkiye'nin Endonezya'ya İhraç Ettiği Başlıca Ürün Grupları (Dolar)
2010-2012

NO	FASIL	2010	2011	2011
11	Değirmencilik ürünleri; malt; nişasta; inülin; buğday gluteni	131.270.145	137.586.278	73.563.752
24	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	32.581.675	41.858.216	42.452.168
84	Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler; bunların aksam ve parçaları	10.815.785	16.879.976	21.575.652
28	Anorganik kimyasallar; kıymetli metal, radyoaktif element, metal ve izotopların organik-anorganik bileşikleri	9.668.062	15.567.709	12.403.248
52	Pamuk	4.493.055	7.520.335	10.158.866
25	Tuz; kükürt; topraklar ve taşlar; alçılar, kireçler ve çimento	6.175.628	8.861.883	10.057.136
85	Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları; aksam-parça-aksesuarı	3.686.567	7.153.540	9.309.212
68	Taş, alçı, çimento, amyant, mika veya benzeri maddelerden eşya	4.142.084	5.260.108	7.876.809
87	Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları; bunların aksam, parça, aksesuarı	3.927.731	5.502.957	7.193.783
59	Emdirilmiş, sıvanmış, kaplanmış veya lamine edilmiş dokunabilir mensucat; dokunabilir maddelerden teknik eşya	1.569.558	4.205.752	6.904.312
57	Hahılar ve diğer dokumaya elverişli maddelerden yer kaplamaları	3.614.095	5.330.032	6.040.485
73	Demir veya çelikten eşya	1.142.989	2.100.800	4.040.703

Kaynak: <http://tuikapp.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> (02.04.2013).

Endonezya'ya ihraç edilen ürünlerin başında, tütün, buğday unu, polyester lifler, pamuk, naylon esaslı mensucat, disodyumtetrobat, alüminyum hidroksit, pamuklu mensucat ürünleri, mermer traverten, demir ve çelikten eşya, feldspat, karayolu dışında kullanılan damperler, halı ve yer kaplamaları yer almaktadır.

Endonezya'ya ihracatta ilk sırada olan buğday unu/mahlût unu son beş yılda hızla ihracat artışı göstererek 116,7 milyon dolara kadar yükselmiştir. Tütün grubunun ihracatı ise 32,5 milyon dolar olmuştur.

Türkiye'nin Endonezya'ya ihracatında buğday unu ve tütün gibi tarım ve gıda ürünlerinin yanı sıra, boratlar, demir çelik ürünleri ve tekstil hammaddeleri olan suni ve sentetik lifler ile kimyasallar ön plana çıkmaktadır.

2010 yılında ihraç edilen ürünlere bakıldığında, buğday ununun 131,2 milyon doları ile ihracat içerisinde %52 oranında pay aldığı görülmektedir. Diğer önemli kalemlere ait ihracat rakamları ve ihracat içerisinde aldıkları paylar ise şöyle sıralanmaktadır. Yaprak ve tütün döküntüleri 32,5 milyon dolar ve %12,9, boratlar 7,3 milyon dolar ve % 3, diğer devamsız sentetik liflerden dokumalar 5,7 milyon dolar ve %2, kâğıt ve karton döküntü ve kırıntıları 4,6 milyon dolar ve % 1,8'dir.

1. Havayolu İle İhracat

Aşağıdaki tabloda Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı'ndan elde edilen EK-1 ve EK-3'de yer alan Türkiye'nin Endonezya'ya havayoluyla gerçekleşmiş olan Türk ve yabancı bayrak ayrımında mevcut olan 2002-2012 yılları fasıl, miktar ve dolar bazında ihracat bilgileri verilmektedir.

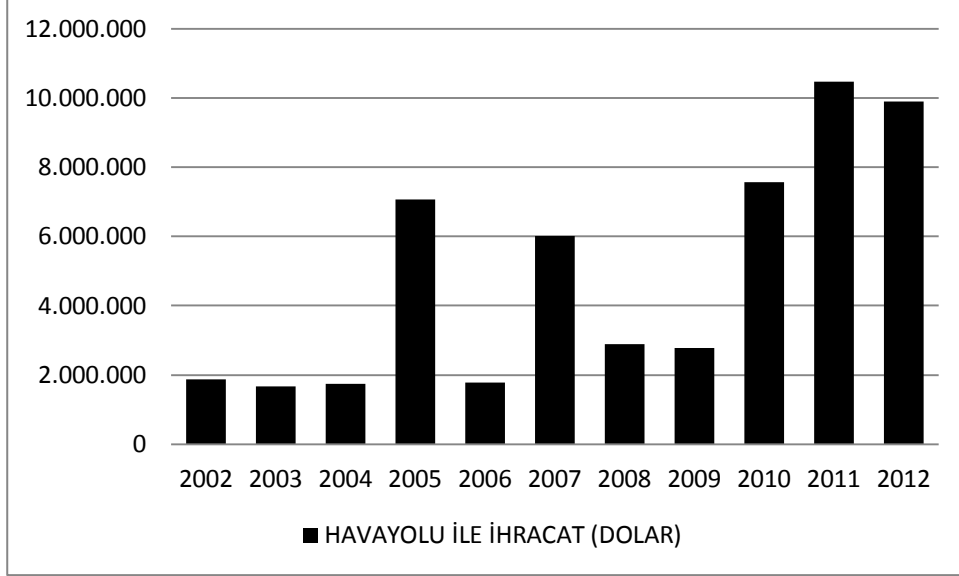
Tablo 22:Türkiye'nin Endonezya'ya Havayolu İle İhracatı 2002-2012

	İHRACAT DEĞERİ (DOLAR)			İHRACAT MİKTARI (KG)		
	TÜRK	YABANCI	TOPLAM	TÜRK	YABANCI	TOPLAM
2002	387.309	1.476.585	1.863.894	23.911	114.164	138.075
2003	365.900	1.300.484	1.666.384	23.151	117.229	140.380
2004	598.853	1.146.383	1.745.236	5.177	87.440	92.617
2005	1.050.351	6.013.194	7.063.545	46.590	522.120	568.710
2006	624.719	1.159.368	1.784.087	27.100	152.889	179.989
2007	1.381.038	4.641.873	6.022.911	16.085	461.620	477.705
2008	1.010.388	1.887.545	2.897.933	22.503	115.166	137.669
2009	879.175	1.905.968	2.785.143	37.935	133.415	171.350
2010	3.618.602	3.953.441	7.572.043	231.119	356.262	587.381
2011	5.413.509	5.055.673	10.469.182	304.973	373.148	678.121
2012	6.759.015	3.136.350	9.895.365	339.169	264.378	603.547

Kaynak: T.C. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı verileri esas alınarak hazırlanmıştır. (Bkz.: EK-1, EK-3).

Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı'ndan elde edilen verilere göre 2002 yılı Türk ve yabancı bayrak taşıyıcılar toplamda 1.863.894 dolar değerinde 138 ton 75 kg ağırlığında ticari yük havayolu ile taşınmıştır. 2002 yılı Türkiye'nin toplam ihracat değerinin 28.543.237 dolar olduğu göz önünde bulundurulduğunda havayolu ile ihracat değeri % 6,5'e tekabül etmektedir. (Bkz.: EK-1, EK-3).

Şekil 6: Türkiye'nin Endonezya'ya Havayolu ile İhracatı 2002-2012

Kaynak: T.C. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı verileri esas alınarak hazırlanmıştır. (Bkz.: EK-1, EK-3).

Aşağıdaki tabloda Türkiye'nin Endonezya'dan son üç yıl içerisinde gerçekleştirdiği başlıca ithal ürün grupları karşılaştırmalı olarak verilmiştir

Tablo 23: Türkiye'nin Endonezya'ya İhraç Ettiği Başlıca Ürün Grupları (Dolar)**2010-2012**

NO	FASIL	2010	2011	2012
54	Sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri sentetik ve suni dokumaya elverişli maddeler	212.696.429	288.945.050	346.843.110
15	Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar; yemeklik katı yağlar; hayvansal ve bitkisel mumlar	185.366.772	228.069.770	325.782.853
55	Sentetik ve suni devamsız lifler	298.508.052	333.562.117	268.389.184
40	Kauçuk ve kauçuktan eşya	202.689.564	367.081.902	229.080.927
64	Ayakkabılar, getrler, tozluklar ve benzeri eşya; bunların aksamı	62.384.849	86.107.074	77.944.942
85	Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları; aksam-parça-aksesuarı	65.061.093	69.025.142	70.018.229
38	Muhtelif kimyasal maddeler (biodizel, yangın söndürme maddeleri, dezenfektanlar, haşarat öldürücüler, vb.)	33.603.959	49.613.241	56.603.214
48	Kağıt ve karton; kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan eşya	55.528.959	45.247.762	47.981.172
39	Plastikler ve mamulleri	27.510.140	33.858.187	43.620.405
84	Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler; bunların aksam ve parçaları	29.669.835	35.095.953	39.485.531
80	Kalay ve kalaydan eşya	21.465.588	27.076.684	25.773.318
29	Organik kimyasal ürünler	18.288.036	26.698.306	23.614.760
47	Odun veya diğer lifli selülozik maddelerin hamurları; geri kazanılmış kağıt veya karton (döküntü, kırıntı ve hurdalar)	12.730.065	19.214.615	21.247.039
62	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı	25.232.098	31.853.726	20.904.251
52	Pamuk	32.291.676	24.500.025	17.235.665
94	Mobilyalar, yatak takımları; aydınlatma cihazları; reklam lambaları, ışıklı tabelalar vb; prefabrik yapılar	19.027.357	21.681.648	16.487.149

Kaynak: <http://tuikapp.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> (02.04.2013).

Türkiye Endonezya'dan hammadde ve ara malı ithalatı gerçekleştirmektedir. Dış Ticaret Müsteşarlığı istatistiklerine göre Endonezya'dan ithal edilen ürünlerin başında palmiye yağı, kauçuk, TV alıcısının katod ışınli renkli resim tüpleri, polivinil klorür, sentetik ve suni devamsız lifler, pamuk, giriş/çıkış birimleri, hava taşıtları, radar, telsiz-uzaktan kumanda cihazı aksam ve parçaları yer almaktadır.

2010 yılı ithal değerleri esas alındığında, belli başlı ithal kalemlerini tabi kauçuk, sentetik iplik, palm yağı ve fraksiyonları, suni devamsız lifler, sentetik lif ipliği, hindistan cevizi, devamsız suni liflerden dokumalar, suni devamsız liften iplikler, ayakkabı, pamuklu dokuma, sıvanmamış kâğıt ve karton, diğer devamsız sentetik liflerden dokumalar ve sentetik devamsız liften iplikler oluşturmaktadır. 2010 yılında ithal edilen ürünlere bakıldığında, ithal kalemlerini tabi kauçuk 179,5 milyon dolar ile ithalat içerisinde %12,1 oranında pay aldığı görülmektedir. Diğer önemli kalemlere ait ithalat rakamları ve ithalat içerisinde aldıkları paylar ise şöyle sıralanmaktadır. Sentetik iplik 127,9 milyon dolar ve %8, palm yağı ve fraksiyonları 115,2 milyon dolar ve %7, suni devamsız lifler 100,1 milyon dolar ve %6, sentetik lif ipliği 84,6 milyon dolar ve %5, hindistan cevizi 63 milyon dolar ve %4'tür¹⁸⁰.

2. Havayolu İle İthalat

Aşağıdaki tabloda Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı'ndan elde edilen EK-1 ve EK-3'de yer alan Türkiye'nin Endonezya'dan havayoluyla gerçekleşmiş olan Türk ve yabancı bayrak ayrıntısında mevcut olan 2002-2012 yılları fasıl, miktar ve dolar bazında ithalat bilgileri verilmektedir.

¹⁸⁰ Sevilay Bayar, T.C. İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, **Endonezya Ülke Raporu**, Nisan 2011, s.22

Tablo 24: Türkiye'nin Endonezya'dan Havayolu İle İthalatı 2002-2012

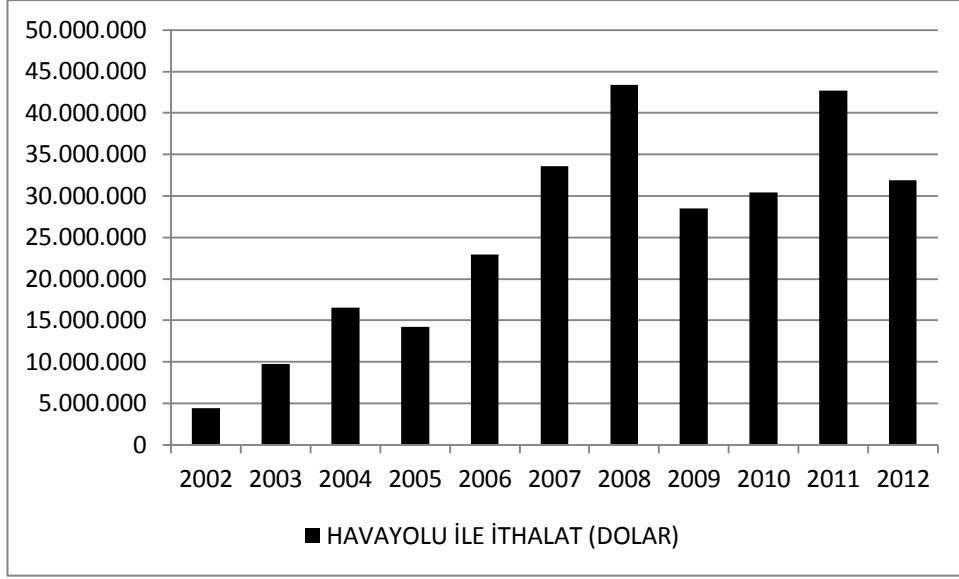
	İTHALAT DEĞERİ (DOLAR)			İTHALAT MİKTARI (KG)		
	TÜRK	YABANCI	TOPLAM	TÜRK	YABANCI	TOPLAM
2002	3.012.138	1.368.706	4.380.844	47.497	47.566	95.063
2003	7.065.943	2.640.430	9.706.373	179.112	98.579	277.691
2004	12.982.696	3.575.114	16.557.810	301.143	84.157	385.300
2005	9.140.348	5.047.022	14.187.370	191.919	119.038	310.957
2006	12.079.044	10.882.318	22.961.362	273.715	213.610	487.325
2007	17.927.385	15.681.257	33.608.642	397.247	401.990	799.237
2008	23.370.622	19.995.335	43.365.957	221.041	693.069	914.110
2009	11.094.128	17.377.534	28.471.662	195.200	131.824	327.024
2010	18.453.046	11.978.647	30.431.693	433.216	144.917	578.133
2011	23.266.115	19.396.255	42.662.370	384.334	412.601	796.935
2012	18.677.666	13.233.145	31.910.811	268.935	85.246	354.181

Kaynak: T.C. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı verileri esas alınarak hazırlanmıştır. (Bkz.: EK-1, EK-3).

2002 yılı Türkiye'nin havayolu ile ithalatı toplam 4 milyon 380 bin 844 dolar ve 95 ton 63 kg iken 2003 yılında 9 milyon 706 bin 373 dolara ve toplamda 277 ton 691 kg yükselmiştir.

2011 yılında ise havayolu ile ithalat en yüksek seviyeye 42 milyon 662 bin 370 dolara yükselmiştir. 2012 yılına gelindiğinde ise 31 milyon 910 bin 811 dolara gerilemiştir. 2002 yılı ile kıyaslandığında havayolu ile ithalatta toplam 10 katlık bir değer artışı meydana gelmiştir.

Şekil 7: Türkiye'nin Endonezya'dan Havayolu ile İthalat Değeri 2002-2012

Kaynak: T.C. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı verileri esas alınarak hazırlanmıştır. (Bkz.: EK-1, EK-3).

Yukarıdaki grafikte Türkiye'nin Endonezya'dan 2002-2012 yılları arası havayolu ile ithalatında Türk ve yabancı bayrak taşıyıcılarının değerleri sunulmuştur. 2002 yılında 4.380.844 dolar değerinde ithalat havayolu ile gerçekleştirilmiştir. İlerleyen yıllarda ise havayolu ile ithalatta sürekli bir artış meydana gelmiştir.

Tablo 25: Endonezya'ya Havayolu İle İthal Edilen Başlıca Ürün Grupları**2011-2012**

NO	FASIL	2011		2012	
		DEĞER (DOLAR)	MİKTAR (KG)	DEĞER (DOLAR)	MİKTAR (KG)
85	Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları; aksam-parça-aksesuarı	10.044.646	98.324	10.098.232	93.625
62	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı	7.785.081	178.175	2.036.302	40.416
71	İnciler, kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller; taklit mücevherci eşyası; metal paralar	15.132.213	4.448	10.167.387	1.848
90	Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar; bunların aksam, parça ve aksesuarı	2.499.137	9.553	2.407.035	12.455
54	Sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri sentetik ve suni dokumaya elverişli maddeler	2.058.852	110.624	666.602	37.540
84	Kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler; bunların aksam ve parçaları	1.291.602	14.832	1.432.639	16.029
61	Örme giyim eşyası ve aksesuarı	598.887	13.590	396.398	6.615
64	Ayakkabılar, getrler, tozluklar ve benzeri eşya; bunların aksamı	394.743	7.058	953.150	23.458
3	Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve suda yaşayan diğer omurgasız hayvanlar	494.467	48.886	293.343	27.959
67	Hazırlanmış ince ve kalın kuş tüyleri ve bunlardan eşya; yapma çiçekler; insan saçından eşya	204.655	3.337	477.654	7.485
41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	144.612	164	756.965	1.942

Kaynak: T.C. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı verileri esas alınarak hazırlanmıştır. (Bkz.: EK-1, EK-3).

Yukarıdaki tabloda Türkiye'nin Endonezya'dan ve 2011 ve 2012 yılı havayolu ile ithalatı fasıllar halinde sunulmuştur. Buna göre 2011 yılında 15.132.213 dolar değerinde “inciler, kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller; taklit mücevherci eşyası; metal paralar” ile 10.044.646 dolar değerinde elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları; aksam-parça-aksesuarı ticari mal havayolu ile taşınmıştır. 2012 yılında ise 10.167.387 dolar değerinde inciler, kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller; taklit mücevherci eşyası; metal paralar havayolu ile nakledilmiştir.

D. Turizm ve Havayolu Taşımacılığı

Türkiye ile Endonezya turizm bakanlıkları arasında 06.10.1993 tarihinde bir “turizm işbirliği mutabakat zaptı” imzalanmıştır. Söz konusu mutabakat zaptında, iki ülke arasında eğitim ve araştırma, tanıtım faaliyetleri, toplantı, kongre, sergi ve fuarlar konularında değişim programları yoluyla işbirliğine gidilmesi ve turizm özel sektör kuruluşları arasında işbirliğinin teşvik edilmesi hususları yer almıştır¹⁸¹.

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Endonezya Cumhuriyeti Hükümeti arasındaki Ekonomik Ve Teknik İşbirliği Karma Komisyonu Altıncı Dönem Toplantısı Mutabakat Zaptı’nda taraflar, turizm sektörünün her iki ülke ekonomisi için önemli olduğunu belirtmişlerdir. Taraflar, turizm sektöründeki işbirliğini geliştirmek amacıyla, aşağıda belirtilen alanlarda işbirliğine gidilmesi hususunda anlaşmışlardır:¹⁸²

- Turizm araştırmaları konusunda bilgi değişimi,
- Heyet değişimi,
- Turizm sektörünün geliştirilmesi amacıyla, her iki ülkenin burs programları arasında işbirliğinin teşvik edilmesi,
- Her iki ülkenin kamu ve özel sektörlerinin katılımını içeren turizm ürünlerinin araştırılması ve geliştirilmesi yer almaktadır.

Taraflar, turizm sektöründe karşılıklı yatırım yapılması konusunda her iki ülkenin yatırımcılarının teşvik edilmesi hususunda anlaşmışlardır.

240 milyon kişinin yaşadığı Endonezya’dan ülkemizi ziyaret eden kişi sayısı nüfusa oranlandığında çok düşük kalmaktadır.

¹⁸¹ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, **Türk-Endonezya İş Konseyi Endonezya Ülke Bülteni**, Ankara, Kasım 2011, s.12.

¹⁸² Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Endonezya Cumhuriyeti Hükümeti Arasındaki Ekonomik ve Teknik İşbirliği Karma Komisyonu Altıncı Dönem Toplantısı Mutabakat Zaptı, **T.C. Resmi Gazete, Karar Sayısı: 2009/14561**, 19 Ocak 2009 Pazartesi.

Tablo 26: Endonezya'dan Türkiye'ye Gelen Ziyaretçi Sayısı ve Ulaşım Şekli

2000-2011

	HAVAYOLU	KARAYOLU	TRENYOLU	DENİZYOLU	TOPLAM
2000	1.933	21	-	1.030	2.984
2001	5.370	193	6	1.746	7.315
2002	7.440	386	6	1.777	9.609
2003	5.019	211	1	697	5.928
2004	6.207	255	1	620	7.083
2005	7.452	357	5	455	8.269
2006	7.757	339	7	790	8.893
2007	10.293	398	2	1.099	11.792
2008	13.203	349	4	2.071	15.627
2009	17.798	321	11	5.231	23.361
2010	21.265	460	6	2.618	24.349
2011	31.755	350	4	8.173	40.282

Kaynak: <http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr/TR,9854/sinir-giris-cikis-istatistikleri.html> (03.04.2013). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Sınır Giriş-Çıkış İstatistikleri esas alınarak hazırlanmıştır.

Kültür ve Turizm Bakanlığı sınır istatistiklerine göre Türkiye'ye gelen yabancıların milliyetlere ve taşıt araçlarına göre dağılımı dikkate alındığında 2000 yılında Türkiye'ye gelen 2.984 Endonezya vatandaşının 1.933 adedi seyahatini havayolu ile gerçekleştirmiştir. 2001 yılında ise seyahat edenlerin sayısı 7.315 adede yükselmiş ve 5.370 kişi havayolunu tercih etmiştir. 2001 ve 2007 yılları arası ziyaretçi sayısında herhangi bir artış kaydedilmemiştir. Gelişmiş bir havayolu sistemine sahip olan Endonezya'da 179 ticari havaalanı bulunmaktadır. Bunlardan 61 tanesi büyük olarak nitelendiriliyor. Son yıllarda rekabet doğrultusunda ucuzlayan havayolu ulaşımı nedeni ile tren ve feribot yolculuğunda azalma olması dikkat çekmektedir. Ziyaretçilerin büyük çoğunluğu ulaşımını havayolu ile gerçekleştirmektedir.

Çoğunluğu Müslüman olan Endonezya'dan Türkiye'ye gelenler turistler genellikle Umre dönüşü İstanbul'u ziyaret etmektedirler. Son yıllarda Türkiye'nin tanıtımına yönelik olarak Endonezya'da gerçekleştirilen yoğun kültürel etkinlikler ve yapılan yayınlar Türkiye'yi Endonezya kamuoyunda oldukça görünür kılmıştır. Bu çerçevede turizm ilişkilerinde önemli bir gelişme yaşanmış ve Türkiye'yi ziyaret eden Endonezyalı turist sayısı 2007 yılında %33 oranında artarak 11.790'a çıkmıştır. 2011 yılı istatistikî değerleri incelendiğinde Endonezyalı ziyaretçi sayısında 2010 yılı ile

kıyaslandığında %60 artış kaydedilmiştir 2011 yılında gelen ziyaretçilerin 31.755 kişi havayolu ile seyahat ederken, havayolunu 8.173 turist ile denizyolu takip etmiştir. Türk Hava Yollarının, 20 Temmuz 2009 tarihinden itibaren Endonezya'nın başkenti Cakarta'ya haftanın beş günü sefer düzenlemeye başlaması ile birlikte Türkiye'ye gelen Endonezya vatandaşı sayısında kayda değer bir artış yaşanmış ve ilerleyen yıllarda bu sayının karşılıklı sefer sayısının artışı ile birlikte daha da gelişeceği beklenmektedir.

III. TÜRKİYE-İRAN EKONOMİK VE TİCARİ İLİŞKİLERİ VE HAVAYOLU TAŞIMACILIĞI

A. Ticari İlişkiler

İran ve Türkiye gerek taşıdıkları coğrafi konum ve komşuluk nedenleri gerekse sahip oldukları tarihi geçmiş ile uzun zamandan beri çeşitli alanlarda ilişkileri bulunan iki ülkedir. İran'daki kapalı rejimden kaynaklanan sorunlar, yaşanan siyasi krizler, korumacı ekonomi siyaseti ve buna bağlı ithalat-ihracat kontrolü, yüksek tarifeler, tarife dışı engeller, ulaşım ve sınır kapılarındaki yetersizlikler, bankacılık sistemindeki sorunlar, kara yolu ve demir yolları ağlarının yetersizliği, uçak seferlerinin sayısının düşük düzeyde kalması ve sınır kapılarında karşılaşılan sorunlar nedeni ile İran ile ekonomik ve ticari ilişkiler son yıllara kadar sınırlı düzeyde seyretmiştir¹⁸³.

Bölgeyle paylaşılan ortak tarih ve özellikle Türkiye'nin son dönemde benimsediği "Komşu Ülkelerle Sıfır Sorun Politikası" beraberinde Ortadoğu, Körfez ve Kuzey Afrika ülkeleri ile her geçen gün artan işbirliğini de getirmektedir. Bu politikanın ilk aşamasında Irak, İran ve Suriye başta olmak üzere, Ortadoğu ülkelerine odaklanılmış ve bu ülkeler ile ticari ve ekonomik ilişkilerin özel program ve projeler ile desteklenmesi sağlanmıştır. Ekonomik veriler incelendiğinde Türkiye'nin doğusundaki ülkelerin gelişme potansiyelinin daha yüksek olduğu ortaya çıkmaktadır. Petrol ve doğal gaz fiyatlarının artışı İran ve Azerbaycan gibi ülkelerin dünyadaki ekonomik yönden stratejik değerini yükseltmektedir. Türkiye'nin yönelebileceği yükselen pazarlar doğu ve kuzeyindeki ülkeler olup aynı zamanda bu bölge dünyanın en hızlı büyüyen pazarları olan Çin ve Hindistan'a olan yakınlığı nedeniyle ayrı bir önem taşımaktadır.

¹⁸³ T.C. Ekonomi Bakanlığı, Tahran Ticaret Müşavirliği, **İran İslam Cumhuriyeti Ülke Profili**, Aralık 2012,s.16.

Dışa açılmak ve petrol dışı gelirlerini artırmak isteyen İran, komşu ülkeler başta olmak üzere birçok ülke ile ekonomik ilişkilerini geliştirmek; sanayi ve turizm alanları başta olmak üzere tüm sektörlerde iş birliği yapmak istemektedirler. 2002-2012 yılları arasında Türkiye ile İran arasındaki dış ticaret ilişkilerini gösteren tablodan da görüleceği üzere, 1996 yılında gerçekleştirilen doğalgaz anlaşmasının ardından iki ülke arasında mevcut ticaret hacmi oldukça büyümüştür. 2000'li yılların başından itibaren ise ticari ilişkilerin hacmi düzenli bir yükseliş seyretmiştir fakat Türkiye aleyhine büyük bir dengesizlik söz konusudur. İran'ın nükleer meselesinin olumsuz etkisi kendini piyasada gösterse de ticari ilişkilerde bir gerileme olmamıştır.

Türkiye'nin son zamanlarda komşu ülkelerle ekonomik ve ticari konular dâhil tüm ilişkileri geliştirmek konusundaki kararlı tutumu da İran pazarında Türk iş adamlarının varlığının hâkim bir konuma ulaşmasına neden olmuştur.

B. Hava Ulaştırma Faaliyetleri

Her iki ülke arasında sivil havacılık ilişkileri Türkiye Cumhuriyeti hükümeti ile İran İslam Cumhuriyeti hükümeti arasında hava ulaştırma anlaşmasının 20 Ekim 1982 tarihinde Tahran'da imzalanması suretiyle başlamıştır. Hava Ulaştırma Anlaşması 27 Nisan 1988 tarihinde resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Hava ulaştırma anlaşmasına göre Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve İran İslam Cumhuriyeti Hükümeti Uluslararası Sivil Havacılık Sözleşmesinin tarafları olarak, kendi ülkeleri, arasında ve ötesinde ticarî hava servisleri kurmak ve işletmek üzere anlaşmaya varmışlardır. Bu itibarla ilk etapta Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve İran İslam Cumhuriyeti Hükümeti tarafından tayin edilen havayolu işletmesi, İstanbul-Tahran-İstanbul, her iki yönde sefer düzenlemeye yetkili kılınmıştır.

18-21 Şubat 2007 tarihleri arasında Ankara'da gerçekleştirilen Türkiye-İran Karma Ekonomik Komisyonu 19. Dönem Toplantısı'nda, iki ülke arasındaki işbirliğinin artırılması amacıyla gerçekleştirilen heyetler arası görüşmelerde, Türkiye ile İran arasındaki mevcut sivil havacılık ilişkilerinin daha da geliştirilmesi konusunda yapılan

görüşmelerde, her iki ülkenin sivil havacılık otoritelerinin 2007 yılının ikinci yarısında müzakerelere başlaması konusunda mutabakata varılmıştır¹⁸⁴.

Türk ve İran sivil havacılık yetkilileri, 29-30 Nisan 2008 tarihlerinde Ankara'da bir araya gelerek, iki ülke arasındaki uçuşların geliştirilmesi amacıyla Mutabakat Zaptı imzalamışlardır.

Sivil Havacılık Genel Müdürü Dr. Ali ARIDURU ve İran Ulaştırma Bakan Yardımcısı Hossein KHANLARI başkanlığında gerçekleştirilen görüşmelerde; Türkiye ile İran arasındaki uçuşların karşılıklı olarak arttırılması konusunda anlaşma sağlanmıştır. Müzakereler sonunda imzalanan Mutabakat Zaptı'na göre¹⁸⁵ İstanbul Atatürk Havalimanı'ndan Tahran İmam Humeyni Havalimanı'na gerçekleştirilen mevcut 10 sefer sayısı 14'e çıkarılmıştır. 1 Eylül 2008 itibariyle başlayacak bu uçuşların yanı sıra Türkiye'deki tüm uluslararası uçuş noktalarından Mashad ve Şiraz ve ileride belirlenecek üçüncü bir noktaya gerçekleştirilmesi öngörülen sefer sayısı haftalık toplam 15 frekans olarak yeniden belirlenmiştir.

İran'dan Atatürk Havalimanı'na charter uçuş yapılmaması konusunda mutabık kalan taraflar, İran'daki noktalardan Sabiha Gökçen Havalimanı'na ve diğer tarifeli sefer noktalarına haftada 4'er frekans charter sefer yapılması konusunda anlaşmışlardır.

Mutabakat Zaptı ile ayrıca, İstanbul-Tahran hattındaki kargo uçuşlarındaki sefer kısıtlamaların kaldırılmasına da karar verilmiştir. Böylece iki ülke arasındaki kargo uçuşları da tamamen serbestleştirilmiştir.

Türkiye'nin dış hat uçuş ağını genişletmek amacıyla diğer ülkelerle sivil havacılık müzakerelerini sürdüren Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü (SHGM) yetkilileri, Türkiye ile İran arasındaki Hava Ulaşım Anlaşması'nı güncellemek üzere İranlı yetkililerle bir araya gelmişlerdir.

Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü'nün ev sahipliğinde, İran Sivil Havacılık yetkilileri ve Dışişleri Bakanlığı temsilcisinin katılımıyla 30-31 Ocak 2012 tarihlerinde Ankara'da gerçekleştirilen müzakereler sonucunda, sefer sayılarındaki artış başta olmak üzere çeşitli konularda anlaşma sağlanmıştır.

¹⁸⁴ http://web.shgm.gov.tr/kurumsal.php?page=haberler&id=1&haber_id=76 (1 Şubat 2013).

¹⁸⁵ http://web.shgm.gov.tr/kurumsal.php?page=haberler&id=1&haber_id=251 (1 Şubat 2013).

Böylelikle, Türkiye ve İran arasındaki ikili hava ulaştırma anlaşması revize edilerek, iki ülke arasında haftada 39 olan mevcut uçak seferleri 63 frekansa yükseltilmiştir. Söz konusu frekanslar; her iki ülke tarafından tayin edilen havayolu işletmelerince kullanılmak üzere, İstanbul-Tahran hattında haftada 28 frekans, İstanbul-Tebriz hattında haftada 7 frekans, Tahran-Ankara hattında 7 frekans, İstanbul-Meşed ve İstanbul-Şiraz hatlarında 5 frekans ve daha sonra belirlenecek diğer hatlarda 11 frekans olacak şekilde düzenlenmiştir¹⁸⁶.

Ayrıca, Tahran Payam Havaalanı'nın Türk taşıyıcıların kargo seferleri, Sabiha Gökçen Havalimanı'nın ise İranlı taşıyıcıların yolcu seferleri gerçekleştirmeleri için tarifeli sefer noktaları olarak belirlenmiştir.

Tayin edilmiş havayolu işletmelerinin iki ülke arasında nokta kısıtlaması olmaksızın sınırsız tarifeli kargo seferi yapabilme hakkı da, mevcut anlaşmada olduğu gibi aynı şekilde muhafaza edilmiştir. Anlaşma gereği İstanbul-Tahran uçuşlarında kargo sınırlaması kaldırılarak, iki ülke arasında bütün kargo uçuşları serbest bırakılmıştır. Ayrıca, İran ve Türkiye heyetleri arasında Tebriz-Erzurum-Sabiha Gökçen ve Urumiye-Van-Sabiha Gökçen havaalanları arasında uçuşlar yapılması konusunun ele alındığını ve bu konularda da anlaşmaya varılmıştır. Van-Urumiye, Tebriz ve Erzurum kentlerinin sınır kentleri olması dikkate alındığında bu kentler arasında gerçekleşecek uçuşların sınır ticareti çerçevesinde ele alınması gerekmektedir¹⁸⁷.

2012 yılı içinde Türkiye'nin, İran ile yaptığı hava ulaştırma anlaşmanın önümüzdeki dönemlerde ülke turizmine büyük katkı sağlaması beklenmektedir. Zira İranlı turistlerin en çok ilgi gösterdiği ülkelerden biri olan Türkiye, geçtiğimiz yıl 1 milyonun üzerinde İranlı turisti ağırlamıştır. Uçak seferlerindeki artışa paralel olarak, Türkiye'ye ilerleyen zamanlarda çok daha fazla sayıda İranlı vatandaşın ziyaret edeceği beklenmektedir.

¹⁸⁶ Türkiye- İran Uçak Seferlerinde Artış Ve Sınırsız Kargo Anlaşması, 2012, http://web.shgm.gov.tr/kurumsal.php?page=haberler&id=1&haber_id=2066 (31 Mart 2013).

¹⁸⁷ 01 Mart 2013 tarihinde bölgenin coğrafi şartlarına uygun uçaklarla hizmet veren havayolu şirketi Borajet, ilk seferini İran İslam Cumhuriyeti'nin Urmiye kentinden Van'a yapmıştır. Van şehrinin İran ile sınır komşusu olması ve Van'ın yolcu potansiyelinin yüksek olduğu dikkate alındığında kentte turizmin ve sanayinin gelişmesi açısından karşılıklı uçuşların başlaması önemli bir adımdır.

C. Dış Ticaret

Dış Ticaret Müsteşarlığı verilerine göre¹⁸⁸; İran ile 1996 yılında 1 milyar dolar civarında olan dış ticaret hacmi, 2008 yılı itibarıyla 10 milyar doları aşmıştır. Türkiye aleyhinde seyreden dış ticaret dengesi, İran'dan doğal gaz ithalatı ile birlikte son yıllarda daha da artmış ve 2008 yılı itibarıyla 6 milyar doların üzerinde gerçekleşmiştir. 2009 yılında, küresel ekonomik krizin etkisiyle iki ülke ticaret hacminin yaklaşık 5,5 milyar dolara gerilemekle birlikte, kriz etkilerinin hızla atlatıldığı 2010 yılında hacim olarak 10,6 milyar dolar aşılmıştır. 2011 yılında ise 16 milyar dolarlık dış ticaret hacmine ulaşılmasına rağmen iki ülke arasındaki dış ticaret dengesi Türkiye aleyhine ilerlemektedir. 2012'de İran'a yapılan ihracat %176,4 artarak 9,9 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. 2012 yılı ihracatında İran %6,5 ile en çok ihracat yapılan ülkeler sıralamasında üçüncü sırada yer almıştır.

Tablo 27: Türkiye-İran Dış Ticaret Hacmi (Dolar) 2002-2012

YIL	İHRACAT	İTHALAT	DIŞ TİCARET HACMİ
2002	333.962.009	920.971.696	1.254.933.705
2003	533.786.239	1.860.682.809	2.394.469.048
2004	813.031.280	1.962.058.691	2.775.089.971
2005	912.940.054	3.469.705.759	4.382.645.813
2006	1.066.901.631	5.626.610.156	6.693.511.787
2007	1.441.190.094	6.615.393.849	8.056.583.943
2008	2.029.759.634	8.199.688.999	10.229.448.633
2009	2.024.546.255	3.405.985.565	5.430.531.820
2010	3.044.177.151	7.645.007.868	10.689.185.019
2011	3.589.634.590	12.461.532.358	16.051.166.948
2012	9.922.579.886	11.964.612.626	21.887.192.512

Kaynak: <http://tuikapp.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> (02.02.2013).

Dışa kapalı ekonomik yapısı, uyguladığı dış ticaret kontrolleri, yüksek gümrük tarifeleri, tarife dışı engeller, bankacılık ve ödemeye ilişkin sorunlar, iki ülke arasındaki ulaşım ağlarının yetersizliği ve sınır kapılarında karşılaşılan sorunlar gibi engeller nedeniyle 2003 yılına kadar İran ile ticari ilişkilerin boyutu istenen düzeyde gerçekleşmemiştir. Benzer sebeplerle İran pazarında Türk firmaları ile rekabet edecek Avrupa firmalarının sayısı da sınırlıdır. Böyle bir ortamda Türkiye'nin İran ile coğrafi

¹⁸⁸ <http://tuikapp.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> (02 Şubat 2013).

ve kültürel bağlarını kullanarak pazarda mevcut Türk malı imajını daha da geliştirmesi ve diğer ülkelere kıyasla rekabet avantajı kazanması mümkün görülmektedir. İran aynı zamanda Türkiye'nin Orta Asya pazarlarına açılan en kısa güzergâh üzerindedir.

Aşağıdaki tabloda Türkiye'nin son üç yıl içerisinde İran'a ihraç ettiği başlıca ürün grupları karşılaştırmalı olarak sunulmaktadır.

Tablo 28: Türkiye'nin İran'a İhraç Ettiği Başlıca Ürün Grupları (Dolar)

2010-2012

NO	FASIL	2010	2011	2012
71	İnciler, kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller; taklit mücevherci eşyası; metal paralar	83.318.772	54.666.369	6.540.574.674
72	Demir ve çelik	562.512.690	451.713.101	615.414.145
84	Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler; bunların aksam ve parçaları	469.300.408	641.280.825	431.424.192
39	Plastikler ve mamulleri	155.192.374	225.042.846	227.401.945
87	Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları; bunların aksam, parça, aksesuarı	134.886.570	188.043.242	185.799.305
85	Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları; aksam-parça-aksesuarı	134.288.650	194.731.894	166.917.793
44	Ağaç ve ahşap eşya; odun kömürü	173.048.906	190.285.676	154.530.223
55	Sentetik ve suni devamsız lifler	68.157.259	100.620.017	123.150.370
73	Demir veya çelikten eşya	101.594.287	165.661.992	115.929.358
48	Kağıt ve karton; kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan eşya	50.704.217	71.531.728	103.368.207
24	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	19.888.912	39.823.704	101.302.456
94	Mobilyalar, yatak takımları; aydınlatma cihazları; reklam lambaları, ışıklı tabelalar vb; prefabrik yapılar	96.365.248	116.345.426	75.799.273

Kaynak: <http://tuikapp.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> (02.02.2013).

2012 yılında Türkiye'nin İran'a ihracatında önem arz eden başlıca ürün grupları arasında; inciler, kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller; taklit mücevherci eşyası; metal paralar, demir ve çelik kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler; bunların aksam ve parçaları, plastikler ve mamulleri, motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları;

bunların aksam, parça, aksesuarı, elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları; aksam-parça-aksesuarı, ağaç ve ahşap eşya; odun kömürü, sentetik ve suni devamsız lifler, demir veya çelikten eşya, kâğıt ve karton; kâğıt hamurundan, kâğıttan veya kartondan eşya, tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler yer almaktadır.

1. Havayolu İle İhracat

Aşağıdaki tabloda Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı'ndan elde edilen EK-1 ve EK-4'de yer alan Türkiye'nin İran'a havayoluyla gerçekleşmiş olan Türk ve yabancı bayrak ayrımında mevcut olan 2002-2012 yılları fasıl, miktar ve dolar bazında ihracat bilgileri verilmektedir.

Tablo 29: Türkiye'nin İran'a Havayolu İle İhracatı 2002-2012

	İHRACAT DEĞERİ (DOLAR)			İHRACAT MİKTARI (KG)		
	TÜRK	YABANCI	TOPLAM	TÜRK	YABANCI	TOPLAM
2002	27.855.164	27.214.579	55.069.743	992.138	318.290	1.310.428
2003	1.790.354	8.473.100	10.263.454	270.202	663.626	933.828
2004	2.548.630	2.826.095	5.374.725	75.718	119.654	195.372
2005	3.081.277	6.595.310	9.676.587	133.743	413.299	547.042
2006	2.212.685	4.376.200	6.588.885	90.259	500.908	591.167
2007	11.647.095	13.651.588	25.298.683	1.004.095	550.461	1.554.556
2008	3.094.459	1.593.693	4.688.152	62.856	76.941	139.797
2009	6.729.024	5.484.174	12.213.198	150.903	442.624	593.527
2010	102.040.224	10.707.843	112.748.067	352.052	4.200.459	4.552.511
2011	51.935.176	52.123.046	104.058.222	413.347	6.373.651	6.786.998
2012	4.706.936.828	1.911.864.934	6.618.801.762	1.393.022	6.655.715	8.048.737

Kaynak: T.C. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı verileri esas alınarak hazırlanmıştır. (Bkz.: EK-1, EK-4).

Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı verilerine göre 2002 yılında İran'a havayolu ile yapılan ihracat 55 milyon dolar değerinde gerçekleşmiştir. Hava taşıtları, uzay taşıtları ve bunların aksam ve parçaları 21.043.786 dolar, kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler; bunların aksam ve parçaları 277.446 dolar değerinde, inciler, kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller; taklit mücevherci eşyası; metal paralar 161.957 dolar değerinde, elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-

ses kaydetme-verme cihazları; aksam-parça-aksesuarı 100.054 dolar değerinde mal havayolu ile taşınmıştır. (Bkz.: EK-1, EK-4).

2002 yılından 2009 yılına kadar havayolu ile yapılan ihracatta kayda değer bir artış yaşanmamıştır. 2010 yılına gelindiğinde ise havayolu ile yapılan ihracat 112 milyon 748 bin dolar değerine çıkmıştır. En önemli ihraç ürünü ise 83.014.969 değerinde inciler, kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller; taklit mücevherci eşyası; metal paralardır. Aşağıda Türkiye'nin İran'a 2012 yılına ait havayolu ile gerçekleştirdiği belli başlı ihracat kalemleri sırası ile verilmiştir. (Bkz.: EK-1, EK-4).

Tablo 30: 2012 Yılı İran'a Havayolu ile İhraç Edilen Başlıca Ürün Grupları

FASIL	DEĞER (DOLAR)	MİKTAR (KG)
İnciler, kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller; taklit mücevherci eşyası; metal paralalar	6.540.490.677	126.483
Eczacılık ürünleri	40.063.243	128.632
Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar; bunların aksam, parça ve aksesuarı	8.016.333	28.523
Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler; bunların aksam ve parçaları	5.324.273	52.614
Hava taşıtları, uzay taşıtları ve bunların aksam ve parçalar	2.249.640	19.972
Anorganik kimyasallar; kıymetli metal, radyoaktif element, metal ve izotopların organik-anorganik bileşikleri	2.181.889	2.356
Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları; aksam-parça-aksesuarı	3.514.612	28.377
Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler; bitümenli maddeler; mineral mumlar	8.111.450	7.404.257
Debagatte ve boyacılıkta kullanılan hülasalar; tanenler; boyalar, pigmentler, vb; vernikler, vb; macunlar; mürekkepler	810.500	1.638
Silahlar ve mühimmat; bunların aksam, parça ve aksesuarı	1.969.983	30.490
Demir veya çelikten eşya	821.697	22.538

Kaynak: T.C. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı verileri esas alınarak hazırlanmıştır. (Bkz.: EK-1, EK-4).

Türkiye İstatistik Kurumundan alınan bilgiye göre, Türkiye'nin 2012 yılında 152.536.653 dolarlık ihracatının 21.785.180 dolarlık kısmı hava yolu ile taşındı. 2011 yılında ise 8.577.891 dolarlık ihracat havayolu ile taşındı. 2011 yılına göre 13 milyar 207 milyon 289 dolar artan ihracatta havayolu kullanımı, böylece yaklaşık olarak 3 katına çıkmıştır. İhracatta söz konusu dönemde hava yolu taşımacılığı, en fazla inciler,

kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, taklit mücevherci eşyası, metal paraların nakliyesinde kullanılmıştır. 2012 yılında İran'a ihraç edilen 6.540.574.674 değerindeki 126 ton 483 kg İnciler, kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller; taklit mücevherci eşyası; metal paralar havayolu ile taşınmıştır¹⁸⁹.

Türkiye'nin İran'a artan altın¹⁹⁰ ihracatını, ABD ve batılı ülkelerin ambargosu nedeniyle İran para biriminin değer yitirmesi ve halkın güvenli liman olarak altına rağbet etmesinin etkili olduğu belirtilmektedir. ABD'nin İran'dan petrol alan ülkelere baskısı ile birlikte, ülkenin karşı karşıya kaldığı örtülü ambargo nedeniyle içeride fiyat artışlarının hızlandığına ve 2012 Nisan ayında yapılan devalüasyonun ardından doların yüzde 60'tan fazla değer kazandığı ve bu durumun altına talebi daha da hızlandırdığına işaret edilmektedir. İran'a ayrıca resmi yollar dışında özellikle Kapalıçarşı üzerinden önemli miktarda kayıt dışı altın ihracatı yapıldığını savunan piyasa çevreleri, dolayısıyla bu ülkeye yönelik toplam altın ihracatının çok daha büyük boyutlarda olduğu görüşü dile getirilmektedir¹⁹¹.

Türkiye'nin İran'dan ithalatında İran'ın genel ihracatına paralel bir durum söz konusudur. Türkiye'nin İran'dan ithalatında ham petrol ve petrol ürünleri en önemli yeri işgal etmektedir. Bunun yanı sıra petrol gazları ve doğalgaz, plastikler, maden cevherleri, demir ve çelik ile metaller, dokumacılık ürünleri diğer önemli ithalat kalemlerini oluşturmaktadır.

Aşağıdaki tabloda Türkiye'nin İran'dan son üç yıl içerisinde gerçekleştirdiği ithalatında başlıca ürün grupları karşılaştırmalı olarak sunulmaktadır.

¹⁸⁹ Havayolu ile ihracatta İran'ı, 4 milyar 728 milyon dolar ile Birleşik Arap Emirliği (BAE) takip etti, BAE'ye 27 bin 478 ton ürün hava yolu ile ihraç edildi. Hava yolu ile en fazla ihracat yapılan üçüncü ülke ise 1 milyar 88 milyon dolar değerinde, 8 bin 871 tonluk ürün ile İsviçre oldu. Söz konusu dönemde İngiltere'ye 795 milyon dolar değerinde, ABD'ye ise 784 milyon dolar değerinde ihraç ürünü havayolu ile taşındı.

¹⁹⁰Altın; inciler, kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, taklit mücevherci eşyası ve metal paralardan oluşan 71'inci fasıl kapsamında yer alıyor. Bu fasıl kapsamındaki dış ticarete altın önemli bir yer tutuyor.

¹⁹¹ İran'a altın ihracatı geleneksel tabloyu değiştirdi, www.patronturk.com, 2 Temmuz 2012, Talip Aktaş / DÜNYA

Tablo 31: Türkiye'nin İran'dan İthal Ettiği Başlıca Ürün Grupları (Dolar)**2010-2012**

NO	FASIL	2010	2011	2012
27	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler; bitümenli maddeler; mineral mumlar	6.711.575.049	11.020.140.817	10.698.231.559
39	Plastikler ve mamulleri	335.775.991	457.346.992	471.203.448
74	Bakır ve bakırdan eşya	305.404.573	477.834.124	248.570.665
79	Çinko ve çinkodan eşya	43.456.505	89.322.024	112.365.320
29	Organik kimyasal ürünler	38.469.961	100.177.980	96.684.818
31	Gübreler	269.717	27.922.014	55.960.953
76	Aluminyum ve aluminyumdan eşya	26.957.619	69.985.373	46.751.226
72	Demir ve çelik	18.665.221	30.780.440	32.321.726
78	Kurşun ve kurşundan eşya	19.184.178	27.992.846	26.389.711
41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	15.058.230	18.432.490	19.550.422
8	Yenilen meyvalar ve yenilen sert kabuklu meyvalar; turunçgillerin ve kavunların ve karpuzların kabukları	9.128.862	13.813.664	17.754.562

Kaynak: <http://tuikapp.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> (02.02.2013).

İran'la Türkiye arasında, genel ticari kanallardan gerçekleşen ticarete ilaveten, resmi kayıtlara dayanmayan, yolcu beraberliği (bavul ticareti), sınır pazarları ve diğer yollardan kayıt dışı olarak gerçekleşen önemli bir ticaret hacmi bulunmaktadır. Kayıt dışı olması nedeniyle hacmi tam olarak bilinmemekle birlikte söz konusu ticaretin 150 Milyon dolar seviyesinde olduğu tahmin edilmektedir. Türkiye'den İran'a yönelik gerçekleşen kayıt dışı ihracatın; döşemelik ve perdelik kumaşlar, beyaz eşya, her türlü hazır giyim ve ayakkabı, tekstil ham ve ara maddeleri, temizlik ve gıda maddeleri,

kozmetik ürünler, oto yedek parça ve aksesuarları gibi maddelerden oluştuğu bilinmektedir¹⁹².

2. Havayolu İle İthalat

Aşağıdaki tabloda Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı'ndan elde edilen EK-1 ve EK-4'de yer alan Türkiye'nin İran'dan havayoluyla gerçekleşmiş olan Türk ve yabancı bayrak ayrımında mevcut olan 2002-2012 yılları fasıl, miktar ve dolar bazında ithalat bilgileri verilmektedir.

Tablo 32: Türkiye'nin İran'dan Havayolu İle İthalatı 2002-2012

	İTHALAT (DOLAR)			İTHALAT MİKTAR (KG)		
	TÜRK	YABANCI	TOPLAM	TÜRK	YABANCI	TOPLAM
2002	840.424	436.612	1.277.036	34.289	31.949	66.238
2003	1.116.801	773.532	1.890.333	63.443	47.950	111.393
2004	323.215	436.241	759.456	23.716	32.939	56.655
2005	482.900	764.988	1.247.888	29.680	195.353	225.033
2006	848.323	749.990	1.598.313	77.708	109.746	187.454
2007	1.265.845	1.018.498	2.284.343	96.384	401.821	498.205
2008	1.382.166	2.058.232	3.440.398	39.987	79.631	119.618
2009	1.942.114	938.613	2.880.727	47.400	100.952	148.352
2010	1.177.941	1.712.243	2.890.184	36.842	323.222	360.064
2011	919.660	1.953.316	2.872.976	48.939	208.753	257.692
2012	2.284.556	1.282.687	3.567.243	39.092	26.946	66.038

Kaynak: T.C. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı verileri esas alınarak hazırlanmıştır. (Bkz.: EK-1, EK-4).

Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı verilerine göre 2002 yılı verilerine göre Türkiye İran'dan 1.277.036 dolar değerinde 66 ton 238 kg miktarında ürün havayolu ile ithal etmiştir. 2003 yılında ise 1.890.333 dolar değerinde 111 ton 393 kg ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler", halılar ve diğer dokumaya elverişli maddelerden yer kaplamaları vb. havayolu ile nakledilmiştir. 2007 yılından itibaren ise havayolu ile ithalat hem değer ve miktar bakımından hem de ürün grubu bazında artış göstermiştir. 2012 yılına

¹⁹² T.C. Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansı, **İran Pazar Araştırma Raporu**, Erzurum,2011, s.22.

gelindiğinde ise toplam ithalat değeri bir önceki yıla göre %24 oranında bir artış ile 3.567.243 dolara yükselmiştir. (Bkz.: EK-1, EK-4).

Türkiye'nin İran'dan havayolu ile ithalatında İran'ın genel ihracatına paralel bir durum söz konusudur. Türkiye'nin İran'dan havayolu ile ithalatında; halılar ve diğer dokumaya elverişli maddelerden yer kaplamaları, kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler; bunların aksam ve parçaları, optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar; bunların aksam, parça ve aksesuarı; elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları; aksam-parça-aksesuarı; yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı; at kılından iplik ve dokunmuş mensucat; İnciler, kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller; taklit mücevherci eşyası; metal paralar; eczacılık ürünleri yer almaktadır. (Bkz.: EK-1, EK-4).

Aşağıdaki tabloda Türkiye'nin İran'dan 2012 yılına ait havayolu ile ithalatında öne çıkan ürün grupları görülmektedir.

Tablo 33: 2012 Yılı İran'dan Havayolu İle İthal Edilen Başlıca Ürün Grupları

FASIL	DEĞER (DOLAR)	MİKTAR (KG.)
Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları; aksam-parça-aksesuarı	881.941	9.674
Eczacılık ürünleri	659.735	8.216
Halılar ve diğer dokumaya elverişli maddelerden yer kaplamaları	420.766	2.917
Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar; bunların aksam, parça ve aksesuarı	397.234	5.117
Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler; bunların aksam ve parçaları	359.570	9.257
İnciler, kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller; taklit mücevherci eşyası; metal paralar	290.726	6
Yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı; at kılından iplik ve dokunmuş mensucat	79.267	1.200
Kahve, çay, paraguay çayı ve baharat	51.678	80

Kaynak: T.C. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı verileri esas alınarak hazırlanmıştır. (Bkz.: EK-1, EK-4).

D. Turizm ve Havayolu Taşımacılığı

İran turizm pazarı Türkiye için son derece önemli ve büyük bir pazar olma niteliğini her zaman korumuştur. İran sosyal, kültürel ve toplumsal yapısı itibariyle, gerek kısa gerekse uzun süreli turistik seyahatlere ilgisi ve merakı olan, gelenek ve görenekler itibariyle insanlarımız arasında benzerlikler bulunan bir ülkedir. Türkiye sahip olduğu doğal güzelliği, modern turistik tesisleri, hizmet kalitesi, kültürel zenginliği ile İran'da en önemli turizm destinasyonu olarak tanınmakta ve bilinmektedir.

Sağlık turizmi başta olmak üzere turizmin bütün kolları dikkate alındığında başta Türkiye'nin tanıtımı ve iki ülke arasındaki turizm işbirliği meselesi her iki ülkenin ekonomik ve ticari ilişkilerine katkıda bulunmaktadır.

Turizm Bakanlığı istatistiki verilerine göre¹⁹³: İran'dan Türkiye'ye gelen ziyaretçi sayısı 2000 yılından bu yana sadece 2001 ve 2006 yıllarında gerilemiştir. Bu iki yıl dışında sürekli yükselen İranlı ziyaretçi sayısı 2009 yılında yüzde 22 oranında artışla 1 milyon 383 bin kişiye ulaşmış. 2000 yılına göre artış oranı yüzde 260 olarak gerçekleşmiştir.

Sınır istatistikleri bazında İran'dan gelenler Türkiye'ye en çok gelen yabancılar arasında 5.sırada yer almaktadır. Bununla beraber, konaklama istatistiklerine göre 2008 yılında İşletme belgeli tesislerimizde konaklayan ve ortalama geceleme süreleri 3 gece olan İranlıların sayısı sadece 188 bin kişidir. TÜRSAB İran Turizm Pazarı Raporunda işletme belgeli tesislerde yapılan konaklamaların payının düşük olmasında İranlı turistlerin ev kiralama yöntemini çok kullanmaları ve Suriye'ye yaptıkları Hac ziyaretlerinde Türkiye'den transit geçmeleri rol oynadığı belirtilmiştir¹⁹⁴.

Aşağıdaki tabloda 2000–2011 yılları arası İran'dan Türkiye'ye gelen ziyaretçi sayısı ve ulaşım türüne göre karşılaştırmalı olarak sayısal değerler verilmektedir.

¹⁹³ <http://www.ktbayirimisletmeler.gov.tr/TR,9854/sinir-giris-cikis-istatistikleri.html> (05 Şubat 2013).

¹⁹⁴ TÜRSAB, İran Turizm Pazarı Raporu, Şubat 2010, <http://www.tursab.org.tr> (1 Nisan 2013).

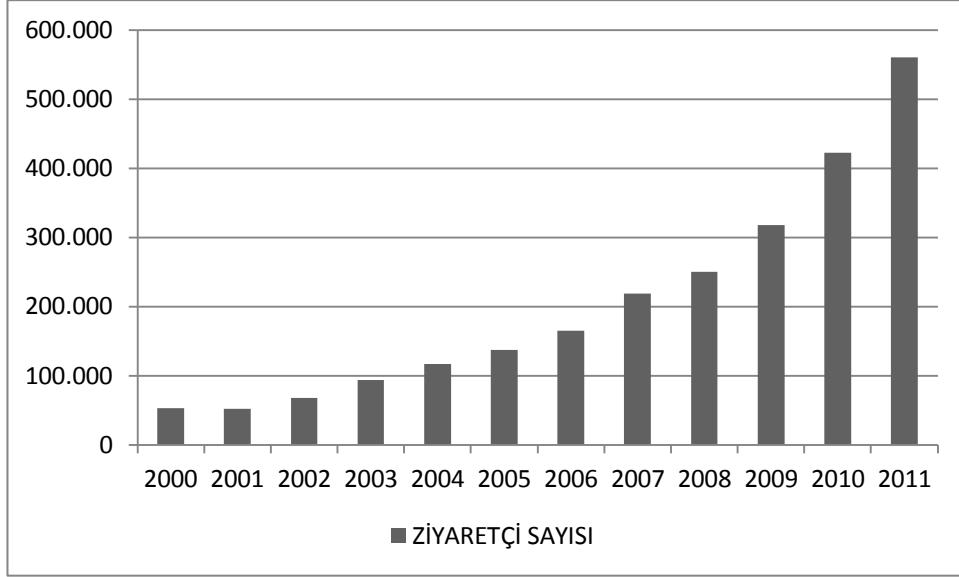
Tablo 34: İran'dan Türkiye'ye Gelen Ziyaretçi Sayısı ve Ulaşım Şekli 2000-2011

	HAVAYOLU	KARAYOLU	TREN	DENİZYOLU	TOPLAM
2000	53.294	325.054	391	2.138	380.877
2001	51.778	265.442	7.546	2.380	327.146
2002	67.835	356.476	5.486	2.485	432.282
2003	93.851	388.926	11.243	3.262	497.282
2004	117.328	480.871	27.355	3.171	628.725
2005	136.803	795.592	22.159	2.690	957.244
2006	164.792	675.368	22.610	3.171	865.941
2007	219.140	814.555	20.825	3.686	1.058.206
2008	249.886	855.260	26.714	3.105	1.134.965
2009	318.263	1.033.298	29.656	2.044	1.383.261
2010	422.551	1.430.146	30.264	2.136	1.885.097
2011	560.673	1.287.659	27.816	3.156	1.879.304

Kaynak: <http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr/TR,9854/sinir-giris-cikis-istatistikleri.html> (05.02.2013). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Sınır Giriş-Çıkış İstatistikleri esas alınarak hazırlanmıştır.

İran'dan Türkiye gelen turistler ulaşım aracı olarak daha ziyade karayolunu ve havayolunu tercih etmektedir. 2000 yılı istatistiklerine göre 380.877 ziyaretçinin büyük çoğunluğu 325.054 kişi karayolunu tercih etmiştir, havayolu ile seyahat edenlerin sayısı ise sadece 53.294 kişidir. Ancak artan ziyaretçi sayısı ile orantılı olarak havayolunu tercih edenlerin sayısında her geçen yıl düzenli artış meydana gelmiştir. Yukarıdaki tablodan da görüldüğü gibi 2000 yılında havayolu ile taşınan ziyaretçi sayısı toplam seyahat edenlerin yaklaşık %15'ine karşılık gelmiştir. Ancak son yıllarda havayolu taşımacılığı konusunda her iki ülkenin karşılıklı olarak vardıkları mutabakat sonucunda sefer ve frekans artışı beraberinde havayolu ile seyahat edenlerin sayısında da büyük bir artış meydana getirmiştir. 2011 yılına gelindiğinde karayolu ile taşınan yolcu sayısı 1.287.659 kişi iken havayolu ile seyahat edenlerin sayısı 560.673 kişi ile toplam ziyaretçi sayısı %30'a yükselmiştir. Aşağıdaki grafikte 2000- 2011 yılları arasında İran'dan Türkiye'ye havayolu ile seyahat edenlerin sayısında sürekli bir artış göze çarpmaktadır.

Şekil 8: Havayolu İle Seyahat Eden İranlı Ziyaretçi Sayısı 2000-2011

Kaynak: <http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr/TR,9854/sinir-giris-cikis-istatistikleri.html> (05.02.2013). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Sınır Giriş-Çıkış esas alınarak hazırlanmıştır.

IV. TÜRKİYE-MALEZYA TİCARİ İLİŞKİLERİNDE HAVAYOLU TAŞIMACILIĞI

A. Ticari İlişkiler

Türkiye ile Malezya arasındaki siyasi, ekonomik, ticari ve askeri ilişkiler ikili ziyaretlerde ve BM, İKÖ ve D8 gibi ortak platformlarda ele alınmaktadır. İstikrarı öne çıkaran, komşularla iyi geçinmeyi prensip edinen, ticari ilişkileri çeşitlendirip ekonomik kalkınmayı hedef alan politika öncelikleri her iki ülke için örtüşmektedir.

Türkiye'nin son dönemde Asya Pasifik, Güney ve Güneydoğu Asya bölgelerinde daha aktif bir dış politika izlemesi ve Malezya'nın da özellikle Ortadoğu ve Avrupa'ya olan ilgisinin artması iki ülkenin birbirine yaklaşmasına vesile olmaktadır.

Malezya ve Türkiye arasında ciddi anlamda politik olarak bir sorun olmadığı rahatlıkla söylenebileceği gibi, din birliğinden dolayı iki ülke halkları ve politikacıları birbirlerine hep olumlu ve ılımlı yaklaşmışlardır. Ancak, ticari ilişkiler istenilen düzeyde değildir. Zira Türkiye-Malezya Ekonomik ve Ticaret Ortak Komitesi Birinci Dönem Toplantısı'ndan bu yana ticaret hacminde görülen artış eğilimine rağmen, mevcut ticaret hacminin istenilen düzeyden uzak olduğu kaydedilmiştir. Bunun en önemli nedenleri arasında, Malezya ekonomisinde özel sektöre ilişkin ticaretin genel olarak Çinli Malezya vatandaşlarının kontrolünde olması ve coğrafik olarak Çin'in yakın olması, Malezya ile yapılan ticarete tamamlayıcı alanlardan ziyade Malezya'nın ihraç ürünleri konusunda pazarda yer edinmek zorunda olmamız ve pazara olan mesafenin uzaklığı sayılabilir¹⁹⁵. Buna ek olarak ticaret hacminin her iki ülkenin ekonomik potansiyellerine uygun olarak daha da artırabilecek kullanılmamış fırsatların var olduğu ve özel sektörün ürün çeşidinin daha da artırılması ve çeşitlendirilmesinde mümkün olan her türlü çabayı harcaması gerekmektedir.¹⁹⁶

Türkiye ile Malezya arasında Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması, 1994 yılında imzalanmıştır. Genel olarak kurum ve kişilerin Malezya içerisinde veya Malezya üzerinden sağladıkları kazançların tümü vergiye tabidir. Bununla birlikte yurtdışındaki kazançlarının ülkeye transferinden, Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşmaları doğrultusunda vergi alınmamaktadır.

Türkiye ile Malezya arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması 1994 yılında imzalanmıştır. Ancak iki ülke arasında ciddi anlamda doğrudan veya dolaylı bir yabancı sermaye akışının olduğunu söylemek mümkün değildir İGEME ile Malezya'nın Dış Ticareti Geliştirme Kurumu "MATRADE" arasında 25 Şubat 1998 tarihinde bir Mutabakat Zaptı imzalanmıştır. Söz konusu anlaşma, iki ülke arasındaki ticaretin geliştirilmesi amacıyla karşılıklı bilgi alışverişi ve ihraç potansiyeli olan ürünlerin iş çevrelerine duyurulması, iki ülke ürünleriyle ilgili olarak düzenlenecek seminer ve ticari sergilerde karşılıklı yardımlaşma, kuruluşlar tarafından ticari heyet

¹⁹⁵ T.C. Malezya Büyükelçiliği Kuala Lumpur Ticaret Müşavirliği Ofisi, **Malezya 2009 Yılı Ülke Raporu**, Haziran 2010, s.132.

¹⁹⁶ Türkiye Cumhuriyeti-Malezya Ekonomik ve Ticaret Ortak Komitesi İkinci Dönem Toplantısı Mutabakat Zaptı, **T.C. Resmî Gazete, Karar Sayısı: 2008/13685**, 16 Haziran 2008 Pazartesi.

organize edilmesi ve iki ülke arasında ticaretin geliştirilmesine katkıda bulunacak diğer faaliyetlerin desteklenmesi gibi konuları içermektedir¹⁹⁷.

B. Hava Ulaştırma Faaliyetleri

Malezya ile Türkiye arasında “İkili Hava Ulaştırma Anlaşması” 13.05.1983 tarihinde Ankara’da imzalanmış olup, söz konusu anlaşmanın ara ve ileri noktalarını belirleyen Ek:1 hükümleri de, 16.01.1989 tarihinde tadil edilmiştir ve 5 Haziran 1984 tarih ve 18422 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Yurtdışı uçuşların arttırılması ve yeni dış hat uçuş noktalarının belirlenmesi amacıyla ikili müzakere görüşmeleri yürüten SHGM, 27 Haziran 2008 tarihinde Malezya ile İkili Havacılık Anlaşması imzalamıştır. Sivil Havacılık Genel Müdür Yardımcısı Haydar YALÇIN başkanlığında Malezya'ya giden Türk heyeti ile Malezya Sivil Havacılık yetkilileri arasında gerçekleştirilen müzakereler sonucunda her iki ülke arasındaki mevcut seferlerin artırılması konusunda mutabakata varılmıştır.

Malezya'nın Putrajaya kentinde imzalanan Mutabakat Zaptına göre¹⁹⁸; iki ülke arasında mevcut iki olan sefer sayısının önümüzdeki kış tarife döneminde dörde çıkarılmasına ve 2009-2010 IATA Kış Tarife Dönemi'nden itibaren ise seferlerin haftanın her günü gerçekleştirilmesi konusunda anlaşma sağlanmıştır.

Müzakerelerde, mevcut ikili havacılık anlaşmasının günün koşullarına göre revize edilerek, havacılık emniyeti, uçuş güvenliği ve kod paylaşımı gibi ticari ilişkilere imkân sağlayacak yeni hükümler de anlaşmaya ilave edilmiştir.

Türk ve Malezya sivil havacılık yetkilileri ayrıca, yer hizmetleri, uçak bakım, eğitim, mühendislik ve diğer teknik konularda iki ülke arasında yakın işbirliğinin tesis edilmesi için anlaşmaya varmışlardır. Bununla birlikte taraflar, Türk ve Malezya havacılık otoritelerince verilen sivil havacılık alanındaki lisans ve sertifikaları karşılıklı olarak tanıma konusunda da mutabakata varmışlardır.

Havacılıkta Uzakdoğu açılımı çerçevesinde Malezya ile imzalanan havacılık anlaşmasının, Türkiye'nin son yıllarda ticaret hacminin hızla geliştiği Çin ve Hindistan

¹⁹⁷ Malezya 2009 Yılı Ülke Raporu, s.134.

¹⁹⁸ Malezya İle İkili Havacılık Anlaşması İmzalandı, 2008, http://web.shgm.gov.tr/kurumsal.php?page=haberler&id=1&haber_id=273 (31 Mart 2013).

ile olan ekonomik ilişkilerine de önemli katkı sağlaması planlanmaktadır. Türkiye'nin, Çin, Endonezya, Filipinler, Japonya, Malezya, Singapur, Tayland, Vietnam, Güney Kore, Moğolistan, Hong Kong ve Nepal olmak üzere Uzak Doğu'da 12 ülke ile ikili havacılık anlaşması bulunmaktadır. Türkiye'nin diğer ülkeler ile arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin de gelişmesinde büyük rol oynayan ikili havacılık anlaşmaları, sadece frekans artışı, yeni uçuş noktalarının belirlenmesi gibi konuları değil aynı zamanda kargo taşımacılığı, kod paylaşımı, bakım ve eğitim alanında işbirliği gibi havayolu işletmeleri için oldukça önemli olan ticari meseleleri de içermektedir. Ayrıca taraflar, ilgili kurum ve kuruluşlarının, ikili ticarete konu olan ürünlerin Türk ve Malezya bayraklı hava araçları ile taşınmasına yönelik yol ve yöntemlerin araştırılması için teşvik edilmesi hususunda anlaşmışlardır.

Bu itibarla, Türk ve Malezya havayolu işletmeleri yetkilileri arasında yürütülen ikili müzakereler neticesinde Türk Hava Yolları (THY) ile Malezya Havayolları (MH) arasında serbest satış esasına dayalı kod paylaşımı anlaşması imzalanmış olup; 01 Temmuz 2009 tarihi itibarıyla haftada iki sefer olmak üzere ortak seferlere başlanmıştır. Bu çerçevede İstanbul-Kuala Lumpur seferleri Malezya Havayolları tarafından icra edilmekte olup; THY söz konusu seferlere kendi kodunu ve uçuş numarasını koyarak satış yapmaktadır. Hâlihazırda Malezya Havayollarının Kuala Lumpur-İstanbul güzergâhında haftalık 4 tarifeli seferi bulunmaktadır. Anlaşma uyarınca, Türkiye ve Malezya yönünde seyahat eden yolcular her iki havayolunun düzenlediği uçuşları da kullanabilmektedir. THY yolcularının kullanabileceği Malezya yönündeki sefer sayısı, 1 Temmuz 2009 tarihinden itibaren yürürlüğe giren anlaşma sayesinde önemli oranda artış kaydetmiştir. Aynı şekilde Malezya Hava Yolları yolcuları da, Türkiye yönünde daha fazla uçuş imkânına sahip olmuşlardır. Ayrıca 14 Mayıs 2011 tarihinde başlayan anlaşmayla birlikte Malezya'nın milli havayolu olan şirket, THY'den ve B & H Airlines'tan sonra TGS'nin hizmet verdiği üçüncü bayrak taşıyıcı havayolu olma özelliği taşıyor.

Malezya'nın Türkiye'de sivil havacılık alanında gerçekleştirmiş olduğu en önemli proje, Sabiha Gökçen Havalimanı Dış Hatlar Terminali projesidir. Malezya devletine ait Malezya Havayolları Holding Bhd (MAHB) Şirketi ile Türk Limak Grup ve Hintli GMR Infrastructure Ltd. Şirketlerinin oluşturduğu şirketler birliği, Sabiha Gökçen Havalimanının dış hatlar terminalinin yapımı ve 20 yıl süreyle işletimi

konusunda 10 Temmuz 2007 tarihinde yapılan ihaleyi 2,7 milyar dolarlık teklifle kazanmıştır. Bu bağlamda, Hazine Müsteşarlığının vermiş olduğu verilere göre söz konusu firma 2008 ve 2009 yıllarında sırasıyla 7,5 ve 11 milyon dolarlık yatırım transferinde bulunmuştur¹⁹⁹.

C. Dış Ticaret

Türkiye Malezya arasındaki dış ticaret genel olarak diğer Güney Asya ülkeleri ile olduğu gibi ithalat ağırlıklı olmakla birlikte Türkiye’den Malezya’ya savunma sanayiinde ihracat gerçekleştirilen yıllarda Türkiye’nin ihracatı artmakta, diğer yıllarda genel seyri takip etmektedir. Dış Ticaret Müsteşarlığı verilerine göre 2010 yılında Türkiye’nin hem ihracatında hem de ithalatında meydana gelen artış ile birlikte dış ticaret hacmi 1,3 milyar doların üzerine çıkmıştır. Ticaret açığı ise yaklaşık 900 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. 2012 yılı ihracat değeri 165,5 milyon dolar iken ithalat değeri ise 1,278 milyon dolar ve ticaret açığı ise 1,113 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 35: Türkiye-Malezya Dış Ticareti 2002-2012 (Dolar)

YIL	İHRACAT	İTHALAT	DIŞ TİCARET
2002	152.297.968	244.940.728	397.238.696
2003	227.269.501	390.654.479	617.923.980
2004	52.452.918	646.746.658	699.199.576
2005	57.250.321	785.562.044	842.812.365
2006	59.928.918	934.227.336	994.156.254
2007	82.810.460	1.253.029.751	1.335.840.211
2008	98.224.208	1.512.361.128	1.610.585.336
2009	139.109.723	960.938.050	1.100.047.773
2010	224.842.788	1.124.036.301	1.348.879.089
2011	182.587.046	1.567.502.649	1.750.089.695
2012	165.505.603	1.278.252.207	1.443.757.810

Kaynak: <http://tuikapp.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> (31.03.2013).

¹⁹⁹ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, **Malezya Ülke Bülteni**, Ankara, Mart 2012, s.15.

Türkiye'nin ihracatında petrol yağları, tanklar, yaprak tütün, halı, borat, demir-çelik, transformator, buğday unu, kara taşıt aksam ve parçaları, en önemli ihrac kalemlerini oluşturmaktadır.

Aşağıdaki tabloda Türkiye'nin Malezya'ya son üç yıllık ihracatında yer alan başlıca ürün grupları sunulmuştur.

Tablo 36: Türkiye'nin Malezya'ya İhrac Ettiği Başlıca Ürün Grupları (Dolar)

2010-2012

NO	FASIL	2010	2011	2012
72	Demir ve çelik	13.581.104	23.481.601	25.249.197
28	Anorganik kimyasallar; kıymetli metal, radyoaktif element, metal ve izotopların organik-anorganik bileşikleri	10.547.303	14.907.295	17.150.878
57	Halılar ve diğer dokumaya elverişli maddelerden yer kaplamaları	7.359.623	11.408.465	16.083.157
84	Kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler; bunların aksam ve parçaları	6.722.956	18.583.432	15.104.187
27	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler; bitümenli maddeler; mineral mumlar	76.108.126	41.835.741	12.405.281
87	Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları; bunların aksam, parça, aksesuarı	59.173.335	4.999.560	9.878.324
71	İnciler, kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller; taklit mücevherci eşyası; metal paralar	1.601.298	1.868.397	8.904.688
85	Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları; aksam-parça-aksesuarı	5.937.746	6.339.371	7.141.755
25	Tuz; kükürt; topraklar ve taşlar; alçılar, kireçler ve çimento	6.031.880	6.954.713	5.808.308
8	Yenilen meyvalar ve yenilen sert kabuklu meyvalar; turunçgillerin ve kavunların ve karpuzların kabukları	3.943.269	4.541.098	4.842.465
20	Sebzeler, meyvalar, sert kabuklu meyvalar ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar	2.025.637	1.927.025	4.515.459
11	Değirmencilik ürünleri; malt; nişasta; inülin; buğday gluteni	3.257.394	4.143.399	3.711.737
62	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı	479.869	729.984	2.608.069

Kaynak: <http://tuikapp.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> (31.03.2013).

1. Havayolu İle İhracat

Aşağıdaki tabloda Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı'ndan elde edilen EK-1 ve EK-5'de yer alan Türkiye'nin Malezya'ya havayoluyla gerçekleşmiş olan Türk ve yabancı bayrak ayrıntısında mevcut olan 2002-2012 yılları fasıl, miktar ve dolar bazında ihracat bilgileri verilmektedir.

Tablo 37: Türkiye'nin Malezya'ya Havayolu İle İhracatı 2002-2012

	İHRACAT DEĞERİ (DOLAR)			İHRACAT MİKTARI (KG)		
	TÜRK	YABANCI	TOPLAM	TÜRK	YABANCI	TOPLAM
2002	1.284.854	1.450.626	2.735.480	90.651	101.979	192.630
2003	731.477	2.610.982	3.342.459	39.486	198.739	238.225
2004	265.240	2.254.475	2.519.715	17.999	161.738	179.737
2005	2.189.328	2.675.845	4.865.173	13.678	134.701	148.379
2006	1.402.430	1.584.787	2.987.217	15.864	116.586	132.450
2007	2.121.665	3.357.758	5.479.423	26.349	146.088	172.437
2008	1.410.616	2.085.813	3.496.429	22.205	69.204	91.409
2009	1.208.658	2.820.387	4.029.045	39.837	132.373	172.210
2010	18.776.78 2	2.968.270	21.745.052	101.229	685.586	786.815
2011	3.449.821	16.555.344	20.005.165	176.990	12.207.501	12.384.491
2012	8.325.681	21.146.222	29.471.903	1.895.28 4	10.180.973	12.076.257

Kaynak: T.C. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı verileri esas alınarak hazırlanmıştır. (Bkz.: EK-1, EK-5).

Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı verilerine göre Türkiye'nin Malezya'ya havayolu ile ihracatında başlıca ürün grupları arasında sırası ile örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı, elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları; aksam-parça-aksesuarı, sentetik ve suni devamsız lifler, kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler; bunların aksam ve parçaları, dokunabilir maddelerden hazır eşya; takımlar; kullanılmış giyim ve dokunmuş diğer eşya; paçavralar, eczacılık ürünleri, motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları; bunların aksam, parça, aksesuarı, optik, fotoğraf, sinema, ölçü,

kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar; bunların aksam, parça ve aksesuarı, örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı yer almaktadır. (Bkz.: EK-1, EK-5).

2002 yılında havayolu ile ihracat değeri 2.735.480 dolar iken 2010 yılına gelindiğinde havayolu ile ihracat değeri 21.745.052 dolara yükselmiştir. 2010 yılına gelindiğinde ise sırası ile 13.386.139 dolar değerinde motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları; bunların aksam, parça, aksesuarı, 2.487.822 dolar değerinde silahlar ve mühimmat; bunların aksam, parça ve aksesuarı, 1.601.298 dolar değerinde inciler, kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller; taklit mücevherci eşyası; metal paralar başlıca ürün grupları havayolu ile ihraç edilmiştir. (Bkz.: EK-1, EK-5).

2011 yılı havayolu ile ihracat 20.005.165 dolar değerindedir ve 11.832.826 dolar değerinde mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler; bitümenli maddeler; mineral mumlar ile en önemli ihraç ürün grubu olarak yer almıştır. (Bkz.: EK-1, EK-5).

2012 yılında havayolu ile ihracat bir önceki yıla göre % 47 artış ile 29.471.903 dolara yükselmiştir. 12.390.751 dolar ile mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler; bitümenli maddeler; mineral mumlar ile ilk sırada yer almaktadır. İnciler, kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller; taklit mücevherci eşyası; metal paralar” ise 8.904.006 dolar değerindedir. Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı 1.784.104 dolar değerinde olup bu ürün grubunu 1.188.157 dolar değeri ile optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar; bunların aksam, parça ve aksesuarı izlemektedir. (Bkz.: EK-1, EK-5).

Aşağıdaki tabloda son iki yıla ait havayolu ile ihracatta başlıca ürün grupları karşılaştırmalı olarak verilmiştir.

Tablo 38: Türkiye'nin Malezya'ya Havayolu İle İhraç Ettiği Başlıca Ürün Grupları 2011-2012

NO	FASIL	2011		2012	
		DEĞER (DOLAR)	MİKTAR (KG)	DEĞER (DOLAR)	MİKTAR (KG)
8	Yenilen meyvalar ve yenilen sert kabuklu meyvalar; turunçgillerin ve kavunların ve karpuzların kabukları	276.130	78.124	485.912	194.526
27	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler; bitümenli maddeler; mineral mumlar	11.832.826	11.972.557	12.390.751	11.597.227
30	Eczacılık ürünleri	633.974	29.654	737.656	22.569
40	Kauçuk ve kauçuktan eşya	566.811	15.986	240.213	8.731
59	Emdirilmiş, sıvanmış, kaplanmış veya lamine edilmiş dokunabilir mensucat; dokunabilir maddelerden teknik eşya	285.238	55.664		
62	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı	511.064	19.154	1.784.104	56.859
71	İnciler, kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller; taklit mücevherci eşyası; metal paralar	1.853.363	104	8.904.006	270
84	Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler; bunların aksam ve parçaları	767.537	38.296	743.924	23.511
85	Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları; aksam-parça-aksesuarı	918.811	42.184	853.141	42.724
90	Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar; bunların aksam, parça ve aksesuarı	236.185	3.718	1.188.157	4.500
98	Zati eşya, kumanya ve başka yerde belirtilmeyen diğer eşyalar	641.834	19.389		

Kaynak: T.C. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı verileri esas alınarak hazırlanmıştır. (Bkz.: EK-1, EK-5).

Türkiye'nin Malezya'dan ithalatında yer alan başlıca ürünler ise palm yağı, elektronik devreler, sentetik lifler, kauçuk ve kauçuk ürünleridir. Türkiye'nin ticari ilişkilerinde gözlenen en önemli sorun, ikili ticaret dengesinde verdiği açıktır.

Türkiye'nin Malezya'dan ithal ettiği başlıca ürün grupları son üç yıllık veriler dikkate alınarak aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 39: Türkiye'nin Malezya'dan İthal Ettiği Başlıca Ürün Grupları 2010-2012

NO	FASIL	2010	2011	2012
15	Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar; yemeklik katı yağlar; hayvansal ve bitkisel mumlar	277.768.700	455.511.543	297.231.329
85	Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları;aksam-parça-aksesuarı	207.212.689	228.069.926	235.160.893
40	Kauçuk ve kauçuktan eşya	132.725.286	208.776.182	154.539.744
84	Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler; bunların aksam ve parçaları	83.267.558	98.361.971	113.217.559
54	Sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri sentetik ve suni dokumaya elverişli maddeler	125.409.793	129.432.128	112.034.688
55	Sentetik ve suni devamsız lifler	70.442.524	75.475.375	63.056.555
39	Plastikler ve mamulleri	43.123.658	55.590.688	55.244.751
38	Muhtelif kimyasal maddeler (biodizel, yangın söndürme maddeleri, dezenfektanlar, haşarat öldürücüler, vb.)	27.661.683	33.743.941	30.234.741
76	Alüminyum ve alüminyumdan eşya	466.813	10.994.575	30.158.418
73	Demir veya çelikten eşya	15.607.067	23.392.488	22.962.640
34	Sabunlar, yüzey-aktif organik maddeler, yıkama-yağlama müstahzarları, mumlar, bakım müstahzarları, dişçilik müstahzarları	12.801.174	27.280.541	19.862.775
90	Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar; bunların aksam, parça ve aksesuarı	14.341.890	19.624.367	17.457.672

Kaynak: <http://tuikapp.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> (15.04.2013).

2. Havayolu ile İthalat

Aşağıdaki tabloda Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı'ndan elde edilen EK-1 ve EK-5'de yer alan Türkiye'nin Malezya'dan havayoluyla gerçekleşmiş olan Türk ve yabancı bayrak ayrımında mevcut olan 2002-2012 yılları fasıl, miktar ve dolar bazında ithalat bilgileri verilmektedir.

Tablo 40: Türkiye'nin Malezya'dan Havayolu ile İthalatı 2002-2012

	İTHALAT (DOLAR)			İTHALAT (KG)		
	TÜRK	YABANCI	TOPLAM	TÜRK	YABANCI	TOPLAM
2002	22.956.553	9.951.543	32.908.096	380.706	117.507	498.213
2003	30.104.286	12.523.902	42.628.188	548.621	103.623	652.244
2004	37.212.452	23.398.844	60.611.296	358.401	422.888	781.289
2005	65.142.517	25.224.095	90.366.612	635.490	340.936	976.426
2006	106.391.805	55.788.489	162.180.294	683.731	580.367	1.264.098
2007	156.058.953	81.780.498	237.839.451	941.181	498.513	1.439.694
2008	141.061.424	52.971.117	194.032.541	711.641	469.140	1.180.781
2009	110.858.429	41.000.140	151.858.569	553.108	458.802	1.011.910
2010	126.655.153	31.973.691	158.628.844	455.700	293.880	749.580
2011	162.009.410	32.573.293	194.582.703	490.553	145.363	635.916
2012	146.293.728	42.417.543	188.711.271	410.787	226.390	637.177

Kaynak: T.C. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı verileri esas alınarak hazırlanmıştır. (Bkz.: EK-1, EK-5).

Türkiye'nin Malezya'dan havayolu ile ithalatı 2002 yılı itibariyle 32.908.906 dolar seviyesinde iken 2003 yılında 42.628.188 dolar mertebesine ulaşmıştır. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı verilerine göre 2002 yılı havayolu ile ithalatta en önemli ürün grubu 22.668.751 dolar değerinde elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları; aksam-parça-aksesuarı yer almıştır. Bu ürün grubunu ise 3.971.025 dolar ithalat değeri ile pamuk takip etmektedir. (Bkz.: EK-1, EK-5).

2003 yılı havayolu ile ithalat değeri bir önceki yıla göre % 30 artış ile 42.628.188 dolar seviyesine ulaşmıştır. 2003 yılında havayolu ile ithalatta sırası ile 27.241.872 dolar değerinde elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları; aksam-parça-aksesuarı, 6.631.531 dolar değerinde kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler; bunların aksam ve parçaları, 6.331.833 dolar değerinde pamuk ve 1.241.653 dolar değerinde optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar; bunların aksam, parça ve aksesuarı başlıca ürün grupları arasında yer almak almaktadır. (Bkz.: EK-1, EK-5).

Türkiye'nin Malezya'dan havayolu ile ithalatı 2007 yılı itibariyle 237.839.451 dolar ile en yüksek değere ulaşmıştır. Bu ithalatın 198.912.365 dolar ile elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları; aksam-parça-aksesuarı %83'lük pay ile ilk sırada yer almıştır. 24.033.720 dolar kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler; bunların aksam ve parçaları ile havayolu ile ithalatın % 10'una tekabül etmiştir. (Bkz.: EK-1, EK-5).

2012 yılı havayolu ile ithalat değeri 188.711.271 dolar ile 2002 yılı havayolu ile ithalat değeri 32.908.096 dolar ile karşılaştırıldığında %575 artış kaydetmiştir. Türkiye'nin 2012 yılı itibariyle Malezya'dan havayolu ile gerçekleştirdiği ithalat değeri, 2012 yılı toplam ithalatının (1.278.252.207 dolar) yaklaşık % 15'ine karşılık gelmektedir. (Bkz.: EK-1, EK-5).

2002-2012 yılları arası, Türkiye'nin havayolu ile gerçekleştirdiği ithalatında başlıca ürün grupları arasında elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları; aksam-parça-aksesuarı, kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler; bunların aksam ve parçaları, optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar; bunların aksam, parça ve aksesuarı, örme giyim eşyası ve aksesuarı yer almaktadır. (Bkz.: EK-1, EK-5).

Tablo 41: 2012 Yılı Malezya'dan Havayolu İle İthal Edilen Başlıca Ürün Grupları

FASIL	DEĞER (DOLAR)	MİKTAR (KG)
Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları; aksam-parça-aksesuarı	158.106.843	411.615
Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler; bunların aksam ve parçaları	18.137.365	99.913
Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar; bunların aksam, parça ve aksesuarı	7.708.191	21.549
Adi metallerden aletler, bıçakçı eşyası ve sofrta takımları; adi metallerden bunların aksam ve parçaları	880.933	3.242
Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	1.067.389	2.725
Basılı kitaplar, gazeteler, resimler ve baskı sanayiinin diğer mamulleri; el ve makina yazısı metinler ve planlar	310.950	3.471
Özel dokunmuş mensucat; tuftedilmiş dokunabilir mensucat;dantela;duvar halıları; şeritçi ve kaytancı eşyası; işlemler	381.909	12.557
Muhtelif kimyasal maddeler (biodizel, yangın söndürme maddeleri, dezenfektanlar, haşarat öldürücüler, vb.)	212.582	5.986
Eczacılık ürünleri	156.413	1.509
Plastikler ve mamulleri	389.057	24.785
Mobilyalar, yatak takımları; aydınlatma cihazları; reklam lambaları, ışıklı tabelalar vb; prefabrik yapılar	152.100	5.408
Sabunlar, yüzey-aktif organik maddeler, yıkama-yağlama müstahzarları, muımlar, bakım müstahzarları, dişçilik müstahzarları	109.261	9.007
İnciler, kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metallere; taklit mücevherci eşyası; metal paralar	104.428	395

Kaynak: T.C. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı verileri esas alınarak hazırlanmıştır. (Bkz.: EK-1, EK-5).

D. Turizm ve Havayolu Taşımacılığı

Türkiye, Malezya'nın turizm konusunda hedef ülkelerinden birisidir. Kültür ve Tanıtma Müşavirliğimiz aracılığıyla bu ülkede tanıtım çalışmalarımız yürütülmektedir. Turizm Bakanlığı'nın rakamlarına göre, 1997 ve 2011 yılları arasında Türkiye'ye gelen Malezyalı turist sayısı ve toplam turist sayısına ilişkin tablo aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 42: Malezya Turizm Pazarında Türkiye

Türkiye'ye Gelen Turist Sayısı 2011	36.222
Türkiye'ye Gelen Turist Sayısındaki Yüzdellik Değişim Oranı – 2011/2010	11.60
2012 Yılı İlk 6 Aylık Türkiye'ye Varışlar ve Değişim Oranı	16.456 (% 7,39) (ilk 5 ay)
Ülkenin Türkiye Pazar Payı Sıralamasındaki Yeri (2011)	0.12
Türkiye'ye Operasyonu Bulunan Ace. ve Tur Ope. Sayısı	72 seyahat acentası/tur operatörü
Türkiye'ye Gelen Turistlerin Tercih Ettikleri Tatil Türü	Tarihi, kültürel ve dini yerleri ziyaret, alışveriş
Türkiye'ye Gelen Turistlerin Tatillerini Geçirdikleri Destinasyonlara Göre Dağılımı	İstanbul, Kapadokya, Bursa, Ankara, Konya, Pamukkale, İzmir ve Çanakkale.

Kaynak: T.C. Turizm Bakanlığı, Pazar Raporları 2013.

<http://www.tanitma.gov.tr/Eklenti/4810,pazar-raporlari-2013.pdf?> (15.04.2013).

Malezya'da havayolu ulaşımı uluslararası seyahatlerde en çok tercih edilen taşımacılık türüdür. Eşya taşımacılığında ise en çok tercih edilen yol ve yöntem ise deniz taşımacılığıdır. Malezya limanlarından Türk limanlarına taşımacılık, gemilerin elverişliliğine bağlı olarak 21-38 gün arasında sürmektedir. Bunun yanı sıra, hafif yüklerde havayolu taşımacılığı da iyi ve hızlı bir imkân olarak görülebilmektedir. Malezya Havayolları, Türk Havayollarıyla ortak olarak, Kuala Lumpur ile İstanbul arasında haftada üç defa doğrudan sefer düzenlemektedir. THY'nin Singapur ve Bangkok'a (Tayland) doğrudan seferleri bulunmaktadır. Bunun haricinde, diğer pek çok havayolu ile tek aktarmalı olarak Türkiye'ye gitmek mümkündür.

Türk vatandaşlarına 3 aya kadar olan ikametleri için vize uygulanmamaktadır. Bununla beraber, Malezya'nın da dâhil olduğu ASEAN ülkelerinin hemen tamamı pasaport geçerlilik sürelerinin en az 6 ay olması koşulunu getirmektedir. Bu çerçevede, Malezya'ya çalışmak için gelen Türk vatandaşları 3 ay içinde "Çalışma Vizesi" başvurusunda bulunmaktadır.

Turist akışının artırılması ve iki ülke arasındaki seyahatlerin özendirilmesi amacıyla bağlantılar kurulması ve daha yakın temasların ilerletilmesinin yanı sıra, işbirliğine yönelik olanakların belirlenmesinde, ilgili bakanlıklarının, kurumlarının ve kuruluşlarının teşvik edilmesi hususunda her iki yetkilileri görüş birliği içerisindedir.

Tablo 43: Malezya'dan Türkiye'ye Gelen Ziyaretçi Sayısı ve Ulaşım Şekli

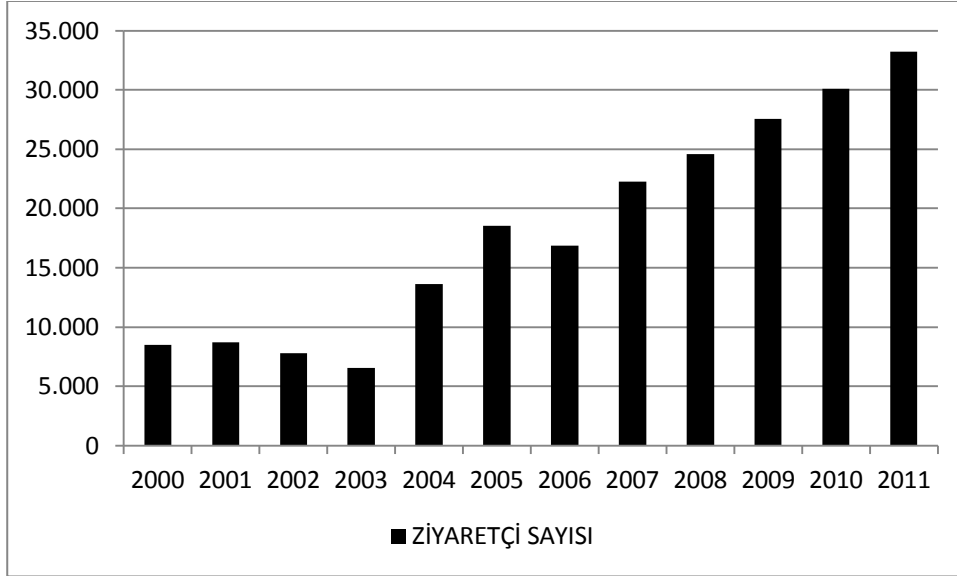
2000-2011

	HAVAYOLU	KARAYOLU	TRENYOLU	DENİZYOLU	TOPLAM
2000	8.504	21	12	332	8.869
2001	8.710	129	6	319	9.164
2002	7.782	144	15	218	8.159
2003	6.547	162	23	243	6.975
2004	13.622	253	36	462	14.373
2005	18.521	262	40	360	19.183
2006	16.884	524	126	550	18.084
2007	22.266	656	170	759	23.851
2008	24.608	781	175	1.317	26.881
2009	27.572	815	238	932	29.557
2010	30.121	924	121	1.292	32.458
2011	33.213	957	41	2.011	36.222

Kaynak: <http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr/TR,9854/sinir-giris-cikis-istatistikleri.html> (15.04.2013). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Sınır Giriş-Çıkış İstatistikleri esas alınarak hazırlanmıştır.

Yukarıdaki tabloya göre Türkiye'ye ziyarete gelen Malezya vatandaşları ağırlıklı olarak havayolu ile ulaşımı tercih etmektedirler. Havayolunun ulaşım aracı olarak tercih edilmesindeki en önemli sebep her iki ülke arasındaki mesafe olup havayolu ile ulaşımın hem süratli hem de emniyetli bir yolculuk imkânı sunmasıdır. İstatistiki verilere bakıldığında 2000 yılında 8.504 ziyaretçinin havayolunu tercih ettiği görülmektedir. İlerleyen yıllarda da Türkiye'ye gelen ziyaretçi sayısının artışı ile birlikte havayolu ile ulaşım gerçekleştirenlerin sayısında da aynı oranda artış gözükmemektedir. Zira 2011 yılında Türkiye'ye gelen 36.222 ziyaretçiden 33.213 kişi havayolu ile intikal etmiştir. Havayolu ile seyahat edenlerin % 91,6 ile en yüksek oranı oluşturmaktadır. Havayolu ile seyahat edenleri %5 ile denizyolu takip etmektedir.

Şekil 9: Havayolu İle Seyahat Eden Malezya Vatandaşları 2000-2011

Kaynak: <http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr/TR,9854/sinir-giris-cikis-istatistikleri.html> (15.04.2013). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Sınır Giriş-Çıkış İstatistikleri esas alınarak hazırlanmıştır

Yukarıdaki grafikte 2000–2011 yılları arasında Türkiye’ye havayolu ile seyahat eden Malezya vatandaşlarının sayısal artışı dikkat çekmektedir. 2000 yılında havayolu ile seyahat eden ziyaretçi sayısı 8.504 iken 2011 yılına gelindiğinde havayolu ile ulaşımı tercih edenler 33.213 kişiye ulaşmıştır.

V. TÜRKİYE’NİN MİSİR İLE TİCARİ İLİŞKİLERİNDE HAVAYOLU TAŞIMACILIĞI

A. Ticari İlişkiler

Mısır, Türkiye ile ortak tarihe ve benzeri kültürel özelliklere sahip önemli bir D-8 üyesi ülkedir. Coğrafi konumu, tarihsel birikimi, Arap dünyasındaki yeri, nüfus büyüklüğü, uluslararası ilişkilerdeki etkinliği gibi nedenler dikkate alındığında Ortadoğu coğrafyasında hatırı sayılır bir ağırlığa sahiptir.

Türkiye ile Mısır arasındaki ikili siyasi ilişkilerde sorun bulunmamaktadır. Türkiye ile Mısır arasında çeşitli alanlarda imzalanmış toplam 93 anlaşma, her iki ülke arasındaki ilişkilerin hukuki zeminini oluşturmaktadır.

Türkiye ile Mısır arasındaki ticari ilişkiler, 2005 yılı Aralık ayında akdedilen Serbest Ticaret Anlaşması'na (STA) kadar büyük ölçüde 4 Ekim 1996 tarihli Ticaret Anlaşması çerçevesinde sürdürülmüştür. Öte yandan, Türkiye ile Mısır arasında farklı alanlarda işbirliği anlaşmaları da bulunmaktadır. Bunlar arasında, Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi, Karşılıklı Yatırımların Teşviki ve Korunması, Ekonomik ve Teknik İşbirliği ile KEK Protokolü yer almaktadır. Bununla beraber, Türkiye gerek AB ile Gümrük Birliği'nden kaynaklanan yükümlülükleri gerekse ticari çıkarları uyarınca ve Mısır ile bir Serbest Ticaret Anlaşması (STA) imzalanmasına atfettiği önem doğrultusunda, 1997 yılından itibaren bu konuda azami gayret göstermiştir. Bu çerçevede, müzakereler 1998 yılı Aralık ayında başlatılmış ve son olarak 2005 yılı Eylül ayında yapılan altıncı tur görüşmeler neticesinde STA tamamlanmıştır. Anlaşma 27 Aralık 2005 tarihinde Kahire'de imzalanmış olup, 1 Mart 2007 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Türkiye ile Mısır arasında Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi, Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması, Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşmaları ile diğer birçok alanı kapsayan işbirliği anlaşmaları mevcuttur. Bu anlaşmalara Serbest Ticaret Anlaşması'nın ilave edilmesi ile birlikte, Mısır ile olan ticari ve ekonomik ilişkilerin yasal çerçevesi tamamlanmış bulunmaktadır. Anlaşmanın başlıca hedefleri; esas itibariyle taraflar arasındaki ekonomik işbirliğinin artırılması ve güçlendirilmesi, mal ticaretindeki kısıtlamaların kaldırılması, uygun rekabet koşullarının yaratılması, karşılıklı yatırımların teşvik edilmesi, tarafların AB basta olmak üzere üçüncü ülke piyasalarındaki ticaret ve işbirliğinin geliştirilmesidir²⁰⁰.

Diğer taraftan Türkiye ve Mısır, 27 AB üyesi ülke ile 10 Akdeniz ülkesi arasında 2010 yılı itibariyle bir Serbest Ticaret Alanı oluşturulmasını öngören Barcelona Süreci'nin de tarafları olup, iki ülke arasında imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması bu alanda da önemli bir adım oluşturmaktadır.

²⁰⁰ T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü, **Türkiye Cumhuriyeti İle Mısır Arap Cumhuriyeti Arasında Bir Serbest Ticaret Alanı Tesis Eden Anlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyon Raporu**, Ankara, 19.06.2006.

Türkiye ve Mısır arasındaki ekonomik ilişkiler her geçen yıl gelişmektedir. Türkiye'nin Mısır'daki yatırımlarında büyük artış olmuştur. Yerli firmalarla girilecek ortaklıklar ve İşbirlikleri Türk üreticilerine büyük olanaklar sunmaktadır. 2006 yılı boyunca iki ülke arası yatırım ilişkileri konusunda özellikle Türkiye kaynaklı tekstil ve hazır giyim yatırımcılarının Mısır'daki faaliyetleri nedeniyle, beklentilerin ötesinde bir hareketlilik yaşanmıştır.

Türkiye'nin Mısır'daki yatırımlarında, basta tekstil ve hazır giyim sektörü olmak üzere artış görülmüş olup, Türk firmalarının büyük bir bölümü başkent Kahire ve çevresi ile liman şehri olması nedeniyle İskenderiye ve Bourgel-Arap bölgelerini tercih etmiştir. Söz konusu firmalar tarafından ifade olunan yatırım tutarlarının toplamının, hâlihazırda 100 Milyon dolar seviyelerinde olduğu tahmin edilen Mısır'daki Türk yatırımlarını önümüzdeki 2 yıl içerisinde 1,2 Milyar dolar seviyesine çıkarabileceği öngörülmektedir.

Yeni dönemde Türkiye'nin Mısır makamlarıyla toplu taşımacılık, nehir ulaştırması, katı atık yönetimi, trafik sinyalizasyonu, kara nakil taşıtları üretimi, ulaştırma ve enerji altyapılarının geliştirilmesi, bankacılık, sanayi bölgeleri kurulması, ihracata yönelik tarımsal gıda endüstrilerinde teknoloji paylaşımı, toplu konut yapımı alanlarında ikili ve bölgesel planda işbirliği ve ortaklık projelerine yönelmesi bekleniyor.

B. Hava Ulaştırma Faaliyetleri

12 Ocak 1993 tarihinde Kahire'de imzalanan Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Mısır Arap Cumhuriyeti Hükümeti Arasındaki Hava Taşımacılığı Anlaşması'nın onaylanması ile sivil havacılık faaliyetleri başlamıştır. Türkiye ile Mısır arasında gelişmekte olan ilişkilere katkıda bulunmak ve iki ülke arasındaki ekonomik, kültürel ve turizm alanlarındaki işbirliğinin daha ileri bir düzeye getirilmesini sağlamak amacıyla imzalanan hava ulaştırma anlaşması hava trafiği ile ilgili ulusal kanun ve kurallara uyulmak şartı ile iki ülke arasında hava seferlerinin yapılmasını öngörmektedir.

17-18 Şubat 2009 tarihlerinde iki ülke arasındaki mevcut ikili hava ulaştırma anlaşmasının revize edilmesi için Türk ve Mısır sivil havacılık yetkilileri Ankara'da bir araya gelmiştir. Sivil Havacılık Genel Müdürü Ali Arıdurdu ile Mısır Hava Ulaşım

Müsteşar Yardımcısı Nagy Saleh başkanlığında yürütülen müzakerelerde, uçuş noktası ve seferlerin artırılması konularında anlaşmaya varılmıştır²⁰¹. Türkiye ile Mısır arasında imzalanan mutabakat zaptıyla, iki ülke arasındaki İstanbul ile Kahire uçuş noktalarına Ankara, Antalya, İskenderiye ve Sharm El Sheikh dâhil edilmiştir.

IATA 2009 yaz döneminden itibaren geçerli olmak üzere belirlenen hatlarda her iki taraf taşıyıcılarına 9 frekans ve 1800 koltuk kapasitesi olarak verilen hak, 14 frekans ve 2600 koltuk kapasitesine çıkarılmıştır.

Mısır'ın Türk taşıyıcılarına Mısır'daki 8 havaalanına (Luxor, Hurghada, Aswan, Sharm El-Sheikh, Taba, St. Catherine, Marsa Alam ve El Alamein) sınırsız operasyon hakkı tanıdığı ve belirlenen hatlarda haftada iki frekans kargo uçuşu düzenlenmesi konusunda anlaşmaya varılmıştır.

Havacılık Emniyeti hususunda maddelerin eklendiği yeni anlaşmaya göre taraflar ayrıca, eğitim ve bakım gibi sivil havacılık alanlarında işbirliğini geliştirme konusunda da mutabakat sağlamışlardır.

Türkiye ile Mısır arasında en son 18 Şubat 2009 tarihinde imzalanan Mutabakat Zaptı sonrasında, kapasite sınırlamasının kaldırılması, frekans ve nokta artışı gündem maddeleri kapsamında iki ülke sivil havacılık otoriteleri 23 Mart 2010 tarihinde Kahire'de bir araya gelmişlerdir.

Sivil Havacılık Genel Müdürü Dr. Ali ARIDURU ve Mısır Sivil Havacılık Otoritesi Başkanı Kapt. Sameh El HEFNY başkanlığında gerçekleşen müzakereler sonunda imzalanan Mutabakat Zaptına göre²⁰²; Her iki ülke havayolu işletmeleri için uçak tipi kısıtlaması olmaksızın haftalık toplam tarifeli yolcu uçuş frekans sayısı 14'ten 21'e çıkarılmış olup, Haftada 2600 koltuk olan kapasite sınırlaması İstanbul-Kahire ve tersi hat için 3000 ve diğer noktalar için 3800 koltuk olarak arttırılmıştır. Söz konusu Mutabakat Zaptı ile İstanbul-Kahire ve tersi hat arasında haftalık toplam tarifeli kargo frekans sayısının 2'den 4'e çıkarılması yönünde mutabık kalınmıştır.

²⁰¹ Türkiye İle Mısır Arasında Yeni Uçuş Noktaları, 2009, <http://www.haber7.com/guncel/haber/381879-turkiye-ile-misir-arasinda-yeni-ucus-noktaları> (31 Mart 2013).

²⁰² http://web.shgm.gov.tr/kurumsal.php?page=haberler&id=1&haber_id=1103 (31 Mart 2013).

Son olarak, Türkiye'nin Mısır'a sivil havacılık alanında eğitim ve teknik destek vermesi ve başta D-8 ve T-MAG olmak üzere Türkiye'nin öncülük yaptığı bölgesel işbirliği faaliyetlerine Mısır'ın da aktif katılım sağlaması konusunda telkin ve tavsiyeler Mısır sivil havacılık yetkililerine iletilmiştir.

Bu gelişmeler neticesinde THY'nin Mısır'ın Başkenti Kahire'ye gerçekleştirdiği uçuşların yanı sıra, İskenderiye kentine uçuş gerçekleştirmek için yaptığı başvuru da Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü tarafından onaylanmıştır. 19 Haziran 2010'dan itibaren İskenderiye seferleri haftada 4 gün gerçekleştirilmektedir. İstanbul-Şarm El Şeyh (Mısır) seferleri ise 9 Ekim 2012'den itibaren haftada 4 gün karşılıklı olarak icra edilmektedir. Türk Hava Yolları Mısır'da Kahire, İskenderiye ve Şarm El Şeyh'den sonra uçacağı dördüncü uçuş noktası olan Hurgada'ya 17 Ekim 2012 tarihinden itibaren İstanbul-Hurgada-İstanbul haftada 3 gün karşılıklı olarak icra edilmektedir.

C. Dış Ticaret

D-8 Ekonomik İşbirliği Teşkilatı üyesi Türkiye ve Mısır arasında serbest ticaret anlaşmasının imzalandığı 2007 yılından bu yana Türkiye'nin Mısır'a ihracatı %195 oranında artış göstermiştir. D-8 üyesi Mısır, gelişmekte olan sanayi ve ekonomisi, 80 milyonu aşkın nüfusu ve coğrafi yakınlığı ile Türkiye için ticari anlamda önemli bir ortak aynı zamanda diğer D-8 ülkeleri için önem arz eden aktördür.

Tablo 44: Türkiye-Mısır Dış Ticaret Hacmi (Dolar) 2002-2012

YIL	İHRACAT	İTHALAT	TİCARET HACMİ
2002	326.389.041	118.172.738	444.561.779
2003	345.778.773	189.396.996	535.175.769
2004	473.145.309	255.241.798	728.387.107
2005	687.299.362	267.245.816	954.545.178
2006	709.353.121	392.523.769	1.101.876.890
2007	902.702.916	652.987.552	1.555.690.468
2008	1.426.449.760	886.237.269	2.312.687.029
2009	2.599.030.331	641.551.791	3.240.582.122
2010	2.250.576.879	926.476.321	3.177.053.200
2011	2.759.311.302	1.382.216.480	4.141.527.782
2012	3.679.430.891	1.342.051.267	5.021.482.158

Kaynak: <http://tuikapp.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul>(03.05.2013).

Mısır ile Türkiye arasındaki ticaret hacmi 2002 yılından beri sürekli artış eğiliminde olup, Türkiye Mısır ilişkilerinde önemli ilerlemeler yaşanmasına rağmen 2008 yılındaki mali krizden Türk iş adamları da etkilenmiş ve ihracatta gerileme yaşanmıştır. Dış Ticaret Müsteşarlığı verilerine göre²⁰³; Türkiye'nin Mısır'a ihracatının seyri incelendiğinde, 2002 yılından bu yana artış trendi yakalandığı gözlemlenmektedir. 2002 yılında ihracat 326 milyon dolar seviyesinde iken, 2003 yılında ise bir önceki yıla göre %5 oranında artarak, 345 milyon dolara ulaşmıştır. 2004 yılında bir önceki yıla göre %36,4 oranında artarak 471 milyon dolardan 471 milyon dolara ve 2005 yılında %45 aratarak 685 milyon dolara ulaşmıştır. 2006 yılı ihracatı 709 milyon dolar iken, 2007 yılı ihracat rakamı 903 milyon dolar olarak kaydedilmiştir.

2007 yılında 902 milyon dolar olan ihracat rakamı 2008 yılında 1 milyar 406 milyon dolar rakama ulaşırken 2009 yılında 2 milyar 618 milyon oldu. Türkiye'nin ithalat rakamları ise 2008 yılında 886 milyon dolar iken, 2009 yılında 641 milyon dolar olarak açıklanmıştır. 2007 yılında yürürlüğe giren Serbest Ticaret Anlaşması ile birlikte 2008 yılında iki ülke arasında ticaret %195 oranında artış göstermiştir.

2012 yılında ise Türkiye'nin İhracatı bir önceki yıla göre 920 milyon dolar artış göstererek 3 milyar 679 milyon dolar seviyesine yükselmiştir. Aynı yıl ithalatı ise

²⁰³ <http://tuikapp.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> (03. Mayıs 2013).

1 milyar 342 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Böylelikle her iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi 5 milyar doların üzerine çıkmıştır.

Türkiye'nin Mısır'a ihracatında yer alan başlıca ihraç ürünleri; otomotiv ve yan sanayi ürünleri, demir-çelik mamulleri, dokumaya elverişli sentetik lifler, meyve, sebze, plastik mamulleri, diğer kimyasallar, metal eşya, çeşitli makineler ve dokumacılık ürünleridir.

1. Havayolu İle İhracat

Aşağıdaki tabloda Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı'ndan elde edilen EK-1 ve EK-6'de yer alan Türkiye'nin Mısır'a havayoluyla gerçekleşmiş olan Türk ve yabancı bayrak ayrımında mevcut olan 2002-2012 yılları fasıl, miktar ve dolar bazında ihracat bilgileri verilmektedir.

Tablo 45: Türkiye'nin Mısır'a Havayolu İle İhracatı 2002-2012

	İHRACAT DEĞERİ (DOLAR)			İHRACAT MİKTARI (KG)		
	TÜRK	YABANCI	TOPLAM	TÜRK	YABANCI	TOPLAM
2002	2.956.062	2.585.394	5.541.456	215.445	299.292	514.737
2003	2.275.936	4.732.829	7.008.765	169.147	387.169	556.316
2004	4.382.634	2.672.574	7.055.208	298.986	306.381	605.367
2005	8.999.692	8.474.569	17.474.261	497.186	485.728	982.914
2006	5.926.485	5.641.918	11.568.403	404.409	304.856	709.265
2007	10.377.983	24.024.663	34.402.646	493.139	1.166.286	1.659.425
2008	66.739.846	17.728.674	84.468.520	383.395	716.392	1.099.787
2009	23.260.773	18.653.799	41.914.572	1.408.070	852.885	2.260.955
2010	30.230.569	39.588.556	69.819.125	1.486.523	4.895.998	6.382.521
2011	41.693.170	19.394.872	61.088.042	1.722.081	3.939.917	5.661.998
2012	62.883.312	26.741.815	89.625.127	3.346.112	4.141.644	7.487.756

Kaynak: T.C. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı verileri esas alınarak hazırlanmıştır. (Bkz.: EK-1, EK-6).

Dış Ticaret Müsteşarlığı verilerine göre Türkiye'nin Mısır'a 2002 yılı toplam ihracatı 326.389.041 dolardır. 2002 yılı havayolu ile ihracat değeri ise 5.541.456 dolar ve toplam ihracat miktarı ise 514 ton 737 kg'dır. 2002 yılı havayolu ile ihracat fasıllar itibariyle özel dokunmuş mensucat; tuftedilmiş dokunabilir mensucat; dantela; duvar halıları; şeritçi ve kaytancı eşyası; işlemler; basılı kitaplar, gazeteler, resimler ve baskı sanayiinin diğer mamulleri; el ve makina yazısı metinler ve planlar; elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları;

aksam-parça-aksesuarı; optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar; bunların aksam, parça ve aksesuarı; kağıt ve karton; kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan eşya; kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler; bunların aksam ve parçaları örülmemiş giyim eşyası ve aksesuar; çeşitli mamul eşya (hijyenik havlu, bebek bezi, kalem, çakmak, fermuar, fırça vb.); plastikler ve mamulleri vd. (Bkz.: EK-1, EK-6).

2005 yılı havayolu ile ihracatta önemli bir artış kaydedilmiş olup ihracat değeri 17.474.261 dolara ulaşmıştır. 2005 yılı ihracat kalemleri örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı 3.194.317 dolar; örme giyim eşyası ve aksesuarı 953.406 dolar; kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler; bunların aksam ve parçaları 744.512 dolar; özel dokunmuş mensucat; tuftedilmiş dokunabilir mensucat; dantela; duvar halıları; şeritçi ve kaytancı eşyası; işlemler 1.473.239 dolar olarak sıralanmıştır. (Bkz.: EK-1, EK-6).

2007 yılından itibaren havayolu ile ihracatta kayda değer bir artış takip edilmektedir. Zira 2007 yılı bir önceki yıla göre yaklaşık üç kat bir artış göstererek 34.402.646 dolar değerinde ve 1.659 ton 425 kg miktarında mal ve eşya havayolu ile taşınmıştır. En önemli ihraç ürünleri örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı; örme giyim eşyası ve aksesuarı; kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler; bunların aksam ve parçaları ve elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları; aksam-parça-aksesuarıdır. (Bkz.: EK-1, EK-6).

2008 yılı havayolu ile ihracat ise artış ile 84.468.520 dolar değerinde gerçekleşmiştir. 58.361.027 dolar değerinde ve 2.255 kg ağırlığında inciler, kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller; taklit mücevherci eşyası; metal paralar havayolu ile taşınmıştır. (Bkz.: EK-1, EK-6).

İki ülke arasında yatırım ilişkileri konusunda özellikle Türkiye kaynaklı tekstil ve hazır giyim yatırımcılarının Mısır'daki faaliyetleri nedeniyle, beklentilerin ötesinde bir hareketlilik yaşanmıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin Mısır'a havayolu ile ihracatında daha ziyade örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı; örme giyim eşyası ve aksesuarı yer almaktadır. Ayrıca kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler;

bunların aksam ve parçaları; özel dokunmuş mensucat; tuftedilmiş dokunabilir mensucat; dantela; duvar halıları; şeritçi ve kaytancı eşyası; işlemler havayolu ile ihraç edilenler arasında yer almaktadır.

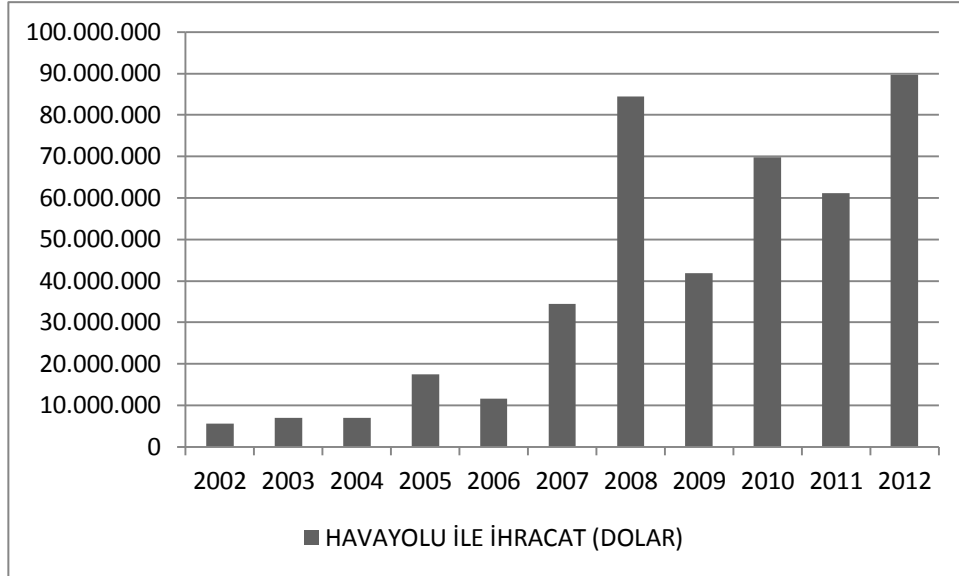
2012 yılı istatistiki verileri ışığında havayolu ile gerçekleşen ihracat değeri bir önceki yıla göre artışla 89.625.127 dolar seviyesine ulaşmıştır. Aşağıdaki tabloda Türkiye'nin 2012 yılında Mısır'a havayolu ile gerçekleştirdiği fasıllar itibariyle başlıca ihracat kalemleri yer almaktadır.

Tablo 46: 2012 Yılı Mısır'a Havayolu İle İhraç Edilen Başlıca Ürün Grupları

	FASIL	DEĞER (DOLAR)	MİKTAR (KG)
62	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı	34.489.244	1.690.398
61	Örme giyim eşyası ve aksesuarı	13.921.602	679.813
84	Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler; bunların aksam ve parçaları	3.846.754	107.020
32	Debagatte ve boyacılıkta kullanılan hülâsalar; tanenler; boyalar, pigmentler,vb; vernikler, vb; macunlar; mürekkepler	2.305.830	8.864
42	Deri-saraciye eşyası, eyer-koşum takımları; seyahat eşyası, el çantaları vb mahfazalar; hayvan bağırsağından mamul eşya	4.463.673	54.061
58	Özel dokunmuş mensucat; tuftedilmiş dokunabilir mensucat;dantela;duvar halıları; şeritçi ve kaytancı eşyası; işlemler	2.007.923	63.791
90	Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar; bunların aksam, parça ve aksesuarı	1.956.810	33.135
85	Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları; aksam-parça-aksesuarı	2.086.089	58.075
96	Çeşitli mamul eşya (hijyenik havlu, bebek bezi, kalem, çakmak, fermuar, fırça vb.)	1.623.923	61.285
71	İnciler, kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller; taklit mücevherci eşyası; metal paralar	1.502.812	4.375
48	Kâğıt ve karton; kâğıt hamurundan, kâğıttan veya kartondan eşya	1.602.321	74.189

Kaynak: T.C. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı verileri esas alınarak hazırlanmıştır. (Bkz.: EK-1, EK-6).

Şekil 10: Türkiye'nin Mısır'a Havayolu İle İhracatı 2002-2012

Kaynak: T.C. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı verileri esas alınarak hazırlanmıştır. (Bkz.: EK-1, EK-6).

Türkiye'nin Mısır'dan ithalatı 2002 yılında 118 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2003 yılında özellikle petrol ve pirinç ihracatındaki artışlar nedeniyle, ithalatımız ani bir sıçrama ile 189 milyon dolara yükselmiştir. 2004 yılında bir önceki yıla göre Mısır'dan yapılan ithalatımızda %34,3 oranında artış gerçekleşerek, 189 milyon dolardan 255 milyon dolara yükselirken; 2005 yılında sadece %3'lük bir artış ile 267 milyon dolar olarak kaydedilmiştir. 2006 yılı ithalat rakamı ise 393 milyon dolar olarak kaydedilmiştir. 2007 yılı ithalat rakamı 680milyon dolardır.

Mısır'dan ithal edilen başlıca ürünler arasında; pirinç, karbonlar, pamuk, klinker, dokumaya elverişli lifler, petrol ve ürünleri, cam kumu, fosfat, kimyasallar, dokumacılık ürünleri ve elektriksiz makineler bulunmuştur.

2. Havayolu İle İthalat

Aşağıdaki tabloda Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı'ndan elde edilen EK-1 ve EK-6'de yer alan Türkiye'nin Mısır'dan havayoluyla gerçekleşmiş olan Türk ve yabancı bayrak ayrıntısında mevcut olan 2002-2012 yılları fasıl, miktar ve dolar bazında ithalat bilgileri verilmektedir.

Tablo 47: Türkiye'nin Mısır'dan Havayolu İle İthalatı 2002-2012

	İTHALAT DEĞER (DOLAR)			İTHALAT MİKTAR (KG)		
	TÜRK	YABANCI	TOPLAM	TÜRK	YABANCI	TOPLAM
2002	785.613	417.912	1.203.525	28.841	31.960	60.801
2003	925.285	737.784	1.663.069	54.178	20.086	74.264
2004	1.933.630	659.393	2.593.023	66.358	46.588	112.946
2005	1.842.988	1.454.566	3.297.554	92.417	41.648	134.065
2006	3.946.265	1.311.212	5.257.477	378.957	156.138	535.095
2007	2.966.072	1.875.125	4.841.197	157.957	99.398	257.355
2008	4.070.176	2.945.427	7.015.603	191.666	126.105	317.771
2009	5.370.839	1.803.718	7.174.557	890.861	79.906	970.767
2010	6.427.443	4.628.823	11.056.266	465.871	2.382.259	2.848.130
2011	17.540.913	6.483.128	24.024.041	545.000	576.207	1.121.207
2012	16.829.456	9.817.038	26.646.494	334.595	76.599	411.194

Kaynak: T.C. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı verileri esas alınarak hazırlanmıştır. (Bkz.: EK-1, EK-6).

Yukarıdaki tablodan da görüleceği gibi havayolu ile ithalat özellikle son yıllarda büyük bir gelişme kaydetmiştir. 2002 yılı havayolu ile ithalat değeri 1.203.525 dolar seviyesinde iken 2012 yılı havayolu ile ithalat değeri 22 kat artmak suretiyle 26.646.494 dolar olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönem içerisinde Türkiye'nin 2002 yılı ithalatı 118.172.738 dolar iken 2012 yılına gelindiğinde toplam ithalat son on yıl içerisinde 11 kat artmak suretiyle 1.342.051.267 dolar seviyesine ulaşmıştır.

Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı verilerine göre Türkiye'nin yıllar itibariyle Mısır'dan havayolu ile ithalatını incelediğimizde 2002 yılı itibariyle toplam ithalatın 1.203.525 dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu yıl içerisinde başlıca ithalat ürünleri olarak 629.383 dolar ile organik kimyasal ürünler ve 254.888 dolar ile eczacılık ürünleri, 65.204 dolar ile optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar; bunların aksam, parça ve aksesuarı havayolu ile taşınmıştır. (Bkz.: EK-1, EK-6).

2004 yılında havayolu ile ithalat bir önceki yıla 1.389.498 dolar artış göstererek 2.593.023 dolar seviyesine yükselmiştir. 2004 yılı itibariyle 897.408 dolar değerinde organik kimyasal ürünler, 304.385 dolar değerinde inciler, kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller; taklit mücevherci eşyası; metal paralar, 241.422 dolar değerinde çeşitli mamul eşya (hijyenik havlu, bebek bezi, kalem, çakmak, fermuar, fırça

vb.) 239.132 dolar değerinde cam ve cam eşya,128.587 dolar değerinde sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri sentetik ve suni dokumaya elverişli maddeler havayolu ile ithali gerçekleşen başlıca ürün gruplarıdır. (Bkz.: EK-1, EK-6).

2005 ve 2006 yıllarında da havayolu ile ithalat artış göstererek sırası ile 3.297.554 dolar ve 5.257.477 dolar olarak gerçekleşmiştir. 2005 yılı itibariyle başlıca ürün grupları örme eşya, organik kimyasal ürünler, inciler, kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller; taklit mücevherci eşyası; metal paralar, plastikler ve mamulleri, optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar; bunların aksam, parça ve aksesuarı, cam ve cam eşya havayolu ile taşınmıştır. (Bkz.: EK-1, EK-6).

2006 yılında bir önceki yıl havayolu ile ithalattı gerçekleşen ürün gruplarına ilave 1.519.555 dolar değerinde emdirilmiş, sıvanmış, kaplanmış veya lamine edilmiş dokunabilir mensucat; dokunabilir maddelerden teknik eşya havayolu ile taşınmıştır. 2007 yılı itibariyle havayolu ile ithalat bir önceki yıla göre 416.280 dolar değer kaybederek 4.841.197 dolar seviyesine gerilemiştir. (Bkz.: EK-1, EK-6).

2008 ve 2009 yıllarında havayolu ile ithalat artış göstermiş ve sırası ile 7.015.603 dolar ve 7.174.557 dolar olarak gerçekleşmiştir. 2008 yılında 1.471.492 dolar değerinde örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı, 1.069.997 dolar değerinde cam ve cam eşya,944.648 dolar değerinde örme giyim eşyası ve aksesuarı,787.490 dolar değerinde plastikler ve mamulleri havayolu ile ithali yapılan başlıca mamullerdir. 2009 yılında ise 1.145.532 dolar değerinde plastik ve mamulleri, 847.997 dolar değerinde muhtelif kimyasal maddeler (biodizel, yangın söndürme maddeleri, dezenfektanlar, haşarat öldürücüler, vb.), 983.361 dolar değerinde örme giyim eşyası ve aksesuarı, 891.782 dolar cam ve cam eşya, 812.401 dolar değerinde örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı, 768.195 dolar değerinde optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar; bunların aksam, parça ve aksesuarı havayolu ile ithalatta önem arz eden başlıca ürün grupları olmuştur. (Bkz.: EK-1, EK-6).

2010 yılı havayolu ile ithalat bir önceki yıla göre 3.881.709 dolar artış göstererek 11.056.266 dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu yıl içerisinde 2.250 ton ağırlığında 2.068.205 dolar değerinde mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların

damıtılmasından elde edilen ürünler havayolu ile taşınmıştır. Ayrıca 3.117.621 dolar değerinde örme giyim eşyası ve aksesuarı, 1.004.631 dolar değerinde cam ve cam eşya, 866.387 dolar örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı, 824.886 dolar değerinde inciler, kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller havayolu ile ithali yapılan diğer ürünlerdir. (Bkz.: EK-1, EK-6)

Tablo 48: Mısır'a Havayolu İle İthal Edilen Başlıca Ürün Grupları 2011-2012

NO	FASIL	2011		2012	
		DEĞER (DOLAR)	MİKTAR (KG)	DEĞER (DOLAR)	MİKTAR (KG)
71	İnciler, kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller; taklit mücevherci eşyası; metal paralar	10.299.073	5.271	17.288.132	11.227
39	Plastikler ve mamulleri	1.136.396	39.982	1.567.117	61.162
61	Örme giyim eşyası ve aksesuarı	2.087.139	78.159	1.433.957	66.315
85	Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları; aksam-parça-aksesuarı	920.897	30.981	1.419.243	48.760
62	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı	4.559.432	193.216	1.022.605	31.877
70	Cam ve cam eşya	1.295.132	38.793	884.041	35.784
90	Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar; bunların aksam, parça ve aksesuarı	516.385	2.839	584.496	5.184
41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	59.302	2.778	407.577	13.771
54	Sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri sentetik ve suni dokumaya elverişli maddeler	29.301	1.758	322.123	24.952
33	Uçucu yağlar ve rezinoitler; parfümeri, kozmetik veya tuvalet müstahzarları	268.364	1.351	214.034	2.059
30	Eczacılık ürünleri	82.718	3.060	111.606	1.208

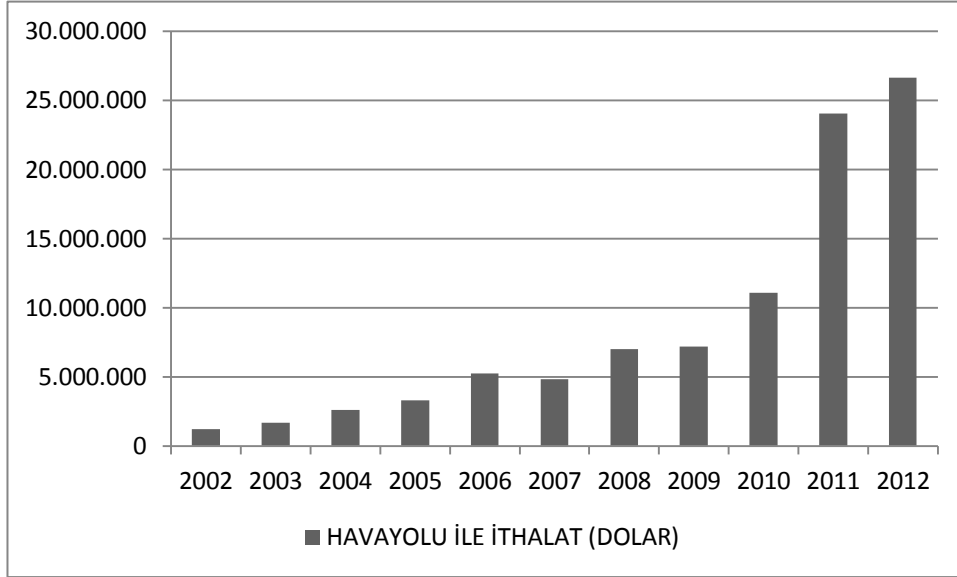
Kaynak: T.C. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı verileri esas alınarak hazırlanmıştır. (Bkz.: EK-1, EK-6).

2011 ve 2012 yılında da havayolu ile ithalat artış göstermek suretiyle sırasıyla 24.024.041 dolar ve 26.646.494 dolar seviyesine yükselmiştir. Aşağıdaki tabloda her iki yıl içerisinde havayolu ile ithalatı yapılan başlıca ürün grupları değer ve miktar bazında karşılaştırmalı olarak verilmiştir.

Aşağıdaki grafikte 2002-2012 yılları arası Türkiye'nin Mısır'dan Türk ve yabancı bayrak taşıyıcıları tarafından yapılan havayolu ile ithalat değerleri verilmektedir. Grafikte 2002 yılından itibaren havayolu ile ithalatın düzenli bir şekilde arttığı görülmektedir. Zira havayolu ile ithalat 2002 yılında sadece 1.203.525 dolar seviyesinde iken 2012 yılına gelindiğinde 26.646.494 dolar olarak gerçekleşmiştir. 2012

yılında Türkiye'nin toplam ithalatı 1.342.051.267 dolar değerinde gerçekleşirken toplam ithalatın yaklaşık %2'si havayolu ile yapılmıştır.

Şekil 11: Türkiye'nin Mısır'a Havayolu İle İthalat Değeri 2002-2012

Kaynak: T.C. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı verileri esas alınarak hazırlanmıştır. (Bkz.: EK-1, EK-6).

D. Turizm ve Havayolu Taşımacılığı

Turizm, Mısır ve Türkiye ekonomisine sağladığı katkının yanı sıra toplumları da birbirine yakınlaştıran önemli bir iktisadi ve kültürel aktivitedir. Türkiye'nin Mısır ile turizm ilişkileri 1968'de başlamış ve her yıl giderek artmaktadır.

Tablo 49: Mısır Turizm Pazarında Türkiye

Türkiye'ye Gelen Turist Sayısı 2011	79.665
Türkiye'ye Gelen Turist Sayısındaki Yüzdelerik Değişim Oranı – 2011/2010	% 17,87
2012 Yılı Ocak-Mayıs dönemi Türkiye'ye Varışlar ve Değişim Oranı	% 62,57
Ülkenin Türkiye Pazar Payı Sıralamasındaki Yeri (2011)	% 0,40
Paket Tur Sıralaması (2011)	İspanya'dan sonra 2. sırada
Türkiye'ye Operasyonu Bulunan Ace. ve Tur Ope. Sayısı	1176
Türkiye'ye Gelen Turistlerin Tercih Ettikleri Tatil Türü	Alışveriş, Kültür, İnanç ve Deniz Turizmi
Türkiye'ye Gelen Turistlerin Tatillerini Geçirdikleri Destinasyonlara Göre Dağılımı	İstanbul, Antalya, Bursa, İzmir ve kısmen Karadeniz

Kaynak: T.C. Turizm Bakanlığı, Pazar Raporları 2013. <http://www.tanitma.gov.tr/Eklenti/4810,pazar-raporlari-2013.pdf?> (15.04.2013).

Kültür ve Turizm Bakanlığı sınır istatistikleri ülkemize giriş-çıkış yapan yabancı ziyaretçi ve vatandaş sayılarına ilişkin verileri sınır kapılarımızda Emniyet Genel Müdürlüğü'ne bağlı Pasaport Polisi'nin tuttuğu milliyet bazındaki kayıtlardan elde etmektedir. Yabancılara ve vatandaşlarımıza ilişkin tüm ziyaretçi sayılarına gününbirlikçi sayıları da dâhildir.

Tablo 50: Mısır'dan Türkiye'ye Seyahat Eden Ziyaretçi Sayısı ve Ulaşım Şekli**2000-2011**

YILLAR	TOPLAM	TAŞIT ARACI			
		HAVAYOLU	KARAYOLU	TRENYOLU	DENİZYOLU
2000	31.772	17.844	513	9	13.406
2001	22.396	21.031	649	19	697
2002	21.583	20.212	757	29	585
2003	30.556	28.588	819	6	1.143
2004	34.454	32.412	1.156	22	864
2005	43.149	40.997	1.301	16	835
2006	42.686	40.751	690	10	1.235
2007	52.946	50.995	633	13	1.305
2008	57.994	56.105	869	7	1.013
2009	66.912	64.363	912	7	1.630
2010	61.560	58.910	1.010	14	1.626
2011	79.665	76.071	636	7	2.951

Kaynak:<http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr/TR,9854/sinir-giris-cikis-istatistikleri.html> (15.04.2013). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Sınır Giriş-Çıkış İstatistikleri esas alınarak hazırlanmıştır.

2000 yılında Türkiye'ye seyahat eden 31.772 Mısır vatandaşının 17.844 kişi havayolu ile 13.406 kişi ise denizyolu ile ulaşım sağlamıştır. 2001 yılında ise turist sayısı 22.396 gerilemiş olup 21.031 kişi havayolu ile intikal etmiştir. Turist sayısı ilerleyen yıllarda sürekli artış göstermiş ve havayolu ile ulaşım gerçekleştirenlerin sayısı büyük bir çoğunluğu oluşturmuştur. 2011 yılında Türkiye'ye gelen turist sayısı bir önceki yıla göre 18.105 kişi artış göstererek 79.665 kişiye ulaşmıştır. 2011 yılı verilerine göre havayolu ile ulaşım gerçekleştirenlerin sayısı ise 76.071 ile %95,5 diğer ulaşım türlerine göre ağırlığa sahiptir.

Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı, Mısır Arap Cumhuriyeti Turizm Bakanlığı ve Suriye Arap Cumhuriyeti Turizm Bakanlığı arasında 7 Eylül 2005 tarihinde Kahire'de imzalanan turizm alanında işbirliğine ilişkin Mutabakat Zaptında mevcut iyi ilişkileri göz önünde bulundurarak, ülkeleri arasındaki ilişkileri derinleştirmek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda Çin, Hindistan ve Japonya gibi uzak pazarlardan turist çekmek için bu ülkeler arasında ortak bir ürün sunacaklardır. Bu itibarla taraflar, kamu ve özel sektörü kendi milli hava yolu şirketleri, turizm ve seyahat acenteleri ve tur operatörlerinin işbirliği ile ortak bir ürün oluşturmak hususunda anlaşmışlardır²⁰⁴.

Mısır'ın döviz kazandıran en önemli sektörü turizmdir. Turizm geliri gayri safi milli hasılanın yüzde 11,3'ünü, ülkeye gelen dövizin yüzde 20'sini oluşturuyor. Ayrıca turizm sektöründe çalışanlar, Mısır işgücünün yüzde 12,6'sına denk geliyor. Dünya turizm pastasından pay kapmak isteyen Mısır, 2017 yılında 25 milyar dolarlık turizm geliri bekliyor. 2017'den sonra rakamın 30 milyar dolara ulaşması hedeflenmektedir. Mısır'ın ziyaretçileri arasında Avrupalılar ilk sırada yer alıyor²⁰⁵. Mısır ile Türkiye arasındaki turizm ilişkilerinin önümüzdeki dönemde daha da kuvvetlenecektir.

Ancak sektör ani iniş ve çıkışlara, ülke içindeki ve dışındaki olaylardan doğan güvenlik endişesinden etkilenmeye çok açıktır. Ülkenin iklim yapısı, Akdeniz ve dünyanın doğal akvaryumu olan Kızıldeniz sahilleri ile en önemlisi dünyanın en eski medeniyetlerinden birisi olan firavunlar döneminden kalan piramitler, tapınaklar ve

²⁰⁴ Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Mısır Arap Cumhuriyeti Hükümeti ve Suriye Arap Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Turizm Alanında İşbirliğine İlişkin Mutabakat Zaptı, **T.C. Resmi Gazete, Karar Sayısı: 2009/14981**, 14 Mayıs 2009 Perşembe.

²⁰⁵ <http://www.dunya.com/istanbuldan-hurghada-ve-sarm-el-seyhe-direkt-uculacak-167939h-p2.htm> (25 Mayıs 2013).

diğer eserler ülkeyi turistik anlamda cazip kılmaktadır. Bir zamanlar dünyanın en önemli turizm merkezlerinden biri olan ve aldığı turist sayısı ile ülkelere örnek olan Mısır “Arap Baharı” ile düştüğü sıkıntıdan Türkiye’nin desteğiyle çıkış yolları aramaktadır.

Arap Baharı sürecinde turizm geliri 14 milyar dolardan 9 milyar dolara gerileyen Mısır’ın yeni turizm planları ve Türkiye’yle ilgili turizm politikalarında değişiklikler yapılmıştır. Bundan böyle Mısır Türkiye ile birlikte hareket edecektir²⁰⁶.

Önümüzdeki dönemde öncelikli hedefleri arasına dünyanın önde gelen turizm merkezlerinden biri olmayı alan Mısır hükümeti, Türk Hava Yolları ile stratejik bir görüşme gerçekleştirmiştir. Türk Havayolları ile Mısır Turizm Bakanlığı arasında yapılan görüşme neticesinde İstanbul’dan Şarm El-Şeyh’e ve Hurghada’ya direkt uçuşlar öngörülmüştür²⁰⁷. Mısır, uzun mesafeli uçuşlarda THY ile birlikte işbirliği yapmak suretiyle bu destinasyonlara olan tur paketlerini Almanya, Rusya, Japonya, Çin ve Latin Amerika’nın aralarında bulunduğu farklı pazarlara ulaştıracak imkân sunmaktadır. Türk Hava Yolları ile Hurghada ve Şarm El-Şeyh şehirlerine uçuş anlaşması yapan Mısır Turizm Bakanlığı, Mısır’ın turizm pazarlama faaliyetlerini Türkiye ile ortaklaşa yürütmeyi planlamaktadır. THY’nin gerçekleştireceği seferler sayesinde Türkiye ile Mısır arasında karşılıklı turist sayısında da önemli bir artış beklenmektedir. Zira dünyada en çok ülkeye uçan hem de en büyük beşinci uçuş ağına sahip THY, Mısır’ın turizm beldelerini de bu ağa bağlayarak Mısır turizmine katkı sağlayacağı beklenmektedir.

THY ve Mısır Havayolları İstanbul-Kahire hattında sefer sayısının artırılması için girişimlerde bulunmaktadır. 2008 Kasım ayında, Türk Hava Yolları ve Mısır Havayolları yetkilileri arasında gerçekleştirilen toplantıda taraflar, iki Star Alliance taşıyıcısı olarak hem aralarındaki mevcut kod paylaşımı ortaklığının hem de eğitim, teknik konularında yeni işbirliği imkânlarının geliştirilmesi yönünde fikir birliğine varmışlardır. Ayrıca Star Alliance üyesi iki şirket arasındaki mevcut kod paylaşımı ortaklığının İstanbul ve Kahire noktaları ötesini kapsayacak şekilde genişletilmesi de karara bağlanmıştır. Bu kapsamda, THY yolcuları transit nokta olarak Kahire

²⁰⁶ <http://www.forumgazetem.com/2012/10/10/turizmde-turkiye-ve-misir-isbirligi-yapacak/> (31 Mart 2013).

²⁰⁷ Mısır Turizmde Yeni Dönem, 2012, <http://ekonomi.haberturk.com/tatil/haber/783839-misir-turizmde-yeni-donem> (31 Mart 2013).

üzerinden, Mısır Havayolları network imkânlarından faydalanarak Mısır iç hat ve ötesi noktalara uçuş gerçekleştirebilecektir²⁰⁸.

VI. TÜRKİYE-NİJERYA TİCARİ İLİŞKİLERİNDE HAVAYOLU TAŞIMACILIĞI

A. Ticari İlişkiler

Afrika'nın en büyük ham petrol üreticisi dünyanın ise 8. büyük ham petrol ihracatçısı olan Nijerya aynı zamanda zengin doğalgaz rezervlerine sahip olup Güney Afrika Cumhuriyeti'nden sonra Sahra Altı Afrika'nın ikinci büyük ekonomisine sahiptir²⁰⁹.

İKÖ ve D-8 Ekonomik İşbirliği Teşkilatı üyesi ülkeler arasında yer alan Türkiye ve Nijerya arasında, uluslararası kuruluşlar çerçevesinde yakın bir işbirliği vardır. İki ülke arasındaki siyasi ilişkiler iyi düzeyde olup, ilişkilerin mümkün olan her alanda daha ileri taşınması yönünde ortak irade mevcuttur. İki ülke arasında siyasi, askeri, ekonomik, ticari, kültürel ve eğitim alanında imzalanan anlaşmalarla yasal zemin büyük ölçüde tamamlanmıştır.

Nijerya ile ticari ilişkilerin geliştirilmesi için öncelikle hukuki altyapının iyileştirilmesi gerekmektedir. Çifte vergilendirmenin önlenmesi, yatırımların karşılıklı korunması anlaşmalarının imzalanması, bir serbest ticaret anlaşması veya ekonomik işbirliği anlaşmasının akdedilmesi önem arz etmektedir.

Nitekim Nijerya Cumhurbaşkanı Goodluck Jonathan'ın 01-03 Şubat 2011 tarihlerinde Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaret sırasında, müzakereleri tamamlanarak imzaya hazır hale getirilen Türkiye-Nijerya Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması 2 Şubat 2011 tarihinde Ankara'da imzalanmıştır. Söz konusu

²⁰⁸THY ve Mısır Havayolları'ndan Yeni Adımlar,2009, <http://www.turkishairlines.com/trcy/skylife/2009/ocak/haberler/thy-ve-misir-havayollarindan-yeni-adimlar.aspx> (31 Mart 2013).

²⁰⁹Yücel Akova, **Nijerya Bilgi Notu**, T.C. Ekonomi Bakanlığı İhracat Genel Müdürlüğü, Ankara, Şubat 2012,s.4.

anlaşmanın iki ülke arasındaki yatırım ilişkilerini geliştirmesi ve yatırım hacmini artırması beklenmektedir.

Nijerya Cumhurbaşkanı Jonathan'ın ziyareti sırasında, Türkiye Cumhuriyeti ve Nijerya Federal Cumhuriyeti Hükümeti arasında yatırımların karşılıklı teşviki ve korunmasına ilişkin anlaşma, turizm alanında işbirliği anlaşması, yükseköğrenim alanında işbirliği anlaşması, askeri işbirliği hususunda anlaşma, Türkiye cumhuriyeti ve Nijerya federal cumhuriyeti dışişleri bakanlıkları arasında işbirliği protokolü imzalanmıştır.

Nijerya sahip olduğu coğrafya ve zengin yer altı kaynakları ve 160 milyonu aşan nüfusu ile Afrika'nın en önemli ülkelerinden birisidir. Türkiye'nin Nijerya ile ilişkileri iktisadi önemi haizdir.

Genel olarak Afrika'nın 1,5 trilyon dolarlık dış ticareti, 1 milyar nüfusu, ortalama 1500 dolar kişi başına geliri ve stratejik madenlere sahip olması nedeniyle önemli bir ekonomik bölge olduğu gerçeği Türk müteahhitlerinin bu bölgeden 35 milyar dolarlık iş aldığını, Türk işadamlarının da bölgede 3 milyar dolarlık yatırımı olduğu göz önüne alındığında, iş imkânlarını geliştirmek için Afrika'daki büyükelçi ve ticaret müşaviri sayısının artırılması ve havayolu ile ulaşım imkânlarının geliştirilmesi önem arz etmektedir²¹⁰. Bu doğrultuda THY 2006 yılında ilk defa Nijerya'ya sefer düzenlemeye başlamıştır. Bu tarihten itibaren iki ülke arasındaki dış ticaret hacminin arttığı dikkat çekmektedir.

Türkiye-Nijerya arasında ticari ve ekonomik ilişkiler de hızla gelişmektedir. Türkiye-Nijerya ikili ticaret hacmi, 2004-2010 yılları arasında 3 kattan fazla artarak 865 milyon dolara yükselmiştir. Nijerya 2010 yılı itibarıyla Türkiye'nin SAGA'da ikinci büyük ticaret ortağı durumundadır. Nijerya'da, başta müteahhitlik, imalat ve enerji sektörleri olmak üzere yaklaşık 30 Türk firması faaliyet göstermektedir²¹¹. Ülkede yerleşik ticaret ve üretimle uğraşan Türk işadamı sayısının çok sınırlı olması önemli bir problem olarak değerlendirilmektedir. Muhabir bankacılık ilişkilerinin bulunmaması ve Nijerya'ya yönelik finansman imkânlarının yetersizliği Türk firmalarının Nijerya'da

²¹⁰Sorunlar Aşılırsa, Nijerya'nın Çok Büyük Bir Potansiyeli Var, 2011, <http://www.tim.org.tr/tr/aktuel-timden-haberler-sorunlar-asilirsanijeryanın-cok-buyuk-bir-potansiyeli-var.html> (31 Mart 2013).

²¹¹ Türkiye - Nijerya Cumhuriyeti Siyasi İlişkileri, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-nijerya-federal-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (15 Şubat 2013).

daha etkili olmasını engellemektedir. Bu sorunların aşılması halinde her iki ülke arasındaki işbirliği imkânları genişleyecektir. Zira Nijerya üstyapı ve altyapı yatırımları konusunda büyük bir potansiyel söz konusudur.

B. Hava Ulaştırma Faaliyetleri

2002 yılında imzalanan Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Nijerya Hükümeti Arasındaki Hava Taşımacılığı Anlaşmasının onaylanması ile sivil havacılık faaliyetleri başlamıştır. Türkiye ve Nijerya Sivil Havacılık Otoriteleri her iki ülke arasında uçuşların arttırılması, yeni uçuş noktaları oluşturulması ve çoklu tayine geçilmesi amacıyla ikili havacılık anlaşmasını revizyona tabi tutma ihtiyacı hâsıl olmuştur.

Bu itibarla Sivil Havacılık Genel Müdür Yardımcısı Bahri Kesici ve Nijerya Havacılık Bakanlığı Temsilcisi Hassan Musa'nın başkanlığında 03 Aralık 2012 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirilen heyetler arası görüşme sonucunda yeni maddeler üzerinde anlaşma sağlanarak Mutabakat Zaptı imzalanmıştır²¹². Mutabakat Zaptı ile daha önce tek bir havayolu işletmesi tarafından gerçekleştirilen seferlerin birden fazla havayolu işletmesi tarafından düzenlenmesine imkân tanıyan çoklu tayine geçilmiş ve uçuş ağının güçlendirilmesi ve böylelikle iki ülke arasındaki ilişkilerinin daha da geliştirilmesi için önceki anlaşmanın tarifelerle ilgili maddesi daha liberal hale getirilerek, havayolu mutabakatı aranması şartının kaldırılmasına karar verilmiştir.

2002 tarihli Hava Ulaştırma Anlaşması kapsamında idari düzeyde uçuş gerçekleştirilen Lagos ile yeni nokta olarak Kano şehri tarifeli sefer noktaları olarak belirlenirken, tayin edilen havayollarının belirlenen noktalarda koterminalizasyon hakkı ile sefer gerçekleştirmesine de imkân sağlanmıştır.

Anlaşmaya çerçevesinde, Türkiye'nin tayin ettiği havayolu işletmelerine yurt içindeki tüm noktalardan Lagos'a haftalık 7 frekans, Kano'ya ise haftalık 5 frekans sefer gerçekleştirme hakkı tanınmıştır. Nijerya'dan tayin edilen havayolu işletmeleri ise Nijerya'daki tüm noktalardan İstanbul ve daha sonra ülkemizde belirlenecek bir noktaya tarifeli yolcu seferleri düzenleyebilecektir.

²¹² http://web.shgm.gov.tr/kurumsal.php?page=haberler&id=1&haber_id=2535 (15 Şubat 2013).

Nijerya ile imzalanan Mutabakat Zaptı ile Türkiye'nin 2012 yılı Aralık Ayı itibariyle Afrika'daki uçuş noktalarının sayısı 55, frekans sayısı ise 476'ya ulaşmıştır. Nijerya Havacılık Bakanlığı ve Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü yetkililerinin yanı sıra yer hizmetleri, havaalanları ve havayolları temsilcilerinden oluşan Nijerya Heyeti, İstanbul ziyareti çerçevesinde ayrıca Türk sivil havacılık sektöründe faaliyet gösteren işletmelerle de bir araya gelerek yatırım ve işbirliği imkânları hakkında görüş alışverişinde bulunmuştur.

Müzakere esnasında, Türk tarafının taleplerini kayıt altına alacak şekilde bir Toplantı Tutanağı imzalanarak, ilişkilerin daha da geliştirilmesine imkân sağlamak üzere, 7-12 Aralık 2012 tarihlerinde Cidde'de gerçekleştirilecek ICAN 2012 Konferansı esnasında tekrar bir araya gelme konusunda mutabakat sağlanmıştır.

Türk Hava Yolları 28 Temmuz 2006 tarihinden itibaren Nijerya'nın önemli bir ticaret limanı olan Lagos'a haftada iki gün karşılıklı sefer gerçekleştirmektedir. Turkish Cargo ise haftada 3 kez yapılan Lagos seferlerini, 21 Aralık 2012 tarihi itibariyle haftada 4 kez olarak yapmaktadır.

C. Dış Ticaret

Türkiye'nin Nijerya ile olan dış ticareti son yıllarda genel olarak gelişme göstermekle birlikte dış ticaret dengesi sürekli olarak Türkiye aleyhine açık vermektedir. Türkiye'nin ihracatı 2003 yılında 66,35 milyon dolar iken ithalatı ise 223,32 milyon dolar seviyesindedir. 2007 yılında 360 milyon dolar olan dış ticaret açığı, 2008 yılında 241 milyon dolara gerilemiş olmakla beraber 2009 yılında tekrar artarak 346 milyon dolara 2010 yılında da 352 milyon dolara yükselmiştir. Türkiye'nin 2008 yılında 281 milyon dolar olarak gerçekleşen ihracatının 2009 yılında 258 milyon dolara 2010 yılında ise 251 milyon dolara gerilemiştir. 2008 yılında 522 milyon dolar olan ithalatı ise 2009 yılında 605 milyon dolara yükselmiş, 2010 yılında ise 603 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2009 yılında 257,7 milyon Dolar olarak gerçekleşen ihracatına karşılık, ithalatı 604,7 milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu yılda dış ticaret dengesi ülkemiz aleyhine 346,9 milyon Dolar açık vermiştir. 2010 yılında 251 milyon Dolarlık ihracatımıza karşılık, 603 milyon Dolarlık ithalatımız söz konusudur. Dış ticaret açığı 352 milyon dolardır. Türkiye'nin 2011 yılında ise 394

milyon dolarlık ihracatına karşılık 823 milyon dolarlık ithalatı söz konusudur. 2011 yılında dış ticaret açığı ise 429 milyon dolarla azami düzeyine ulaşmıştır. İki ülke arasında dış ticaret hacmi her geçen yıl artış göstermektedir. Türkiye'nin ithalatında bilhassa 2000 yılından itibaren görülen artış, sıvılaştırılmış doğal gaz ithalatının artmasından kaynaklanmaktadır.

Tablo 51: Türkiye-Nijerya Dış Ticareti (Milyon Dolar) 2003-2011

YIL	İHRACAT	İTHALAT	HACİM	DENGE
2003	66,35	223,32	289,67	-156,97
2004	80,21	194,4	274,61	-114,19
2005	98,59	234,27	332,86	-135,68
2006	83,01	380,21	463,22	-297,20
2007	133,27	493,97	627,24	-360,70
2008	280,53	521,92	802,45	-241,39
2009	257,73	604,68	862,41	-346,95
2010	250,6	602,56	853,16	-351,96
2011	394,44	823,2	1217,64	-428,76

Kaynak: <http://tuikapp.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> (10.05.2013).

Türkiye'nin Nijerya'ya 2010 yılı ihracatında demir ve çelik ürünleri ihracatı %51,7'lik payı ile ilk sırayı almakta, bu ürünü %10,1'lik payı ile elektrik transformatörleri, %6,1'lik payı ile de çimento takip etmektedir. İhracatında az da olsa öneme sahip diğer ürünler iplik üretme makineleri, maden işleme makineleri, bakır teller ve mayalar şeklinde sıralanmaktadır.

Tablo 52: Türkiye'nin Nijerya'ya İhrac Ettiği Başlıca Ürün Grupları (Dolar)**2010-2012**

		2010	2011	2012
72	Demir ve çelik	48.091.706	114.836.240	136.275.550
85	Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme- verme, televizyon görüntü-ses kaydetme- verme cihazları;aksam-parça-aksesuarı	42.884.973	44.435.369	56.230.837
73	Demir veya çelikten eşya	17.580.668	25.310.558	32.351.185
25	Tuz; kükürt; topraklar ve taşlar; alçılar, kireçler ve çimento	19.870.727	42.949.451	27.340.252
84	Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler; bunların aksam ve parçaları	31.926.822	26.228.025	27.276.437
62	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı	13.118.880	17.498.161	21.993.830
96	Çeşitli mamul eşya (hijyenik havlu, bebek bezi, kalem, çakmak, fermuar, fırça vb.)	16,893	42,365	14.582.539
39	Plastikler ve mamulleri	9.537.860	12.404.385	13.101.129
27	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler; bitümenli maddeler; mineral mumlar	1.573.520	14.609.905	12.898.727
94	Mobilyalar, yatak takımları; aydınlatma cihazları; reklam lambaları, ışıklı tabelalar vb; prefabrik yapılar	4.128.656	6.893.327	10.733.635
87	Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları; bunların aksam, parça, aksesuarı	7.026.097	18.928.702	10.064.224
89	Gemiler ve suda yüzen taşıt ve araçlar	2.525.000	1.761.356	7.686.908

Kaynak: <http://tuikapp.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> (10.05.2013).

Nijerya'da önemli bir hareketlilik yaşanan inşaat sektörü başta olmak üzere tekstil, ağaç, deri, metal, gıda ve plastik gibi alanlarda yatırımlara ihtiyaç duyulmakta olup Nijerya demir ve çelik, mobilya, metal ürünleri, elektrikli makine ve teçhizatları ile sanayi makineleri, kara taşımacılık araçları ve tekstil ürünleri başta olmak üzere Sahra Altı Afrika'da en fazla ihracat yapılan ikinci ülke konumundadır.

Dış Ticaret Müsteşarlığı verilerine göre Türkiye'nin 2012 yılı ihracat kompozisyonu 69.485.840 dolar değerinde yatırım (sermaye) malları 288.296.357 dolar

değerinde hammadde (aramaları), 80.957.027 dolar değerinde tüketim malları ve 27.813 dolar değerinde diğer mallardan meydana gelmektedir.²¹³

1. Havayolu ile İhracat

Aşağıdaki tabloda Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı'ndan elde edilen EK-1 ve EK-7'de yer alan Türkiye'nin Nijerya'ya havayoluyla gerçekleşmiş olan Türk ve yabancı bayrak ayrıntısında mevcut olan 2002-2012 yılları fasıl, miktar ve dolar bazında ihracat bilgileri verilmektedir.

Tablo 53: Türkiye'nin Nijerya'ya Havayolu İle İhracatı 2002-2012

	İHRACAT DEĞERİ (DOLAR)			İHRACAT MİKTARI (KG)		
	TÜRK	YABANCI	TOPLAM	TÜRK	YABANCI	TOPLAM
2002	196.191	2.959.634	3.155.825	16.928	197.440	214.368
2003	1.163.284	5.506.632	6.669.916	309.653	1.743.903	2.053.556
2004	371.698	1.988.693	2.360.391	15.108	118.151	133.259
2005	1.074.158	2.418.494	3.492.652	31.470	159.494	190.964
2006	857.181	1.448.471	2.305.652	62.998	106.440	169.438
2007	3.608.400	4.746.307	8.354.707	189.565	231.277	420.842
2008	5.013.444	1.987.462	7.000.906	272.787	186.009	458.796
2009	8.235.946	5.674.456	13.910.402	607.817	419.717	1.027.534
2010	11.839.151	10.733.549	22.572.700	612.895	889.580	1.502.475
2011	18.073.532	10.780.563	28.854.095	1.279.249	1.126.343	2.405.592
2012	30.891.526	6.542.228	37.433.754	2.191.214	624.467	2.815.681

Kaynak: T.C. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı verileri esas alınarak hazırlanmıştır. (Bkz.: EK-1, EK-7).

Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı verilerine göre 2002 yılı Türkiye'nin havayolu ile ihracatı 3.155.825 dolar değerinde olup 214 ton 368 kg ticari meta Türk ve yabancı bayrak taşıyıcı işletmeler tarafından havayolu ile taşınmıştır. 2002 yılında başlıca 1.555.990 değerinde eczacılık ürünleri, 873.392 dolar değerinde örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı, 216.533 dolar değerinde örme giyim eşyası ve aksesuarı, 164.041 dolar değerinde elektrikli makine ve cihazlar havayolu ile taşınmıştır. 2003 yılında havayolu ile ihracat 6.669.916 dolara yükselmiştir. 2003 yılında bir önceki yıla ilave 1.856.695 dolar değerinde demir veya çelikten eşya havayolu ile nakledilmiştir. (Bkz.: EK-1, EK-7).

²¹³ <http://tuikapp.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> (10.05.2013).

2003-2008 yılları arası havayolu ile ihracat değerlerinde kayda değer bir artış yaşanmamıştır. Söz konusu yıllarda havayolu ile taşınan başlıca ürün grupları arasında örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı; eczacılık ürünleri; elektrikli makina ve cihazlar; ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları; aksam-parça-aksesuarı; örme giyim eşyası ve aksesuarı; kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler; bunların aksam ve parçaları, pamuk yer almaktadır. (Bkz.: EK-1, EK-7).

2009 yılında havayolu ile ihracat bir önceki yıla göre yaklaşık 2 kat artarak 13.910.402 dolar seviyesine yükselmiştir. 2009 yılında havayolu ile ihracatta ilk sırada 6.433.664 dolar değerinde örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı yer almaktadır. Bu ürün grubunu 1.508.857 dolar değerinde kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler; bunların aksam ve parçaları izlemekte ve 1.044.609 dolar değerinde eczacılık ürünleri üçüncü sırada yer almaktadır. 781.339 dolar değerinde elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları; aksam-parça-aksesuarı aynı yıl içerisinde havayolu ile ihraç edilmiştir. (Bkz.: EK-1, EK-7).

2010 yılında ise 8.662.298 dolarlık artış ile havayolu ile ihracat değeri 22.572.700 dolar olarak gerçekleşmiştir. 2010 yılında havayolu ile örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı ihracatı bir önceki yıla göre 6.276.856 dolarlık artış ile birlikte 12.710.520 dolar seviyesine ulaşmıştır. (Bkz.: EK-1, EK-7).

2011 ve 2012 yıllarında da havayolu ile ihracat hem değer hem de miktar olarak artış göstermiş ve sırası ile 28.854.095 dolar ve 37.433.754 dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'nin 2012 yılı ihracatında yer alan başlıca ürün gruplarından olan 21.993.830 dolar değerinde örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı ihracatının 21.868.128 dolarlık bölümü havayolu ile taşınmıştır. Aşağıda 2011 ve 2012 yıllarında havayolu ile ihracatta yer alan başlıca ürün grupları verilmektedir.

Tablo 54: 2011 Yılı Nijerya'ya Havayolu ile İhraç Edilen Başlıca Ürün Grupları

	DEĞER (DOLAR)	MİKTAR (KG)
Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı	16.985.646	1.429.586
Örme giyim eşyası ve aksesuarı	2.382.821	221.312
Eczacılık ürünleri	1.924.741	15.552
Kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler; bunların aksam ve parçaları	1.651.162	94.229
Ayakkabılar, getrler, tozluklar ve benzeri eşya; bunların aksamı	1.302.128	69.423
Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları; aksam-parça-aksesuarı	975.126	44.265
Mobilyalar, yatak takımları; aydınlatma cihazları; reklam lambaları, ışıklı tabelalar vb; prefabrik yapılar	507.635	60.117
Kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler; bunların aksam ve parçaları	378.364	19.478
Örme giyim eşyası ve aksesuarı	330.016	35.828
Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar; bunların aksam, parça ve aksesuarı	321.886	12.789

Kaynak: T.C. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı verileri esas alınarak hazırlanmıştır. (Bkz.: EK-1, EK-7).

Tablo 55: 2012 Yılı Nijerya'ya Havayolu ile İhraç Edilen Başlıca Ürün Grupları

	DEĞER (DOLAR)	MİKTAR (KG)
Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı	21.868.128	1.609.309
Örme giyim eşyası ve aksesuarı	2.934.466	241.096
Eczacılık ürünleri	2.050.131	14.584
Kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler; bunların aksam ve parçaları	1.943.212	85.358
Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları; aksam-parça-aksesuarı	1.800.816	141.812
Ayakkabılar, getrler, tozluklar ve benzeri eşya; bunların aksamı	1.757.820	98.382
Mobilyalar, yatak takımları; aydınlatma cihazları; reklam lambaları, ışıklı tabelalar vb; prefabrik yapılar	793.296	89.507
Demir veya çelikten eşya	551.790	66.410
Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar; bunların aksam, parça ve aksesuarı	492.692	15.006
Plastikler ve mamulleri	550.535	93.850
Kâğıt ve karton; kâğıt hamurundan, kâğıttan veya kartondan eşya	222.758	47.746
Alüminyum ve alüminyumdan eşya	232.357	22.822
Dokunabilir maddelerden hazır eşya; takımlar; kullanılmış giyim ve dokunmuş diğer eşya; paçavralar	213.249	15.251

Kaynak: T.C. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı verileri esas alınarak hazırlanmıştır. (Bkz.: EK-1, EK-7).

Türkiye'nin Nijerya'ya 2002 yılı ihracatı 62.511.229 dolar olarak kaydedilmiş ve bu değer 3.155.825 dolarlık bölümü yani Türkiye'nin Nijerya'ya gerçekleştirdiği toplam ihracatın %5'i havayolu ile taşınmıştır. 2012 yılına gelindiğinde ise toplam ihracat 438.767.037 dolar seviyesinde olup bu ihracatın 37.433.754 dolarlık bölümü yani toplam ihracatın %8,5'i havayolu ile gerçekleşmiştir.

Türkiye'nin Nijerya'dan gerçekleştirdiği ithalatında en önemli ürünü %84,5'lik payı ile petrol gazları oluşturmakta, bu ürünü ise %11,3'lük payı ile susam takip etmektedir. Bu ürünlerin dışında Türkiye'nin ithalatında az da olsa önem taşıyan diğer ürünler: hayvan deri ve köseleleri, kakao, tabi kauçuk ve kerestedir.

Türkiye'nin Nijerya'dan ithalatı ise 2010 yılında 603 milyon dolar olarak gerçekleşmiş iken, 2011 yılında 823 milyon dolara gerilemiştir. 2011 yılı itibarıyla Nijerya'dan ithalatında önem arz eden başlıca ürünler petrol gazları ve diğer gazlı hidrokarbonlar, yağlı tohumlar, petrol yağları, koyun ve kuzuların dabalıanmış derileri, etilen polimerleri, diğer hayvanların deri ve köseleleri ve tabi kauçuktur. 2011 yılı ithalatımızda petrol gazlarının payı % 84,6; yağlı tohumların payı ise % 8,9'dur.

Tablo 56: Türkiye'nin Nijerya'dan İthal Ettiği Başlıca Ürün Grupları 2010-2012

NO	FASIL	2010	2011	2012
27	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler; bitümenli maddeler; mineral mumlar	127.253.749	263.748.447	4.362.506
12	Yağlı tohum ve meyvalar; muhtelif tane, tohum ve meyvalar; sanayiide ve tıpta kullanılan bitkiler; saman ve kaba yem	68.254.225	73.535.901	82.017.940
41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	12.780.179	16.140.596	11.129.336
52	Pamuk	1.378.032	0	1.565.541
44	Ağaç ve ahşap eşya; odun kömürü	1.276.516	1.934.969	1.754.122
40	Kauçuk ve kauçuktan eşya	1.212.039	4.750.805	5.184.028

Kaynak: <http://tuikapp.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> (10.05.2013).

2. Havayolu İle İthalat

Aşağıdaki tabloda Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı'ndan elde edilen EK-1 ve EK-7'de yer alan Türkiye'nin

Nijerya'dan havayoluyla gerçekleşmiş olan Türk ve yabancı bayrak ayrıntısında mevcut olan 2002-2012 yılları fasıl, miktar ve dolar bazında ithalat bilgileri verilmektedir.

Tablo 57: Türkiye'nin Nijerya'dan Havayolu İle İthalatı 2002-2012

	İTHALAT DEĞER (DOLAR)			İTHALAT MİKTAR (KG)		
	TÜRK	YABANCI	TOPLAM	TÜRK	YABANCI	TOPLAM
2002	452	40.247	40.699	64	6.170	6.234
2003	161	27.051	27.212	2	985	987
2004	24.801	13.334	38.135	18.660	2.080	20.740
2005	207	122.563	122.770	1.000	2.440	3.440
2006	19.023	59.415	78.438	1.429	1.534	2.963
2007	82.257	49.330	131.587	1.628	1.888	3.516
2008	24.195	215.968	240.163	692	6.330	7.022
2009	1.481.614	179.439	1.661.053	38.516	15.483	53.999
2010	1.274.467	4.937.258	6.211.725	32.261	112.873	145.134
2011	1.249.661	3.860.998	5.110.659	25.249	79.729	104.978
2012	705.236	2.890.758	3.595.994	14.229	55.671	69.900

Kaynak: T.C. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı verileri esas alınarak hazırlanmıştır. (Bkz.: EK-1, EK-7).

Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı verilerine göre Türkiye, Nijerya'dan 2002 yılında havayolu ile 40.699 dolar değerinde ve 6 ton 234 kg ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleleri ithal etmiştir. 2003 yılı havayolu ile ithalat değeri ise 27.212 dolar değerinde gerçekleşmiştir. 2005 yılında ise bir önceki yıla göre 84.635 dolar artış göstererek havayolu ile ithalat 122.770 dolara yükselmiştir. 2005 yılında havayolu ile ithalat 4 fasılda gerçekleşmiş ve başlıca iki ürün grubu ise 68.383 dolar değerinde kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler; bunların aksam ve parçaları ve 53.540 dolar değerinde ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler havayolu ile taşınmıştır. (Bkz.: EK-1, EK-7).

2008 yılı ile havayolu ile ithalat 215.968 dolar olarak gerçekleşirken, 222.285 dolar değerinde ve 6 ton 457 kg ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler ithal edilmiştir. 2009 yılında havayolu ile ithalat değeri bir önceki yıla göre 1.420.890 dolarlık artış göstererek 1.661.053 dolara yükselmiştir. Havayolu ile ithalat hem değer olarak hem de fasıl bazında ki havayolu ile 11 ürün grubunda havayolu ile ithalat yapılmıştır büyük bir gelişme kat etmiştir. 1.634.096 dolar değeri ile ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler ilk sırada yer almıştır. (Bkz.: EK-1, EK-7).

2010 yılında ise havayolu ile ithalat bir önceki yıla göre %375 artış göstermek suretiyle 6.211.725 dolar ile en yüksek değerine ulaşmıştır. Bu yıl itibariyle 145 ton 134 kg ağırlığında ticari mal havayolu taşınmıştır. 6.178.727 dolar değerinde 142 ton 811 kg ağırlığında ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler havayolu ile ithalatta en önemli ürün grubunu oluşturmuştur. (Bkz.: EK-1, EK-7).

2012 yılında ise havayolu ile ithalat bir önceki yıla göre 1.514.665 dolar azalmak suretiyle 14 ürün grubu bazında 3.595.994 dolar olarak gerçekleşmiştir.

Aşağıdaki tabloda Türkiye'nin Nijerya'dan son iki yıl içerisinde havayolu ile gerçekleştirdiği ithalatında yer alan başlıca ürün grupları karşılaştırmalı olarak verilmektedir.

Tablo 58: Nijerya'dan Havayolu İle İthal Edilen Başlıca Ürün Grupları 2011-2012

NO	FASIL	2011		2012	
		DEĞER (DOLAR)	MİKTAR (KG)	DEĞER (DOLAR)	MİKTAR (KG)
41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	5.097.736	104.536	3.562.803	68.017
84	Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler; bunların aksam ve parçaları	4.082	39	1.234	73
85	Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları; aksam-parça-aksesuarı	3.438	91	5.333	57
87	Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları; bunların aksam, parça, aksesuarı	1.282	81	1.059	90
39	Plastikler ve mamulleri	143	1	4.456	202

Kaynak: T.C. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı verileri esas alınarak hazırlanmıştır. (Bkz.: EK-1, EK-7).

Yukarıdaki tablodan da görüleceği gibi Türkiye'nin Nijerya'dan havayolu ile ağırlıklı olarak ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler ürün grubunun ithal edildiği görülmektedir. Zira ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler; mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler; bitümenli maddeler; mineral mumlar ve yağlı tohum ve meyvalar; muhtelif tane, tohum ve meyvalar; sanayiide ve tıpta kullanılan bitkiler; saman ve kaba yem ithalatından sonra yer almaktadır. Türkiye'nin 2012 yılında 11.129.336 dolar değerinde ham postlar,

deriler (kürkler hariç) ve köseleler ithal etmiş ve bunun 3.562.803 dolar değerlik bölümü havayolu ile taşınmıştır.

VII. TÜRKİYE-PAKİSTAN TİCARİ İLİŞKİLERİNDE HAVAYOLU TAŞIMACILIĞI

A. Ticari İlişkiler

Türkiye ile Pakistan arasındaki ilişkiler, Pakistan'ın bağımsız bir devlet olarak kurulduğu 14 Ağustos 1947'den itibaren yakın dostluk ilişkileri temelinde şekillenmiştir. Türkiye ile Pakistan arasındaki örnek teşkil eden yakın dostluk ilişkileri, sadece iki ülke halklarının değil, aynı zamanda bölgesel barış ve istikrarın da sağlanmasına katkıda bulunmaktadır²¹⁴. İki ülke arasında, uluslararası platformlardaki siyasi konularda ve seçimlerde geleneksel olarak karşılıklı destek şeklinde tezahür etmektedir. Pakistan da ülkemizi yakından ilgilendiren uluslararası konularda Türkiye'ye müzahir bir yaklaşım sergilemektedir. İlişkilerin ulaşılmış olduğu düzey, iki ülke arasındaki potansiyel işbirliği alanları için de sağlam bir zemin teşkil etmektedir.

İki ülke arasında son dönemde sıklıkla yüksek düzeyli ziyaretler gerçekleştirilmektedir. 2009-2011 yılları arasında Cumhurbaşkanı düzeyinde karşılıklı resmi ziyaretler yapılmış; Pakistan Cumhurbaşkanı Zardari göreve başlamasından bu yana çeşitli vesilelerle Türkiye'yi dört kez ziyaret etmiştir. T.C. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan anılan dönemde biri selden etkilenen bölgeleri inceleme amaçlı olmak üzere iki kez Pakistan'a gelmiştir. Pakistan Başbakanı Gilani ise ülkemize ikinci resmi ziyaretini 2010 yılı Aralık ayında gerçekleştirmiştir.

İki ülke yüksek düzeyli sık ziyaretlerle dostluk ilişkilerini geliştirirken, en zor zamanlarında da birbirlerine destek olmuşlardır. 2005 ve 2008 yıllarında yaşanan depremler sonrasında Türkiye'nin sağladığı yardımlar, Pakistan halkının Türkiye'ye

²¹⁴Bölgesel sorunların çözümü için bölgesel işbirliğinin tesis edilmesinin gerekli olduğuna inanan Türkiye, 29-30 Nisan 2007 tarihlerinde Ankara'da yapılan Zirve Toplantısı'nın ardından yayınlanan Ankara Bildirisi temelinde tesis edilen Türkiye-Pakistan-Afganistan Üçlü Zirve sürecine de büyük önem atfetmektedir. Zirve toplantılarının dördüncüsü 25 Ocak 2010 tarihinde İstanbul'da düzenlenmiştir.

karşı duyduğu kardeşçe hisleri daha da güçlendirmiştir. 2010 yılının Temmuz-Eylül döneminde meydana gelen sel felâketi sonrasında zamanlıca ve felâketzedelerin ihtiyaçları doğrultusunda sağlanan büyük çaplı insani ve nakdî yardımlar, Türkiye'nin Pakistan'a yönelik uluslararası yardım çağrılarında öncü rol alması, Pakistan yönetimi ve halkı tarafından Türkiye'nin gerçek bir kara gün dostu olduğu yönündeki algıyı pekiştirmiştir.

Nitekim Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın 24-26 Ekim 2009 tarihlerinde Pakistan'a yaptığı ziyaret sırasında, ilişkilerin daha da yoğunlaştırılması amacıyla Başbakanların eş başkanlığında görev yapmak üzere Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi kurulmuştur. Öte yandan, Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün 30 Mart-2 Nisan 2010 tarihlerinde Pakistan'a gerçekleştirdiği ziyaretin başlıca bir hedefi de, mükemmel düzeydeki mevcut siyasi ilişkilere paralel olarak ikili ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi teşkil etmiştir.

Müteahhitlik sektörü, Türkiye ile Pakistan arasında işbirliği yapılabilecek önemli sektörlerden biri olarak ön plana çıkmaktadır. 1990'lı yılların başlarından bu yana, Türk müteahhitlik firmaları Pakistan pazarında faaliyet göstermektedir.

Türkiye Pakistan İş Konseyi Başkanı Ali İrvalı, iki ülke arasında var olan sosyal ve kültürel yakınlığın ekonomik ilişkilere istenilen ölçüde yansımadağını, iki ülkenin hükümetlerinin karşılıklı aldığı kararlarla 2012 yılında ticaret hacminin 2 milyar dolara ulaşacağını beklediklerini söylemiştir. İrvalı, ekim ayı içinde Türkiye'den Pakistan'a iki önemli ziyaretin gerçekleştiğini, bir hafta arayla Devlet Bakanı Mehmet Aydın ve Başbakan Tayyip Erdoğan'la birlikte çok sayıda iş adamının Pakistan'a geldiğini, bu ziyaretler sırasında imzalanan ekonomik ve ticari anlaşmalarla önümüzdeki dönemde ticaret hacminde olumlu yansımaların görüleceğini dile getirmiştir²¹⁵.

Pakistan ile Türkiye arasında ekonomik ilişkiler bakımından oldukça uygun bir zemin vardır. Siyasi ve hukuki altyapıların tamamlanmasıyla yatırımların artacağı, iki ülke arasındaki ilişkilerin ticari boyut kazanacağı ve Türk iş adamlarının finans, enerji,

²¹⁵ Pakistan'la Yol Haritası Çizilecek, http://www.deik.org.tr/496/PAK%C4%B0STAN_LA_YOL_HAR%C4%B0TASI_%C3%87%C4%B0Z%C4%B0LECEK.html (1 Nisan 2013).

madencilik, inşaat, ulaşım, tarım, savunma, turizm, bilim ve teknoloji alanlarında yatırım yapmalarına müsait bir ortam mevcuttur.

İki ülke arasında ticari engellerin başında ulaşım sorunu gelmektedir. Malların taşınmasını sağlayacak direkt bir hattın olmadığı, geçtiğimiz aylarda faaliyete giren İstanbul İslamabad demir yolu hattının düzenli seferlere başlatılmasını istedi. İki ülke yetkililerinin imzaladığı ekonomik anlaşmalarla, devam eden küresel krize rağmen ilerleyen yıllarda Türkiye Pakistan arasında ticaret hacminin 2 milyar dolara ulaşacağı beklenmektedir.

B. Hava Ulaştırma Faaliyetleri

Türkiye, coğrafi durumunu ve uluslararası hava servislerinin ülkesinden geçmesini sağlayacağı çıkarları göz önünde tutularak bütün ülkelerle arasında iktisadî, teknik ve kültürel bağları kuvvetlendirmek ve aynı zamanda millî sivil havacılığı teşvik ve kalkındırmak amacıyla bugüne kadar birçok ülkeyle Hava Ulaştırma Anlaşması imzalamıştır. Bu amaç doğrultusunda Türkiye ile Pakistan Cumhuriyeti arasında gelişen ilişkilerin doğal bir sonucu olarak bu ülke heyeti ile yapılan görüşmeler 3 Temmuz 1973 günü bir anlaşma ile sonuçlanmıştır. Bu anlaşma hükümleri genel olarak Chicago Konferansında saptanan, model anlaşmadan esinlenmiş olup karşılıklılık esasına dayanmaktadır. Söz konusu anlaşma çerçevesinde hava trafiği ile ilgili millî kanun ve nizamla riayet edilmek şartıyla her iki ülke arasında tarifeli ve tarifersiz hava servisleri işletilebilecektir.

Bu anlaşma, iki ülkenin hava yolu işletmeleri arasında işbirliğini geliştirmesi, direkt hava servislerinin işletilmesiyle iki ülke arasındaki seyahat süresinin kısaltılması, Pakistan ile ekonomik ve teknik ilişkilerin gelişmesi bakımlarından faydalı değerlendirilmektedir.

Türkiye ile Pakistan arasındaki havayolu ulaştırması ilişkileri 13 Temmuz 1973 tarihinde imzalanan “İkili Hava Ulaştırma Anlaşması” ile 24 Ekim 1986 tarihinde trafik haklarını yenileyen “Agreed Minutes” çerçevesinde yürütülmektedir.

İki ülke arasında havayolu taşımacılığının ve sivil havacılık ilişkilerinin gelişmesi amacıyla Türk ve Pakistanlı sivil havacılık yetkilileri 28-29 Nisan 2011

tariflerinde mevcut ikili hava ulaştırma anlaşmasını sefer artışları, yeni nokta ilavesi, çoklu tayin, kargo, havacılık güvenliği konularını içerecek şekilde değişikliğe tabi tutmuşlardır.

İki ÷lke arasında havayolu taşımacılığının ve sivil havacılık ilişkilerinin gelişmesi amacıyla Türk ve Pakistanlı sivil havacılık yetkililerinin 28-29 Nisan 2011 tarihlerinde Pakistan'ın Rawalpindi kentinde gerçekteştirdiği müzakereler sonunda anlaşma sađlanmışır²¹⁶. Buna göre Türkiye ve Pakistan arasındaki mevcut ikili hava ulaştırma anlaşması, sefer artışları, yeni nokta ilavesi, çoklu tayin, kargo, havacılık güvenliği konularını içerecek şekilde revize edilmiştir.

Sivil Havacılık Genel Müdürü Bilal EKŞİ ile Pakistan Savunma Bakanlığı Müsteşarı Mir Haider Ali KHAN tarafından imzalanan anlaşma ile her iki ÷lkeden de birden fazla havayolunun sefer yapmasına olanak tanıyan çoklu tayin sistemine geçilmiştir.

Anlaşmaya göre, Türk taşıyıcılar Karaçi ve İşlamabad'a haftada toplam 7 frekans tarifeli yolcu seferleri gerçekteştirebilecektir. Türk taşıyıcılar Türkiye'deki noktalardan Karaçi, İşlamabad ve Lahor noktalarına, Pakistan taşıyıcıları ise Pakistan'daki noktalardan İstanbul, Ankara ve İzmir noktalarına frekans ve uçak tipi kısıtlaması olmaksızın kargo seferleri yapabilecektir. İmzalanan yeni Hava Ulaştırma Anlaşması'na ayrıca, Havacılık Emniyeti ve Havacılık Güvenliği konusunda iki ÷lke arasında yakın işbirliği yapılmasına imkân tanıyacak bir madde de ilave edilmiştir.

C. Dış Ticaret

Türkiye ile Pakistan arasındaki ticari ilişkiler siyasi ilişkilerin düzeyini yansıtmaktan uzaktır. İki ÷lke arasındaki mevcut dış ticaret hacmi var olan potansiyelden çok daha düşük bir seviyededir. Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi ortak bildirisinde, iki ÷lke arasındaki ticaret hacminin, her iki ÷lke ekonomisinin gerçekte potansiyelini yansıtmadığı, ikili ticaretin teşviki ve çeşitlendirilmesi için ticari malların ulaştırılmasının kolaylaştırılması ve Tercihli Ticaret Anlaşması'nın imzalanması dâhil

²¹⁶ Türkiye ve Pakistan Arasında Havacılıkta Önemli Adım, 2011, http://web.shgm.gov.tr/kurumsal.php?page=haberler&id=1&haber_id=1682 (31 Mart 2013).

mümkün olan tüm imkânların kullanılmasının zaruri olduğu belirtilmiştir²¹⁷. İki ülkenin ilgili Bakanlıkları, ekonomik ve ticari ilişkileri kapsamlı şekilde geliştirmek için üzerinde mutabık kalınmış kolaylaştırıcı çerçeve oluşturmak maksadıyla, iki tarafın müteşebbislerine mukayeseli avantaj sağlayacak kapsamlı bir Tercihli Ticaret Anlaşması'nın sonuçlandırılmasını sağlamak üzere teknik müzakerelerin süratle tamamlanması yönünde yetkili kılınmıştır.

Dış Ticaret Müsteşarlığı verilerine göre²¹⁸; Türkiye'nin Pakistan ile dış ticareti yıllara göre farklılık göstermektedir. Son yıllarda Pakistan ile ticarete sürekli artan oranda Türkiye'nin aleyhine bir dış ticaret açığı söz konusudur. İki ülke arasında ticaret hacmi 2010 yılında yaklaşık 1 milyar Dolara ulaşmıştır. 2000 yılına kadar zaman zaman Türkiye'nin lehine seyreden ikili ticaret bu yıldan sonra aleyhine dönmüş ve 2012 yılında bu ülke ile olan ticareti yaklaşık 278,6 milyon dolar açık vermiştir. Buna göre ticaret hacminin 1 milyar dolar sınırını geçtiği 2011 yılında Türkiye'nin ihracatı 213.672.264 dolar iken ithalatı 873.131.416 dolar olarak gerçekleşmiştir. 2012 yılında dış ticaret hacmi bir önceki yıla göre azalma göstererek 831.388.659 dolar seviyesine gerilemiştir. Söz konusu ticaret hacminin Türkiye'nin bazı ürünlere uyguladığı ek vergi ve kota sebebiyle düştüğü belirtilmektedir²¹⁹.

²¹⁷ Türkiye İle Pakistan Arasında Anlaşma, 2012, <http://www.dunyabulteni.net/?aType=haber&ArticleID=210827> (31 Mart 2013).

²¹⁸ <http://tuikapp.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> (02.04.2013).

²¹⁹ Türkiye-Pakistan Arasındaki Güzel İlişkiler Ekonomiye De Yansımali, 2012, http://www.zaman.com.tr/ekonomi_turkiye-pakistan-arasindaki-guzel-iliskiler-ekonomiye-de-yansimali_2005320.html (1 Nisan 2013).

Tablo 59: Türkiye-Pakistan Dış Ticaret Hacmi (Dolar) 2002-2012

	İHRACAT	İTHALAT	DIŞ TİCARET
2002	57.457.227	117.654.683	175.111.910
2003	70.353.952	192.027.798	262.381.750
2004	86.399.691	240.720.072	327.119.763
2005	187.554.234	315.463.011	503.017.245
2006	129.598.254	379.641.843	509.240.097
2007	157.038.218	531.618.210	688.656.428
2008	155.065.209	586.235.107	741.300.316
2009	162.513.659	619.218.975	781.732.634
2010	248.147.057	749.931.328	998.078.385
2011	213.672.264	873.131.416	1.086.803.680
2012	276.344.789	555.043.870	831.388.659

Kaynak: <http://tuikapp.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul>
(02.04.2013).

İki ülke arasındaki ticaretin yeterince gelişmemesinin temel nedeni olarak ülkelerin temel ihracat kalemlerinde rekabetçi özellikler taşımaları gösterilmektedir. Nitekim pamuk, tekstil, deri ve bazı tarım ürünleri her iki ülke için de temel ihracat kalemlerini oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra Türkiye, bu ülkeye önemli sayılabilecek miktarda dayanıklı tüketim malları, elektronik eşyalar ve otomotiv ürünlerinden oluşan sanayi malları da ihraç etmektedir. Bu alanda, Uzak Doğu kaynaklı ürünlere oranla daha avantajlı olan Türkiye, bu konudaki ticareti geliştirebilir. Buna karşılık Pakistan'dan pirinç ve bazı tekstil kollarında, iç pazarın üretimini karşılayamadığı mallar ithal edilebilir. D-8 gibi küresel bir işbirliğinin sağlayabileceği ticaret avantajları da kuşkusuz ikili ticareti canlandıracaktır. Pakistan'ın 140 milyon civarında bir nüfusu ihtiva etmesi nedeniyle tüketim mallarına duyduğu büyük ihtiyaç, gelişen ve giderek artan oranda ihracata yönelen Türk sanayi için alternatif büyük bir pazar oluşturabilir.

Türkiye'nin Pakistan'a en çok ihraç ettiği ürün grupları telli telefon ve telgraf cihazları, telsiz telefon telgraf cihazları vb. aksamı, hava taşıtları, uzay araçları vb. aksam, parçaları, ateşli harp silahları ve malzemeleri, kâğıt, kâğıt hamuru, karton ver selülozik liflerden mamul eşya, halılar ve diğer yer kaplamaları, rafine edilmiş petrol ürünleri, petrol ürünleri artıkları, diğer plastikler (ilk şekillerde), debagatta kullanılan

boyayıcı hülâsalar ve sentetik boyama müstahzarlar, eşya taşımaya mahsus motorlu taşıtlar, demir, çelik veya alüminyumdan inşaat ve inşaat aksamı, bitkisel sıvı yağlar, sentetik filament demetleri ve sentetik devamlı liflerdir.

Tablo 60: Türkiye'nin Pakistan'a İhraç Ettiği Başlıca Ürün Grupları (Dolar)
2010-2012

NO	FASIL	2010	2011	2012
85	Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları; aksam-parça-aksesuarı	6.376.555	9.887.102	50.533.346
84	Kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler; bunların aksam ve parçaları	27.782.622	24.295.708	40.492.015
39	Plastikler ve mamulleri	10.163.618	12.093.172	19.730.400
27	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler; bitümenli maddeler; mineral mumlar	6.559.733	8.126.225	14.292.017
87	Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları; bunların aksam, parça, aksesuarı	4.367.715	2.548.345	11.450.072
88	Hava taşıtları, uzay taşıtları ve bunların aksam ve parçaları	27.089.800	233.849	10.622.999
96	Çeşitli mamul eşya (hijyenik havlu, bebek bezi, kalem, çakmak, fermuar, fırça vb.)	1.537.453	1.727.052	9.825.754
93	Silahlar ve mühimmat; bunların aksam, parça ve aksesuarı	12.040.739	8.560.243	9.244.783
57	Halılar ve diğer dokumaya elverişli maddelerden yer kaplamaları	6.104.527	10.336.457	9.049.227
38	Muhtelif kimyasal maddeler (biodizel, yangın söndürme maddeleri, dezenfektanlar, haşarat öldürücüler, vb.)	6.679.045	7.084.001	8.129.419
32	Debagatte ve boyacılıkta kullanılan hülâsalar; tanenler; boyalar, pigmentler, vb; vernikler, vb; macunlar; mürekkepler	6.568.561	6.846.789	7.989.749
15	Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar; yemeklik katı yağlar; hayvansal ve bitkisel mumlar	3.813.610	5.985.325	6.187.464
73	Demir veya çelikten eşya	3.082.210	2.484.179	5.783.997

Kaynak: <http://tuikapp.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> (02.04.2013).

1. Havayolu İle İhracat

Aşağıdaki tabloda Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı'ndan elde edilen EK-1 ve EK-8'de yer alan Türkiye'nin Pakistan'a havayoluyla gerçekleşmiş olan Türk ve yabancı bayrak ayrıntısında mevcut olan 2002-2012 yılları fasıl, miktar ve dolar bazında ihracat bilgileri verilmektedir.

Tablo 61: Türkiye'nin Pakistan'a Havayolu ile İhracatı 2002-2012

	İHRACAT DEĞERİ (DOLAR)			İHRACAT MİKTARI (KG)		
	TÜRK	YABANCI	TOPLAM	TÜRK	YABANCI	TOPLAM
2002	651.169	3.314.640	3.965.809	28.236	107.784	136.020
2003	3.909.694	4.075.791	7.985.485	43.510	151.152	194.662
2004	11.319.035	2.897.814	14.216.849	196.781	448.933	645.714
2005	16.280.310	5.968.508	22.248.818	235.326	540.389	775.715
2006	2.829.518	2.559.412	5.388.930	86.677	116.021	202.698
2007	10.253.158	6.699.313	16.952.471	152.199	363.026	515.225
2008	7.166.655	4.780.322	11.946.977	127.509	190.709	318.218
2009	6.750.987	6.926.567	13.677.554	146.120	284.329	430.449
2010	49.754.473	14.086.412	63.840.885	1.175.476	5.615.667	6.791.143
2011	15.958.413	15.233.142	31.191.555	522.618	5.950.440	6.473.058
2012	58.876.575	16.994.947	75.871.522	520.178	5.399.988	5.920.166

Kaynak: T.C. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı verileri esas alınarak hazırlanmıştır. (Bkz.: EK-1, EK-8).

Türkiye'nin havayolu ile ihracatı yıldan yıla farklılık gösterse de son on yıllık periyod dikkate alındığında artış eğilimindedir. Zira 2002 yılı havayolu ile ihracatı 3.965.809 dolar seviyesinde iken 2005 yılına kadar artış göstermiş ve 2005 yılına gelindiğinde 22.248.818 dolar olarak gerçekleşmiştir. 2006 yılı havayolu ile ihracat değeri ise 5.388.930 dolar seviyesine gerilemiştir.

Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı verilerine göre Türkiye'nin Pakistan'a havayolu ile gerçekleştirdiği ihracatında 2002 yılında 1.171.749 dolar değerinde kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler; bunların aksam ve parçaları, 702.758 dolar değerinde hava taşıtları, uzay taşıtları ve bunların aksam ve parçaları, 621.013 dolar değerinde elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses

kaydetme-verme cihazları; aksam-parça-aksesuarı, 530.600 dolar değerinde organik kimyasal ürünler yer almıştır. (Bkz.: EK-1, EK-8).

2003 yılı itibariyle havayolu ile ihracat 7.985.485 dolar seviyesine yükselmiştir ve bu yıl içerisinde 4.008.205 dolar değerinde elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları; aksam-parça-aksesuarı ilk sırada yer almıştır. Bu ihraç kalemini takiben sırası ile 1.676.765 dolar değerinde kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler; bunların aksam ve parçaları ve 1.032.639 dolar değerinde hava taşıtları, uzay taşıtları ve bunların aksam ve parçalar havayolu ile taşınmıştır. (Bkz.: EK-1, EK-8).

2004 yılında havayolu ile ihracat bir önceki yıla göre 6.231.364 dolar artış göstererek 14.216.849 dolar olarak gerçekleşmiştir. 2004 yılı havayolu ile ihracatında başlıca ihraç ürünleri olarak 9.555.620 dolar ile elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları; aksam-parça-aksesuarı, 1.521.885 dolar ile optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar; bunların aksam, parça ve aksesuarı, 1.215.056 dolar ile demir veya çelikten eşya ve 702.940 dolar ile kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler; bunların aksam ve parçaları yer almıştır. (Bkz.: EK-1, EK-8).

2005 yılında havayolu ihracat değer olarak artış göstermeye devam etmiş ve 22.248.818 dolar değerinde ihraç malı havayolu ile taşınmıştır. Bu yıl içerisinde ihraç değeri en yüksek olan ürün grubu 13.986.719 dolarlık elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları; aksam-parça-aksesuarıdır. (Bkz.: EK-1, EK-8).

2006-2009 yılları arası havayolu ile ihracat dalgalı bir seyir takip etmiş ve 2006 yılında 5.388.930 dolarlık değer ile son yıllarda ki en düşük seviyede gerçekleşmiştir. Sonraki yıllarda ise havayolu ile ihracat değerinde artış meydana gelmiş ve 2009 yılı itibariyle 13.677.554 dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu yıl içerisinde 3.362.382 dolar değerinde silahlar ve mühimmat; bunların aksam, parça ve aksesuarı, 2.181.624 dolar değerinde elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları; aksam-parça-aksesuarı, 1.292.440 dolar değerinde kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler;

bunların aksam ve parçaları, 1.192.613 dolar değerinde optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar; bunların aksam, parça ve aksesuarı, 1.109.551 dolar değerinde çeşitli mamul eşya (hijyenik havlu, bebek bezi, kalem, çakmak, fermuar, fırça vb.) ihracatı havayolu ile yapılmıştır. (Bkz.: EK-1, EK-8).

2010 yılı havayolu ile ihracat bir önceki yıla göre 4,6 kat artış göstererek 63.840.885 dolar seviyesine yükselmiştir. Aynı yıl içerisinde Türkiye'nin Pakistan'a gerçekleştirdiği ihracat ise 248.147.057 dolar olduğu göz önünde bulundurulduğunda 2010 yılı itibariyle toplam ihracatın %25'lik bölümü havayolu ile gerçekleşmiştir. Bu yıl içerisinde 27.089.800 dolar değerinde gerçekleşen hava taşıtları, uzay taşıtları ve bunların aksam ve parçalar ihracatı, 11.539.101 dolar değerinde silahlar ve mühimmat; bunların aksam, parça ve aksesuarı ihracatı ve 5.131.999 dolar değerinde zati eşya, kumanya ve başka yerde belirtilmeyen diğer eşyaların ihracatı havayolu ile ihracatın artışına neden olan ihracat kalemleri olarak dikkat çekmektedir. (Bkz.: EK-1, EK-8).

2011 ve 2012 yılı havayolu ile ihracat değerleri ise sırası ile 31.191.555 dolar ve 75.871.522 dolar olarak gerçekleşmiştir. Aşağıda 2011 ve 2012 yılı itibariyle havayolu ile ihracatı gerçekleşen başlıca ürün grupları değerleri ve miktarları karşılaştırmalı olarak sunulmaktadır.

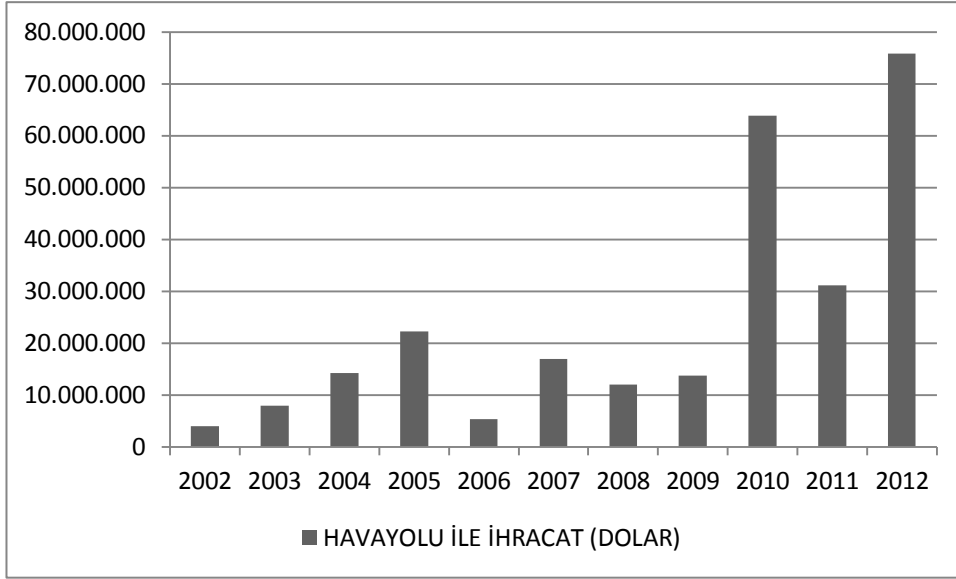
Tablo 62: Pakistan'a Havayolu İle İhrac Edilen Başlıca Ürün Grupları 2011-2012

NO	FASIL	2011		2012	
		DEĞER (DOLAR)	MİKTAR (KG)	DEĞER (DOLAR)	MİKTAR (KG)
88	Hava taşıtları, uzay taşıtları ve bunların aksam ve parçalar	233.849	265	10.622.999	10.034
93	Silahlar ve mühimmat; bunların aksam, parça ve aksesuarı	6.386.218	90.496	5.157.616	89.833
85	Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları; aksam-parça-aksesuarı	3.157.703	36.884	36.314.732	136.909
90	Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar; bunların aksam, parça ve aksesuarı	3.014.687	100.166	1.211.314	13.166
30	Eczacılık ürünleri	1.959.566	24.464	1.572.980	15.521
84	Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler; bunların aksam ve parçaları	1.663.283	55.610	7.222.690	102.505
12	Yağlı tohum ve meyvalar; muhtelif tane, tohum ve meyvalar; sanayiide ve tıpta kullanılan bitkiler; saman ve kaba yem	776.419	2.090	1.024.510	2.604
48	Kâğıt ve karton; kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan eşya	1.260.086	101.957	441.387	19.858
43	Kürkler ve taklit kürkleri; bunların mamulleri	478.663	8.256	269.186	3.508
96	Çeşitli mamul eşya (hijyenik havlu, bebek bezi, kalem, çakmak, fermuar, fırça vb.)	1.678.113	62.425	1.268.406	44.249

Kaynak: T.C. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı verileri esas alınarak hazırlanmıştır. (Bkz.: EK-1, EK-8).

Aşağıdaki grafikte 2002 ile 2012 yılları arasında Türkiye'nin Pakistan'a havayolu ile gerçekleştirdiği ihracat değerleri görülmektedir. Grafikte 2002 ile 2005 yılları arası havayolu ile ihracatın arttığı görülmektedir. 2002 yılında havayolu ile ihracat 3.965.809 dolar seviyesinde iken 2005 yılında 22.248.818 dolar olarak gerçekleşmiştir. 2006 ila 2009 yılları arası havayolu ile ihracat dalgalı bir seyir takip etmiş ve 2009 yılında 13.677.554 dolar değerinde kaydedilmiştir. 2009 yılından itibaren havayolu ile ihracat iki ülke arasındaki ticari faaliyetlerin ve hava ulaştırma alanında işbirliği ve sefer artışları ile birlikte büyük bir ivme kazanmıştır. 2012 yılı itibariyle havayolu ile ihracat 75.871.522 dolar ile en yüksek seviyede gerçekleşmiştir.

Şekil 12: Türkiye'nin Pakistan'a Havayolu ile İhracatı 2002-2012

Kaynak: T.C. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı verileri esas alınarak hazırlanmıştır. (Bkz.: EK-1, EK-8).

Dış Ticaret Müsteşarlığı verilerine göre Türkiye'ye Pakistan'dan yapılan ithalatın çok büyük bir bölümünü pamuklu mensucat, poliasetaller ve diğer polieterler ve epoksi reçineler (ilk şekillerde), tekstil dışında kalan giyim eşyası, şapka vs., tekstil iplikleri, alkoller, fenoller, fenol-alkoller vb. türevleri, Halılar ve diğer yer kaplamaları, işlenmiş deri ve köseleler, Sentetik veya suni filamentler ve devamsız liflerden mensucat, stiren polimerleri (ilk şekillerde), erkek/erkek çocuklar için örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarlar, giyim eşyası iç aksesuar ve giyim eşyası parçaları (çorap, mendil, eldiven vb.), dokumaya elverişli maddelerden diğer hazır eşya ve takımlardan meydana gelmektedir²²⁰.

²²⁰ <http://tuikapp.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> (02.05.2013)

Tablo 63: Türkiye'nin Pakistan'dan İthal Ettiği Başlıca Ürün Grupları 2010-2012

NO	FASIL	2010	2011	2012
52	Pamuk	320.396.092	386.253.333	186.208.662
39	Plastikler ve mamulleri	93.310.628	117.864.019	111.409.322
42	Deri-saraciye eşyası, eyer-koşum takımları; seyahat eşyası, el çantaları vb mahfazalar; hayvan bağırsağından mamul eşya	79.490.797	56.286.091	52.394.457
22	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	37.409.745	44.221.240	39.476.697
55	Sentetik ve suni devamsız lifler	69.298.603	98.778.260	37.235.956
57	Hahılar ve diğer dokumaya elverişli maddelerden yer kaplamaları	26.043.532	26.308.428	21.417.774
41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	16.959.480	22.761.364	19.633.740
62	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı	45.451.823	44.102.435	19.325.894
61	Örme giyim eşyası ve aksesuarı	13.445.280	16.749.359	13.390.933
63	Dokunabilir maddelerden hazır eşya; takımlar; kullanılmış giyim ve dokunmuş diğer eşya; paçavralar	4.460.693	10.719.553	11.437.643
27	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler; bitümenli maddeler; mineral mumlar	10.148.363	3.370.093	8.109.450
90	Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar; bunların aksam, parça ve aksesuarı	3.132.449	4.562.044	4.393.610
95	Oyuncaklar, oyun ve spor malzemeleri; bunların aksam, parça ve aksesuarı	3.247.778	4.647.135	4.147.693
54	Sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri sentetik ve suni dokumaya elverişli maddeler	2.507.742	4.282.956	3.504.832
12	Yağlı tohum ve meyvalar; muhtelif tane, tohum ve meyvalar; sanayiide ve tıpta kullanılan bitkiler; saman ve kaba yem	3.094.396	4.005.536	3.094.818

Kaynak: <http://tuikapp.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> (02.05.2013).

2. Havayolu İle İthalat

Aşağıdaki tabloda Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı'ndan elde edilen EK-1 ve EK-8'de yer alan Türkiye'nin Pakistan'dan havayoluyla gerçekleşmiş olan Türk ve yabancı bayrak ayrımında mevcut olan 2002-2012 yılları fasıl, miktar ve dolar bazında ithalat bilgileri verilmektedir.

Tablo 64: Türkiye'nin Pakistan'dan Havayolu ile İthalatı 2002-2012

	İTHALAT DEĞER (DOLAR)			İTHALAT MİKTAR (KG)		
	TÜRK	YABANCI	TOPLAM	TÜRK	YABANCI	TOPLAM
2002	4.075.249	11.739.810	15.815.059	245.038	557.664	802.702
2003	4.271.445	8.617.160	12.888.605	335.500	443.115	778.615
2004	6.670.161	8.044.435	14.714.596	358.328	1.200.635	1.558.963
2005	7.299.600	6.043.257	13.342.857	483.152	353.443	836.595
2006	12.493.445	5.760.806	18.254.251	607.555	299.095	906.650
2007	18.681.450	9.424.423	28.105.873	774.725	369.582	1.144.307
2008	30.343.888	8.087.442	38.431.330	1.053.465	318.206	1.371.671
2009	22.919.178	13.009.453	35.928.631	953.073	685.857	1.638.930
2010	30.504.106	15.334.852	45.838.958	991.406	637.073	1.628.479
2011	26.840.717	14.188.555	41.029.272	655.487	447.961	1.103.448
2012	21.716.690	10.062.352	31.779.042	561.005	424.072	985.077

Kaynak: T.C. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı verileri esas alınarak hazırlanmıştır. (Bkz.: EK-1, EK-8).

Tablodan görüleceği üzere 2002-2012 yılları arası havayolu ile ithalat genel itibariyle artış eğilimindedir. 2002 yılı havayolu ile ithalat değeri 15.815.059 dolar seviyesinde iken 2010 yılında bu değer 45.838.958 dolar ile en yüksek seviyede gerçekleşmiştir. 2012 yılı itibariyle ise havayolu ile ithalat 31.779.042 dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı verilerine göre Türkiye havayolu ile genel olarak deri-saraciye eşyası, eyer-koşum takımları; seyahat eşyası, el çantaları vb mahfazalar; örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı; halılar ve diğer dokumaya elverişli maddelerden yer kaplamaları; ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler; optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar; bunların aksam, parça ve aksesuarı; pamuk; örme giyim eşyası ve aksesuarı ithal etmektedir. (Bkz.: EK-1, EK-8).

Türkiye'nin havayolu ile ithalatının mahiyetini incelediğimizde 2002 yılı itibariyle 117.654.683 dolar tutarında gerçekleşen ithalatın 15.815.059 dolar değerindeki bölümü havayolu ile gerçekleşmiştir. 2002 yılı içerisinde 6.763.371 dolar değerinde deri-saraciye eşyası, eyer-koşum takımları; seyahat eşyası, el çantaları vb mahfazalar; hayvan bağırsağından mamul eşya, 4.099.119 dolar değerinde ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler, 2.125.389 dolar değerinde halılar ve diğer dokumaya elverişli maddelerden yer kaplamaları, 675.400 dolar değerinde pamuk, 595.694 dolar değerinde optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar; bunların aksam, parça ve aksesuarı havayolu ile ithal edilen başlıca ürün gruplarıdır. (Bkz.: EK-1, EK-8).

2006 yılında havayolu ile ithalat bir önceki yıla göre 4.911.394 dolar artış göstererek 18.254.251 dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu yıl içerisinde havayolu ile ithal edilen başlıca ürün grupları sırası ile 6.169.304 dolar değerinde ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler, 2.350.296 dolar değerinde halılar ve diğer dokumaya elverişli maddelerden yer kaplamaları, 2.117.344 dolar değerinde örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı, 1.730.348 dolar değerinde deri-saraciye eşyası, eyer-koşum takımları; seyahat eşyası, el çantaları vb mahfazalar; hayvan bağırsağından mamul eşya, 1.508.004 dolar değerinde pamuk, 881.547 dolar değerinde optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar; bunların aksam, parça ve aksesuarı ve 868.333 dolar değerinde örme giyim eşyası ve aksesuarıdır. (Bkz.: EK-1, EK-8).

2007 yılında havayolu ile ithalat 28.105.873 dolar olarak gerçekleşmiştir. Havayolu ile ithali yapılan en önemli ürün grubu 7.081.627 dolar ile ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler ile 6.904.362 dolar ile örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı olarak yer almıştır. (Bkz.: EK-1, EK-8).

2008 yılında da havayolu ile ithalat hem değer hem de miktar bazında artış göstermek suretiyle 38.431.330 dolar seviyesine yükselmiştir. 2008 yılı itibariyle geçmiş yıllarda olduğu gibi başı çeken başlıca ürünler 10.444.135 dolar ile ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler; 6.830.300 dolar ile deri-saraciye eşyası, eyer-koşum takımları; seyahat eşyası, el çantaları vb mahfazalar; hayvan bağırsağından mamul eşya; 6.184.045 dolar ile Halılar ve diğer dokumaya elverişli maddelerden yer kaplamaları; 2.524.240 dolar ile pamuk; 6.483.547 dolar ile örülmemiş giyim eşyası ve

aksesuarı; 2.454.854 optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar; bunların aksam, parça ve aksesuarı ve 1.333.172 dolar ile örme giyim eşyası ve aksesuarıdır. (Bkz.: EK-1, EK-8).

2010 yılı itibariyle havayolu ile ithalat bir önceki yıla göre 9.910.377 dolar artış göstermek suretiyle 45.838.958 dolar ile en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Aynı yıl içerisinde gerçekleşen toplam ithalat tutarı ise 749.931.328 dolardır. Bu itibarla 2010 yılında Türkiye'nin Pakistan'dan gerçekleştirdiği ithalatın %6'sı havayolu ile yapılmıştır. Havayolu ile ithalatta 12.073.777 dolar değerinde deri-saraciye eşyası, eyer-koşum takımları; seyahat eşyası, el çantaları vb mahfazalar; hayvan bağırsağından mamul eşya ilk sırada yer almıştır. Bu ürün grubunu sırası ile 9.652.281 dolar değerinde örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı, 6.864.067 dolar değerinde halılar ve diğer dokumaya elverişli maddelerden yer kaplamaları, 6.854.766 dolar değerinde ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler, 4.040.551 dolar değerinde pamuk ve 2.500.979 dolar değerinde optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar; bunların aksam, parça ve aksesuarı takip etmiştir. (Bkz.: EK-1, EK-8).

2011 ve 2012 yılı havayolu ile ithalat değerleri sırası ile 41.029.272 dolar ve 31.779.042 dolar olarak gerçekleşmiştir. Aşağıda her iki yıla ait havayolu ile ithali yapılan başlıca ürün grupları hem değer hem de miktar bazında karşılaştırmalı olarak sunulmaktadır.

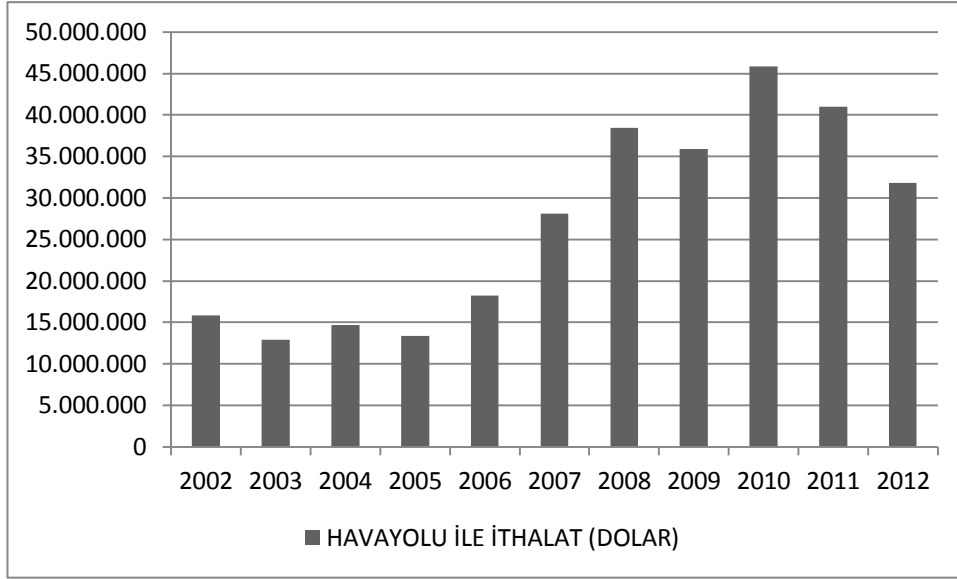
Tablo 65: Pakistan'dan Havayolu İle İthal Edilen Başlıca Ürün Grupları**2011-2012**

NO	FASIL	2011		2012	
		DEĞER (DOLAR)	MİKTAR (KG)	DEĞER (DOLAR)	MİKTAR (KG)
42	Deri-saraciye eşyası, eyer-koşum takımları; seyahat eşyası, el çantaları vb mahfazalar; hayvan bağırsağından mamul eşya	13.273.477	95.281	7.943.424	27.180
62	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı	6.420.263	284.600	2.507.782	84.602
57	Halılar ve diğer dokumaya elverişli maddelerden yer kaplamaları	6.145.764	113.161	5.461.853	100.798
41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	4.992.342	144.062	3.664.038	108.979
90	Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar; bunların aksam, parça ve aksesuarı	3.707.790	75.314	3.609.341	78.031
52	Pamuk	2.437.242	221.191	3.020.018	273.718
61	Örme giyim eşyası ve aksesuarı	936.351	27.441	842.313	24.147
82	Adi metallerden aletler, bıçakçı eşyası ve sofa takımları; adi metallerden bunların aksam ve parçaları	465.560	14.068	485.711	16.360
55	Sentetik ve suni devamsız lifler	403.386	29.993	117.361	7.328
58	Özel dokunmuş mensucat; tuft edilmiş dokunabilir mensucat; dantela; duvar halıları; şeritçi ve kaytancı eşyası; işlemler	344.760	2.218	130.423	1.567
95	Oyuncaklar, oyun ve spor malzemeleri; bunların aksam, parça ve aksesuarı	175.897	11.109	193.254	11.305
63	Dokunabilir maddelerden hazır eşya; takımlar; kullanılmış giyim ve dokunmuş diğer eşya; paçavralar	59.972	1.097	1.504.151	144.155

Kaynak: T.C. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı verileri esas alınarak hazırlanmıştır. (Bkz.: EK-1, EK-8).

Aşağıdaki grafikte Türkiye'nin Pakistan'dan 2002-2012 yılları arası Türk ve yabancı bayrak taşıyıcı işletmeler tarafından gerçekleştirdiği havayolu ile ithalat değerleri sunulmaktadır. Grafikten de görüleceği üzere 2002 -2012 yılları arası havayolu ile ithalat genel itibariyle artış eğilimindedir. 2002 yılı havayolu ile ithalat değeri 15.815.059 dolar seviyesinde iken 2010 yılında bu değer 45.838.958 dolar ile en yüksek seviyede gerçekleşmiştir. 2012 yılı itibariyle ise havayolu ile ithalat 31.779.042 dolar olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 13: Türkiye'nin Pakistan'dan Havayolu İle İthalat Değeri 2002-2012

Kaynak: T.C. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı verileri esas alınarak hazırlanmıştır. (Bkz.: EK-1, EK-8).

D. Turizm ve Havayolu Taşımacılığı

Türkiye ile Pakistan arasında 18 Şubat 1989 tarihinde Islamabad'da imzalanan Turizm Alanında İşbirliği Anlaşması uyarınca; Türkiye-Pakistan Turizm Karma Komisyonu III. Dönem Toplantısı 23 Şubat 2006 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. Türkiye-Pakistan Turizm Karma Komisyonu III. dönem toplantısı protokolünde; iki ülke arasında mevcut olan dostluk ve ortak anlayış bağlarını göz önüne alarak, Turizm Karma Komisyonu her iki ülke arasında karşılıklı turist akışının kolaylaştırılması ve artırılması için gerekli tedbirleri alacağı ve her iki ülkede faaliyet gösteren seyahat acentaları birlikleri ile diğer turizm meslek kuruluşları ve birlikleri arasında işbirliğini teşvik edecekleri belirtilmektedir²²¹.

Her iki ülke, turizm sektöründe işbirliğinin artırılması amacıyla, hava ulaştırması, trafik hakları, frekanslar ve kapasite konularında iki ülke Sivil Havacılık Makamları ile Milli Havayollarının ikili müzakerelere başlamasını kararlaştırmış ve tarafların teknik işbirliğine girmesine de mutabakat sağlamışlardır.

²²¹ Türkiye-Pakistan Turizm Karma Komisyonu, III. Dönem Toplantısı Protokolü, 14 Aralık 2006 Perşembe, T.C. Resmî Gazete Karar Sayısı: 2006/11287, 14 Aralık 2006 Perşembe.

Aşağıdaki tabloda 2000-2011 yılları arası Türkiye'ye gelen Pakistan vatandaşlarının sayısı ve taşıt vasıtası verilmektedir. 2000 yılı itibariyle Türkiye'ye gelen 7.913 ziyaretçinin 7.000 adedi havayolu ile seyahat etmiştir. Havayolu ile seyahat edenlerin sayısı toplam ziyaretçi sayısında meydana gelen artışla doğru orantılı bir şekilde her yıl düzenli olarak artmaktadır. 2001 yılı hariç Türkiye'ye gelen ziyaretçi sayısı devamlı olarak artış göstermiştir. Türk Hava Yolları 05 Haziran 2005 tarihinden itibaren haftada 2 gün icra ettiği İstanbul-Karaçi seferlerini haftada 4 sefer olarak uygulamaya başlamıştır. Tablodan da görüleceği üzere 2005 yılından itibaren ziyaretçi sayısında kayda değer bir artış yaşanmıştır. Zira 2006 yılında bir önceki yıla göre 2.979 adet ziyaretçi sayısında artış ile birlikte 14.700 kişi Türkiye'ye seyahat etmiştir. 2006 yılı itibariyle ziyaretçi sayısının neredeyse tamamı 14.238 adet turist havayolu ile ulaşım gerçekleştirmiştir.

2011 yılında Türkiye'ye ziyaret eden turist sayısı bir önceki yıla göre yaklaşık %20 artış göstererek 26.735 kişiye yükselmiştir. Havayolu ile seyahat edenlerin sayısı ise bir önceki yıla göre artış göstermek suretiyle 25.418 yükselmiştir. 2011 yılında ziyaretçi sayısının önemli bir oranda artmasında THY'nin, 21 Temmuz 2011 tarihi itibariyle haftada 3 frekans olmak üzere İstanbul-İslamabad-İstanbul seferlerine başlaması etkili olmuştur. İki ülke arasında sefer sayısındaki artış ve yeni uçuş noktası tayini ile havayolu taşımacılığı Pakistan ile Türkiye arasındaki turizm faaliyetlerinin gelişmesinde önemli bir görev ifa etmektedir.

**Tablo 66: Pakistan'dan Türkiye'ye Gelen Ziyaretçi Sayısı ve Ulaşım Şekli
2000-2011**

	TAŞIT ARACI				TOPLAM
	HAVAYOLU	KARAYOLU	TRENYOLU	DENİZYOLU	
2000	7.000	487	1	425	7.913
2001	6.412	294	27	535	7.268
2002	7.568	328	24	433	8.353
2003	9.314	486	19	278	10.097
2004	9.759	241	10	280	10.290
2005	11.259	278	17	201	11.755
2006	14.238	184	18	260	14.700
2007	20.730	159	18	400	21.307
2008	21.313	187	10	963	22.473
2009	23.194	251	359	200	24.004
2010	21.889	309	18	324	22.540
2011	25.418	257	1	1 059	26.735

Kaynak: <http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr/TR,9854/sinir-giris-cikis-istatistikleri.html> (31.03.2013). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Sınır Giriş-Çıkış İstatistikleri esas alınarak hazırlanmıştır.

Turizm Bakanlığı'ndan alınan geçici verilere göre; 2012 yılında Türkiye'yi ziyaret eden Pakistan Vatandaşı sayısı geçen yıla göre %11'lik bir artışla 28.394 olmuştur²²².

²²² <http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr/TR,9854/sinir-giris-cikis-istatistikleri.html> (31 Mart 2013).

BEŞİNCİ BÖLÜM

KÜRESEL EKONOMİK GELİŞMELER ÇERÇEVESİNDE

D-8 ÜLKELERİ ULAŞTIRMA PERSPEKTİFİ

I. D-8 ÜLKELERİ ULAŞTIRMA PERFORMANS DEĞERLENDİRMESİ

A. D-8 Ülkeleri Lojistik Performansı

Lojistik sektörü bir ülkenin dış ticaretteki rekabet gücü bakımından büyük önem taşımaktadır. Dünya lojistik sektörünün ülkeler arasındaki karşılaştırmalı durumunu ortaya koyan önemli bir çalışma olan ve Dünya Bankası tarafından düzenlenen “Rekabet İçin Bağlanma: Küresel Ekonomide Dış Ticaret Lojistiği” adı altında geliştirilen Lojistik Performans Endeksi (LPE), lojistik konusunda değerlendirme yapmada yararlanılabilecek önemli bir ölçüt olarak değerlendirilmektedir²²³.

Küresel Lojistik Performans Endeksinin Hesaplanması Dünya Bankası tarafından 2007 yılında yayımlanan Küresel Lojistik Performans Endeksi, taşımacılık sektöründe faaliyet gösteren 800’den fazla uluslararası firma yöneticisinin katılımıyla, web-tabanlı ankete dayalı araştırma sonuçlarından elde edilmiştir. Ülkelerin küresel lojistik performansı 6 kıstas esas alınarak ölçülmüştür. Bu araştırma için belirlenen 6 performans alanı şunlardır:²²⁴

1. Gümrüklerin ve diğer sınır kuruluşlarının yaptıkları işlemlerin verimliliği,
2. Ticaret ve ulaştırma altyapısının lojistik açıdan kalitesi,

²²³ Bu ölçümde 1 en düşük puanı, 5 ise en yüksek puanı ifade etmektedir. 5 üzerinden bir puanlama ile değerlendirilen Endeks, lojistik performansın altı alanının ağırlıklı ortalamasının toplamı şeklinde hazırlanmış olup; söz konusu 6 alanın sadece birinde veya ikisinde söz konusu olan kötü performans, ilgili ülkenin genel lojistik performansını olumsuz yönde etkilemektedir.

²²⁴ The World Bank, Connecting to Compete Trade Logistics in the Global Economy, Washington, 2012, <http://www.worldbank.org> (1 Nisan 2013).

3. Uluslararası sevkiyatların düzenlenmesinin kolaylık ve maliyetine katlanılabilirlik düzeyi,
4. Lojistik hizmetleri kalitesi ve lojistik yetkinlik
5. Uluslararası sevkiyatları izleyebilme kabiliyeti,
6. Sevkiyatların varış yerine zamanında ulaşabilirliği.

Dünya Bankası'nın "Rekabet İçin Bağlanmak-2012: Küresel Ekonomide Ticaret Lojistiği" başlıklı raporunun bir parçası olarak hazırlanan LPE göstergelerine göre, lojistik performans sıralamasının en üst sıralarında yüksek gelirli ülkeler yer alırken, en kötü performansa sahip ekonomiler, aynı zamanda genellikle denize kıyısı olmayan kara ülkeleri, küçük adalar veya çatışma sonrası ülkeler olarak nitelendirilebilecek en az gelişmiş ülkeler yer almıştır.

Sıralamanın en altında basta Afrika ve Orta Asya'da denize kıyısı olmayan ülkeler olmak üzere düşük gelir grubundaki ülkeler yer almıştır. Bunun nedeni bu ülkelerin; coğrafik dezavantajlardan kaynaklı yüksek taşımacılık maliyetleri ile malın teslim süresinin uzunluğunun yanında, lojistik hizmetler sektöründeki yetersizlikleri ve bu konuda transit ülkelere bağımlı olmaları gibi sorunlardan kaynaklanmaktadır.

Küresel lojistik performans ölçümü, malların uluslararası piyasaya ne ölçüde rahat ve düşük maliyetle çıkabildiğini belirlemektedir. "Malların uluslararası pazara ulaştırılma kapasitesi" ya da "ticaret lojistiği"; gelişmekte olan ülkeler açısından rekabet gücünün iyileşmesi, küreselleşmenin sağladığı avantajlardan yararlanma ve giderek entegre hale gelen dünyada yoksullukla mücadele için yaşamsal önem taşımaktadır.

Dış ticaret yapan firmalar açısından tedarik zincirinin bütününe güvenilirliliğinin, maliyet ve zaman faktörlerinin bile önüne geçtiğini, lojistik zincirindeki belirsizliklerin maliyetleri arttırdığını ortaya koyan rapor kapsamında; Türkiye'nin, küresel lojistik performans endeksinde 155 ekonomi içerisinde Türkiye % 80.3 performans ve 3.51 puan ile 155 ülke arasında 27. sırada yer almıştır. Bu sıralamaya göre Türkiye, genel lojistik performansı konusunda Macaristan, Slovenya, Çek Cumhuriyeti, Polonya, Letonya, Litvanya, Estonya, Slovak Cumhuriyeti, Kıbrıs Rum Kesimi, Romanya ve Bulgaristan olmak üzere AB'ye yeni üye olmuş tüm ülkeleri geride bırakmış ve Doğu Avrupa'da bu alanda bir numaraya yükselmiş bulunmaktadır.

Lojistik sektörü ulusal ticaret boyutunun yanı sıra, ağırlıklı olarak uluslararası ticaret yönüyle kendini göstermektedir. Bu şekilde bakıldığında gümrüklerdeki etkinlik ve gümrük işlemlerinin gerçekleştirilme süresi, sınır giriş ve çıkış işlemlerinin hızı ve süresi lojistik şirketlerinin performansını etkilemektedir.

Yabancı sermayenin yatırım kararlarını etkileyen en önemli kıstas lojistik altyapıdır. Sektörde yabancı ağırlığının artması çok arzu edilen bir durum olmasa da bu gelişmeden uzak durmak mümkün değildir. Lojistik açıdan elverişli ülkeler küresel değer zincirine daha iyi entegre olmakta ve ihracata yönelik doğrudan yabancı yatırımı çekebilmektedir. Dış ticaret ve doğrudan yabancı yatırım, uluslararası bilgi yayılımı için temel kanallar olduğundan, kötü lojistik performans, yeni teknolojilere ve knowhow'a ulaşmayı engelleyebilmekte ve üretkenlik artış hızını düşürebilmektedir. Diğer bir ifadeyle, artan ticaret; lojistik performansa yönelik talebi artırabilmekte, reformları hızlandırabilmekte ve modern hizmetler için piyasayı sürdürülebilir kılabilmektedir²²⁵.

Bulduğu konum itibarıyla Asya ve Avrupa arasındaki ticaretin tam ortasında yer alan Türkiye, özellikle 2023 yılında 500 milyar dolar ihracat hedefi lojistik sektörünün gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Lojistik merkezler projesi, dünyanın en büyük 10 limanından birine sahip olmak gibi hedefler doğrultusunda hareket eden Türkiye'nin yakın gelecekte endeksin ilk 10-15 arasına girmesi hedeflenmektedir.

Diğer önemli bir hususun da demiryolu taşımacılığı olduğunu, iç taşımacılıkta %5,1 ve uluslararası taşımacılıkta yüzde sıfıra yakın pay alan bu taşıma modunun payının artırılmasına yönelik çalışmaların hızlandırılması gerekmektedir. Yapılması gereken en önemli değişikliklerden birinin de yük trafiğinin geçtiği yerlerde o bölgenin dış ticaret, iç tüketim ihtiyacına paralel olarak, hava, kara, demiryolu, liman bağlantılarının ve içerisinde gümrük idaresinin olduğu lojistik merkezlerin planlanmasıdır.

Türkiye'nin özellikle lojistik hizmetlerinin kalitesi ve rekabetçiliği arzu edilen performans artışını kolaylaştıracak piyasa koşullarının sağlanması ve teknoloji kullanımının etkin teşvikler ile yaygınlaştırılması gerekmektedir. Türkiye'nin

²²⁵ The World Bank, Connecting to Compete Trade Logistics in the Global Economy,,s.9.

gümrüklerin performansı dikkate alındığında, ticaretin sınır kapılarında ve gümrük süreçleri esnasında daha da kolaylaştırılmalıdır.

Türkiye'nin coğrafi avantajlarının katkısı göz ardı edilemez. Gelecek yıllarda da dünya ticaret hacminin gelişmekte olan doğu ekonomilerine doğru kayacağı öngörülmektedir. Bu öngöründe Türkiye, Asya'yı Avrupa'ya bağlayan önemli bir konum teşkil etmektedir. Türkiye coğrafi konumu itibariyle sahip olduğu avantajı doğru kullandığı takdirde Ortadoğu-Asya-Avrupa üçgeninde önemli bir üs haline gelebilecek potansiyele sahiptir. Türkiye'nin bölgesinde önemli bir lojistik üs ve dağıtım merkezi olması için makroekonomik ve uluslararası stratejiler oluşturulması ve buna yönelik sınır ötesi işbirliği politikaları geliştirilmesi çok önemlidir. Bu çerçevede D-8 Ülkeleri jeopolitik konumları büyük önem arz etmektedir. Mısır üzerinden Afrika'ya, Ortadoğu üzerinden Hint Okyanusu'na ve Orta Asya üzerinden Çin'e uzanan yeni ticaret yollarının bir an önce canlandırılması başta bizatihi Türkiye olmak üzere D-8 ülkeleri lojistik performansına olumlu katkıda bulunacaktır.

Tablo 67: D-8 Ülkeleri 2012 Yılı Lojistik Performans Endeksi

D-8 ÜLKELERİ	LPE SIRALAMA	LPE PUANI	GÜMRÜKLER	ALTYAPI	ULUSLARARASI SEVKİYAT	LOJİSTİK YETKİNLİK	LOJİSTİK TAKİP VE İZLEME	ZAMANLAMA
TÜRKİYE	27	3,51	3,16	3,62	3,38	3,52	3,54	3,87
MALEZYA	29	3,49	3,28	3,43	3,4	3,45	3,54	3,86
MISIR	57	2,98	2,6	3,07	3	2,95	2,86	3,39
ENDONEZYA	59	2,94	2,53	2,54	2,97	2,85	3,12	3,61
PAKİSTAN	71	2,83	2,85	2,69	2,86	2,77	2,61	3,14
İRAN	112	2,49	2,19	2,42	2,49	2,66	2,49	2,66
BANGLADEŞ	87	2,47	2	2,29	2,46	2,33	2,46	3,33
NİJERYA	121	2,45	1,97	2,27	2,6	2,52	2,35	2,92

Kaynak: <http://data.worldbank.org/indicator/LP.LPI.OVRL.XQ> (20.05.2013).

D-8 ülkelerinin lojistik performans endeksi içerisindeki sıralaması incelendiğinde Malezya'nın Türkiye'nin gerisinde genel sıralama içerisinde 29.sırada yer aldığı görülmektedir. Malezya Güneydoğu Asya'da ekvatorun hemen kuzeyinde

bulunmakta ve 13 eyalet ve 3 federal bölgeden oluşmakta olup, ülke; Asya Pasifik bölgesinde ekonomik pazarlar içinde merkezi bir konuma sahiptir. Malezya’da yönetimde sürekliliğin getirdiği siyasi istikrar, ülkenin kısa zamanda süratli bir ekonomik kalkınma sağlaması açısından faydalı olmuştur. Ülkedeki hızlı sanayileşmeye bağlı olarak Malezya, 1970’lerin ortalarından 1990’lara kadar dünyanın en hızlı gelişen ekonomilerinden biri olmuştur. Malezya’nın ulaşım altyapısı, bölgede bulunan diğer ülkelerle karşılaştırıldığında çok daha iyi bir konumdadır. Malezya Hükümetinin 2006-2010 yıllarını kapsayan dokuzuncu Endüstriyel Mastır Planı kapsamında da yine altyapıyı geliştirmek adına gerekli yatırımlar yapılmaktadır. Malezya’da bugün 7 adet uluslararası ve 8 adet iç liman bulunmaktadır. Zira Malezya ticaretinin %95’i de deniz yolu ile bu limanlardan gerçekleştirilmektedir.

Malezya’nın en önemli limanları arasında Port Klang, Penang Port, Johor Port, Tamjung Petepas Port, Kuantan Port, Kemaman Port, Bintulu Port bulunmaktadır. 2008 yılında deniz taşımacılığı alanında gerçekleştirilen ihracat %7,1 artarak, 2,7 Milyar dolara ulaşmıştır. İthalat ise %1,5’lik büyüme ile 9,9 Milyar dolara yükselmiştir. Klang, Bintulu ve Johor limanları, 2008 yılında en çok ticaret hacmine sahip limanlar olmuşlardır. Malezya limanlarının yük taşıma kapasitesi, 2000 yılından 2005’e kadar %64 artarak 363 milyon tona çıkmıştır. 2008 yılında bir önceki yıla göre %17 azalan yük taşımacılığı, 460,5 milyon tona gerilemiştir²²⁶.

D-8 ülkelerinden Mısır Arap Cumhuriyeti Lojistik Performans Endeksi’nde 2,98 puan ile 57’nci sırada yer almaktadır. Mısır, son çeyrek yüzyılda, her yıl ortalama % 4,5-5 oranında istikrarlı bir ekonomik büyüme sağlamıştır. Bu başarının, planlı ekonomik reform çalışmaları ve serbest pazar ekonomisi uygulama stratejisi sayesinde sağlandığı belirtilmektedir. Mısır stratejik konumundan dolayı ulaştırma ve lojistik alanlarında büyüme fırsatları bakımından, geçmişte ve günümüzde önemli bir ulaşım merkezi konumundadır. Dünya deniz ticaretinin %8’inin geçtiği Süveyş Kanalı²²⁷ ülkenin turizm ile birlikte en büyük döviz kaynağını oluşturmaktadır. Açılışından bu yana 1 milyonu aşkın geminin ve 12 milyar tondan fazla yükün geçiş yaptığı kanal, 30,5

²²⁶ T.C. Malezya Büyükelçiliği Kuala Lumpur Ticaret Müşavirliği Ofisi, **Malezya 2008 Yılı Ülke Raporu**, Temmuz 2009, s.66.

²²⁷ Mısır topraklarında bulunan ve Akdeniz ile Kızıldeniz’i birleştiren 161 km uzunluğunda yapay suyoludur. Kanalın genişliği 70-125 m arasında değişmektedir. Süveyş Kanalı Hint Okyanusu ve ötesine bağlantıyı sağladığı gibi karadan da Afrika ile Asya’yı birbirine bağlar.

milyar Amerikan Doları gelir sağlamıştır. 1870-1966 arasında yılda ortalama 500 gemi geçerken, bugün bu sayı 25.000'i aşmış bulunmaktadır. Bu artışın başlıca sebebi de petrol sevkiyatıdır. Halen toplam dünya ticaretinin %14'ü Süveyş Kanalı üzerinden yapılıyor. Petrol nakliyatına ise %26 gibi bir oranla hizmet veriyor. Arap Yarımadasındaki limanlara ulaşan toplam yük ve kargonun ise %41'i buradan geçiyor. Tam kapasite kullanılmamakla birlikte Nil Nehri ülkenin önemli şehir merkezlerinin birçoğundan geçmektedir ve ülkeyi güney komşusu Sudan'a bağlar²²⁸.

Ulaştırma sektörünün Mısır'daki ana avantajları hem Akdeniz'e, hem de Kızıl Deniz'e erişimi, ekonomik aktivitelerin Nil Nehri çevresinde yoğunlaşması dolayısı ile ekonomik merkezler arasındaki göreceli kısa mesafeler ve Süveyş Kanalı'ndan kaynaklı lojistik fırsatlar olarak değerlendirilmektedir. Hükümet Süveyş Kanalı'nı büyük bir uluslararası lojistik ve üretim merkezine dönüştürmek üzere uzun vadeli bir proje yürütmektedir, bu da sektördeki firmalara daha fazla fırsatları gündeme getirecektir. Önceki hükümetin başlatmış olduğu Süveyş Kanalı Kalkınma Projesi halen tüm büyük politik aktörler tarafından desteklenmektedir. Bu, Süveyş Kanalı bölgesini dünyanın en önemli lojistik merkezlerinden biri ve Doğu Port Said limanının ikinci büyük Akdeniz limanı haline dönüştürmeyi amaçlayan bir projedir²²⁹.

Bu itibarla ulaştırma ve lojistik sektörleri Mısır için büyük önem taşımakta ve önemli ölçüde büyüme potansiyeli taşımaktadır. Özellikle de üçüncü taraflarca verilecek lojistik hizmetlerinin yanı sıra, lojistik merkezlerinin inşaatı ve yönetimi konularında Türk ve AB firmaları çok ihtiyaç duyulan nakliye ve karayolu taşımacılığı hizmetlerini geliştirebilir, lojistik merkezleri ve sanayi bölgeleri bağlamında lojistik ve altyapı hizmetleri temin edebilir. Kara taşımacılığı sistemi az gelişmiş olup, büyük şirketlerin güvenilir hizmet alabilmek için kendi lojistik bölümleri vardır. Demiryolları ve ülke içerisindeki suyollarından yeterince faydalanılmamaktadır. Mısır içerisindeki dâhili taşımacılığın yalnızca %0,8'i demiryolları ve %1,8'i gemiler ile yapılmaktadır. Sektör çok büyük altyapı sorunları ile karşı karşıyadır. Diğer sorunlu bir alan ise Mısır'ın 121 ülkenin gerisinde kaldığı gümrüklerdir. Mısır'ın gümrük mevzuatı ithalatçılara yaşatılan sıkıntıların benzerini ihracatçılara da yaşatmaktadır. Gümrüklerde

²²⁸Diplomat Atlas. "Dünyayı Değiştiren Kanal Süveyş Kanalı", Sayı 11, Mart 2011, s.29.

²²⁹ AB-Türkiye Küresel İş Koprüleri Girişimi 2013 (Mısır, Tunus, ve Filistin Pazarları üzerine AB-Türkiye İş Bağlantıları)http://businessbridges.tobb.org.tr/docs/GBBI_Sirket%20Davetivesi%20ve%20bilgi%20seti-Ulastirma%20ve%20Lojistik-REV-TR.doc (1 Mayıs 2013).

otomasyon eksikliği, karmaşık ve ihracatı teşvik eden bir mevzuat olmadığı yetkili kişilerce ifade edilmektedir. İhracatın teşviki ile ilgili İhracatı Teşvik Yasası mali yetersizlik nedeniyle ihracatın desteklenmesi konusunda etkili bir katkı yapamamaktadır.

Endonezya Lojistik Performans Endeksi'nde 2,94 puan ile genel sıralama içerisinde 59.sırada yer almaktadır. Endonezya stratejik konumu, doğal ve beşerî potansiyeli gibi özellikleri dolayısıyla Uzakdoğu'nun en büyük ve önemli ülkelerinden biridir. Asya, Avusturalya kıtaları ile Pasifik ve Hint okyanusları arasında yer alan Endonezya'nın komşuları Malezya, Doğu Timor ve Papua Yeni Gine'dir. Endonezya ekonomisi 240 milyonluk nüfusu, doğusundan batısına beş bin kilometreyi bulan geniş coğrafi dağılımı, sahip olduğu zengin yeraltı ve yerüstü kaynakları ile dünyanın en büyük 20 ekonomisi arasında yer almayı başarmıştır. Endonezya, Güneydoğu Asya'nın en büyük ekonomisi olup aynı zamanda Güneydoğu Asya bölgesinde bulunan tek G-20 ülkesidir. Endonezya ekonomisi 2011 yılında %6,5 oranında büyümüştür ve bu büyüme 1996 yılından bu yana kaydedilen en hızlı büyümedir. Ülke ekonomisinin büyümesinde yatırımlar ve iç talepteki güçlü artış etkili olmuştur²³⁰.

Endonezya yatırım için büyük potansiyel arz eden ülkelerin içinde önemli bir yere sahiptir. Genç ve teknik özelliklere sahip iş gücü (ülke nüfusunun %50'si 29 yaşın altında), büyümekte olan pazarı ve doğalgaz, petrol gibi önemli kaynaklara sahip olması bakımından avantajlı konumdadır. Ayrıca Çin, Hindistan ve Malezya gibi ülkeler arasında en ucuz iş gücüne sahip olması ve coğrafi olarak deniz taşımacılığının yolları üstünde olması da Endonezya'yı yatırım için elverişli hale getirmektedir²³¹.

İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi Endonezya Ülke Raporunda (2011) Endonezya'nın karayolları ağı gelişmişlik düzeyi bakımından bölgelerarası farklılık gösteren bir yapıya sahip olduğu belirtilmiştir. Raporda Sumatra, Bali ve Madura adalarındaki yolların oldukça iyi durumda olmasına rağmen Sulawesi, Kalimantan ve Iriyan Jaya'dakiler yetersiz olduğu kaydedilmiştir. Ayrıca raporda karayolu yapımı ile ilgili olarak planlanan yatırımlar ekonomik krizden olumsuz etkilenmiş olup 2009 yılı

²³⁰ Endonezya, 15 Yılın Büyüme Rekorunu Kırdı, 2012, <http://www.milliyet.com.tr/Ekonomi/SonDakika.aspx?aType=SonDakika&ArticleID=1498609&Date=27.07.2012&Kategori=ekonomi&b=Endonezya,%2015%20yilin%20buyume%20rekorunu%20kirdi> (31 Mart 2013).

²³¹ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Türk-Endonezya İş Konseyi, **Endonezya Ülke Bülteni**. Ankara, Kasım 2011, s.5.

itibariyle krizin etkileri azalmaya başlamış ve tekrar yolların modernizasyonuna başlanmış olduğu ifade edilmiştir²³².

Demiryolları Endonezya'da karayolları ile kıyaslandığında yetersizdir. Toplam 65.000 km olan demiryolu sistemi hem yük hem de yolcu taşımacılığında kullanılmaktadır. Demiryolları devlet tekelindedir. Gelişmiş bir havayolu sistemine sahip olan Endonezya'da 179 ticari havaalanı bulunmaktadır. Bunlardan 21 tanesi uluslararası uçuşlarda kullanılmaktadır²³³.

Ulaşım ve iletişim sektöründe yabancı yatırımcılara karşı uygulanan kısıtlamaların 1994 yılında kaldırılmasıyla birlikte bu alanda pek çok proje uygulamaya konulmuştur. Söz konusu projeler özellikle iletişim sisteminin genişletilmesi ile otoyol ve havaalanları inşasında yoğunlaşmaktadır. 1997 Asya krizi sonrasında altyapı yatırımları büyük darbe yemiştir ve yetersiz altyapı da Endonezya'nın muhtemel ekonomik büyümesinin önündeki büyük bir engeldir²³⁴.

Ülkenin son dönemde yatırıma açık sektörleri; limanlar, havaalanları, tren yolları ve altyapı yatırımları, finansal kuruluşlar, petrol ve doğalgaz, enerji üretimi, yenilenebilir enerji ve madencilik olarak göze çarpmaktadır. Ülkedeki en büyük yatırıma sahip ülkeler ise; Singapur, İngiltere, Japonya, Güney Kore ve Hollanda olmuştur.

Türk – Endonezya İş Konseyi Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu Endonezya Ülke Bülteninde (2011), 7000'den fazla adaya sahip Endonezya'da 5 yıl içerisinde ülke içi iyileşme ve ulaşım ağının sağlanabilmesi adına karayolu, liman, havaalanı ve yeraltı enerji aktarımı gibi altyapı gelişimlerine 150 milyon Amerikan Dolar gibi bir bütçe ayrılmış olduğu belirtilmiştir. Raporda böylelikle 20000 km yol, 50000 km yeraltı enerji aktarım kaynakları döşenecek olup 5 yıl içerisinde 50 milyon Amerikan Doları hükümet yapılanmasına, 100 milyon Amerikan Doları ise özel yapılanmaya harcanacak olduğu kaydedilmiştir²³⁵. Bu anlamda, Türk iş adamlarının bölgeye altyapı ve inşaat konusunda yatırımları değerlendirmesi beklenmektedir.

²³² Sevilay Bayar, T.C. İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, **Endonezya Ülke Raporu**, Ankara, Nisan 2011, s.9

²³³ A.g.e., s.9.

²³⁴ A.g.e., s.9.

²³⁵ DEİK, **Türk-Endonezya İş Konseyi Endonezya Ülke Bülteni**, Kasım 2011, s.15.

Pakistan Lojistik Performans Endeksi'nde 2,83 puan ile 71. sırada yer almaktadır. Pakistan Güney Asya'da yer almakta olup, doğusunda Hindistan, güneyinde Hint Okyanusu, güneybatısında İran, batı ve kuzeyinde Afganistan ile çevrilidir. Pakistan dünyanın en kalabalık altıncı ülkesidir. Endonezya'dan sonra en kalabalık ülke konumundadır. Nüfus artış hızı oldukça yüksek olup 2020 yılında ülke nüfusunun 200 milyonu geçmesi beklenmektedir. Pakistan, 155 milyon nüfusu ile oldukça gelişmiş bir ulaşım altyapısı vardır. Karayolu taşımacılığı Pakistan ulaşım sisteminin bel kemiğini oluşturmaktadır. Pakistan'ın karayolu ağının toplam uzunluğu 2007 yılı itibariyle 259,758 km olup, bu yolların %60'ını stabilize yollar oluşturmaktadır. Yük taşımacılığının %96'sı, yolcu taşımacılığının %91'i karayolları ile yapılmaktadır. 2007 yılı itibariyle ülkedeki otopanların uzunluğu 10,525 km'dir²³⁶.

Karayolu ile yük taşımacılığındaki artış sebeplerinden biri de Pakistan demiryollarının göreceli olarak daha yavaş büyümesidir. Ülkenin toplam demiryolu uzunluğu 7 791 km'dir ve 1988 yılından bu yana yeni demiryolu inşa edilmemiştir. Demiryolu ile yük taşımacılığı 2006/2007 döneminde küçük oranda bir artış göstermiş, fakat 1990'ların sonundaki rakamın altında kalmıştır. Demiryolu yük taşımacılığı karayolu taşımacılığına göre oldukça zayıf kalmaktadır. Eski hükümet tarafından açıklanan Pakistan ve Çin'i birbirine bağlayacak demiryolu inşa planında hiçbir ilerleme bulunmamaktadır. Hesaplanan maliyetlere göre bu projenin kısa vadede hayata geçirilmesi muhtemel gözükmemektedir²³⁷.

Pakistan gemicilik sektöründe de söz sahibi olmayı hedeflemektedir. Pakistan'ın dış ticaretinin %95'inin gemi yoluyla yapıldığı düşünülürse, bunun Pakistan için ne kadar önemli olduğu kolayca anlaşılabilir. Ortalama yıllık 2 milyar dolar nakliye harcaması yapan Pakistan'da hazırlanan yeni vergi sistemiyle ve kolaylaştırılmış prosedürüyle en az 5 veya 6 yabancı bandıralı gemiyi Pakistan menşesine geçirmeyi hedeflemiştir²³⁸.

2012 lojistik performans endeksi sıralamasında alt-orta gelirli ülkeler arasında bulunan İran İslam Cumhuriyeti ise 2,49 puan ile 112. sırada yer almaktadır. Tarihi İpek

²³⁶ The World Bank, Transport in South Asia, Pakistan Transport Sector, <http://web.worldbank.org> (1 Mayıs 2013).

²³⁷ T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, **Pakistan Ülke Raporu**, Ankara - Şubat, 2011, s.7.

²³⁸ Dış Ekonomik İlişkiler, Pakistan Ülke Bülteni, s.12.

Yolu sayesinde eski çağlardan bu yana Avrupa ve Asya'nın kesişme noktasında yer alan İran'ın stratejik konumu, ülkede petrolün keşfi ile daha da önemli hale gelmiştir. İran Orta Asya, Hazar Denizi Havzası ve Orta Doğu üçgeninin tam ortasında yer almaktadır. Bu bölge enerji kaynakları bakımından dünyanın ana merkezi ya da dünyanın enerji yönünden hammadde kaynağını teşkil etmektedir. Bu sebepten dolayı İran sadece kendi enerji kaynaklarıyla değil çevresindeki enerji kaynaklarıyla da ön plana çıkmaktadır. Coğrafi konumu itibariyle de, İran'ın sadece enerji kaynaklarının bulunduğu bölgeleri değil, bunların uluslararası pazarlara ulaşım yollarını kontrol ettiğini görülmektedir. Hürmüz Boğazı'na yakın olması körfez petrolünün ulaşım ağına yakın olması anlamına gelmektedir.

İran'ın ulaştırma ve haberleşme altyapısı, mevcut gereksinimi karşılayacak düzeydedir. Karayolları ve havayolları en gelişmiş ulaştırma alt sektörleridir. Ülkenin önemli bir bölümünün karayolu yapımına elverişli bir topografyaya sahip olması ile birlikte karayolu yapımında kullanılan petrol türevlerinin ucuza mal edilmesi sonucunda karayolları gelişmiştir.

Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansı TRA 1 Düzey 2 Bölgesi İçin İran Pazar Araştırma Raporunda İran'ın ulaştırma ve haberleşme altyapısı hakkında şu bilgiler kaydedilmiştir: Ülkede 2009 yılı itibarıyla 331 adet havaalanı bulunmaktadır. Devlete ait İran Havayolları, yurt içinin yanı sıra Körfez, Asya ve Türkiye'de dâhil olmak üzere Avrupa ülkelerine uçuşlar gerçekleştirmektedir. İran'ın toplam 8.442 km uzunluğundaki demiryolu altyapısı bulunmakta olup, Türkiye ile İran arasında demiryolu ile yolcu taşımacılığı, İstanbul-Tahran-İstanbul arasında haftada bir gün çalışan Trans Asya treni ve Van-Tebriz-Van arasında haftada bir gün çalışan tren ile sağlanmaktadır²³⁹.

Türkiye ve İran arasında, coğrafi yakınlık nedeniyle demiryolu ile yük taşımacılığı ucuz ve güvenli bir yol olabilecek iken; mevcut demiryolu altyapısının ve hizmetlerinin yetersiz olması nedeniyle vagon taşımacılığı gelişmemiştir. Ülkenin başlıca limanları Bandar Abbas, İmam Humeyni ve Assaluyeh'dir. İran'ın güney bölgelerini kalkındırma amacıyla güney limanlarında uygulanan gümrük oranları diğer gümrük kapılarına göre daha düşüktür. Bu nedenle Türk firmaları deniz yoluyla güney limanlarına sevkiyat yapmak zorunda kalmaktadır. Buna karşılık iki ülke arasında

²³⁹ Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansı, **TRA 1 Düzey 2 Bölgesi İçin İran Pazar Araştırma Raporu**, 2011,s.13.

doğrudan denizyolu taşımacılığı olmaması nedeniyle yüksek navlunlar ödenmek zorunda kalınmaktadır. Bu da İran piyasasında rekabeti düşüren bir unsurdur²⁴⁰.

Karayolu taşımacılığında Türkiye ve İran, birbiri için de hem ikili hem de transit taşımalarda son derece önemli konuma sahip iki ülkedir. İran, Orta Asya Cumhuriyetleri ile olan ticaret ve taşımacılık ilişkilerimizde ülkemizin ana rakibidir. Orta Asya Cumhuriyetlerinin uluslararası taşımacılarının zayıf olması, pazarda filo ve coğrafi konum itibarıyla daha güçlü olan Türk ve İranlı nakliyecilerinin baskın çıkmasına sebep olmuştur. İhracatın %46,3'ü tır ve kamyonlarla yapılmakta, %39,4'lük bölümü ise Basra Körfezi üzerinden deniz yolu ile gerçekleştirilmektedir.

Nijerya ise D-8 ülkeleri arasında en geride sıralamada 2,45 puan ve 121. sırada yer almaktadır. Nijerya Federal Cumhuriyeti, ekonomisinin temeli petrole dayanan, batısında Benin, doğusunda Kamerun ve Çad, kuzeyinde ise Nijer'in bulunduğu ve 923.773 km² yüzölçümüne sahip bir Batı Afrika ülkesidir. Diğer taraftan, Nijerya 155,2 Milyon nüfusu ile Afrika'nın en kalabalık ve Güney Afrika'dan sonra Sahra Altı Afrika'nın ikinci büyük ekonomisidir. Nijerya'nın fiziki altyapısı genel görünüm itibarıyla oldukça sınırlı düzeydedir. Ulaşım, enerji ve iletişim hizmetleri yetersizdir. Bu durum ekonominin gelişimini engellemiştir. Geçmiş hükümetler altyapı çalışmaları için bütçeden önemli miktarlarda kaynak ayırmış olmalarına rağmen teknolojik yetersizlikler, plansızlık ve yönetim yetersizliği gibi nedenlerden dolayı büyük bir başarı sağlanamamıştır. İktidardaki hükümet bu sorunları kamu özel sektör işbirliği ile çözeceğini vaat etmiştir. Ancak bugün için Nijerya'da hem ulaştırma hem de haberleşme sektörleri yeterli düzeyde gelişmemiş olup, yüksek miktarlarda yatırıma ihtiyaç duyulmaktadır. Nijerya'da altyapı yetersizliği ekonomik gelişmeyi engelleyici rol oynamakta ve nüfusun önemli bir kısmının da modern hayata geçişini engellemektedir. Nijerya'da ürünlerin dağıtımında karayolları önemli bir yer tutmakla birlikte, karayolu ağının durumu oldukça kötü durumdadır. T.C. Ekonomi Bakanlığı İhracat Genel Müdürlüğü Nijerya Bilgi Notunda Nijerya'nın ulaştırma altyapısı hakkında şu bilgiler yer almıştır: Toplam 200 bin km'lik yol ağının yaklaşık yarısı oldukça kötü durumdadır ve ülkede demiryolları ihmal edilmiş olup, 3.500 km'lik bir hatta sahiptir²⁴¹. Bilgi notunda 1964 yılından beri demiryolu ağında önemli bir gelişme

²⁴⁰ Ümit Ateşagaoglu, **İran Ülke Raporu**, SERKA Kalkınma Ajansı, Ankara, Mayıs, 2002, s.23.

²⁴¹ Yücel Akova, **Nijerya Bilgi Notu**, T.C. Ekonomi Bakanlığı İhracat Genel Müdürlüğü, Ankara, Şubat 2012,s.9

kaydedilmemiş olup 2006 yılında, 25 yıllık bir modernizasyon planı yapılmış ve China Civil Engineering Constructon Corporation ile modernizasyon planı çerçevesinde 8,3 milyar dolarlık sözleşme imzalanmış, ancak önemli bir ilerleme kaydedilememiş olduğu belirtilmiştir. Limanlar 1970'lerdeki ithalat artışı ile beraber önemli ölçüde genişletilmiştir. Fakat bakım eksikliği nedeniyle çoğu liman teçhizatı çalışmamakta, yükleme/boşaltmada otomasyon yetersiz kalmakta ve gecikmeler olmaktadır.

Petrol ve gaz ihracatı çok uluslu şirketlerce işletilen kıyıdaki terminallerden yapılmaktadır. Bonny terminali Shell tarafından, Qua Iboe terminali Exxon Mobil tarafından, Brass terminali Agip tarafından işletilmekte olup, diğer terminallerden daha verimlidir. Ülkede 21 havalimanı olup, uluslararası havalimanları işletme ve güvenlik açısından dünyada iyi bir imaja sahip değildir. Lokal havaalanları oldukça geri düzeydedir. Yerel hava limanları ise daha kötü durumdadır²⁴².

Bangladeş Lojistik Performans Endeksi'nde 2,47 puan ile 87. sırada yer almaktadır, coğrafi konumu itibariyle, uluslararası deniz ve hava yollarına kolay erişim sağlanabilmekte bu da küresel ticaret için ideal bir ortam sunmaktadır. Ülkede işgücü maliyetlerinin düşük olması, doğal gaz rezervlerinin ve verimli arazilerin bulunması ülkedeki altyapı yetersizliklerinin giderilmesi halinde bölgeye yabancı yatırımların artacağı düşünülmektedir. Bangladeş ticarete ve piyasaya dayalı gelişmekte olan bir ekonomiye sahiptir. Uluslararası Para Fonu (IMF) verilerine göre 2010 yılında, Bangladeş dünyada satın alma gücü paritesine göre 43. en büyük ekonomiye sahip ülkedir. Bangladeş ekonomisi son yıllarda ortalama yaklaşık olarak %6-7 oranında büyümektedir. GSYİH'nın yarısından fazlası hizmet sektörüne aittir.

B. ULAŞTIRMA STRATEJİ VE VİZYONU

Bilim ve teknolojide meydana gelen gelişmeler, bölgesel kalkınma stratejilerinin uygulanması, altyapı imkânlarının iyileştirilmesi, ticaretin küresel bir boyut kazanması, düzenleyici otoritelerin belirlediği kurallar, ticari hizmet anlayışında kalitenin ve müşteri memnuniyetinin önem kazanması ulaştırma sektöründe hızlı gelişmelere yol açmıştır. Ülkelerin sürdürülebilir kalkınma sürecini yakalamalarında ulaştırma sistemi, oluşturduğu ağ ile bölgeler ve ülkeler arası bütünleşmeye katkıda

²⁴² A.g.e., s.9.

bulunmaktadır. Buna bağlı olarak, ulaştırma sektörünün etkin, verimli, kaliteli, güvenli, esnek, ucuz ve hızlı hizmet sağlayamadığı durumlarda ulusal, bölgesel veya uluslararası düzeyde gelişmenin gerçekleşmesi ve başarı elde edilmesi mümkün olamamaktadır.

Son yıllarda bilhassa Asya ülkelerinde yaşanan ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmeler, bu ülkeleri gelişmiş ülkeler için daha çekici hale getirmiştir. Asya pazarlarından yararlanmak isteyen Batı Avrupa ülkeleri ulaştırma ağlarını bu yöne doğru genişletme kararı almış ve Asya-Avrupa ulaştırma koridorları oluşturulmuştur. Uluslararası ulaştırma koridorları, üzerinden geçtiği ülkelere ekonomik, sosyal ve politik açılardan önemli katkılar sağladığı için ülkelerin koridorlar üzerinde pay elde edebilmek amacıyla rekabet içinde olmaları kaçınılmaz olarak değerlendirilmektedir.

Hindistan ve Çin'in yakın gelecekte tamamen dünya üretim merkezine dönüşeceği öngörülmektedir. Pasifik koridorunda üretilen endüstriyel ürünler; Asya, Avrupa ve Amerika ekonomik pazarlarına taşınacaktır. Bu durum, kara ve demiryollarında Anadolu'yu kavşak ülkesi yaparken aynı zamanda doğal liman ve havaalanı konumuna sahip olduğunun da açık bir göstergesidir. Türkiye; 21. yüzyılda dünyada stratejik ve ekonomik ağrılığı giderek artacak olan Avrasya Bölgesi'nde merkezi bir konumda yer almaktadır. Bu da bilhassa D-8 ülkelerinin de yer aldığı Asya-Pasifik ve Türkiye'nin gerek ekonomik büyüme potansiyelini ortaya koyması ve gerekse önümüzdeki dönemde daha etkin bir güç odağı haline gelmesi için önemli fırsatlar sunmaktadır. Bu çerçevede, üye ülkeler arasında müşterek ulaştırma stratejisinin belirlenmesi ve bu istikamette bugüne kadar çok taraflı müzakereler çerçevesinde yürütölen işbirliğinde somut adımların atılması büyük önem taşımaktadır. Zira üye ülkelerin refah seviyesinin yükselmesi; milli gelirin istikrarlı bir şekilde artışına ve bunun da adilane bir şekilde paylaşımına bağlıdır. Zenginliğin adil bir şekilde bölüşölmesi veya tabana yayılmasını sağlayan en önemli araçlardan biri de haberleşme ve ulaştırma altyapısıdır. Gelişmiş ekonomileri daha az gelişmiş ekonomilerden ayıran temel özellik etkin bir ulaştırma alt yapısıdır. Bu itibarla etkin bir uluslararası ulaştırma altyapısı ve sistemi, küreselleşme ve ekonomik büyümenin temel unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir.

Küresel bir işbirliği teşkilatı olan D-8 üye ülkelerinin coğrafî konumunun sunduğu potansiyelden ekonomik, siyasî ve kültürel alanlarda kazanç sağlayabilmesi,

ulaştırma alanında da aktif bir politika izlenmesini, bu sahada yürütülen çok taraflı görüşmelerin ortak menfaatler çerçevesinde yönlendirilmesini zaruri kılmaktadır. Nitekim D-8 Teşkilatı ortak ulaştırma politikası ve işbirliği çerçevesinde başta sivil havacılık olmak üzere denizcilik ve diğer taşıma alanlarında, çok sayıda ikili, bölgesel ve uluslararası anlaşmalar çerçevesinde ulaştırma ilişkilerini geliştirmeye çalışmaktadır. Bu itibarla Türkiye'nin inisiyatifi ile D-8 ülkeleri arasında müşterek bir ulaştırma politikası oluşturulması ekonomik gelişmeler çerçevesinde önem arz etmekte ve bölge ülkelerinin uluslar arası sistem ile entegrasyonu bakımından hayati bir fonksiyon icra etmektedir. Türkiye dünyanın ekonomik merkezleri ile hammadde kaynakları arasındaki güzergâh üzerinde bir kavşak konumundadır. Bu coğrafi avantajdan yararlanabildiği ölçüde, stratejik öneminin daha da artacağı ve ekonomik, siyasi ve kültürel bakımdan bölgedeki merkezi rolünün güçleneceği öngörülmektedir.

Son küresel kriz ile birlikte gelişmiş ekonomiler ve gelişmekte olan ekonomiler arasında ciddi bir ayrışma yaşanmaktadır. Gelişmekte olan ekonomilerin birçoğunda toparlanma görece hızlı ve istikrarlı biçimde gerçekleşmekte ve bu ekonomiler belirli bir büyüme istidadı göstermektedir. Buna mukabil küresel ekonomik krizin çıkış noktası olan gelişmiş ekonomiler ise yavaş ve kırılğan bir toparlanma süreciyle mücadele etmeye devam etmektedirler. İçinde bulunduğumuz dönemde küresel krizin yönetimi açısından gelişmekte olan ülkelerin yetenekleri, üretim potansiyelleri ve dünya ekonomisine katkıları kritik hale gelmiş durumdadır. Bu itibarla, zor zamanlarda daha fazla küresel işbirliği, daha fazla uluslararası platformda istişare ihtiyacı doğduğu gerçeği de dikkate alındığında, D-8 yapılanması gelişen ekonomilerden oluşması nedeniyle dikkat çekmektedir. D-8'in önemli bir başka özelliği, acil ortaya çıkan bir ihtiyaca dayalı olarak değil, uzun vadeli bir vizyonun sonucu olmasıdır. Diğer ayırt edici özelliği ise üye ülkelerin fiziksel konumları itibarıyla da anlaşılacağı üzere bölgesel işbirliğinin ötesinde küresel bir işbirliği imkânı sunmaktadır. Bu temel 3 özellik, bugün daha çok ihtiyaç duyulan küresel işbirliği için büyük anlam ifade etmektedir ve bu özellikler, geniş bir coğrafyayı, büyük bir nüfusu ve önemli bir ekonomik büyüklüğü temsil gücüne sahip olan D-8'in gücünü ve anlamlılığını arttırmaktadır.

2005 yılından itibaren D-8 ülkelerinin ekonomik gelişmelerine göz atıldığında kişi başına düşen milli gelir artış hızı ortalamasının yüzde 33 gibi oldukça yüksek bir

oranda gerçekleşmekte ve yine aynı dönemde D-8 üyesi ülkelerin toplam GSYH'sında % 87'lik ciddi bir artış görülmektedir. Oysa bu oran, tüm dünya ekonomisi için bu dönemde sadece % 66 olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu GSYH büyümelerinde özellikle geçtiğimiz yıl başta Türkiye olmak üzere Bangladeş, Mısır, İran ve Malezya'da üretim ve sanayinin büyümesinin önemli bir payı olmuştur. Bu verilerin bütünü, kalkınmada sanayi gelişiminin büyük bir rolü olduğunu açık olarak göstermektedir. D-8 ülkelerinin toplamda 900 milyonu aşkın nüfusu ve sahip olduğu doğal kaynaklar da dikkate alındığında dünya ekonomisinde önemli bir paya sahip olmaları gerektiği ve bu potansiyelin henüz yeterince kullanılmadığı, üye ülkelerin dünya GSYH'ı içindeki payının 2005'te % 3,4 iken, 2010'da ancak yüzde 3,8 seviyesine çıkabildiğini, dünya ticareti içindeki payının da halen %5 civarında bulunduğu da bir gerçekliktir. Buna karşın D-8'in ikinci 10 yılını devireceği 2017 yılında bu payın en az yüzde 15 civarında olması hedeflenmektedir. Bu hedefe ulaşabilmek ve dünya ekonomisinde daha iyi bir yer edinebilmek için ulaştırma alanında işbirliğine gitmek elzemdir. Ekonomik kaynaklarının iyi bir şekilde işletilmesi, dış ticaretinin geliştirilmesi ancak, düzenli bir ulaştırma ağı ile mümkündür. Bunu başarabilmek için de bir an önce ortak projeleri hayata geçirmek gerekmektedir. Bu projelerin de temel amaçları ulaştırma alt yapısını geliştirmek, bu çerçevede üyeler arasında daha sıkı bir bağ kurmak, gerek D-8 üyelerinden, gerekse D-8 dışındaki ülkelere yatırım çekmek olmalıdır. Özellikle ulaşım teknolojileri alanında araştırma ve geliştirmeye, teknoloji ve inovasyona öncelik vermek ve böylelikle rekabetçi politikalar geliştirmek ana hedefler arasında yer almalıdır. Bu sayede D-8 ülkeleri arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin gelişmesi sonucunda halkların sosyal ve kültürel bakımdan birbirine yaklaşmasını ve doğal bir güvenlik ve istikrar ortamının oluşmasına da temel teşkil edecektir.

Önümüzdeki dönemde önceliklerin, ekonomi politikalarının uyumlu hale getirilmesi, yatırım ortamının iyileştirilmesi ve ilişkilerin çok boyutlu ortaklıklara imkân verecek şekilde geliştirilmesi olmalıdır. Uluslararası pazarlarda, etkinliklerinin daha da arttırılması için ülkeler arasında işbirliği mekanizmalarının da güçlendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca D-8 üyelerinin dünya ekonomisi içindeki konumlarını iyileştirmeyi, ticari ilişkilerini çeşitlendirmeyi ve geliştirmeyi, paylaşım düzeninin daha adil ve hakça bir düzenlemeye dönüştürülebilmesi için karar mekanizmalarına güçlü bir biçimde katılma konusunda irade ortaya koyması gerekmektedir.

D-8, üye ülkelerin ekonomik ve sosyal politikalarının uyumlaştırılması amacıyla çeşitli alanlarda ortak politikalar belirlemiştir. D-8 teşkilatının sanayi, madencilik, tarım, enerji ve ulaştırma alanında işbirliği olmak üzere 5 öncelikli çalışma alanının bulunmaktadır. D-8'in kurumsal yapısını güçlendirmeye yönelik D-8 Şartı, Küresel Vizyon Belgesi, idari düzenlemeler ve personel yönetimine ilişkin yeni belgeler, sınır geçişleri ve ticareti kolaylaştırıcı politikaların iyileştirilmesi, gümrüklerin modernleştirilmesi vb. gibi konular bir ortak ulaştırma politikası oluşturma ihtiyacını kaçınılmaz kılmıştır.

Ortak ulaştırma politikasının temelini taşımacılık türlerinin teknik ve ekonomik açıdan etkin oldukları alanlarda kullanılması oluşturmalıdır. Taşımacılık sistemlerinin her biri için taşıma mesafesi ve yükün ağırlığı esas alınarak maliyet analizi yöntemi ile sektörlerin önceliği ve önemi ortaya çıkarılmalıdır. Karayolu taşımacılığına verilen önceliğin demiryolu ve denizyoluna kaydırılması, özellikle uzun mesafeli ve kitlesel yük taşımacılığının kombine taşımacılık sistemi ile gerçekleştirilmesine öncelik verilmelidir. Bu bağlamda üye devletlerin taşımacılık sektörleri olarak uluslararası pazarlara açılabilmesi için en ekonomik, en etkin ve en verimli taşımacılık modelinin tercih edilerek alternatif taşımacılık sistemlerini benimsemesi en akılcı çözüm olacaktır. Bunun için sektörde yönetim ve hizmet anlayışında değişime öncelik verilmesi ve alt yapı yatırımlarına yeterli kaynak ayrılması, yatırımların artırılması gerekmektedir. Her türlü ulaşım şeklini içeren, günümüz ve gelecekteki yük ve yolcu trafiği göz önünde bulunduran çok yönlü ulaşım ağları oluşturulmalı ve ulaşım altyapısı stratejisi bu amaç doğrultusunda belirlenmelidir.

Sonuç olarak üye devletlerde sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi için ticari engellerinin aşamalı olarak kaldırılması, iç ticaretin teşvik edilmesi, dünya ekonomisi ile üye ülkelerin ekonomilerinin kademeli olarak entegrasyonunun sağlanması, üye ülkeleri birbirlerine ve dış dünyaya bağlayan ulaşım ve iletişim altyapısının geliştirilmesi, üye ülkelerin hammadde ve nihai ürünleri pazarlayabilecekleri bölgesi dışındaki pazarlara daha kolay erişebilmelerini sağlamak için ortak çaba gösterilmesi gerekmektedir.

Bu itibarla üye ülkeler arasında sosyal uyumun sağlanmasına ve ekonomik açıdan kalkınma için büyük önem taşıyan ortak bir ulaştırma politikasına dair genel

esaslar belirlenmelidir. Ulaştırma alanında ortak politikalar izlenmesi üye ülkelerin ulaştırma politikalarındaki tüm ayrıcalıklı uygulamaların kaldırılması ve ulaştırma hizmetlerinde ortak bir pazar yaratılması ile mümkündür. Ulaştırma sektöründe taşımacılık hizmetleri ile ilgili pazarların ve kurumların geliştirilmesi; alt yapılarının çağdaş hale getirilerek ulaştırma vizyonunun belirlenmesi ve bu vizyona yönelik hedeflerinin ortaya konması gerekmektedir. Ulaştırma sektörü için ortaya konacak hedeflerin, uygulanacak politikaların, izlenecek yöntemlerin ve yapılacak çalışmaların bütünlük taşıması ve etkin olarak sürdürülmesi halinde mevcut sorunlar çözümlenebilecektir. Ulaştırma alanında gerçekleştirilen her proje, ticaret hacmini ve millî geliri artırmasının yanı sıra üye ülkelerin sosyal ve ekonomik etkileşimine de katkıda bulunacaktır.

II. D-8 ÜLKELERİ HAVAYOLU TAŞIMACILIĞI ÖNGÖRÜLERİ

A. D-8 Ülkeleri Havayolu Taşımacılığı Projeksiyonu

20. yüzyılın son çeyreğinde ulaştırma sektöründe ortaya çıkan önemli teknolojik ilerlemelerin uluslararası ticaretteki etkinliği de artırdığı ve dünya ticaret modelinde ciddiye alınması gereken bir yapısal değişimin olduğu görülmektedir. Öyle ki, ulaştırma ve küreselleşme süreçlerinin etkileşimi uluslararası ulaştırmanın coğrafyasını da değiştirip ulusal sınırların önemini azaltmıştır. Ulaştırmadaki gelişmelerle dünya ticaretindeki gelişmeler, sürekli bir etkileşim içinde birbirlerinin büyüme ve gelişme sürecini beslemişlerdir. Küreselleşme sürecinde başarılı bir bütünleşmeyi etkin ve doğru oluşturulmuş bir ulaşım ağı/ağları olmaksızın düşünmek anlamsızdır.

Ulaşım, bir ülkenin siyasi, sosyal, kültürel ve özellikle ekonomik yaşamını etkileyen önemli bir unsurdur. Ekonomik kaynakların işletilmesi, tarım, ticaret ve sanayinin gelişmesi düzenli bir ulaşım ağı ile mümkündür. Ayrıca sosyal ve kültürel bütünlüğün sağlanması bakımından da ulaşımın rolü önemlidir. Ulaşım imkânları ülkelerin erişmiş oldukları gelişmişlik seviyesinin de göstergesidir.

Havayolu taşımacılığı ülkeleri, kıtaları, toplumları birbirine bir ağ gibi saran havayolu ağıyla bağlamakta, ticaretin ve ekonominin gelişmesi için gerekli olan fırsatları sunmakta, hizmet verdiği yerlerde beraberinde refah ve kalkınmayı getirmektedir. Havayolu ulaştırması toplumun her kesiminden insana hizmet vermektedir. Havayolu ulaştırması dünyanın her kesiminden insanı iş, kişisel ziyaretler, turizm vb. faaliyetleri nedeniyle dünyayı bir ağ gibi saran yapısıyla, milyarlarca yolcu ve milyonlarca ton kargoyu istenilen yere taşıyarak dünyanın küreselleşmesine en büyük katkıyı sağlayan sektörlerden biridir.

Bunun yanı sıra havayolu taşımacılığı ekonomik ve sosyal kalkınmayı destekleyen yenilikçi bir yapıya sahiptir. Kültürleri, insanları, kıtaları ve ülkeleri birbirine bağlar, küresel pazarlara ulaşımı sağlar, ticaret ve turizmin gelişmesinin en önemli unsurlarından birisidir, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında bağlantı sağlayarak gelişmişlik farklarının azaltılmasında rol oynar.

Kıtalar arasında yolcu ve yük hareketinin en kısa süre içerisinde taşınabilmesi sadece havayolu ile mümkündür. Aynı şekilde dünyanın bir ucundaki bir işletmenin diğer ucundaki farklı pazarlara ulaşabilmesi ve ürününü pazarlayabilmesi yine büyük ölçüde havayolu ile gerçekleştirilebilir. Bir bölgede yeni iş olanaklarının yaratılmasında, sanayi ve ticaretin gelişmesinde, yabancı yatırımcıların bölgeye daha kolay ulaşmasında, rekabetin ve pazar hacminin artırılmasında havayolu taşımacılığının payı oldukça büyüktür. Havacılık alt yapısı gelişmeyen veya yeterince havayolu taşımacılığı hizmeti alamayan bölgelerin ekonomik gelişimi her zaman belirli sınırlar içinde kalmaktadır. Havayolu taşımacılığı bir bölgenin ekonomik kalkınmasının gelişmesinde en önemli araçlardan biridir. Örneğin İsveç, Norveç ve Finlandiya gibi nüfusun son derece dağınık yerleştiği İskandinav ülkelerinde havayolu taşımacılığı uluslararası ticaretin vazgeçilmez unsuru durumundadır. Bu ülkelerin refah seviyelerinin önemli bir bölümü uluslararası ticarete dayandığı dikkate alındığında, havayolu taşımacılığının önemi daha iyi anlaşılmaktadır²⁴³.

Küreselleşen bir toplumda ve pazarda havayolu taşımacılığı milyonlarca insanın ve milyarlarca dolar değerindeki malların tüm dünya pazarında hızlı hareketini sağlamaktadır. Dünya ekonomisinin her sektöründen ve dünya nüfusunun her

²⁴³ Cavcar, s.179.

kesiminden müşterilere hitap eden havayolu sektörü için havalimanları, bu sistemin en önemli elemanları olarak ortaya çıkmaktadır.

Havayolu taşımacılığı dünya genelinde özellikle son on yılda diğer ulaşım türlerine göre daha hızlı bir gelişim göstermektedir. Dünya ticaret hacmindeki ve turizm sektöründeki büyümeler, küreselleşme, ayrıca insanların daha hızlı ve daha konforlu yolculuğu tercihleri gibi sebepler, tüm dünyada havayolu taşımacılığının diğer taşımacılık türlerine göre daha hızlı gelişmesinin nedenleri arasındadır. Bunda uzun ve kıtalararası mesafelerde havayolu ulaşımının çok büyük bir avantaja sahip olmasının da rolü büyüktür. Uluslararası kurumların yaptığı tahminler, havayolu taşımacılığının gelişim eğiliminin devam edeceğini işaret etmektedir.

Bu bağlamda IATA tarafından yayımlanan 2010 yılı Talep İstatistikleri²⁴⁴ sonucuna göre uluslararası yolcu taleplerindeki artış D-8 Ekonomik İşbirliği Teşkilatı üyesi olan Endonezya, Malezya, Pakistan ve Bangladeş'in de yer aldığı Asya- Pasifik Taşıyıcıları için %9, Avrupalı Taşıyıcılar için %5,1 (%20 büyüyen Türk Havacılık sektörü bu artış yüzdesindeki en büyük paya sahiptir), Kuzey Amerika Taşıyıcıları için %7,4, Mısır ve İran'ın da yer aldığı Orta Doğu Taşıyıcıları için %17,8, Latin Amerikalı Taşıyıcılar için %8,2 ve D-8 üyesi Nijerya'nın da bulunduğu Afrikalı Taşıyıcılar için %12,9'dur. 2010 yılında uluslararası yük taleplerindeki artış Asya- Pasifik Taşıyıcıları için %24, Avrupalı Taşıyıcılar için %10, Kuzey Amerika Taşıyıcıları için %21,8, Orta Doğu Taşıyıcıları için %26,7, Latin Amerikalı Taşıyıcılar için %29,1 ve Afrikalı Taşıyıcılar için %23,8'dir.

ICAO, 2005-2025 dönemi için dünyada ekonomik büyümenin (GSYH) reel anlamda yıllık ortalama % 3,5 oranında olacağı ve tarifeli yolcu trafiğinin yolcu-kilometre bazında %4.6; uluslararası %5.3 ve yurtiçi trafiğin ise %3.4 oranında artacağını öngörmektedir. Avrupa ve Kuzey Amerika bölgelerinde büyümenin dünya ortalamasının altında gerçekleşeceği tahmin ediliyor. En büyük gelişme ise başta D-8 ülkelerinin de yer aldığı Ortadoğu ve Asya-Pasifik Bölgesi'nde yaşanması bekleniyor. ICAO, 2005-2025 döneminde dünyadaki tarifeli kargo trafiğinde ton-kilometre bazında yıllık ortalama %6,6 oranında ve uluslararası kargo trafiğinde %6,9, yurtiçi kargo trafiğinde ise % 4,5 oranında artış bekliyor. Kargo trafiğinde en yüksek yıllık büyüme

²⁴⁴ IATA, World Airline Transport Statistics (WATTS) 2010, 2011, <http://www.iata.org> (10 Mart 2013).

oranları ise Asya-Pasifik bölgesi (% 8) ve Ortadoğu bölgesinde (%7,8) gerçekleşeceği tahmin ediliyor.

Havacılık sektörü, sınır aşan niteliği gereği uluslararası mevzuat ve uygulamaların intibakını gerekli kılmaktadır. SHGM tarafından havayolu işletmelerinin yurtdışına sefer düzenlemeleri ve yabancı işletmelerin Türkiye’de uçuş yapabilmelerine yönelik olarak ikili ve çok taraflı anlaşmalar imzalanmaktadır. Son yıllarda uluslararası ilişkilerde yaşanan hareketlilik çerçevesinde, gerek ikili gerekse çoklu müzakere sayılarında önemli artışlar sağlanmış ve müzakerelerin sonucunda bir taraftan hava ulaştırma anlaşmaları günün şartlarına uyumlu hale getirilirken bir taraftan da yeni ulaştırma anlaşmaları imzalanmıştır.

Türkiye ülkeler ile arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin de gelişmesinde büyük rol oynayan ikili havacılık anlaşmaları²⁴⁵, sadece frekans artışı, yeni uçuş noktalarının belirlenmesi gibi konuları değil aynı zamanda kargo taşımacılığı, kod paylaşımı, bakım ve eğitim alanında işbirliği gibi havayolu işletmeleri için oldukça önemli olan ticari maddeleri de içermektedir. Son yıllarda gerçekleştirilen ikili ve çoklu ülke sayısı Hava Ulaşım Anlaşmaları ile 2003 yılında 81 olan ikili anlaşma sayısı 2012 yılı itibariyle %73 oranında artarak 140’a yükselmiştir.

²⁴⁵ Hava Ulaştırma Anlaşmalarında; Tanımlar, Trafik Hakları, Tayin Edilme ve İşletme Yetkileri, İşletme Yetkilerinin İptali veya Askıya Alınması, Gümrükten ve Diğer Yükümlülüklerden ve Vergilerden Muafiyet, Ulusal Kanun ve Yönetmeliklerin Uygulanması, Temsilcilik, Sertifika ve Lisansların Tanınması, Finansal Hükümler, Kullanıcı Ücretleri, Kapasite Hükümleri, Havacılık Güvenliği, Ücret Tarifelerinin Belirlenmesi, Havacılık Emniyeti, İstatistik, İstisna ve Değişiklikler, Çok Taraflı Anlaşmalara Uyuma, Uyuşmazlıkların Çözümü, Sona Erme, Anlaşmanın Tescili, Yürürlüğe Giriş gibi konular düzenlenmektedir. Parafe edilen HUA’lar genellikle Dışişleri Bakanlığının da onuru alınarak, iki ülke arasındaki üst düzey ziyaretler esnasında genellikle Ulaştırma Bakanları ve Sivil Havacılık Genel Müdürleri bazen de Cumhurbaşkanları, Başbakanlar veya Dışişleri Bakanları tarafından İngilizce, Türkçe ve gerekiyorsa karşı tarafın dilinde hazırlanarak imzalanmaktadır. İki ülke arasında tarifeli sefer gerçekleştirmek isteyen havayolu işletmeleri tarafından anlaşmada yer alan hükümlere uygun olarak sivil havacılık makamlarına tayan başvurusunda bulunmaktadır.

Tablo 68: Sivil Havacılık Müzakereleri 2003-2012

	İKİLİ MÜZAKERE SAYISI	ÇOKLU MÜZAKERE SAYISI	HAVA ULAŞTIRMA ANLAŞMASI BULUNAN ÜLKE SAYISI
2003	7	0	81
2004	11	1	81
2005	11	1	84
2006	7	2	86
2007	13	5	88
2008	16	6	90
2009	58	6	107
2010	29	4	111
2011	51	1	122
2012	42	0	140

01.11.2012 tarihi itibariyledir.

Kaynak:http://www.ubak.gov.tr/BLSM_WIYS/UBAK/tr/dokuman_ust_menu/projeler_faaliyetler/20130319_101736_204_1_64.pdf
(25.05.2013).

Türkiye ekonomisinde önemli bir yere sahip olan ulaştırma sektörü son 5 yıl içinde ülke gayrisafi yurt içi hâsılasına ortalama %14 katkıda bulunmuştur. Ulaştırma sektöründeki talep ise yaklaşık %8 gibi önemli oranda artmıştır. Bu büyümenin içinde karayolu için talep yıllık %7,6, demiryolu taşımacılığı talebi yıllık %2, denizyolu taşımacılığı %5 artış gösterirken, hava taşımacılığındaki talep yıllık %16'dan fazla bir artış göstermiştir. Bu artış, hava yolu taşımacılığının, öncelikli olarak Türkiye'nin ticari faaliyetlerinde önemli bir rol oynadığının ve dünya çapında en hızlı gelişen pazarlar arasında yer aldığı bir göstergesidir²⁴⁶.

Türkiye'nin 2007 yılına kadar D-8 üyesi ülkeler ile ticari ilişkilerinde havayolu taşımacılığı türü diğer ulaşım türlerine göre payı oldukça yetersiz kalmıştır. D-8 ülkeleri arasında bu tarihe kadar havayolu taşımacılığı başta olmak üzere havacılık sektörünün diğer alanlarının geliştirilmesi konusunda ortak bir anlayış geliştirilmemiştir. Türkiye'nin D-8 ülkeleri arasında ticari ve ekonomik ilişkilerinin gelişmesi önünde en önemli sorun başta Pakistan, Nijerya, Bangladeş, Malezya ve Endonezya ile doğrudan bir havayolu ile ulaşım imkanının olmaması idi. Bunun yanında Mısır ve İran ile de

²⁴⁶ TÜBİTAK, Vizyon 2023 Ulaştırma ve Turizm Paneli Rapor, ,s.82.

havayolu taşımacılığı alanında var olan seferlerin yetersiz olması başta turistik amaçlı yolcu taşımacılığı ve kargo taşımacılığının önünde en büyük engel olarak yer almıştır.

Bu bağlamda Türkiye öncülüğünde D-8 ülkeleri ile ticari, ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi için önemli çalışmalar yapılmış ve girişimlerde bulunulmuştur. Bu amaç doğrultusunda D-8 ülkeleri arasında sivil havacılık alanında işbirliği konusunda bir takım toplantılar tertip edilmiş ve üye ülke sivil havacılık otoriteleri nezdinde ortak bir platform tesis edilmiştir. Türk Sivil Havacılık Otoritesi D-8 ülkeleri ile ikili ve çok taraflı anlaşmalarla uçulan nokta sayısı ve uçuş ağını genişletmek ve sefer artışları yapmak suretiyle Türk Havayolu taşıyıcılarının bu pazarda yer almasını sağlamış ve D-8 ülkeleri ile ticari ve ekonomik ilişkilerin gelişmesine uygun bir zemin hazırlamıştır.

Türkiye, havayolu ile ulaşım sağladığı ülkeler ile olan dış ticaretinde kayda değer artış gerçekleşmektedir. Bu nedenle Türkiye sivil havacılık alanında uluslararası uçuş ağını artırmaya büyük önem vermektedir. Son yıllarda başta D-8 ülkeleri ile olan ticaretin artışında da havayolu ağının gelişiminin büyük katkısı olmuştur. Bu ülkeler ile hem ticari hem de sosyal ilişkileri geliştirmek amacıyla ikili havacılık anlaşmalarında daha önce sefer gerçekleştirilmemiş ülkelere öncelik verilmiştir. Ayrıca sivil havacılıkta işbirliğini öngören Mutabakat Zaptı üye ülkelere onaylanmış, bunun somut bir sonucu olarak özel sektör bu alana yoğun bir şekilde dâhil olmuştur. Örneğin İstanbul'dan üye ülkelerin başkentlerine direkt uçuşlar başlatılmıştır. Ayrıca bu anlaşmalar neticesinde ticaret rakamlarında da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Türkiye ile D-8 ülkeleri arasındaki ticari ilişkiler son on yılda yaklaşık 12 kat artış kaydetmiştir. 2002 yılında 2,741 milyar dolar olan ticaret hacmi 2012 yılında ise 32,754 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bunun yanı sıra havayolu ile dış ticaret devamlı olarak artış göstermiş, bu ülkelerle icra edilen tarifeli yolcu seferleri sayısı arttırılmış ve birçok ülke ile de tarifeli kargo seferlerinin frekans, kapasite ve nokta kısıtlaması olmaksızın yapılmasına başlanmıştır.

Tablo 69: Türkiye'nin D-8 Ülkeleri ile Toplam Ticareti (Dolar)

	İHRACAT	İTHALAT	TİCARET HACMİ
2002	976.608.415	1.765.079.037	2.741.687.452
2003	1.330.839.259	3.144.570.702	4.475.409.961
2004	1.592.489.591	3.845.600.876	5.438.090.467
2005	2.115.125.384	5.719.664.992	7.834.790.376
2006	2.225.731.861	8.620.201.578	10.845.933.439
2007	2.953.762.792	10.806.059.720	13.759.822.512
2008	4.343.981.015	13.120.313.507	17.464.294.522
2009	5.565.291.383	7.316.021.664	12.881.313.047
2010	6.438.640.155	12.987.316.669	19.425.956.824
2011	7.579.213.553	19.477.616.303	27.056.829.856
2012	14.939.290.561	17.815.422.745	32.754.713.306

Kaynak: <http://tuikapp.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> (25.05.2013).

Türk Sivil Havacılık Otoritesi tarafından son 10 yılda yapılan 64 anlaşmanın 38'inin Afrika ülkeleri ile olduğu dikkat çekmektedir²⁴⁷. Küresel iktisadi gelişmeler neticesinde Afrika Kıtası hızlı gelişmekte ve ekonomik pazar sürekli olarak gelişme kaydetmektedir. Afrika Kalkınma Bankası'nın tahminlerine göre 2020 yılında kıta GSYH'sinin 2,5 trilyon doları, kıtanın toplam dış ticaret hacminin ise 1,5 trilyon doları aşması ön görülmektedir. Bu noktada D-8 Ekonomik İşbirliği Teşkilatının muhtemel genişleme sahasına dahil edilen ve Afrika kıtasının en büyük nüfus ve ekonomik potansiyeline sahip olduğu Mısır ve Nijerya'nın da yer aldığı Afrika ile ticari ve ekonomik ilişkilerin gelişmesi için Türk Müteşebbis ve İşadamlarının Afrika'ya kolay bir şekilde ulaşım sağlamasının imkanları oluşturulmaktadır.

Türkiye'nin 2023 yılı ekonomik hedefleri yakalaması açısından Afrika ülkeleri ile arasındaki ticaretin gelişmesi önem arz etmektedir. Zira bugün itibarıyla 2002 yılı öncesinde neredeyse hiçbir ekonomik etkinliğin olmadığı ya da çok düşük olduğu birçok ülke hava ulaştırma anlaşması ile uçuş ağına dâhil edildikten sonra Türkiye ile olan ticari faaliyetlerin kayda değer artışlar gerçekleşmektedir. Bu uçuşlar neticesinde 2002 yılında Türkiye'nin 1 milyon 200 bin dolarlık ekonomik faaliyet gösterdiği

²⁴⁷ Afrika Sivil Havacılık Konferansı 29 Mayıs – 2 Haziran 2012 tarihleri arasında İzmir'de gerçekleşmiş ve bu konferans sonucunda 13 ülke ile yeni hava ulaştırma anlaşması imzalanarak 2 nokta eklenmiş ve toplamda 175 frekans uçuş ağına kazandırılmıştır.

Uganda ile dış ticaret hacmi 21,4 kat gibi azımsanmayacak oranda artış göstererek, 26 milyon doların üstüne çıkmıştır. Bu oran 7 milyon 668 bin dolardan 156 milyon doların üstüne çıktığı Tanzanya'da 20,4 kat olmuştur. Kenya ile olan dış ticaret hacmi ise 10 milyon dolardan 155 milyon doların üstüne çıkarak 15,4 kat artış göstermiştir. Uçuş ağına dâhil edilen Gana ile olan ticaret 8,5 kat, Senegal ile 6,7 kat, Sudan'la ise 4 kat artış göstermiştir²⁴⁸.

Doğu, Orta, Kuzey, Güney ve Batı olmak üzere 5 bölgeye ayrılan Afrika; toplam 30,221.53 km²'lik bir coğrafyada 1 milyarın üzerinde nüfusa sahiptir. Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Organizasyonu'nun verilerine göre; 2009 yılında turizm alanında büyüme gösteren tek kıta AFRİKA olmuştur. Diğer kıtalar turizm potansiyeli açısından eksi göstergelere inmişlerdir. Afrika %5'lik bir büyüme yaşarken, Avrupa % 6 ve Amerika % 5'lik düşüş yaşamışlardır. Afrika gelişen ve son dönemlerde cazibe merkezi olan bir pazardır. Dünyadaki gelişmiş ülkeler yeni yatırımlarını Afrika'ya yönlendirmektedir. Bu yeni gelişen pazarda, Türk havacılık sektörünün yerini alması gerekmektedir. Türkiye 2005 yılında başlatmış olduğu Afrika açılımı kapsamında gerçekleştirilen faaliyetler sonucunda Afrika'da 14 ülkede 17 noktaya uçuş yapılmaktadır²⁴⁹.

Hava ulaşım pazarının beklentiler doğrultusunda Asya-Pasifik alanlarında yoğunlaşacağı değerlendirilmektedir. Türkiye hava ulaşımında, bu pazarlarda etkin olmak amacıyla "Havacılıkta Uzakdoğu Açılımı" çerçevesinde Çin, Endonezya, Filipinler, Japonya, Malezya, Singapur, Tayland, Vietnam, Güney Kore, Moğolistan, Hong Kong ve Nepal olmak üzere Uzak Doğu'da 12 ülke ile ikili havacılık anlaşması imzalamıştır. Havacılık anlaşmalarının Türkiye'nin son yıllarda ticaret hacminin hızla genişlediği Çin ve Hindistan ile olan ekonomik ilişkilerine de önemli katkıda bulunması öngörülmektedir.

Türkiye'nin bu ülkeler ile arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin de gelişmesinde büyük rol oynayan ikili havacılık anlaşmaları, sadece frekans artışı, yeni uçuş noktalarının belirlenmesi gibi konuları değil aynı zamanda kargo taşımacılığı, kod

²⁴⁸ T.C. Ekonomi Bakanlığı, Dış Ticaret İstatistikleri Veri Sorgulaması, <http://tuikapp.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> (1 Mart 2013)

²⁴⁹ SHGM, 2010 Yılı Faaliyet Raporu, s.71.

paylaşımı, bakım ve eğitim alanında işbirliği gibi havayolu işletmeleri için oldukça önemli olan ticari maddeleri de içermektedir.

Bu gelişmeler doğrultusunda Türk sivil havacılık sektörü Afrika, Asya ve Ortadoğu gibi gelişmekte olan bölgelerde varlığını hissettirmeye başlamıştır. 2011 yılında toplamda 185 noktaya (150 dış ve 35 iç hat) uçuş yaparken 2012 yılında toplam 217 noktaya (181 dış, 36 iç hat) uçuş gerçekleştirmiştir. Afrika'da 33 noktaya, Uzakdoğu'da 26 noktaya, Amerika Kıtası'nda 7 noktaya, Ortadoğu'da ise 32 noktaya uçuş gerçekleştirmektedir. Tüm bu yatırımlar ve gelişmeler başta Türk Hava Yolları olmak üzere milli havayolu şirketleri dünyanın en fazla ülkesine uçan havayolu konumuna yükseltmiştir. Özellikle gelişmekte olan pazarlara yönelik yatırımlar ve uçuş seferlerinin, ekonomik olduğu kadar sosyal sonuçlar da ortaya koymuştur. Nitekim bilhassa Türkiye'nin uçuş gerçekleştirdiği ülkelerin dünyayla bağlantısını sağlamak, bu bölgedeki insanları ekonomik ve sosyal açıdan küresel dünyanın bir parçası haline getirmek, sosyal sorumluluk açısından da önemli kazanımlar elde etmesini sağlamıştır. Tüm bu yatırımlar sayesinde dıştan dışa transfer yolcu sayısı %44'lük artışla 9 milyona çıkmıştır. Hava ulaşım faaliyetleri yılda ortalama %10'lara varan gelişimle, her geçen gün daha da önemli bir katkı sağlamakta olup bu artış, sivil havacılığın öncelikli olarak Türkiye'nin ticari faaliyetlerinde önemli bir rol oynadığının ve dünya çapında en hızlı gelişen pazarlar arasında yer aldığı bir göstergesidir.

Havayolu taşımacılığı küresel ve yerel ekonomileri etkisi altına alabilmektedir. Bu etkilerden doğrudan ekonomik etkisi havayolu şirketlerinin, havalimanlarının ve havalimanında bulunan iş kollarının faaliyetleri sonucu yaratılan değer ölçülmesi ile sağlanır. Havalimanları toplumların, bölgelerin ve ülkelerin başlıca ekonomik gelirlerini sağlayan ana kaynaklardandır. Doğrudan ekonomik fayda yaratmalarının en açık kanıtı havalimanlarında ve yakın çevresinde yaratılan iş gücü istihdamıdır. Havalimanında ve yakın çevresinde yaratılan istihdam gücü genellikle üzerinde en fazla çalışılan ve en kolay ölçülebilen etkidir.

Türkiye, Asya ile Avrupa arasında milyarlarca dolarlık yük hareketinin geçiş noktasında yer almakta ve dünyanın lojistik üssü olabilecek bir potansiyeli barındırması bakımından stratejik önemi haizdir. Sahip olduğu uluslararası filo yapısı, güçlü teknik altyapısı ve son yıllarda sivil havacılık alanında yaşanan hızlı gelişmeler Türkiye'nin bu

anlamda tüm dünyanın ilgi odağı haline gelmesine neden olmuştur. Havayolu taşımacılığı Türkiye'nin dışa açılma politikası, gelişen ihracat, turizm ve coğrafi konumu itibari ile yoğunlaşan uluslararası ilişkilerin gerçekleşmesini sağlayan en önemli unsurlardan bir tanesidir. Sivil havacılık sektörü, ekonomik krizlerin de yaşandığı bu dönemde, iyi fırsat değerlendirmeleriyle havalimanları-terminal tesisleri ve işletmeciliği, yer hizmetleri, ikram hizmetleri, bakım-onarım-yenileme hizmetleri, tasarım/imalat ve eğitim alanlarında önemli düzeyde gelişme göstermiş, bölgemizde sağlıklı, hızlı ve istikrarlı bir büyüme yakalanmıştır.

Havayolu taşımacılığı küresel bir ağ ile insanları, ülkeleri ve kültürleri birbirine bağlayan gelişim ve bütünleşme için yegâne ulaşım türüdür. Havayolu taşımacılığı iç ve dış hat bağlantılar sağlayarak turizmin ve ekonominin gelişmesine katkıda bulunur.²⁵⁰ Türkiye İstatistik Kurumunca yayınlanan 2011 yılı verilerine göre, Türkiye'ye giriş yapan yabancıların yaklaşık %69,3'ü havayolu ile gelmiştir²⁵¹. Turizm ve havayolu ulaşımı sektörü birbirlerini tamamlamaktadırlar. Turizm ulaşım bakımından getirdiği turistler için, havayolu ulaşımı da verdiği hizmete talep olması için turizm hizmetlerine bağımlıdır. Turizmdeki bir büyüme doğrudan havayolu ulaşımını da etkiler. Ulaşım olanakları turizmdeki büyümenin nedenlerinden birisidir ve turizmdeki büyümeyi doğrudan etkiler. Ulaşım olanaklarının kolaylaşması turizmi geliştireceği gibi, turizm de taşımacılığı geliştirir. Turizmde ulaşılabilirlik çok önemlidir. Havayolu ulaşımı özellikle uluslararası turizm için ana ulaşım türüdür. Bu itibarla havayolu taşımacılığı turizmin gelişmesine katkıda bulunarak fakirliğin önlenmesinde ve yaşam standartlarının arttırılmasında önemli bir yer tutar. Dolayısıyla turizm sektörü ve havayolu taşımacılığı gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler için ekonomik büyüme, döviz girişi, gelir ve işgücü açısından çok önemlidir.

Bununla birlikte yabancı ülkelere uçuş ağının artmasıyla Türkiye'ye olan yabancı yatırımcı ile birlikte, gerek iş gerekse tatil amaçlı turizmi de arttırmaktadır. 2011 yılında Türkiye'ye 30 milyon civarında turist gelmiştir. Yabancı turistlerin Türkiye ekonomisine her yıl yaklaşık 30 milyar TL katkı sağlamaktadır. Bu turistlerin

²⁵⁰ Havacılık sektörü turizmin vazgeçilmez bir unsurudur. Özellikle gelişmekte olan ekonomiler için havacılık sektörü ekonomik büyümede katalizör görevi yapmaktadır. Uluslararası turist seyahatlerinin %35'i havayolu ile yapılmaktadır. Havacılık endüstrisinin dünya ekonomisine katkısı yaklaşık 2,2 trilyon dolardır. Dünyada 1,500 havayolu, yaklaşık 24,000 uçak ve 4,000 havaalanı ve 190 hava seyrüsefer desteği sağlayıcısı bulunmaktadır ve 34,5 milyonun üzerinde kişi havacılık ve turizm sektöründe istihdam edilmektedir.

²⁵¹ TÜİK, **Turizm İstatistikleri 2011**, Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Haziran 2012, s7.

yaklaşık 3/4'ünün havayolu ile seyahat ettiği dikkate alındığında havayolu yolcusunun Türkiye ekonomisine katkısı yaklaşık 22,5 milyar TL seviyesindedir²⁵². Bu katkıda, sivil havacılık sektörünün de payı olduğu göz ardı edilmemelidir. Görüldüğü üzere havayolu taşımacılığı özellikle dünya ticareti içinde çok önemli bir paya sahiptir ve uluslararası turizmin temelini havayolu ile gerçekleştiren seyahatler oluşturmaktadır.

IATA verilerine göre 2016 yılına dek uluslararası yolcu sayısında 331 milyonluk bir artış olacağı öngörülmektedir. Bu artışın ana eksenleri, gelişmekte olan ülkelerden geçecektir. Türkiye gerek transfer yolculara yönelik stratejisi gerekse uçuş ağı ve coğrafi konumunun avantajını bu potansiyeli etkin bir şekilde kullanmak suretiyle elde edeceği öngörülmektedir.

IATA beklentilerine göre 2016 yılına kadar olumlu ve gelişmelere açık bir küresel pazar yapısı söz konusu olacaktır. Buna, Türkiye'nin son yıllarda yakaladığı müspet ekonomik performansı sürdürme kararlılığı dâhil edildiğinde, karşılaşılabilecek fırsatın boyutu daha da açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Başta Türk Hava Yolları ve diğer milli havayolu taşıyıcıları olarak bu pazarda sağlıklı büyümeye, ekonomik değer oluşturmaya ve fırsatları değerlendirmeye hazır bir konjunktür söz konusudur.²⁵³

Havayolu taşımacılığı ekonomik ve sosyal kalkınmayı destekleyen yenilikçi bir sektördür. Kültürleri, insanları, kıtaları ve ülkeleri birbirine bağlar, küresel pazarlara ulaşımı sağlar, ticaret ve turizmin gelişmesinin en önemli unsurlarından birisidir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında bağlantı sağlayarak gelişmişlik farklarının azaltılmasında rol oynar. Havayolu taşımacılığı ülkeleri, kıtaları, toplumları birbirine bir ağ gibi saran havayolu ağıyla bağlamakta, ticaretin ve ekonominin gelişmesi için gerekli olan fırsatları sunmakta, hizmet verdiği yerlerde beraberinde refah ve kalkınmayı getirmektedir.

B. GENEL DEĞERLENDİRME VE ÖNERİLER

Türkiye coğrafi konumu itibariyle doğunun batıya, batının doğuya, kuzeyin güneye ve güneyin de kuzeye açıldığı stratejik önemi haiz bir ülkedir. Bütün ticaret yollarının, göç yollarının kesiştiği doğu-batı kuzey-güney koridorlarının en önemli

²⁵² TÜİK Turizm Verileri, (Aktaran: TOBB, Türkiye Sivil Havacılık Meclisi Sektör Raporu 2011,s.50.)

²⁵³ Türk Hava Yolları, **Yıllık Rapor 2012**, 2013, <http://www.turkishairlines.com> (1Nisan 2013), s.16.

ülkesi durumundadır. Gerek karayolu ve demiryolu ve gerekse denizyolu koridorları, Asya-Avrupa bağlantısının en önemli ulaşım seçenekleri de yine bu topraklar üzerinden geçmektedir. İki saatlik uçuş neticesinde 52 ülkeye havadan erişilebilen bir coğrafyada yer almaktadır. Hava ulaşımında temel amaç; uluslararası anlaşmaların öngördüğü koşullar altında güvenli ve hizmet kalitesi yüksek bir taşımacılığın yapılmasıdır. Bunun yanında, bir kısım havaalanlarımızın daha verimli kullanılmaları, yolculuk talebini arttıracak, turizm sektörünün gelişmesini destekleyecek bir işletme düzeninin kurulması da önde gelen amaçlar arasındadır.

D-8 Sivil Havacılık Çalışma Grubu yeniden yapılandırılmalıdır. Bu sırada, tüm havacılık hizmetlerini bünyesinde toplayan, idari, teknik ve ekonomik uygulamalarda yaptırım gücü olan, özel statülü (özerk) bir havacılık yönetimi esas alınmalıdır. Hava Seyrüsefer Hizmetleri Yönetimi, Sivil Havacılık Otoritesi'nin denetiminde olmak üzere ayrı bir kamu organizasyonu olarak yeniden yapılandırılmalıdır.

D-8 ülkeleri mevcut havaalanlarının geliştirilmesi ve ülke genelindeki trafiğin %95'ni oluşturan ve uluslararası trafiğe de açık olan hava liman ve alanlarının fiziki altyapıları ile işletme ve hava seyrüsefer sistemlerinin idame, yenileme ve modernizasyonları gecikilmeksizin yapılmalıdır. Ekonomik olmadıkları için kapatılmış, ya da düşük verim ile hizmet sürdüren bir kısım havaalanları bölgesel taşıma teşvik edilerek ve uygun kapasiteli uçaklar çalıştırılmak suretiyle ekonomiye kazandırılmalıdır.

Özellikle turizm sektöründeki hızlı gelişmelere hazırlıklı olunmalı, bu kapsamda olmak üzere başta turistik, hac-umre ziyaretleri olmak üzere havaalanları için gelişme planları şimdiden hazırlanmalıdır. D-8 ülkeleri arasında havayolu ile ticari faaliyetlerin yürütüldüğü hava liman ve alanlarında kargo taşımacılığına yönelik fiziki iyileştirmeler yapılmalıdır.

Dünyadaki hava taşımacılığı pazarından daha çok pay alabilmek için D-8 ülkesi ile olan mevcut ikili hava ulaştırma anlaşmalarının gözden geçirilerek daha liberal hale getirilmesi ve bu bağlamda çoklu tayin, frekans artırımı, uçulan meydan sayısının artırılması ilişkilerin geliştirilmesi ve ticaret hacminin artması bakımından büyük önem arz etmektedir. Ayrıca mevcut ikili hava ulaştırma anlaşmalarının

sayılarının artırılması, havacılık güvenliğinin en üst seviyede temini açısından gerekli altyapı ve yasal düzenlemelerin tamamlanması gerekmektedir.

Başarılı örnekleri bulunan Yap-İşlet-Devret modeli veya başka finansman modelleri ile özellikle kara tarafındaki yatırımlarda olmak üzere havaalanı yatırımlarında özel sektörün teşvik edilmesi gerekmektedir. Uçak teknolojisindeki gelişmelere, bu arada bazı ülkelerde hizmete sokulmak üzere olan A 380 gibi büyük kapasiteli uçaklar için bazı havaalanlarında altyapı hazırlıkları yapılmalıdır.

D-8 ülkeleri arasında başta havayolu taşımacılığı olmak üzere karayolu, demiryolu ve varsa denizyolu taşımaları arasında kombine taşımacılığın geliştirilmesi açısından altyapı, mevzuat, otomasyon, vb. konularda gerekli iyileştirmeler yapılmalıdır.

Planlanan kapasite artırımlarına göre yeterli sayıda pilot ve diğer teknik personelin yurtiçinde yetiştirilmeleri yönünde özel sektörün katkısı da sağlanarak gereken yatırımlar yapılmalıdır. D-8 Sivil Havacılık Çalışma Grubu bünyesinde eğitimi planlayıp denetleyecek bir eğitim şubesi oluşturulmalıdır. Hava trafik kontrolörü, bakım ve denetim personeli gibi özellik taşıyan kritik personelin özlük haklarını ve çalışma koşullarını uluslararası standartlara uygun olacak şekilde iyileştirecek düzenlemeler yapılmalıdır.

D-8 ülkeleri sivil havacılık mevzuatının uyumlaştırılması, liberalleştirme ve harmonizasyon, çok türlü ulaştırmanın geliştirilmesi, altyapının geliştirilmesi ve entegrasyonu, yolcu taşımacılığında toplu taşımanın yaygınlaştırılması, akıllı ulaştırma sistemlerinin geliştirilmesi, sınır geçişlerindeki işlemlerin iyileştirilerek transit geçişlerin kolaylaştırılması gibi çalışmalara ağırlık verilmelidir. Ulaştırma pazarlarının entegrasyonu ve tekellerin kaldırılmasının desteklenmesi, adil olmayan uygulamalardan kaçınılması, sınır geçişlerini kolaylaştıracak etkin lojistik ve çalışma imkanları yaratarak, kişilerin, malların, işleticilerin ve müşterilerin ulaşımına, dolayısıyla ekonomik ve sosyal refaha katkıda bulunarak D-8 ülkeleri genelinde ulaşımın etkinliğini artırılması sağlanmalıdır.

Sektöre ilişkin verilerin uluslararası standartlara uygun, farklı amaçlara hizmet edebilecek, detaylı ve karşılaştırılabilir bir şekilde tutulması ile kolay erişilebilir hale

getirilmesi, hava aracı tasarım ve imalat sanayinin geliştirilmesi, havacılık yan sanayinin bilinçlendirilmesi, detay teknolojilere yönelik sertifikasyon sisteminin geliştirilmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak, Türk sivil havacılığı, gerek yolcu ve yük taşımacılığı, gerekse eğitim, bakım-onarım-yenileme ve imalat sanayi olarak bölgede ve dünyada önemli bir yerde olmaya ve daha da gelişerek mevcut konumunu güçlendirecektir.

İhracatçı ve müteşebbislerin dış pazarlardaki ticari ilişkilerinde karşılaştıkları en önemli engeller arasında yer alan vize sorunları ve ulaşım sorunlarından bahisle, Türkiye'nin D-8 üyesi ülkeler (Mısır, İran, Malezya, Pakistan, Endonezya, Nijerya, Bangladeş) ile ticari ve ekonomik ilişkilerinin her geçen yıl artış gösterdiği ve bu kapsamda işadamlarının bu ülkelere yönelik ticari faaliyetlerinde vize kolaylığından yararlanmaları önem arz etmektedir. Vize, gümrük ve ticaret anlaşmalarının uygulamaya konmasıyla birlikte üye ülkeler arasında ticaretin daha fazla artması beklenmektedir. Hâlihazırda bazı D-8 üyesi ülkeler birbirine vize uygulamamaktadır. İran ile Türkiye arasında, Malezya ile Türkiye, Pakistan ile İran, Endonezya ile Malezya arasında vize uygulanmıyor ancak bu uygulamaları daha sistemli bir hale getirerek, üye ülkeler arasında vizelerin tamamen kaldırılması gerekmektedir.

Türkiye ve İran ile birlikte D-8 içerisinde aktif bir Mısır'ın hem ekonomik gelişmeye hem de bölgede yaşanan istikrarsızlığın çözümüne katkı sağlayacağı beklenmektedir. Bölgenin bu üç önemli gücü olan, birbirleri ile tarihi bağlara sahip bu ülkeler arasında ilişkilerin gelişmesi ve işbirliğinin artması bölge halkının refah ve huzuruna da katkı sağlayacaktır. Bu itibarla D-8 ülkelerinin işgücü, üretim ve ulaşım sorunlarının çözümüne odaklanması gerektiği, oluşumun bölgesel barış ve huzur için de büyük önem taşıdığı aşikardır.

SONUÇ

Küreselleşme ile birlikte dünya ticaret hacminin hızla artması, ulaşım sektörünü, bugün dünya ekonomisinin en önemli unsurlarından biri haline getirmiştir. Ulaştırmanın ulaştığı en ileri boyut ise tartışmasız havayolu taşımacılığı olmuştur. Havayolu taşımacılığı sağladığı konfor, hız ve emniyet ile kitle taşımacılığında en önemli taşımacılık türü olmuştur.

Havayolu taşımacılığı, çok hızlı teknolojik ve yapısal değişiklikler gösteren bir sektördür. Bir yandan büyük kapasiteli, yakıt tasarrufu sağlayan, düşük gürültü ve emisyon seviyesine sahip yeni nesil uçaklar geliştirilirken, diğer yandan bölgesel taşımacılığa daha uygun olan küçük kapasiteli uçakların imalatı da hızla devam etmektedir. Ayrıca, serbestleşme ve özelleştirme ile sektörün daha ticari bir yapıya dönüştürülmesi ve işbirliklerinin oluşması, sektörün yapısını değiştirerek tüketicilerin hâkim olduğu bir piyasa yapısı ortaya çıkmıştır. Bu yapısal değişiklikler arasında yer alan özelleştirme uygulamaları bugün birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede büyük ölçüde benimsenerek ve uygulanmaktadır.

Küresel ölçekte yaşanan tüm bu gelişmeler, Türkiye’de sektörün hızla büyümesini beraberinde getirmiş, sivil havacılık politikaları dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi, ülkemizin de temel politikalarından biri haline gelmiştir.

Özel sektör kuruluşlarına havaalanı ve havayolu işletmeciliği haklarının verilmesiyle, sivil havacılık sektöründe gelişim belirgin bir şekilde hızlanmıştır. Havaalanları ve terminal tesislerinin Yap-İşlet Devret Modeli kapsamında yaptırılması ve işletilmesi ile kiralama yöntemini uygulayarak özel hukuk tüzel kişilerine devredilmesi, havaalanları ve terminal tesisleri altyapısının gelişimi açısından önemli bir itici güç olmuştur. İç hatlarda çok merkezli çapraz uçuşların başlatılmasıyla birlikte uçuş ve yolcu sayılarında önemli düzeyde artış sağlanmıştır. Yurt dışında birçok noktaya sefer yapılmaya başlanması ve uçuş frekanslarında sağlanan gelişmeler sonucunda dış hat yolcu sayısında kayda değer bir artış sağlanmıştır. Yük trafiğinin de büyük ölçüde dış ticaretle ilgili gelişmelere ve talep gelişmelerine bağlı olarak gelişme kaydetmiştir. Sivil havacılığın öncelikli olarak Türkiye’nin ticari faaliyetlerinde önemli

bir rol oynadığının ve dünya çapında en hızlı gelişen pazarlar arasında yer aldığının bir göstergesidir.

Türk sivil havacılık otoritesi son yıllarda uluslararası alanda sivil havacılık faaliyetlerinin geliştirilmesi çalışmalarında yer almaktadır. Türkiye'yi bölgesinde lider, dünyada global bir role ulaştırma potansiyeli taşıyan D-8 Ekonomik İşbirliği Teşkilatı üye ülkeleri arasında sivil havacılık alanında işbirliğinin sağlanması önem taşımaktadır.

Bölgesel sivil havacılık hedefleri doğrultusunda Türkiye'nin önderliğinde ve D-8 Havacılık Çalışma Grubu Başkanlığı üye ülkeleri arasında gerçekleştirilen toplantılar üye ülkelerin mevcut potansiyellerinin tanıtılması ve somut işbirliği alanlarının oluşturulması bakımından önem taşımaktadır. Sadece ülkelerin sivil havacılık otoritelerinin değil havacılık sektörlerinde faaliyet gösteren işletmelerin temsilcilerinin de katılımı ile gerçekleştirilen bu toplantılarda, Türkiye'nin bakım ve eğitim alanındaki potansiyelinin uluslararası tanıtımına ilave; havaalanları, yer hizmetleri gibi diğer alanlarda yerli işletmelerine bu ülkelerle işbirliği imkânları oluşturulmuştur. Sivil Havacılık Genel Müdürlüğünün düzenlediği bu toplantılar sayesinde özel sektörümüzün bu pazarda yer alması sağlanmıştır.

Türkiye'nin ihracat potansiyeli ve üye ülke hükümetleri ve halkları arasındaki yakın dostluk ilişkileri dikkate alındığında üye ülkeler arasındaki ticari faaliyetlerin potansiyelin altında kaldığı görülmektedir. Bu bakımdan D-8 ülkeleri ile yeni uçuş noktalarının belirlenmesi, sefer artışı ve çoklu tayinin yanı sıra kargo taşımacılığı, kod paylaşımı, bakım ve eğitim alanında işbirliği yapılması, ikili ticaretin geliştirilmesi, ticarete konu olan ürün çeşitliliğinin genişletilmesi ve Türkiye aleyhine seyreden ticaret açığının kapatılmasını sağlamak üzere ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi bakımından önem taşımaktadır. Zira havayolu taşımacılığı ekonomik ve sosyal kalkınmayı destekleyen yenilikçi bir yapıya sahip olup kültürleri, insanları, kıtaları ve ülkeleri birbirine bağlar, küresel pazarlara erişimi sağlar, ticaret ve turizmin gelişmesinin en önemli unsurlarından birisidir.

Türk havayolu işletmelerinin D-8 ülkelerine düzenlenen sefer sayısındaki artışa paralel olarak havayolu ile taşınan yolcu sayısı ve yük miktarında yaşanan artış, sivil havacılık sektöründe hızlı büyümeyi açıkça gözler önüne sermektedir. Bu artış

önümüzdeki dönemlerde bu ülkeler arasında karşılıklı ticaret hacminde kaydedilmesi beklenen artışlarda yansımalarını bulacağı gibi, sosyal alanda halklar arasındaki dostluk ilişkilerinin daha da pekiştirilmesine katkı sağlayacaktır.

20. yüzyılın son çeyreğinde ulaştırma sektöründe ortaya çıkan önemli teknolojik ilerlemelerin uluslararası ticaretteki etkinliği de artırdığı ve dünya ticaretinde ciddiye alınması gereken bir yapısal değişimin olduğu görülmektedir. Öyle ki, ulaştırma ve küreselleşme süreçlerinin etkileşimi uluslararası ulaştırmanın coğrafyasını da değiştirip ulusal sınırların önemini azaltmıştır. Ulaştırmadaki gelişmelerle dünya ticaretindeki gelişmeler, sürekli bir etkileşim içinde birbirlerinin büyüme ve gelişme sürecini beslemişlerdir. Küreselleşme sürecinde başarılı bir bütünleşmeyi etkin ve doğru oluşturulmuş bir ulaşım ağı olmaksızın düşünmek anlamsızdır.

Uluslararası ticaretin önemli ölçüde liberal hale geldiği, girdi temini ve pazarlamanın evrenselleştiği bir dünyada lojistik kabiliyetleri, hızı ve fiyatları, dış ticarete her zamankinden daha fazla belirleyici bir unsur olmaya başlamıştır. Gelecek yıllarda da dünya ticaret hacminin gelişmekte olan doğu ekonomilerine doğru kayacağı öngörülmektedir. Bu öngörü sonucunda Türkiye Asya'yı Avrupa'ya bağlayan en önemli bir konuma getiriyor. Türkiye coğrafi konumu itibarıyla sahip olduğu avantajı doğru kullandığı takdirde Ortadoğu-Asya-Avrupa ekseninde önemli bir merkez haline gelebilir. Türkiye'nin bölgesinde önemli bir lojistik üs ve dağıtım merkezi olması için makroekonomik ve uluslararası stratejiler oluşturulması ve buna yönelik sınır ötesi işbirliği politikaları geliştirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda D-8 ülkeleri jeopolitik konumları büyük önem arz etmektedir. Mısır üzerinden Afrika'ya, Ortadoğu üzerinden Hint Okyanusu'na ve Orta Asya üzerinden Çin'e uzanan yeni ticaret yollarının bir an önce canlandırılması başta bizatihi Türkiye olmak üzere D-8 ülkeleri lojistik performansına olumlu katkıda bulunacaktır.

D-8 ülkelerinin 900 milyonu aşkın nüfusu ve sahip olduğu doğal kaynaklar da dikkate alındığında dünya ekonomisinde önemli bir paya sahip olması gerekmektedir. Ancak bu potansiyelin henüz yeterince kullanılmadığı anlaşılmaktadır. D-8'lerin dünya ekonomisinde daha iyi bir yer edinebilmesi için ulaştırma alanında ortak hareket etmek gerekmektedir. Zira ekonomik kaynaklarının iyi bir şekilde işletilmesi, dış ticaretinin geliştirilmesi ancak, düzenli bir ulaşım ağı ile mümkündür. Bunu başarabilmek için

de bir an önce ulaştırma alanında ortak projeleri hayata geçirmek gerekmektedir. Bu projelerin de temel amaçları ulaştırma alt yapısını geliştirmek, bu çerçevede üye ülkeler arasında daha sıkı bir bağ kurmak ve diğer ülkelerden yatırım çekmek olmalıdır. Özellikle ulaşım teknolojileri alanında araştırma ve geliştirmeye, teknoloji ve inovasyona öncelik vermek ve böylelikle rekabetçi politikalar geliştirmek ana hedefler arasında yer almalıdır. D-8 lkeleri arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin gelişmesi sonucunda halkların sosyal ve kültürel bakımdan birbirine yakınlamaşması ve doğal bir güvenlik ve istikrar ortamının oluşmasına imkan sağlanmış olacaktır.

EKLER

	Sayfa No
EK-1 : Dış Ticaret İstatistikleri HS2(Fasıl) Sınıflamasına Göre Dış Ticaret	248
EK-2 : Türkiye'nin Bangladeş'e Havayoluyla Gerçekleşmiş Olan Türk ve Yabancı Bayrak Ayrıntısında Mevcut Olan 2002-2012 Yılları Fasıl, Miktar ve Dolar Bazında İhracat ve İthalat Bilgileri	252
EK-3 : Türkiye'nin Endonezya'ya Havayoluyla Gerçekleşmiş Olan Türk ve Yabancı Bayrak Ayrıntısında Mevcut Olan 2002-2012 Yılları Fasıl, Miktar ve Dolar Bazında İhracat ve İthalat Bilgileri	261
EK-4 : Türkiye'nin İran'a Havayoluyla Gerçekleşmiş Olan Türk ve Yabancı Bayrak Ayrıntısında Mevcut Olan 2002-2012 Yılları Fasıl, Miktar ve Dolar Bazında İhracat ve İthalat Bilgileri	276
EK-5 : Türkiye'nin Malezya'ya Havayoluyla Gerçekleşmiş Olan Türk ve Yabancı Bayrak Ayrıntısında Mevcut Olan 2002-2012 Yılları Fasıl, Miktar ve Dolar Bazında İhracat ve İthalat Bilgileri	291
EK-6 : Türkiye'nin Mısır'a Havayoluyla Gerçekleşmiş Olan Türk ve Yabancı Bayrak Ayrıntısında Mevcut Olan 2002-2012 Yılları Fasıl, Miktar ve Dolar Bazında İhracat ve İthalat Bilgileri	306
EK-7 : Türkiye'nin Nijerya'ya Havayoluyla Gerçekleşmiş Olan Türk ve Yabancı Bayrak Ayrıntısında Mevcut Olan 2002-2012 Yılları Fasıl, Miktar ve Dolar Bazında İhracat ve İthalat Bilgileri	323
EK-8 : Türkiye'nin Pakistan'a Havayoluyla Gerçekleşmiş Olan Türk ve Yabancı Bayrak Ayrıntısında Mevcut Olan 2002-2012 Yılları Fasıl, Miktar ve Dolar Bazında İhracat ve İthalat Bilgileri	332

EK-1: Dış Ticaret İstatistikleri HS2(Fasıl) Sınıflamasına Göre Dış Ticaret

NO	FASIL ADI
1	Canlı hayvanlar
2	Etler ve yenilen sakatat
3	Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve suda yaşayan diğer omurgasız hayvanlar
4	Süt ürünleri; yumurtalar; tabii bal; diğer yenilebilir hayvansal menşeli ürünler
5	Diğer hayvansal menşeli ürünler (kıl, kemik, boynuz, fildişi, mercan, bağırsak, vb.)
6	Canlı ağaçlar ve diğer bitkiler; yumrular, kökler ve benzerleri; kesme çiçekler ve süs yaprakları
7	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular
8	Yenilen meyvalar ve yenilen sert kabuklu meyvalar; turunçgillerin ve kavunların ve karpuzların kabukları
9	Kahve, çay, paraguay çayı ve baharat
10	Hububat
11	Değirmencilik ürünleri; malt; nişasta; inülin; buğday gluteni
12	Yağlı tohum ve meyvalar; muhtelif tane, tohum ve meyvalar; sanayiide ve tıpta kullanılan bitkiler; saman ve kaba yem
13	Lak; sakız, reçine ve diğer bitkisel özsu ve hülasalar
14	Örölmeye elverişli bitkisel maddeler; tarifinin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan bitkisel ürünler
15	Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar; yemeklik katı yağlar; hayvansal ve bitkisel mumlar
16	Et, balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar veya diğer su omurgasızlarının müstahzarları
17	Şeker ve şeker mamulleri
18	Kakao ve kakao müstahzarları
19	Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları; pastacılık ürünleri
20	Sebzeler, meyvalar, sert kabuklu meyvalar ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar
21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları (kahve hülasaları, çay hülasaları, mayalar, soslar, diyet mamaları, vb.)
22	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke
23	Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri; hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler
24	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler
25	Tuz; kükürt; topraklar ve taşlar; alçılar, kireçler ve çimento
26	Metal cevherleri, cüruf ve kül

27	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler; bitümenli maddeler; mineral mumlar
28	Anorganik kimyasallar; kıymetli metal, radyoaktif element, metal ve izotopların organik-anorganik bileşikleri
29	Organik kimyasal ürünler
30	Eczacılık ürünleri
31	Gübreler
32	Debagatte ve boyacılıkta kullanılan hülusalalar; tanenler; boyalar, pigmentler,vb; vernikler, vb; macunlar; mürekkepler
33	Uçucu yağlar ve rezinoitler; parfümeri, kozmetik veya tuvalet müstahzarları
34	Sabunlar, yüzey-aktif organik maddeler, yıkama-yağlama müstahzarları, mumlar,bakım müstahzarları, dişçilik müstahzarları
35	Albüminoid maddeler; değişikliğe uğramış nişasta esaslı ürünler; tutkallar; enzimler
36	Barut ve patlayıcı maddeler; pirotekni mamulleri; kibritler; piroforik alaşımlar; ateş alıcı maddeler
37	Fotoğrafçılıkta veya sinemacılıkta kullanılan eşya
38	Muhtelif kimyasal maddeler (biodizel, yangın söndürme maddeleri, dezenfektanlar, haşarat öldürücüler, vb.)
39	Plastikler ve mamulleri
40	Kauçuk ve kauçuktan eşya
41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler
42	Deri-saraciye eşyası, eyer-koşum takımları; seyahat eşyası, el çantaları vb mahfazalar; hayvan bağırsağından mamul eşya
43	Kürkler ve taklit kürkleri; bunların mamulleri
44	Ağaç ve ahşap eşya; odun kömürü
45	Mantar ve mantardan eşya
46	Hasırdan, sazdan veya örülmeye elverişli diğer maddelerden mamuller; sepetçi ve hasırcı eşyası
47	Odun veya diğer lifli selülozik maddelerin hamurları; geri kazanılmış kağıt veya karton (döküntü, kırpıntı ve hurdalar)
48	Kağıt ve karton; kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan eşya
49	Basılı kitaplar, gazeteler, resimler ve baskı sanayiinin diğer mamulleri; el ve makina yazısı metinler ve planlar
50	İpek
51	Yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı; at kılından iplik ve dokunmuş mensucat
52	Pamuk
53	Dokumaya elverişli diğer bitkisel lifler; kağıt ipliği ve kağıt ipliğinden
54	Sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri sentetik ve suni dokumaya elverişli maddeler
55	Sentetik ve suni devamsız lifler

56	Vatka, keçe ve dokunmamış mensucat; özel iplikler; sicim, kordon, ip, halat ve bunlardan mamul eşya
57	Halılar ve diğer dokumaya elverişli maddelerden yer kaplamaları
58	Özel dokunmuş mensucat; tuftedilmiş dokunabilir mensucat;dantela;duvar halıları; şeritçi ve kaytancı eşyası; işlemler
59	Emdirilmiş, sıvanmış, kaplanmış veya lamine edilmiş dokunabilir mensucat; dokunabilir maddelerden teknik eşya
60	Örme eşya
61	Örme giyim eşyası ve aksesuarı
62	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı
63	Dokunabilir maddelerden hazır eşya; takımlar; kullanılmış giyim ve dokunmuş diğer eşya; paçavralar
64	Ayakkabılar, getrler, tozluklar ve benzeri eşya; bunların aksamı
65	Başlıklar ve aksamı (şapka, kasket, koruyucu başlıklar vb.)
66	Şemsiyeler, güneş şemsiyeleri, bastonlar, iskemle bastonlar, kamçılar, kırbaçlar ve bunların aksamı
67	Hazırlanmış ince ve kalın kuş tüyleri ve bunlardan eşya; yapma çiçekler; insan saçından eşya
68	Taş, alçı, çimento, amyant, mika veya benzeri maddelerden eşya
69	Seramik mamulleri
70	Cam ve cam eşya
71	İnciler, kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller; taklit mücevherci eşyası; metal paralar
72	Demir ve çelik
73	Demir veya çelikten eşya
74	Bakır ve bakırdan eşya
75	Nikel ve nikelden eşya
76	Aluminyum ve alüminyumdan eşya
77	(ileride kullanılabilir,yeri muhafaza edilecek)
78	Kurşun ve kurşundan eşya
79	Çinko ve çinkodan eşya
80	Kalay ve kalaydan eşya
81	Diğer adi metaller (tungsten, molibden, tantal, magnezyum, kobalt, bizmut, kadmiyum, vb.); sermetler; bunlardan eşya
82	Adi metallere aletler, bıçakçı eşyası ve sofrta takımları; adi metallere bunların aksam ve parçaları
83	Adi metallere çeşitli eşya (kilit, kasa, mobilya tertibatı, vb.)
84	Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler; bunların aksam ve parçaları

85	Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları;aksam-parça-aksesuarı
86	Demiryolu vb hatlara ait taşıtlar ve malzemeler, bunların aksam-parçaları; mekanik trafik sinyalizasyon cihazları
87	Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları; bunların aksam, parça, aksesuarı
88	Hava taşıtları, uzay taşıtları ve bunların aksam ve parçalar
89	Gemiler ve suda yüzen taşıt ve araçlar
90	Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar; bunların aksam, parça ve aksesuarı
91	Saatler ve bunların aksam ve parçaları
92	Müzik aletleri; bunların aksam, parça ve aksesuarı
93	Silahlar ve mühimmat; bunların aksam, parça ve aksesuarı
94	Mobilyalar, yatak takımları; aydınlatma cihazları; reklam lambaları, ışıklı tabelalar vb; prefabrik yapılar
95	Oyuncaklar, oyun ve spor malzemeleri; bunların aksam, parça ve aksesuarı
96	Çeşitli mamul eşya (hijyenik havlu, bebek bezi, kalem, çakmak, fermuar, fırça vb.)
97	Sanat eserleri, koleksiyon eşyası ve antikalar
98	Zati eşya, kumanya ve başka yerde belirtilmeyen diğer eşyalar
99	Kişisel eşyalar, deniz ve hava taşıtlarına verilen kumanya ve malzeme (yakıtlar hariç)

EK-2: Türkiye'nin Bangladeş'e Havayoluyla Gerçekleşmiş Olan Türk ve Yabancı Bayrak Ayrıntısında Mevcut Olan 2002-2012 Yılları

Fasıl, Miktar ve Dolar Bazında İhracat ve İthalat Bilgileri

TÜRK BAYRAK AYRINTISINDA MEVCUT OLAN 2002-2012 YILLARI FASIL MİKTAR VE DOLAR BAZINDA İHRACAT BİLGİLERİ																	
2002			2003			2004			2005			2006			2007		
FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT
NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG
32	402	101	37	744	48	48	3.256	55	48	12.098	649	39	2.585	115	32	21.199	38
39	151	5	40	191	63	52	33.632	1.549	52	67.709	7.235	48	25.177	947	39	297	19
58	200	23	51	77.772	2.291	58	3.634	25	58	34.064	401	52	4.018	100	48	129.132	4.526
60	202	420	52	33.157	3.788	62	29.877	2.554	84	99.776	8.217	55	11.548	1.329	52	21.687	1.751
70	523	18	54	1.887	257	69	191	60	85	55.377	6.009	58	10.282	2.841	55	51.384	9.229
83	112	7	62	2.394	185	84	2.612	85	90	867	304	68	5.735	710	58	149.798	3.365
84	645	427	70	712	28	85	33.421	946	96	12.445	346	73	6.384	4.928	83	882	40
87	2.416	410	73	498	175	96	4.143	138				84	189.611	8.932	84	228.213	8.624
			74	218	21	98	1.108	97				85	27.298	1.677	85	3.962	391
			84	12.311	454							90	10.197	1.319	90	35.497	370
			85	205.833	2.144										96	9.964	334
			87	2.416	410												
			96	6.996	384												
2008			2009			2010			2011			2012					
FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT			
NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG			
38	3.294	241	28	27.672	9	28	195.184	74	28	150.039	66	4	391	50			
39	32.792	1.112	34	170	78	30	21.801	42	30	217.551	651	9	293	50			
40	2.524	411	35	130	60	32	115.524	938	32	61.569	211	16	423	11			
48	59.214	1.926	38	12.421	1.171	38	29.488	11.718	33	8.127	505	28	196.843	69			
52	924	23	39	48.216	6.136	39	65.436	4.701	35	144	270	29	449	62			

55	3.428	118	40	29.665	4.891	40	32.975	4.001	38	48.481	16.049	30	579.635	3.457			
56	1.101	73	42	2.465	32	42	225.728	3.376	39	75.228	4.948	32	595.318	3.412			
58	533	57	48	19.603	752	48	170.266	5.787	40	53.413	7.533	33	95.124	9.316			
83	1.321	42	49	2.475	120	49	4.401	790	42	289.606	3.926	34	2.138	902			
84	123.961	4.245	52	286	39	52	167.543	866	48	411.052	21.658	38	2.418	3.446			
85	42.038	866	53	389	6	54	2.766	488	49	14.347	7.133	39	170.624	14.044			
90	600	12	55	2.093	740	55	7.101	217	51	100	28	40	32.389	2.208			
93	1.502	74	56	6.228	229	56	2.924	419	52	437.976	33.596	42	2.136.222	30.112			
96	1.859	63	58	1.218	292	58	48.386	878	54	21.509	1.557	48	547.778	19.553			
			59	3.675	34	60	501	341	55	13.875	9.577	49	15.205	4.359			
			60	50.307	5.422	61	416	329	56	6.892	1.016	52	3.713.451	306.903			
			70	5.707	171	69	148	24	57	230	200	54	14.015	11.123			
			83	3.087	135	70	12.203	1.137	58	241.866	6.769	55	122.792	7.727			
			84	81.934	3.673	73	20.417	2.474	59	497	8	56	19.635	919			
			85	19.245	1.222	76	3.395	423	60	5.105	246	57	1.142	316			
			87	538	220	79	2.939	192	62	17.085	700	58	179.433	4.366			
			88	2.825	10	83	6.724	971	63	819	99	59	290	3			
			90	14.669	289	84	334.079	6.025	68	273	4	60	191.775	9.263			
			93	8.212	304	85	559.842	12.386	70	3.652	86	61	2.603	252			
			96	79.623	2.163	90	26.512	319	71	40.048	2.007	62	359.006	10.305			
						93	27.011	2.906	73	4.296	265	63	475	62			
						96	79.278	1.832	74	6.869	1.003	68	4.309	56			
						98	567	759	79	1.457	960	69	299	106			
									82	11.829	471	70	12.758	750			
									83	23.576	1.241	73	74.804	7.624			
									84	457.817	12.342	74	179.759	2.455			
									85	1.102.744	21.587	76	71.747	352			

									87	16.991	585	82	1.137	12			
									90	44.009	1.211	83	311.048	11.168			
									93	488.939	32.337	84	982.324	35.415			
									94	6.109	351	85	564.345	17.222			
									96	141.792	4.037	87	96.676	2.843			
												90	297.928	2.861			
												93	1.046.153	36.026			
												94	138	605			
												96	900.958	35.294			

YABANCI BAYRAK AYRINTISINDA MEVCUT OLAN 2002-2012 YILLARI FASIL MİKTAR VE DOLAR BAZINDA İHRACAT BİLGİLERİ

2002			2003			2004			2005			2006			2007		
FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT
NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG
30	23.041	1.335	32	8.296	1.236	33	3.371	324	4	1.177	290	4	1.161	289	18	101	112
32	655	429	38	2.249	48	38	2.718	130	33	279	35	21	125	1	20	173	192
38	263	19	39	25.923	1.972	39	3.913	673	39	366	500	32	5.273	361	21	775	636
39	4.479	719	48	115	110	40	854	13	40	649	156	39	66.794	1.719	30	940	2
49	100	9	49	185	41	42	3.882	21	42	215	27	40	10.209	1.028	32	270.592	1.269
51	157.711	8.253	51	478.869	12.744	43	177.938	1.446	48	54.992	3.132	48	62.982	4.379	38	12.327	797
52	2.558	123	52	39.849	2.831	48	15.763	451	49	347	50	52	5.682	1.657	39	23.522	1.389
55	131.824	11.248	54	79.673	6.011	51	337.612	10.931	52	195.157	20.816	54	221	11	40	10.799	555
58	7.133	506	55	20.648	25.152	52	19.096	1.098	54	15.621	2.343	58	119.359	3.176	43	4.587	145
70	8.548	306	58	7.543	168	54	7.549	385	55	68.939	7.216	60	554	32	48	172.734	10.434
82	5.195	460	70	3.989	231	58	1.626	625	58	81.286	3.107	61	3.626	62	49	402	99
84	69.245	5.038	73	360	44	62	130.055	11.039	61	123	17	62	51.004	3.762	52	496.097	61.252
85	110.346	9.559	74	464	44	70	3.525	123	62	173.611	11.437	70	4.712	117	53	1.943	88
87	522	251	82	1.688	180	73	1.068	279	70	7.863	237	71	273	90	54	13.065	1.415

90	34.959	793	83	1.083	41	82	1.679	250	73	4.498	320	73	3.643	359	55	8.306	758
93	100	4	84	69.184	4.774	83	4.739	572	82	5.064	510	82	409	6	56	2.817	214
94	5.394	1.514	85	180.078	4.648	84	58.887	3.457	83	4.979	235	83	10.473	4.593	58	347.645	742
96	2.098	104	87	960	145	85	514.212	9.982	84	92.338	48	84	157.606	4.473	62	12.786	610
			90	7.213	401	87	7.953	185	85	805.157	5.652	85	65.285	9.545	70	2.582	575
			94	305	21	90	2.007	228	90	6.042	847	94	5.748	310	73	4.419	498
			96	19.722	785	93	300	11	96	34.454	1.448	96	160.752	648	82	1.397	16
						96	33.175	1.277							83	112.757	3.411
						98	38.514	70.154							84	334.454	12.666
															85	1.262.782	1.956
															87	794	96
															90	40.441	797
															93	6.512	263
															94	423	39
															96	143.157	5.487
2008			2009			2010			2011			2012					
FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT			
NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG			
30	1.878	3	27	100	10	27	153.322	227.935	27	40.858	38.948	27	102.551	87.655			
32	150.485	137	30	331	5	28	5.051	507	29	230	6	30	112.867	442			
34	221	600	32	6.395	2.078	30	24.405	258	30	17.055	28	32	14.841	113			
38	689	142	34	3.078	1.365	32	3.264	900	32	5.129	735	34	6.753	276			
39	35.575	949	35	1.117	460	38	65.051	1.411	34	646	24	38	13.648	588			
40	12.786	960	38	18.498	3.743	39	63.342	54.847	38	15.219	830	39	43.901	3.814			
42	19.405	653	39	24.562	2.541	40	7.135	644	39	162.636	9.392	40	6.287	541			
48	14.365	6.808	40	23.657	5.037	42	922.916	10.828	40	8.724	1.473	42	317.262	4.613			
52	12.972	1.347	42	610.144	8.228	48	413.963	16.512	42	1.183.412	18.617	48	160.859	12.783			

54	8.908	430	48	228.053	10.789	50	9.901	531	48	45.237	17.283	49	2.469	143			
55	26.903	2.151	52	91.399	10.464	52	5.281	537	49	1.415	94	52	58.944	472			
56	43	161	54	486	419	54	11.558	1.116	52	153.711	11.385	54	105.534	8.772			
58	427.695	6.221	56	5.932	190	55	4.888	235	54	140.867	11.192	55	53.913	3.609			
70	12.264	484	58	171.803	3.327	56	2.625	152	55	102.472	5.754	56	104	3			
83	11.391	3.583	59	955	30	58	77.638	2.049	56	1.658	511	58	9.092	476			
84	120.168	443	60	19	172	60	11.915	307	58	11.369	2.576	59	165	17			
85	492.783	4.553	61	2.122	82	70	31.306	188	59	163	1	62	115.762	402			
88	2.912	12	69	643	129	76	41.048	1.752	60	1.685	50	70	31.589	833			
90	224	686	70	42.892	1.525	82	7.081	328	62	1.037	3.115	71	189	50			
96	14.473	4.755	71	128	26	83	212.075	9.777	63	2.967	554	73	9.116	1.185			
			73	2.841	193	84	20.164	7.093	68	9.536	562	74	717	93			
			76	33.449	1.503	85	149.255	2.244	70	42.457	1.225	76	70.923	3.305			
			83	175.542	7.516	90	427	109	73	5.609	418	82	3.433	155			
			84	176.549	7.003	93	64.073	2.998	74	26.922	3.931	83	137.558	608			
			85	117.822	804	94	2.946	778	76	14.545	640	84	176.858	5.688			
			88	950	268	96	50.195	20.219	82	2.164	1.909	85	46.763	1.923			
			90	2.613	90				83	135.714	5.236	87	7.894	383			
			93	132.377	1.695				84	166.893	4.209	90	13.251	591			
			94	42.445	2.545				85	170.269	6.275	96	593.681	28.551			
			96	276.862	11.308				87	7.809	1.146	99	15.569	93			
									90	1.293	127						
									93	45.861	2.822						
									96	336.887	13.896						

TÜRK BAYRAK AYRINTISINDA MEVCUT OLAN 2002-2012 YILLARI FASIL MİKTAR VE DOLAR BAZINDA İTHALAT BİLGİLERİ

2002			2003			2004			2005			2006			2007		
FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT
NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG
40	162	20	65	577	8	49	1.453	21	41	19.721	662	3	294	20	29	238	7
41	66.276	16.125	83	127	13	61	901.370	28.468	48	3.040	178	42	2.132	104	41	81.355	2.758
48	142	7	85	149.029	765	62	691.599	35.209	61	658.942	31.810	48	1.101	63	49	792	27
58	147	4	41	128.653	3.986	65	304	3	62	1.862.607	89.324	49	5.297	43	53	4.478	1.000
61	160.568	14.323	48	1.558	120	85	515.848	4.537	63	5.433	501	61	5.832.141	300.255	60	461	14
62	1.797	39	58	901	74	90	17.246	601	65	114	2	62	2.818.169	136.156	61	7.069.211	311.970
			61	151.414	8.061	91	1.083	38	82	10.704	955	65	640	13	62	2.344.679	109.699
			62	29.076	2.260				84	2.910	70	82	4.837	25	63	225	16
			65	165	2				85	127.744	666	84	1.138	160	65	26.971	485
			84	1.275	230				90	329	60	90	126.910	359	73	418	29
			85	238.095	2.208				96	318	36				83	1.846	220
															84	289	1
															87	1.318	12
															90	56.244	183
2008			2009			2010			2011			2012					
FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT			
NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG			
39	1.651	98	24	137	4	30	60.677	138	24	671	22	25	335	25			
42	435	11	39	19.213	512	39	17.176	1.357	30	75.952	1.080	30	3.094	71			
48	1.713	59	40	459	23	41	454.051	21.521	33	8.200	703	32	331	30			
49	996	40	41	806.780	33.890	42	4.655	39	39	39.931	2.442	39	175.572	7.904			
52	3.834	80	42	3.202	57	48	4.513	304	41	673.897	23.890	41	681.957	27.017			
57	84.660	3.096	48	11.252	559	49	474	16	42	6.349	52	42	9.523	108			

60	14.930	408	49	221	8	52	894	19	46	169	20	48	16.335	1.046			
61	21.127.660	893.415	52	2.314	90	55	2.922	185	48	18.134	1.021	49	430	27			
62	17.298.671	713.776	55	1.274	107	58	4.156	12	49	674	110	52	43.769	2.886			
63	965	126	58	1.798	53	61	30.450.963	1.275.959	52	2.581	297	53	262	18			
65	8.198	433	59	1.060	160	62	25.002.771	930.485	53	1.970	103	55	1.540	62			
71	544	10	60	932	59	63	11.853	471	56	1.328	109	58	2.381	65			
73	3.400	508	61	24.109.669	1.003.535	64	130	4	58	2.816	53	60	770	32			
84	200	5	62	20.547.630	771.775	65	12.454	239	61	24.780.903	969.057	61	12.279.111	448.665			
90	73.289	243	63	644	46	85	387	2	62	40.689.797	1.489.536	62	38.081.634	1.375.500			
			64	954	29	90	106.805	421	63	1.401	44	63	1.960	50			
			65	12.394	142				64	68.422	2.428	64	2.856	91			
			73	3.068	20				65	2.468	65	65	19.573	227			
			87	479	13				69	511	15	69	708	50			
			90	40.269	151				71	37.437	908	73	2.264	19			
			95	3.482	64				87	608	15	84	12.457	337			
									90	71.975	251	85	6.269	124			
									96	1.099	59	90	103.548	354			
												95	5.204	117			

YABANCI BAYRAK AYRINTISINDA MEVCUT OLAN 2002-2012 YILLARI FASIL MİKTAR VE DOLAR BAZINDA İTHALAT BİLGİLERİ

2002			2003			2004			2005			2006			2007		
FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT
NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG
48	210	4	39	2.871	670	52	340	49	41	32.888	1.080	39	29.993	5.805	39	295	26
58	129	5	48	453	40	61	100.856	5.346	48	784	26	41	1.230	94	49	391	7
61	47.856	1.725	53	546	50	62	433.367	21.919	61	1.824.640	112.594	42	105	5	55	422	18

62	15.828	578	61	230.014	10.258	65	110	1	62	382.825	20.056	49	641	91	61	4.960.763	195.241
84	3.311	474	62	14.623	2.175				96	101.739	2.963	61	6.132.751	312.907	62	2.516.996	106.981
			64	1.660	29							62	1.461.168	67.021	63	1.288	34
			95	189	3							63	824	13	65	712	12
												65	17.077	548	84	13.729	17
												71	5.834	153	85	741.384	6.248
												84	11.283	25	90	3.175	4
												85	393.958	3.459			
2008			2009			2010			2011			2012					
FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT			
NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG			
39	4.163	333	39	2.237	43	39	8.942	891	39	1.029	63	32	5.162	46			
44	3.330	3.840	41	68.219	3.200	41	13.841	542	41	29.433	1.177	39	1.870	118			
46	351	50	42	1.874	39	42	130	1	42	9.402	70	40	280	25			
48	509	20	46	647	115	48	1.612	73	48	12.887	811	41	33.803	1.428			
52	227	7	48	963	35	49	314	2	49	764	6	42	46.706	293			
61	7.649.403	269.910	49	6.088	761	52	3.319	218	52	3.886	231	48	8.024	848			
62	5.001.816	172.657	52	461	16	58	101	1	58	581	19	52	5.158	138			
65	4.796	103	61	7.092.211	263.879	61	12.128.715	492.731	61	8.649.776	307.337	56	1.953	25			
71	179	3	62	6.761.847	257.203	62	6.705.466	259.889	62	9.591.788	363.819	58	2.225	15			
73	288	8	65	5.994	103	63	28.417	52.640	63	361	11	61	3.231.151	124.780			
85	139.244	111	69	284	6	64	215	1	64	321	25	62	6.862.356	271.417			
87	2.215	133	84	1.126	1	65	4.780	68	65	5.794	79	63	1.083	28			
90	741	8	85	77.576	37	70	306	20	71	2.000	47	64	266	15			
96	127	5				84	447	18	90	13.810	47	65	1.417	42			
						85	113	1				69	146	13			
												73	154	5			

												87	512	37			
												90	3.649	13			
												96	104	1			

Kaynak: T.C. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı(bilgi@tuik.gov.tr), D-8 üyesi ülkelerden, havayoluyla gerçekleşmiş olan Türk ve yabancı bayrak ayrımında mevcut olan 2002-2012 yılları ithalat, ihracat bilgileri fasıl, miktar ve dolar bazında elektronik ortamda istatistiki bilgi talebi, Ali İbrahim Murat Aşkın'a kişisel e-posta (murataskin@gmail.com). (20 Mart 2013).

EK-3: Türkiye'nin Endonezya'ya Havayoluyla Gerçekleşmiş Olan Türk ve Yabancı Bayrak Ayrıntısında Mevcut Olan 2002-2012 Yılları Fasil, Miktar ve Dolar Bazında İhracat ve İthalat Bilgileri

TÜRK BAYRAK AYRINTISINDA MEVCUT OLAN 2002-2012 YILLARI FASIL MİKTAR VE DOLAR BAZINDA İHRACAT BİLGİLERİ																	
2002			2003			2004			2005			2006			2007		
FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT
NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG
29	433	50	3	1.228	105	3	7.375	440	3	2.676	292	3	16.234	1.802	3	13.685	380
32	29.753	2.375	28	371	500	32	174.522	15.405	15	696	200	29	12.513	17.177	19	757	100
40	1.867	63	32	4.182	240	35	406	500	25	286	1.000	32	213.875	20.402	29	47.628	44.617
42	5.341	150	35	3.733	500	39	13.232	747	27	0	2.000	34	7.768	635	30	839.400	2.970
48	15.511	1.601	39	3.417	298	40	4.450	228	28	500	200	39	25.548	1.678	32	97.561	9.706
49	1.036	137	40	7.633	227	41	19.208	111	32	46.196	2.757	40	14.246	517	33	731	53
52	11.183	1.164	41	171	1	42	70.868	1.615	39	5.002	198	41	53.703	106	38	1.309	80
54	15.916	1.460	42	7.571	426	44	7.231	1.692	40	2.548	138	42	5.937	170	39	14.088	835
55	4.912	446	44	788	690	46	4.937	643	41	73.758	224	43	1.643	5	40	6.369	232
58	6.774	387	48	1.435	169	48	5.049	308	42	23.062	591	44	5.947	295	41	156.276	377
60	7.274	621	49	442	50	49	10.060	1.362	44	15.472	13.555	48	19.599	1.267	42	15.716	438
61	12.118	224	50	139	1	52	235.283	11.726	46	673	15	49	2.407	217	44	6.082	833
62	30.719	550	52	83.587	7.835	54	129.054	5.910	48	5.067	522	52	51.255	3.829	48	39.201	2.642
64	36.325	898	54	107.254	12.114	55	17.776	3.451	49	6.235	704	54	72.010	5.438	49	307	10
65	564	25	55	57.262	21.385	58	31.857	408	52	90.686	8.427	55	88.471	24.805	52	33.063	1.848
67	4.729	21	57	15.769	474	60	3.833	188	54	140.027	8.586	56	373.322	14.502	54	177.553	11.982
68	682	1	58	16.284	605	61	1.292.061	36.160	55	72.260	15.397	58	34.123	1.513	55	22.978	2.255
71	24.196	138	59	4.198	222	62	133.138	4.235	56	110.618	4.605	59	8.748	1.095	56	12.547	238
82	4.300	161	61	117.359	3.670	64	43.727	1.596	57	701	39	61	837.920	19.143	58	26.536	769
84	108.499	1.876	62	54.331	2.724	65	634	13	58	14.443	164	62	1.550.692	51.944	60	3.765	199
85	1.117.489	29.454	63	412	10	68	9.913	224	59	556	47	64	38.210	814	61	429.694	9.188
87	254	79	64	40.941	732	69	15.624	1.382	60	60.291	1.196	65	3.040	56	62	1.411.588	44.840

90	667.068	4.531	68	3.621	9	70	3.196	13	61	186.611	5.533	67	1.706	9	63	161	13	
92	8.007	380	69	119	10	71	208.622	936	62	173.518	3.931	68	21.462	55	64	245.562	14.061	
94	7.482	145	71	36.865	177	72	2.694	4.000	63	6.087	565	69	41.484	2.785	65	31.909	901	
98	889.706	560	73	2.224	94	73	6.928	222	64	21.178	503	70	3.047	300	67	17.882	133	
			82	4.676	187	76	5.269	144	65	21.556	414	71	398.411	1.687	68	42.483	242	
			83	3.118	38	78	597	90	67	12.099	67	73	17.832	348	69	119.930	5.220	
			84	673.790	13.983	83	165	34	68	13.696	73	82	28.327	697	70	2.264	45	
			85	4.678.617	102.252	84	952.689	15.514	69	129.691	10.873	84	1.435.158	21.297	71	2.573.322	2.386	
			87	21.271	691	85	7.939.721	183.111	70	2.413	85	85	4.370.735	67.446	73	867	6	
			90	561.562	7.852	87	11.483	433	71	321.996	1.321	87	61.633	4.223	76	4.524	105	
			94	5.104	303	90	1.014.083	6.067	73	17.618	604	88	677	10	82	28.918	475	
			95	1.397	35	91	823	35	82	5.331	81	90	1.288.729	5.344	83	1.587	75	
			96	2.666	53	92	15.148	859	83	2.261	230	92	3.474	179	84	1.926.966	33.054	
			98	542.406	450	94	11.657	557	84	1.073.964	19.260	94	7.475	285	85	6.979.793	158.809	
						95	10.349	320	85	5.014.568	71.332	95	488	23	87	54.755	1.889	
						96	3.902	196	87	98.624	7.669	96	36.566	1.040	90	1.546.719	6.069	
						97	3.452	29	90	1.182.592	5.984	98	924.629	577	91	379	3	
						98	561.680	239	94	53.782	2.350				92	6.765	246	
									95	2.468	91				94	427.724	38.488	
									96	1.284	43				95	1.154	58	
									98	127.258	53				96	21.727	305	
															98	535.160	72	
2008			2009			2010			2011			2012						
FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT				
NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG				
3	5.034	470	3	40.141	3.490	3	207.272	21.368	3	336.012	32.250	3	186.744	18.447				
24	83.905	1.549	15	34.025	141	6	1.657	79	5	1.346	27	5	25.910	525				
27	0	585	24	45.321	854	9	2.409	95	6	3.713	145	6	17.523	783				
29	895	13	29	202	3	12	10.728	5	12	890	1	9	2.742	200				

30	559.600	1.980	30	285.000	1.003	13	20.110	1.000	18	519	26	12	23.762	35			
32	85.027	6.873	32	81.953	6.266	15	68.187	185	20	1.863	56	21	236.681	3.779			
33	24.197	200	33	3.591	26	21	5.040	260	25	830	1.257	24	13.630	602			
38	103	1	35	371	3	24	68.696	892	28	601	10	29	9.574	312			
39	19.090	501	38	20.641	590	32	34.225	1.760	29	210	3	30	128.465	3.819			
40	10.230	239	39	47.480	2.579	33	14.995	432	32	38.646	2.274	32	75.413	4.790			
41	58.879	102	40	32.734	2.045	35	1.207	45	33	45.055	1.036	33	70.236	1.257			
42	58.597	1.566	41	37.794	113	38	29.534	623	35	14.991	182	34	854	12			
44	1.294	35	42	46.927	1.243	39	142.737	3.572	39	80.301	1.352	35	5.028	94			
46	1.144	35	44	62.905	6.315	40	28.750	878	40	25.610	933	37	853	1			
48	16.086	806	46	607	58	41	71.902	167	41	83.151	111	38	28.990	372			
49	4.817	96	48	31.766	645	42	19.820	672	42	126.866	4.777	39	30.149	1.050			
52	178.127	7.977	49	2.968	317	44	19.158	1.039	44	32.074	2.571	40	36.874	875			
54	375.773	27.676	52	125.967	4.670	46	3.278	95	46	7.296	419	41	707.236	1.815			
55	9.140	631	53	802	27	48	117.976	2.187	48	22.016	2.216	42	26.861	582			
56	101.799	3.272	54	506.337	43.179	50	280	3	49	400	48	43	407	16			
58	8.398	318	55	56.908	3.382	52	193.905	9.055	52	66.411	2.264	44	19.304	2.070			
61	749.460	21.209	56	476.593	17.634	53	1.915	203	54	1.519.291	79.964	46	2.368	94			
62	1.596.629	32.447	58	29.431	1.889	54	1.013.244	89.381	55	8.545	514	48	11.146	848			
63	3.920	91	61	565.263	16.228	55	148.764	21.878	57	276	17	49	2.991	213			
64	373.602	11.462	62	1.196.776	27.906	56	196.672	7.333	58	68.562	3.053	52	2.839	161			
65	9.450	123	63	922	56	57	1.903	67	59	5.568	20	54	499.118	28.728			
66	217	10	64	168.716	3.041	58	123.712	6.137	60	28.701	1.368	55	69.376	6.389			
67	10.761	157	65	23.750	566	60	225	10	61	466.572	10.519	58	165.256	14.156			
68	16.081	28	67	2.269	36	61	509.887	12.291	62	4.877.299	112.367	59	39.113	149			
69	74.074	3.985	68	15.695	110	62	2.631.750	64.138	63	14.168	193	60	32.553	2.063			
70	2.927	111	70	301	5	63	565	7	64	361.286	6.454	61	336.408	5.280			
71	9.824.820	2.270	71	928.415	991	64	1.156.014	44.813	65	6.262	96	62	1.419.618	28.422			
73	7.991	359	73	1.954	30	65	7.814	140	67	147.058	2.285	63	3.295	47			

76	2.033	20	82	10.909	57	67	44.985	840	68	20.088	154	64	914.667	22.897			
82	5.728	61	84	767.010	10.153	68	32.284	123	69	78.434	3.876	67	404.249	6.172			
83	5.446	21	85	3.537.915	32.305	69	292	5	70	16.664	180	68	48.568	298			
84	1.786.388	34.368	87	7.253	216	70	34.191	21.889	71	2.693.921	2.747	69	9.662	158			
85	5.062.552	47.705	90	1.860.706	6.176	71	1.688.951	954	72	8.851	807	70	23.666	478			
87	53.937	2.089	92	7.852	92	73	20.706	233	73	10.852	232	71	172.913	1.163			
90	1.799.263	6.673	94	18.021	709	82	45.702	391	76	667	15	73	6.148	106			
91	158	1	95	940	20	83	313	5	82	10.792	119	76	1.399	214			
92	881	24	96	1.197	28	84	1.235.934	18.676	83	350	7	82	1.980	54			
94	24.641	2.201	98	7.800	3	85	5.924.451	82.503	84	1.029.661	11.207	83	1.440	17			
95	230	6				87	7.831	188	85	8.346.636	81.636	84	1.277.129	13.741			
96	2.518	130				90	2.279.629	11.314	87	30.378	1.781	85	9.268.710	82.266			
98	354.780	565				91	196	1	90	2.423.275	8.536	87	23.187	776			
						92	3.312	50	91	12.449	336	88	3.803	3			
						94	37.281	1.924	92	25.160	1.227	90	2.237.590	11.088			
						95	1.251	30	94	13.756	688	92	16.551	151			
						96	51.692	3.059	95	4.865	143	94	7.227	289			
						98	189.714	221	96	40.095	1.768	95	528	9			
									97	6.432	42	96	26.932	1.069			
									98	100.400	25						

YABANCI BAYRAK AYRINTISINDA MEVCUT OLAN 2002-2012 YILLARI FASIL MİKTAR VE DOLAR BAZINDA İHRACAT BİLGİLERİ

2002			2003			2004			2005			2006			2007		
FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT
NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG
32	36.625	2.678	6	1.039	40	3	7.576	1.440	3	9.665	555	3	21.915	1.250	3	41.570	4.579
34	249	3	29	742	70	17	19.686	2.722	6	385	24	29	322	3	9	4.290	150
39	3.208	121	32	111.391	9.568	29	10.880	17.000	9	3.407	200	32	54.082	3.047	11	745	100
44	39.145	12.888	33	818	28	30	10.650	30	32	30.686	2.072	34	157	3	28	162	1
46	460	32	34	112	90	32	50.879	3.152	38	12.290	17.025	39	42.706	3.373	29	156	1

48	6.710	813	38	2.274	306	34	987	50	39	52.127	3.436	40	660	32	32	6.823	174
52	4.417	490	39	14.098	1.452	39	27.127	1.008	40	3.831	144	41	9.758	25	33	3.353	100
54	54.640	6.141	40	8.871	990	40	342	40	41	292.912	427	42	2.671	86	38	17.770	35.315
55	36.348	3.541	42	956	10	41	2.221	5	42	31.691	1.524	44	18.697	2.134	39	33.701	3.005
58	152.989	6.709	44	545	18	42	9.563	355	44	9.910	1.216	46	1.217	43	40	39.679	12.287
59	14.766	1.400	46	965	33	44	1.391	560	46	2.475	96	48	5.099	634	41	3.926	8
61	35.263	1.080	48	1.150	116	48	1.522	309	48	4.702	843	49	301	10	42	10.058	452
62	87.532	2.206	49	8.237	90	52	35.480	2.787	52	7.017	402	52	16.733	2.698	44	6.313	580
64	61.393	1.437	52	34.120	2.728	54	30.568	1.444	54	90.346	5.755	54	103.622	6.161	46	3.278	206
65	309	7	53	169.197	10.000	55	312	30	55	17.204	1.738	55	2.953	418	48	5.377	539
67	177	2	54	52.931	4.454	58	83.837	914	58	18.500	117	58	53.254	2.534	51	134.681	9.090
68	624	1	55	5.391	567	59	238	22	59	593	65	59	422	30	52	12.897	791
73	455	39	58	33.103	2.084	60	13.249	1.125	60	5.134	243	61	460.189	12.887	53	255	18
84	280.734	3.777	59	295	190	61	344.437	10.729	61	136.255	4.058	62	716.467	20.859	54	189.546	12.209
85	526.533	3.188	61	740.874	32.934	62	130.983	3.879	62	269.844	10.479	63	160	2	55	200.928	127.691
87	8.172	322	62	49.385	4.211	63	422	20	64	34.431	749	64	2.058	80	58	8.239	235
90	6.308	22	64	76.972	2.316	64	37.644	710	65	493	6	65	1.409	31	59	18.617	1.504
91	2.051	6	65	996	18	65	109	1	68	517	2	68	3.447	6	60	13.499	733
94	6.140	630	67	1.736	28	68	5.094	20	70	26.774	491	69	1.107	36	61	1.537.003	37.894
95	1.273	10	68	1.575	5	70	6.973	250	71	136.791	267	70	4.847	147	62	1.800.839	48.519
96	2.185	23	69	2.522	156	71	80.549	299	73	928	47	71	1.744.030	3.779	63	1.541	26
			71	121.379	599	73	1.139	50	76	3.633	70	73	3.064	140	64	49.485	1.120
			82	4.934	107	76	24.302	221	83	175	12	76	986	6	65	6.458	151
			83	463	3	84	761.275	6.669	84	473.720	5.762	82	3.165	45	68	1.306	1
			84	204.768	2.995	85	1.728.613	22.195	85	2.863.461	44.593	84	863.107	9.295	70	1.229	49
			85	867.120	14.387	87	20.356	1.222	87	13.872	565	85	6.646.019	136.402	71	4.330.165	3.154
			90	63.066	4.944	90	14.647	33	90	298.316	2.488	87	11.484	427	73	10.406	363
			94	2.731	206	94	75.946	4.233	91	161	5	90	39.658	1.027	82	2.250	19
			95	3.363	71	96	7.844	627	92	1.269	17	92	2.676	29	84	572.254	9.883

			96	52.311	2.765	98	28.273	6	94	139.895	10.895	94	2.678	69	85	6.460.939	84.749
									96	53.612	2.650	95	684	29	87	22.761	2.343
												96	35.468	5.831	90	24.198	368
												97	5.046	2	91	307	2
															92	1.816	25
															94	16.789	777
															95	2.222	54
															96	67.089	2.018
															97	15.207	705
															98	1.130	2
2008			2009			2010			2011			2012					
FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT			
NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG			
3	29.146	2.923	3	53.626	3.612	3	48.130	5.528	3	158.455	16.636	3	106.599	9.512			
21	768	11	9	6.936	175	13	1.921	60	15	1.913	150	9	100	37			
29	38.019	20.000	21	3.261	224	18	166.636	50.000	21	792	7	21	840	20			
32	740	37	24	8.676	163	24	13.560	640	24	9.320	1.000	25	352	45			
33	2.107	29	28	8.869	2	28	353	3	25	945	250	29	338	3			
38	36.363	32.000	29	166	4	32	54.586	3.000	29	2.094	80	30	150.850	4.069			
39	27.908	2.740	30	285.000	1.123	33	22.029	261	32	76.308	3.676	32	154.081	7.750			
40	4.372	144	32	2.301	250	34	1.290	43	33	34.349	342	33	98.134	2.225			
41	1.701	4	33	10.594	205	38	58.918	1.255	34	607	17	34	12.203	720			
42	17.312	462	34	358	40	39	63.609	1.889	35	31.106	650	35	360	7			
44	13.090	1.496	38	401	1	40	7.907	329	39	64.819	4.908	37	7.753	200			
46	17.044	1.206	39	63.312	1.009	42	14.906	697	40	32.438	835	38	33.436	1.758			
48	377.635	319.019	40	5.418	217	44	7.364	621	41	61.461	53	39	11.308	475			
49	792	18	41	1.246	5	46	8.999	613	42	18.800	457	40	4.270	141			
52	106.192	4.445	42	28.543	1.065	48	8.945	784	44	6.664	131	41	49.729	127			
54	174.769	19.328	44	3.943	193	52	13.046	905	46	1.606	85	42	3.944	70			

55	305.675	117.312	46	7.127	632	54	190.225	11.531	48	14.689	743	44	1.457	40			
57	5.590	500	48	11.217	689	55	11.625	990	49	169	3	46	2.033	43			
58	20.832	968	49	720	28	56	5.907	131	52	13.858	611	48	15.407	1.334			
61	694.530	12.270	52	6.408	312	58	21.622	810	54	539.561	30.660	49	518	31			
62	2.417.941	61.776	53	2.976	154	59	13.847	1.314	55	502.784	252.241	52	3.093	244			
63	529	19	54	35.328	2.051	61	59.220	1.078	56	98.288	3.606	54	167.484	8.812			
64	25.321	563	55	40.286	2.872	62	1.382.873	33.931	58	3.069	63	55	2.110	127			
65	2.851	133	56	146	1	63	2.066	65	60	355	9	57	45.611	332			
68	3.930	195	58	79.898	3.081	64	35.050	609	61	132.315	3.071	58	126.712	5.007			
69	3.523	67	61	26.598	517	65	507	9	62	2.907.782	65.808	59	5.191	298			
70	1.553	54	62	1.073.643	28.471	66	580	4	63	6.198	45	61	59.990	1.335			
71	3.774.715	1.621	63	1.944	77	67	2.685	15	64	33.457	604	62	616.684	11.994			
73	1.408	325	64	170.053	6.539	68	23.702	171	66	3.499	18	63	1.434	43			
76	8.839	12	65	487	11	69	845	121	67	57.597	1.052	64	38.483	561			
82	9.710	115	68	13.148	177	70	9.575	545	68	27.019	116	67	73.405	1.313			
83	2.194	66	69	7.542	635	71	7.119.950	741	69	2.181	125	68	37.999	180			
84	463.239	2.980	70	155	6	73	2.448	67	70	470	13	69	1.186	222			
85	11.297.964	88.105	71	8.934.591	1.338	76	556	1	71	12.438.292	1.701	71	9.994.474	685			
87	9.422	387	73	22.928	637	82	2.547	122	73	1.638	108	73	14.220	180			
90	45.216	738	76	1.621	22	83	1.328	182	74	10.219	215	74	861	1			
91	6.055	2	82	13.691	257	84	190.646	2.218	76	1.529	44	82	1.480	11			
92	12.150	252	83	1.420	121	85	2.241.944	16.963	82	32.518	116	83	1.786	6			
94	25.989	626	84	721.073	7.015	87	9.952	167	84	261.941	3.625	84	155.510	2.288			
95	617	8	85	5.615.960	63.616	90	63.770	387	85	1.698.010	16.688	85	829.522	11.359			
96	6.915	84	87	6.701	61	94	7.960	473	87	5.019	179	87	6.998	228			
97	669	29	90	45.756	746	95	501	20	90	75.862	1.017	88	26.026	6			
			91	117	1	96	84.517	5.624	91	3.648	90	90	169.445	1.367			
			92	16.119	1.055				92	17.266	642	91	23.303	40			
			94	10.893	356				94	150	4	92	381	7			

			96	26.163	2.041				95	362	7	94	23.009	819			
			97	175	17				96	4.833	100	95	372	8			
												96	152.664	9.166			
TÜRK BAYRAK AYRINTISINDA MEVCUT OLAN 2002-2012 YILLARI FASIL MİKTAR VE DOLAR BAZINDA İTHALAT BİLGİLERİ																	
2002			2003			2004			2005			2006			2007		
FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT
NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG
29	433	50	3	1.228	105	3	7.375	440	3	2.676	292	3	16.234	1.802	3	13.685	380
32	29.753	2.375	28	371	500	32	174.522	15.405	15	696	200	29	12.513	17.177	19	757	100
40	1.867	63	32	4.182	240	35	406	500	25	286	1.000	32	213.875	20.402	29	47.628	44.617
42	5.341	150	35	3.733	500	39	13.232	747	27	0	2.000	34	7.768	635	30	839.400	2.970
48	15.511	1.601	39	3.417	298	40	4.450	228	28	500	200	39	25.548	1.678	32	97.561	9.706
49	1.036	137	40	7.633	227	41	19.208	111	32	46.196	2.757	40	14.246	517	33	731	53
52	11.183	1.164	41	171	1	42	70.868	1.615	39	5.002	198	41	53.703	106	38	1.309	80
54	15.916	1.460	42	7.571	426	44	7.231	1.692	40	2.548	138	42	5.937	170	39	14.088	835
55	4.912	446	44	788	690	46	4.937	643	41	73.758	224	43	1.643	5	40	6.369	232
58	6.774	387	48	1.435	169	48	5.049	308	42	23.062	591	44	5.947	295	41	156.276	377
60	7.274	621	49	442	50	49	10.060	1.362	44	15.472	13.555	48	19.599	1.267	42	15.716	438
61	12.118	224	50	139	1	52	235.283	11.726	46	673	15	49	2.407	217	44	6.082	833
62	30.719	550	52	83.587	7.835	54	129.054	5.910	48	5.067	522	52	51.255	3.829	48	39.201	2.642
64	36.325	898	54	107.254	12.114	55	17.776	3.451	49	6.235	704	54	72.010	5.438	49	307	10
65	564	25	55	57.262	21.385	58	31.857	408	52	90.686	8.427	55	88.471	24.805	52	33.063	1.848
67	4.729	21	57	15.769	474	60	3.833	188	54	140.027	8.586	56	373.322	14.502	54	177.553	11.982
68	682	1	58	16.284	605	61	1.292.061	36.160	55	72.260	15.397	58	34.123	1.513	55	22.978	2.255
71	24.196	138	59	4.198	222	62	133.138	4.235	56	110.618	4.605	59	8.748	1.095	56	12.547	238
82	4.300	161	61	117.359	3.670	64	43.727	1.596	57	701	39	61	837.920	19.143	58	26.536	769
84	108.499	1.876	62	54.331	2.724	65	634	13	58	14.443	164	62	1.550.692	51.944	60	3.765	199
85	1.117.489	29.454	63	412	10	68	9.913	224	59	556	47	64	38.210	814	61	429.694	9.188
87	254	79	64	40.941	732	69	15.624	1.382	60	60.291	1.196	65	3.040	56	62	1.411.588	44.840

90	667.068	4.531	68	3.621	9	70	3.196	13	61	186.611	5.533	67	1.706	9	63	161	13	
92	8.007	380	69	119	10	71	208.622	936	62	173.518	3.931	68	21.462	55	64	245.562	14.061	
94	7.482	145	71	36.865	177	72	2.694	4.000	63	6.087	565	69	41.484	2.785	65	31.909	901	
98	889.706	560	73	2.224	94	73	6.928	222	64	21.178	503	70	3.047	300	67	17.882	133	
			82	4.676	187	76	5.269	144	65	21.556	414	71	398.411	1.687	68	42.483	242	
			83	3.118	38	78	597	90	67	12.099	67	73	17.832	348	69	119.930	5.220	
			84	673.790	13.983	83	165	34	68	13.696	73	82	28.327	697	70	2.264	45	
			85	4.678.617	102.252	84	952.689	15.514	69	129.691	10.873	84	1.435.158	21.297	71	2.573.322	2.386	
			87	21.271	691	85	7.939.721	183.111	70	2.413	85	85	4.370.735	67.446	73	867	6	
			90	561.562	7.852	87	11.483	433	71	321.996	1.321	87	61.633	4.223	76	4.524	105	
			94	5.104	303	90	1.014.083	6.067	73	17.618	604	88	677	10	82	28.918	475	
			95	1.397	35	91	823	35	82	5.331	81	90	1.288.729	5.344	83	1.587	75	
			96	2.666	53	92	15.148	859	83	2.261	230	92	3.474	179	84	1.926.966	33.054	
			98	542.406	450	94	11.657	557	84	1.073.964	19.260	94	7.475	285	85	6.979.793	158.809	
						95	10.349	320	85	5.014.568	71.332	95	488	23	87	54.755	1.889	
						96	3.902	196	87	98.624	7.669	96	36.566	1.040	90	1.546.719	6.069	
						97	3.452	29	90	1.182.592	5.984	98	924.629	577	91	379	3	
						98	561.680	239	94	53.782	2.350				92	6.765	246	
									95	2.468	91				94	427.724	38.488	
									96	1.284	43				95	1.154	58	
									98	127.258	53				96	21.727	305	
															98	535.160	72	
2008			2009			2010			2011			2012						
FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT				
NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG				
3	5.034	470	3	40.141	3.490	3	207.272	21.368	3	336.012	32.250	3	186.744	18.447				
24	83.905	1.549	15	34.025	141	6	1.657	79	5	1.346	27	5	25.910	525				
27	0	585	24	45.321	854	9	2.409	95	6	3.713	145	6	17.523	783				
29	895	13	29	202	3	12	10.728	5	12	890	1	9	2.742	200				

30	559.600	1.980	30	285.000	1.003	13	20.110	1.000	18	519	26	12	23.762	35			
32	85.027	6.873	32	81.953	6.266	15	68.187	185	20	1.863	56	21	236.681	3.779			
33	24.197	200	33	3.591	26	21	5.040	260	25	830	1.257	24	13.630	602			
38	103	1	35	371	3	24	68.696	892	28	601	10	29	9.574	312			
39	19.090	501	38	20.641	590	32	34.225	1.760	29	210	3	30	128.465	3.819			
40	10.230	239	39	47.480	2.579	33	14.995	432	32	38.646	2.274	32	75.413	4.790			
41	58.879	102	40	32.734	2.045	35	1.207	45	33	45.055	1.036	33	70.236	1.257			
42	58.597	1.566	41	37.794	113	38	29.534	623	35	14.991	182	34	854	12			
44	1.294	35	42	46.927	1.243	39	142.737	3.572	39	80.301	1.352	35	5.028	94			
46	1.144	35	44	62.905	6.315	40	28.750	878	40	25.610	933	37	853	1			
48	16.086	806	46	607	58	41	71.902	167	41	83.151	111	38	28.990	372			
49	4.817	96	48	31.766	645	42	19.820	672	42	126.866	4.777	39	30.149	1.050			
52	178.127	7.977	49	2.968	317	44	19.158	1.039	44	32.074	2.571	40	36.874	875			
54	375.773	27.676	52	125.967	4.670	46	3.278	95	46	7.296	419	41	707.236	1.815			
55	9.140	631	53	802	27	48	117.976	2.187	48	22.016	2.216	42	26.861	582			
56	101.799	3.272	54	506.337	43.179	50	280	3	49	400	48	43	407	16			
58	8.398	318	55	56.908	3.382	52	193.905	9.055	52	66.411	2.264	44	19.304	2.070			
61	749.460	21.209	56	476.593	17.634	53	1.915	203	54	1.519.291	79.964	46	2.368	94			
62	1.596.629	32.447	58	29.431	1.889	54	1.013.244	89.381	55	8.545	514	48	11.146	848			
63	3.920	91	61	565.263	16.228	55	148.764	21.878	57	276	17	49	2.991	213			
64	373.602	11.462	62	1.196.776	27.906	56	196.672	7.333	58	68.562	3.053	52	2.839	161			
65	9.450	123	63	922	56	57	1.903	67	59	5.568	20	54	499.118	28.728			
66	217	10	64	168.716	3.041	58	123.712	6.137	60	28.701	1.368	55	69.376	6.389			
67	10.761	157	65	23.750	566	60	225	10	61	466.572	10.519	58	165.256	14.156			
68	16.081	28	67	2.269	36	61	509.887	12.291	62	4.877.299	112.367	59	39.113	149			
69	74.074	3.985	68	15.695	110	62	2.631.750	64.138	63	14.168	193	60	32.553	2.063			
70	2.927	111	70	301	5	63	565	7	64	361.286	6.454	61	336.408	5.280			
71	9.824.820	2.270	71	928.415	991	64	1.156.014	44.813	65	6.262	96	62	1.419.618	28.422			
73	7.991	359	73	1.954	30	65	7.814	140	67	147.058	2.285	63	3.295	47			

76	2.033	20	82	10.909	57	67	44.985	840	68	20.088	154	64	914.667	22.897			
82	5.728	61	84	767.010	10.153	68	32.284	123	69	78.434	3.876	67	404.249	6.172			
83	5.446	21	85	3.537.915	32.305	69	292	5	70	16.664	180	68	48.568	298			
84	1.786.388	34.368	87	7.253	216	70	34.191	21.889	71	2.693.921	2.747	69	9.662	158			
85	5.062.552	47.705	90	1.860.706	6.176	71	1.688.951	954	72	8.851	807	70	23.666	478			
87	53.937	2.089	92	7.852	92	73	20.706	233	73	10.852	232	71	172.913	1.163			
90	1.799.263	6.673	94	18.021	709	82	45.702	391	76	667	15	73	6.148	106			
91	158	1	95	940	20	83	313	5	82	10.792	119	76	1.399	214			
92	881	24	96	1.197	28	84	1.235.934	18.676	83	350	7	82	1.980	54			
94	24.641	2.201	98	7.800	3	85	5.924.451	82.503	84	1.029.661	11.207	83	1.440	17			
95	230	6				87	7.831	188	85	8.346.636	81.636	84	1.277.129	13.741			
96	2.518	130				90	2.279.629	11.314	87	30.378	1.781	85	9.268.710	82.266			
98	354.780	565				91	196	1	90	2.423.275	8.536	87	23.187	776			
						92	3.312	50	91	12.449	336	88	3.803	3			
						94	37.281	1.924	92	25.160	1.227	90	2.237.590	11.088			
						95	1.251	30	94	13.756	688	92	16.551	151			
						96	51.692	3.059	95	4.865	143	94	7.227	289			
						98	189.714	221	96	40.095	1.768	95	528	9			
									97	6.432	42	96	26.932	1.069			
									98	100.400	25						

YABANCI BAYRAK AYRINTISINDA MEVCUT OLAN 2002-2012 YILLARI FASIL MİKTAR VE DOLAR BAZINDA İTHALAT BİLGİLERİ

2002			2003			2004			2005			2006			2007		
FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT
NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG
32	36.625	2.678	6	1.039	40	3	7.576	1.440	3	9.665	555	3	21.915	1.250	3	41.570	4.579
34	249	3	29	742	70	17	19.686	2.722	6	385	24	29	322	3	9	4.290	150
39	3.208	121	32	111.391	9.568	29	10.880	17.000	9	3.407	200	32	54.082	3.047	11	745	100
44	39.145	12.888	33	818	28	30	10.650	30	32	30.686	2.072	34	157	3	28	162	1
46	460	32	34	112	90	32	50.879	3.152	38	12.290	17.025	39	42.706	3.373	29	156	1

48	6.710	813	38	2.274	306	34	987	50	39	52.127	3.436	40	660	32	32	6.823	174
52	4.417	490	39	14.098	1.452	39	27.127	1.008	40	3.831	144	41	9.758	25	33	3.353	100
54	54.640	6.141	40	8.871	990	40	342	40	41	292.912	427	42	2.671	86	38	17.770	35.315
55	36.348	3.541	42	956	10	41	2.221	5	42	31.691	1.524	44	18.697	2.134	39	33.701	3.005
58	152.989	6.709	44	545	18	42	9.563	355	44	9.910	1.216	46	1.217	43	40	39.679	12.287
59	14.766	1.400	46	965	33	44	1.391	560	46	2.475	96	48	5.099	634	41	3.926	8
61	35.263	1.080	48	1.150	116	48	1.522	309	48	4.702	843	49	301	10	42	10.058	452
62	87.532	2.206	49	8.237	90	52	35.480	2.787	52	7.017	402	52	16.733	2.698	44	6.313	580
64	61.393	1.437	52	34.120	2.728	54	30.568	1.444	54	90.346	5.755	54	103.622	6.161	46	3.278	206
65	309	7	53	169.197	10.000	55	312	30	55	17.204	1.738	55	2.953	418	48	5.377	539
67	177	2	54	52.931	4.454	58	83.837	914	58	18.500	117	58	53.254	2.534	51	134.681	9.090
68	624	1	55	5.391	567	59	238	22	59	593	65	59	422	30	52	12.897	791
73	455	39	58	33.103	2.084	60	13.249	1.125	60	5.134	243	61	460.189	12.887	53	255	18
84	280.734	3.777	59	295	190	61	344.437	10.729	61	136.255	4.058	62	716.467	20.859	54	189.546	12.209
85	526.533	3.188	61	740.874	32.934	62	130.983	3.879	62	269.844	10.479	63	160	2	55	200.928	127.691
87	8.172	322	62	49.385	4.211	63	422	20	64	34.431	749	64	2.058	80	58	8.239	235
90	6.308	22	64	76.972	2.316	64	37.644	710	65	493	6	65	1.409	31	59	18.617	1.504
91	2.051	6	65	996	18	65	109	1	68	517	2	68	3.447	6	60	13.499	733
94	6.140	630	67	1.736	28	68	5.094	20	70	26.774	491	69	1.107	36	61	1.537.003	37.894
95	1.273	10	68	1.575	5	70	6.973	250	71	136.791	267	70	4.847	147	62	1.800.839	48.519
96	2.185	23	69	2.522	156	71	80.549	299	73	928	47	71	1.744.030	3.779	63	1.541	26
			71	121.379	599	73	1.139	50	76	3.633	70	73	3.064	140	64	49.485	1.120
			82	4.934	107	76	24.302	221	83	175	12	76	986	6	65	6.458	151
			83	463	3	84	761.275	6.669	84	473.720	5.762	82	3.165	45	68	1.306	1
			84	204.768	2.995	85	1.728.613	22.195	85	2.863.461	44.593	84	863.107	9.295	70	1.229	49
			85	867.120	14.387	87	20.356	1.222	87	13.872	565	85	6.646.019	136.402	71	4.330.165	3.154
			90	63.066	4.944	90	14.647	33	90	298.316	2.488	87	11.484	427	73	10.406	363
			94	2.731	206	94	75.946	4.233	91	161	5	90	39.658	1.027	82	2.250	19
			95	3.363	71	96	7.844	627	92	1.269	17	92	2.676	29	84	572.254	9.883

			96	52.311	2.765	98	28.273	6	94	139.895	10.895	94	2.678	69	85	6.460.939	84.749
									96	53.612	2.650	95	684	29	87	22.761	2.343
												96	35.468	5.831	90	24.198	368
												97	5.046	2	91	307	2
															92	1.816	25
															94	16.789	777
															95	2.222	54
															96	67.089	2.018
															97	15.207	705
															98	1.130	2
2008			2009			2010			2011			2012					
FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT			
NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG			
3	29.146	2.923	3	53.626	3.612	3	48.130	5.528	3	158.455	16.636	3	106.599	9.512			
21	768	11	9	6.936	175	13	1.921	60	15	1.913	150	9	100	37			
29	38.019	20.000	21	3.261	224	18	166.636	50.000	21	792	7	21	840	20			
32	740	37	24	8.676	163	24	13.560	640	24	9.320	1.000	25	352	45			
33	2.107	29	28	8.869	2	28	353	3	25	945	250	29	338	3			
38	36.363	32.000	29	166	4	32	54.586	3.000	29	2.094	80	30	150.850	4.069			
39	27.908	2.740	30	285.000	1.123	33	22.029	261	32	76.308	3.676	32	154.081	7.750			
40	4.372	144	32	2.301	250	34	1.290	43	33	34.349	342	33	98.134	2.225			
41	1.701	4	33	10.594	205	38	58.918	1.255	34	607	17	34	12.203	720			
42	17.312	462	34	358	40	39	63.609	1.889	35	31.106	650	35	360	7			
44	13.090	1.496	38	401	1	40	7.907	329	39	64.819	4.908	37	7.753	200			
46	17.044	1.206	39	63.312	1.009	42	14.906	697	40	32.438	835	38	33.436	1.758			
48	377.635	319.019	40	5.418	217	44	7.364	621	41	61.461	53	39	11.308	475			
49	792	18	41	1.246	5	46	8.999	613	42	18.800	457	40	4.270	141			
52	106.192	4.445	42	28.543	1.065	48	8.945	784	44	6.664	131	41	49.729	127			
54	174.769	19.328	44	3.943	193	52	13.046	905	46	1.606	85	42	3.944	70			

55	305.675	117.312	46	7.127	632	54	190.225	11.531	48	14.689	743	44	1.457	40			
57	5.590	500	48	11.217	689	55	11.625	990	49	169	3	46	2.033	43			
58	20.832	968	49	720	28	56	5.907	131	52	13.858	611	48	15.407	1.334			
61	694.530	12.270	52	6.408	312	58	21.622	810	54	539.561	30.660	49	518	31			
62	2.417.941	61.776	53	2.976	154	59	13.847	1.314	55	502.784	252.241	52	3.093	244			
63	529	19	54	35.328	2.051	61	59.220	1.078	56	98.288	3.606	54	167.484	8.812			
64	25.321	563	55	40.286	2.872	62	1.382.873	33.931	58	3.069	63	55	2.110	127			
65	2.851	133	56	146	1	63	2.066	65	60	355	9	57	45.611	332			
68	3.930	195	58	79.898	3.081	64	35.050	609	61	132.315	3.071	58	126.712	5.007			
69	3.523	67	61	26.598	517	65	507	9	62	2.907.782	65.808	59	5.191	298			
70	1.553	54	62	1.073.643	28.471	66	580	4	63	6.198	45	61	59.990	1.335			
71	3.774.715	1.621	63	1.944	77	67	2.685	15	64	33.457	604	62	616.684	11.994			
73	1.408	325	64	170.053	6.539	68	23.702	171	66	3.499	18	63	1.434	43			
76	8.839	12	65	487	11	69	845	121	67	57.597	1.052	64	38.483	561			
82	9.710	115	68	13.148	177	70	9.575	545	68	27.019	116	67	73.405	1.313			
83	2.194	66	69	7.542	635	71	7.119.950	741	69	2.181	125	68	37.999	180			
84	463.239	2.980	70	155	6	73	2.448	67	70	470	13	69	1.186	222			
85	11.297.964	88.105	71	8.934.591	1.338	76	556	1	71	12.438.292	1.701	71	9.994.474	685			
87	9.422	387	73	22.928	637	82	2.547	122	73	1.638	108	73	14.220	180			
90	45.216	738	76	1.621	22	83	1.328	182	74	10.219	215	74	861	1			
91	6.055	2	82	13.691	257	84	190.646	2.218	76	1.529	44	82	1.480	11			
92	12.150	252	83	1.420	121	85	2.241.944	16.963	82	32.518	116	83	1.786	6			
94	25.989	626	84	721.073	7.015	87	9.952	167	84	261.941	3.625	84	155.510	2.288			
95	617	8	85	5.615.960	63.616	90	63.770	387	85	1.698.010	16.688	85	829.522	11.359			
96	6.915	84	87	6.701	61	94	7.960	473	87	5.019	179	87	6.998	228			
97	669	29	90	45.756	746	95	501	20	90	75.862	1.017	88	26.026	6			
			91	117	1	96	84.517	5.624	91	3.648	90	90	169.445	1.367			
			92	16.119	1.055				92	17.266	642	91	23.303	40			
			94	10.893	356				94	150	4	92	381	7			

			96	26.163	2.041				95	362	7	94	23.009	819			
			97	175	17				96	4.833	100	95	372	8			
												96	152.664	9.166			

Kaynak: T.C. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı(bilgi@tuik.gov.tr), D-8 üyesi ülkelerden, havayoluyla gerçekleşmiş olan Türk ve yabancı bayrak ayrıntısında mevcut olan 2002-2012 yılları ithalat, ihracat bilgileri fasıl, miktar ve dolar bazında elektronik ortamda istatistiki bilgi talebi, Ali İbrahim Murat Aşkın'a kişisel e-posta (murataskin@gmail.com). (20 Mart 2013).

EK-4: Türkiye'nin İran'a Havayoluyla Gerçekleşmiş Olan Türk ve Yabancı Bayrak Ayrıntısında Mevcut Olan 2002-2012 Yılları Fasil, Miktar ve Dolar Bazında İhracat ve İthalat Bilgileri

TÜRK BAYRAK AYRINTISINDA MEVCUT OLAN 2002-2012 YILLARI FASIL MİKTAR VE DOLAR BAZINDA İHRACAT BİLGİLERİ																	
2002			2003			2004			2005			2006			2007		
FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT
NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG
12	5.595	5	13	359	300	11	730	331	18	200	63	12	3.750	5	18	420	106
13	166	20	21	118	20	13	924	22	21	2.479	956	29	84.373	903	21	121	36
17	437	107	25	710	2.000	21	1.736	250	28	250	50	32	52.279	3.614	24	4.797.829	713.897
25	3.352	35.115	32	21.075	2.696	25	222	2.500	29	1.948	5	33	1.362	139	25	693	113
28	73.916	180.520	33	4.407	765	27	1.015	25	30	3.283	5	34	940	240	27	3.310	54
29	585	1	34	1.158	2.220	28	981	5	32	163.220	5.567	35	1.326	430	28	132.052	405
30	605	11	35	1.267	3	29	25.724	80	33	3.982	340	38	69.194	646	29	30.193	75
32	6.593	532	37	20.910	945	30	59.669	224	35	11.871	1.654	39	21.284	3.743	30	1.051.799	3.326
35	31.604	476	38	15.280	1.288	32	72.801	2.762	37	2.239	125	40	5.430	130	32	95.332	2.313
37	4.982	394	39	92.532	6.552	33	109	60	38	61.266	2.060	42	185	24	34	7.961	278
38	14.305	917	40	21.514	827	34	387	180	39	22.441	3.619	48	17.829	3.819	35	3.719	50
39	19.929	2.179	44	34.490	76.920	35	5.026	827	40	33.437	2.064	49	14.693	3.119	37	20.879	640
40	53.353	5.913	48	21.381	18.550	37	748	163	42	632	46	54	5.137	350	38	20.677	1.895
42	247	43	49	2.551	974	38	6.168	2.056	44	4.112	2.920	59	673	40	39	59.093	3.828
48	61.428	6.145	52	6.925	612	39	23.293	4.868	48	18.893	3.949	61	5.619	415	40	123.804	6.052
49	14.798	1.799	55	135.437	99.696	40	29.170	863	49	1.702	1.165	62	30.754	1.504	42	6.882	338
52	6.598	568	57	17.124	1.638	44	3.338	260	52	3.303	324	63	128.460	26.494	48	95.335	15.466
54	4.488	250	61	11.640	1.589	48	19.267	3.617	54	9.678	2.161	64	1.396	332	49	5.636	2.014
55	13.240	870	62	99.696	8.389	49	4.128	1.688	55	32.806	2.490	68	12.417	517	52	19.161	1.048
59	2.636	75	63	1.784	110	52	8.036	653	57	30.121	3.177	70	927	15	54	195.462	9.376
60	6.000	2.021	64	7.160	1.157	54	6.111	568	58	1.183	452	71	181.038	10	56	246	44

61	6.611	650	65	129	8	55	67.961	4.351	61	13.296	812	73	18.109	1.296	57	3.953	550
62	49.449	4.648	68	307	67	56	992	51	62	123.659	13.282	76	3.025	219	58	7.192	82
63	790	117	70	2.400	400	57	5.335	287	64	40.225	1.708	82	17.291	84	59	21.564	1.183
64	7.346	416	71	385.001	660	58	915	128	68	18.904	977	83	10.152	552	61	3.925	252
68	2.008	29	72	2.829	946	59	8.588	7.335	69	1.559	800	84	323.212	28.059	62	84.924	3.734
69	11.687	1.401	73	110.093	10.833	61	560	75	70	801	55	85	644.497	5.578	63	450	16
71	161.957	769	76	23.787	1.906	62	3.368	322	71	656.944	56	87	56.254	4.526	64	6.139	644
72	315	15	82	25.395	560	63	6.401	552	72	154	205	88	30.974	706	68	122.979	6.935
73	7.274	1.553	83	1.682	92	64	1.306	15	73	16.041	3.000	90	458.578	1.575	69	26.028	214
74	131	190	84	396.802	19.653	65	141	125	74	2.404	148	93	2.502	33	70	1.200	684
76	499	43	85	135.188	4.560	68	17.054	98	76	6.872	507	94	3.199	463	71	816.738	48
82	19.026	313	87	9.160	775	70	153	90	79	1.964	230	96	5.826	679	72	92.509	164.359
83	1.741	196	90	174.893	1.798	71	1.200.781	106	82	153.542	964				73	33.017	2.185
84	277.446	33.631	94	1.371	132	73	32.851	4.633	83	42.045	2.582				74	5.519	220
85	100.054	4.993	96	3.799	561	74	2.383	95	84	417.697	31.746				76	248	37
87	11.817	2.282				76	6.854	633	85	469.812	6.522				82	43.128	101
88	21.043.786	78.314				82	19.650	150	86	6.848	1.120				83	47.222	2.310
90	56.992	997				83	14.083	800	87	37.730	4.501				84	1.666.493	24.480
91	579	35				84	416.053	20.964	88	20.512	1.725				85	756.688	13.395
94	1.718	489				85	292.214	8.208	90	480.626	3.261				87	48.940	2.574
95	1.050	35				87	19.485	1.600	91	14.760	278				88	548.768	4.620
96	828	52				90	144.952	2.320	93	673	2				90	505.206	2.444
						91	3.959	90	94	116.860	24.113				91	7.819	140
						94	1.020	180	96	17.885	857				94	102.429	10.217
						95	200	32	98	10.418	1.100				96	23.413	1.317
						96	11.788	476									

2008			2009			2010			2011			2012					
FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT			
NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG			
24	107	8	12	254.973	116	10	202	224	10	1.258	395	10	1.500	288			
28	44.662	18	20	894	390	12	151.122	100	12	18.104	110	12	27.670	431			
29	3.271	5	21	274	52	15	647	2	15	187	45	16	13.210	101			
30	561.297	5.208	24	192.157	14.454	20	1.259	650	18	4.945	432	21	751	50			
32	22.350	1.010	27	15.286	33.506	21	3.443	285	19	333	476	25	164	85			
35	710	1	28	486.523	189	24	220.794	16.200	21	2.119	394	27	1.051.344	961.647			
38	52.511	446	29	2.949	108	25	140	250	24	4.814	108	28	2.181.889	2.356			
39	45.109	1.474	30	2.033.066	9.601	27	28.508	840	27	230	8	29	3.519	110			
40	26.157	447	32	5.818	282	28	1.857.500	555	28	2.533.746	670	30	31.463.050	104.939			
48	14.269	903	34	13.380	454	29	391	50	29	507.679	1.751	32	788.838	644			
49	14.941	2.888	35	4.162	1.261	30	4.906.521	23.500	30	7.406.272	59.225	33	71.276	3.764			
54	16.265	310	37	26.646	90	32	665.758	1.062	32	670.240	739	34	6.743	496			
56	248	78	38	144.200	464	33	18.675	524	33	8.867	1.214	35	210.732	4.889			
57	1.400	33	39	40.773	3.016	34	37.937	3.322	34	35.538	1.827	37	12.044	940			
59	3.311	23	40	21.068	1.995	35	12.032	277	35	32.912	1.390	38	346.764	903			
61	12.466	327	42	1.577	127	37	49.878	2.240	37	2.170	108	39	306.923	16.034			
64	579	316	44	110	310	38	180.550	1.940	38	704.799	8.517	40	482.273	16.790			
68	23.305	1.402	48	10.528	1.085	39	209.510	13.435	39	573.875	71.522	42	12.189	435			
69	4.984	67	49	17.399	3.716	40	228.269	18.871	40	352.312	10.525	45	5.307	28			
70	1.490	27	54	101.839	2.426	42	337	150	42	9.844	318	48	33.866	2.033			
71	34.450	34	55	3.126	465	44	534	27	44	678	61	49	36.027	10.396			
72	6.970	820	56	673	50	48	28.474	2.971	46	373	17	54	230.149	6.571			
73	133.355	2.331	58	3.171	94	49	39.400	11.641	48	18.082	11.985	56	694	123			
76	93.829	17.918	59	18.374	4.338	51	7.778	134	49	27.222	13.751	57	2.225	343			

82	48.288	182	61	40.847	3.806	52	111	4	51	6.655	88	58	4.647	180			
83	4.823	349	62	69.925	5.795	54	113.709	7.445	54	132.769	3.882	59	14.381	655			
84	427.310	12.105	63	23.026	5.861	55	25.131	2.590	56	29.803	1.355	61	262.366	9.030			
85	364.401	5.821	64	50.824	1.441	56	8.994	388	57	8.671	1.067	62	355.326	14.149			
87	25.221	1.057	65	440	12	57	3.560	90	58	30.856	1.307	63	22.637	1.226			
88	140.145	1.581	68	68.365	3.658	59	603	15	59	16.114	457	64	47.165	1.016			
90	950.110	5.217	69	12.165	34	60	104	18	61	214.288	8.128	68	3.462	538			
91	9.240	223	70	7.399	333	61	154.917	7.009	62	260.809	8.285	69	17.662	411			
93	2.071	21	71	225.231	1.044	62	145.523	7.412	63	16.175	1.128	70	3.827	73			
94	3.267	160	73	67.058	4.055	63	3.701	305	64	19.314	729	71	4.654.134.510	89.961			
96	1.547	46	74	8.756	228	64	2.966	495	65	742	37	72	230	100			
			76	879	228	65	3.196	145	68	105.986	1.541	73	645.333	15.562			
			82	24.188	2.126	67	1.991	67	69	18.254	189	74	9.198	634			
			83	8.180	406	68	44.801	1.057	70	6.646	102	76	71.423	14.417			
			84	661.089	17.249	69	25.305	4.315	71	21.990.585	599	80	2.204	13			
			85	855.291	9.540	71	82.845.904	3.606	72	78.125	11.201	82	277.843	2.784			
			87	28.992	937	72	1.403	583	73	524.788	35.382	83	40.510	1.123			
			88	91.884	1.498	73	156.473	5.371	74	14.645	505	84	3.349.333	34.788			
			90	1.028.905	9.543	74	30.502	668	75	7.544	105	85	2.125.606	22.374			
			93	14.636	136	76	22.950	2.003	76	30.041	3.285	87	133.479	3.292			
			94	676	25	80	922	9	80	2.388	13	88	2.230.890	19.781			
			96	41.157	4.350	81	1.799	14	82	350.220	1.527	90	5.135.821	17.556			
			98	145	9	82	296.997	1.527	83	38.034	1.065	93	678.266	7.916			
						83	13.509	1.621	84	3.673.932	58.736	94	46.119	828			
						84	3.241.122	109.627	85	2.981.341	26.774	95	1.804	55			
						85	1.151.942	18.523	87	168.965	8.072	96	418	8			
						87	32.073	1.976	88	3.552.433	14.383	99	33.221	156			

						88	255.786	4.541	90	3.094.028	14.098						
						90	3.317.505	18.469	91	45.262	161						
						91	8.996	156	92	40.198	790						
						93	1.366.159	33.621	93	1.486.206	19.561						
						94	40.384	4.948	94	65.376	2.814						
						95	39.085	11.122	96	7.384	393						
						96	3.922	184									
						98	28.520	2.878									

YABANCI BAYRAK AYRINTISINDA MEVCUT OLAN 2002-2012 YILLARI FASIL MİKTAR VE DOLAR BAZINDA İHRACAT BİLGİLERİ

2002			2003			2004			2005			2006			2007		
FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT
NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG
25	4.893	43.580	15	100	200	12	8.490	9	19	278	100	24	1.839.033	233.566	12	15.139	51
29	1.066.379	2.707	19	473	300	29	1.148.022	13.759	24	816.252	118.752	29	718.638	2.864	21	597	36
32	23.612	5.815	21	2.080	500	32	99.782	9.061	29	2.105.968	6.603	32	239.362	64.645	24	2.768.062	323.860
34	1.503	814	24	525.000	95.200	33	7.192	1.143	30	27.370	2.593	33	7.467	69	28	363.351	30
35	117.289	1.267	29	2.831.278	8.952	34	2.118	1.317	32	536.500	127.583	35	15.430	274	29	5.498.832	20.509
37	3.877	218	30	24.155	185	35	73.063	4.675	33	61.423	1.193	38	499	200	30	242.665	600
38	17.500	1.305	32	115.164	15.353	37	9.490	586	35	18.135	1.817	39	22.152	4.547	32	324.043	34.665
39	16.868	3.528	33	24.779	3.004	38	24.063	2.955	37	1.335	79	40	45.873	1.431	33	50.173	538
40	300.145	36.091	34	6.734	972	39	17.564	3.231	38	40.790	5.692	42	1.242	58	34	14.931	2.510
42	5.826	287	35	459.757	13.761	40	39.660	5.393	39	87.339	16.031	44	37.016	23.213	35	3.829	457
44	170	500	37	1.516	64	42	1.217	209	40	38.722	2.490	48	5.678	15.838	38	51.817	2.713
48	39.670	2.476	38	6.151	5.017	48	20.093	5.940	41	2.175	622	54	39.712	2.949	39	116.522	10.031
49	11.064	1.810	39	111.542	19.393	49	1.990	176	42	4.833	783	55	172.478	99.224	40	104.853	3.708
51	918	370	40	45.996	2.539	51	1.160	290	44	2.507	7.000	57	12.424	440	41	220	46
52	269	280	42	9.071	682	54	21.510	2.157	48	3.861	718	59	766	29	42	6.071	269

54	32.765	6.099	44	973	262	55	82.186	5.738	49	300	204	61	28.589	2.098	44	334	147
55	253.988	16.359	46	360	300	57	9.040	680	52	13.436	1.293	62	75.741	4.671	48	83.098	4.957
58	4.584	525	48	38.818	2.211	58	1.800	471	53	130	23	64	444	35	49	2.202	2.973
61	113.601	14.958	49	14.808	3.390	59	1.522	247	54	48.850	8.817	68	114.817	7.925	54	12.779	2.507
62	176.499	17.543	51	375	39	61	33.803	4.062	55	216.786	16.375	69	1.237	10	57	881	100
63	5.122	1.036	52	311	311	62	122.586	9.617	58	4.074	764	70	1.607	194	58	2.493	280
64	14.276	1.194	54	22.912	4.765	63	2.680	33	61	133.945	7.107	71	126.869	214	59	1.269	113
65	395	51	55	810.457	251.675	64	9.598	623	62	824.685	22.190	73	26.515	1.694	60	330	54
68	548	150	56	992	58	65	169	33	63	25.533	1.888	76	5.686	1.592	61	113.916	5.578
70	655	5	57	13.534	1.896	68	3.867	245	64	5.164	620	82	7.962	170	62	294.068	14.718
71	5.135	448	58	12.470	1.007	70	320	47	65	1.878	91	83	1.591	107	63	2.268	75
72	1.344	2.800	59	11.184	3.439	72	113	247	68	77.696	3.463	84	448.261	13.075	64	7.445	284
73	24.546	758	61	173.910	13.607	73	37.089	5.005	69	1.696	2.000	85	262.582	13.953	65	136	8
74	223	15	62	391.051	30.300	76	13.518	539	70	18.066	1.200	87	20.264	1.730	68	551.945	59.784
76	22.553	789	63	990	236	82	2.022	3	72	774	400	90	60.652	1.871	70	8.114	477
82	33.126	574	64	38.547	2.874	83	3.144	207	73	42.881	4.078	91	106	1	71	1.148	38
83	13.997	17.082	65	254	14	84	359.241	17.893	74	58.383	948	93	3.005	21	73	11.828	1.537
84	4.218.354	33.958	68	10.735	1.617	85	444.608	11.746	76	2.651	532	94	2.671	169	76	123	153
85	506.969	13.341	69	2.191	120	87	14.868	2.578	82	64.347	595	96	29.831	2.031	82	23.358	568
87	24.852	4.464	70	20.990	15.064	90	188.202	6.817	83	9.720	1.653				83	11.002	392
88	20.000.000	78.300	71	27.652	1.814	91	15.711	595	84	596.192	32.003				84	456.104	14.114
90	92.062	3.097	72	120	127	94	364	14	85	530.458	9.425				85	1.558.822	8.687
92	32.130	665	73	141.956	15.565	96	4.230	1.313	87	20.566	1.114				87	279.435	26.284
94	19.252	2.116	76	7.728	1.105				90	93.125	2.217				88	1.080	45
96	7.620	915	82	21.020	363				91	34.699	1.392				90	592.962	3.523
			83	28.013	2.314				94	3.750	290				93	31.490	192
			84	854.749	60.995				96	18.037	561				94	18.102	822

			85	914.641	41.215										96	22.311	2.013
			87	483.305	31.760										98	1.440	15
			90	221.808	4.447												
			91	13.554	882												
			93	2.920	22												
			94	8.836	1.370												
			95	326	90												
			96	16.814	2.250												
2008			2009			2010			2011			2012					
FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT			
NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG			
12	20.293	30	12	158.160	946	12	32.690	405	18	1.360	200	12	24.396	20			
28	2.247	1	15	67.774	40.000	25	2.136	22.950	19	279	125	27	7.060.106	6.442.610			
29	129.909	1.608	21	370	153	27	2.894.904	3.776.544	24	1.452	200	30	8.600.193	23.693			
30	21.449	155	28	27.097	14	29	7.793	3.100	27	6.420.364	6.199.799	32	21.662	994			
32	4.796	170	29	210.468	1.430	30	2.468.305	15.737	30	3.070.431	20.293	33	76.685	1.886			
33	29.766	174	30	565.724	10.119	32	2.173	560	32	2.155	100	38	207.398	266			
34	134	1	32	143.285	595	33	20.000	592	33	118.403	620	39	90.541	4.537			
39	18.598	1.761	33	57.588	6.896	34	12.045	2.585	34	713	96	40	144.885	2.238			
40	30.622	17.880	34	288	180	37	60.382	7.545	35	18.855	525	42	5.233	435			
42	3.239	446	38	3.086	635	38	12.513	959	37	248.267	1.940	48	18.064	2.379			
48	26.632	4.393	39	217.646	15.212	39	141.985	28.631	38	11.552	394	49	4.439	651			
49	2.181	2.124	40	174.716	18.938	40	168.379	28.493	39	150.789	8.056	52	1.619	237			
52	23.674	2.199	42	5.345	182	42	3.214	117	40	227.559	5.964	54	1.760	136			
54	13.684	474	44	252.635	163.675	48	1.939	688	42	2.918	144	56	9.665	1.257			
58	352	1	48	7.801	287	49	9.096	547	44	679	276	57	8.878	1.600			
61	16.561	765	49	3.419	4.246	54	53.560	1.521	48	43.784	14.959	58	471	28			

62	31.258	1.405	57	12.553	1.795	55	17.457	3.130	49	38.474	3.284	59	9.766	302			
63	328	50	58	1.400	19	56	4.377	430	54	73.730	1.836	60	942	102			
68	46.433	445	59	1.666	25	57	4.258	930	55	1.571	379	61	217.666	11.453			
73	4.761	619	61	60.475	4.209	59	8.778	198	56	373	67	62	404.215	22.899			
74	3.424	106	62	270.865	12.683	61	214.202	11.260	58	1.604	272	64	48.967	4.356			
76	762	196	63	4.764	126	62	610.069	30.955	59	226	10	68	34.110	3.292			
82	69.618	121	64	6.003	1.000	63	38.269	9.809	60	534	80	69	4.044	14			
83	9.301	346	65	219	6	64	38.608	655	61	207.876	11.347	70	18.308	707			
84	262.832	3.876	68	672	23	68	2.913	236	62	631.396	34.916	71	1.886.356.167	36.522			
85	70.608	1.121	69	8.767	2.270	71	169.065	32	63	4.183	444	73	176.364	6.976			
87	355.914	31.983	70	10.867	145	72	106.920	72.000	64	44.999	1.914	74	782	41			
88	322.762	3.260	71	61.915	151	73	247.232	125.562	68	42.376	785	76	143.106	14.336			
90	65.606	884	72	144.180	110.000	74	1.044	21	69	22.291	1.187	82	388.321	4.623			
93	420	26	73	51.384	2.596	76	13.253	761	70	47.486	777	83	9.788	509			
94	2.096	187	74	25.722	1.188	78	2.000	280	71	32.404.380	685	84	1.974.940	17.826			
95	100	77	76	3.178	55	82	39.146	166	72	2.191	1.540	85	1.389.006	6.003			
98	3.333	57	82	136.847	811	83	11.795	791	73	172.015	7.642	87	129.604	5.021			
			83	3.113	314	84	346.210	8.794	74	171	4	88	18.750	191			
			84	740.290	18.521	85	682.168	7.699	75	8.167	250	90	2.880.512	10.967			
			85	676.456	9.693	87	36.027	1.622	76	96.972	2.228	91	2.525	67			
			87	11.658	602	88	600	35	81	200	7	93	1.291.717	22.574			
			88	99.107	2.701	90	452.396	5.456	82	306.952	954	94	6.132	485			
			90	572.975	4.181	91	7.169	550	83	2.985	65	96	74.274	3.157			
			93	673.034	5.040	93	1.742.016	26.726	84	1.781.390	15.738	99	8.933	325			
			94	6.451	482	94	1.629	478	85	1.265.964	11.739						
			96	3.978	460	95	982	75	87	32.351	1.500						
			98	233	20	96	13.282	650	88	1.501.794	576						

						98	4.864	184	90	2.779.995	13.765						
									91	20.181	426						
									93	218.829	3.102						
									94	41.955	1.084						
									95	8.642	103						
									96	25.250	1.103						
									98	15.983	151						

TÜRK BAYRAK AYRINTISINDA MEVCUT OLAN 2002-2012 YILLARI FASIL MİKTAR VE DOLAR BAZINDA İTHALAT BİLGİLERİ

2002			2003			2004			2005			2006			2007		
FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT
NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG
6	739	840	3	3.083	1.250	6	4.136	600	3	3.957	893	3	13.183	3.320	3	6.222	2.485
30	20.319	63	8	133	200	32	973	24	21	193	20	10	1.003	9	5	33.437	4.400
41	12.646	1.724	10	219	10.000	39	14.586	1.290	29	39.374	80	18	964	196	12	10.581	1
48	840	180	15	1.750	2.000	41	25.439	1.993	32	275	120	25	4.021	1.040	13	27.019	1.760
57	774.949	28.132	17	169	3.000	49	5.344	1.520	34	183	1	27	1.161	139	21	242	80
62	1.431	585	20	3.125	5.000	51	21.815	1.481	35	580	73	29	18.037	25	25	167	141
73	7.395	332	24	350	20	57	137.832	8.289	38	330	2	32	251	1	32	355	100
76	150	57	30	81.094	200	60	210	47	39	11.644	1.430	33	14.568	405	33	125	1
84	10.794	1.084	41	83.506	10.303	62	4.240	1.468	41	75.870	5.028	38	110	30	34	152	11
85	3.511	403	49	101	50	68	121	25	42	140	3	39	15.671	407	38	1.019	965
87	1.211	169	52	158	23	73	685	603	43	1.354	7	40	229	2	39	2.855	512
90	6.439	720	55	1.006	330	82	17.680	129	44	3.552	559	41	43.060	3.153	40	591	228
			57	785.619	18.155	83	3.056	550	48	1.580	120	48	454	50	41	56.160	4.407
			61	2.080	1.716	84	25.357	1.943	49	16.683	5.805	49	4.934	2.172	42	6.955	394
			62	2.845	1.187	85	17.759	565	51	22.790	396	52	820	183	44	1.994	356
			63	56.250	2.300	87	16.238	1.558	54	429	70	55	342	100	48	126.921	5.089

			68	310	14	90	9.385	144	57	144.910	7.568	57	340.512	7.321	49	4.842	1.563
			73	1.655	1.180	91	3.842	165	68	990	299	58	1.310	25	51	6.939	105
			84	24.247	1.477	94	155	118	70	152	9	61	844	4	52	1.735	262
			85	36.469	2.356	96	14.362	1.204	73	5.791	715	62	30.414	673	54	466	8
			87	6.672	1.569				82	32.810	274	68	746	410	56	101.956	39.198
			90	25.494	1.111				84	12.728	507	69	270	10	57	419.207	8.983
			91	466	2				85	17.223	1.146	70	37.240	41.494	58	558	250
									87	10.088	1.620	73	1.015	80	59	286	70
									90	64.486	1.016	82	1.176	55	62	74.723	3.041
									91	373	37	83	1.466	58	64	275	2
									94	6.201	1.457	84	54.342	5.208	68	3.350	950
									95	1.344	291	85	132.496	6.034	69	510	180
									96	6.870	134	87	6.976	470	70	253	17
												90	93.717	1.594	71	15.100	1.410
												91	2.993	105	73	2.561	267
												94	23.854	2.934	74	16.818	1.285
												97	144	1	83	240	10
															84	29.814	4.194
															85	139.290	6.624
															87	12.521	935
															90	132.307	3.368
															91	777	31
															94	25.919	2.416
															95	603	285

2008			2009			2010			2011			2012					
FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT			
NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG			
3	3.739	396	3	9.752	1.550	5	5.562	500	5	5.538	470	3	2.064	314			
32	351	104	5	3.072	690	9	760	1	8	5.800	22.000	6	13.073	4.835			
38	512	38	18	270	78	19	1.506	218	10	301	3	9	51.678	80			
39	6.175	766	19	116	56	22	170	6	12	2.482	2.000	24	560	1			
41	1.247	40	25	666	52	27	572	1.250	17	1.704	210	25	169	500			
42	5.414	332	27	616	22	30	292.363	3.103	21	201	5	27	352	102			
44	1.529	139	29	383	2	32	415	27	24	360	2	28	245	5			
48	145.849	3.755	30	409.057	4.188	33	51.935	12	25	869	1.450	29	6.046	10			
49	1.617	847	32	584	61	34	162	3	30	7.773	10	30	15.406	21			
51	24.274	318	38	680	53	38	335	240	32	110	10	31	555	100			
56	638	260	39	9.445	1.266	39	8.719	1.029	34	493	2	32	777	26			
57	442.361	8.449	40	1.393	49	40	1.665	3	37	187	22	38	6.511	399			
59	650	314	41	14.735	695	41	104.346	5.245	38	190	3	39	3.572	738			
62	43.831	1.435	42	429	9	42	3.000	173	39	9.983	870	40	5.097	827			
63	1.092	166	44	274	120	48	2.683	196	40	5.453	895	41	15.574	1.251			
68	161	28	48	470.057	15.353	49	9.576	1.622	41	5.485	580	44	4.630	200			
69	241	28	49	21.343	984	56	30.357	10.373	48	196	45	48	625	12			
70	1.647	51	51	14.790	260	57	56.650	1.287	49	45.311	5.936	49	14.361	3.661			
72	635	100	54	4.808	103	58	49.880	310	51	54.192	400	51	79.267	1.200			
73	10.426	1.445	57	155.862	2.815	59	319	1	57	138.883	1.411	56	18.600	1.220			
74	280	22	61	22.648	662	62	636	30	58	13.725	400	57	387.604	2.513			
82	1.096	20	62	18.562	415	68	1.280	129	59	3.972	603	58	1.216	107			
84	310.269	4.842	63	137	15	70	1.688	31	60	644	26	62	256	1			
85	259.342	14.228	68	598	468	73	563	104	61	802	15	68	806	2.200			

87	3.117	92	70	657	7	74	17.347	834	69	902	17	70	439	12			
90	102.271	989	71	179.401	6	76	184	13	70	3.986	525	71	290.726	6			
94	733	33	73	6.299	688	79	198	50	71	3.722	53	73	12.619	688			
97	12.669	750	76	1.765	245	83	8.632	416	73	3.519	209	84	81.618	7.638			
			82	140	12	84	14.918	734	74	23.579	890	85	683.899	5.513			
			84	70.875	8.723	85	127.908	4.188	76	1.179	128	87	1.340	15			
			85	60.228	3.781	87	10.429	241	82	524	42	88	816	140			
			87	16.444	1.309	90	363.045	3.530	83	498	23	90	318.500	4.092			
			90	434.957	2.138	94	3.607	310	84	16.342	1.221	94	3.923	292			
			94	6.145	518	95	1.200	228	85	67.055	2.606	96	4.435	208			
			96	626	6	96	1.812	135	87	11.411	1.296	97	257.197	165			
			97	4.300	1	97	3.519	270	90	343.232	3.800						
									91	14.426	216						
									94	1.424	74						
									95	2.260	12						
									97	120.947	459						

YABANCI BAYRAK AYRINTISINDA MEVCUT OLAN 2002-2012 YILLARI FASIL MİKTAR VE DOLAR BAZINDA İTHALAT BİLGİLERİ

2002			2003			2004			2005			2006			2007		
FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT
NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG
25	139	90	3	922	435	6	3.707	2.410	3	1.140	260	3	11.508	2.815	3	12.137	1.968
32	309	5	6	2.969	200	25	1.250	2.740	13	170	25	25	479	800	5	9.852	803
33	123	1	17	114	59	27	333	40	21	173	20	28	110	70	25	162	60
39	870	330	19	287	197	29	255	21	32	3.359	109	32	3.154	126	27	113.198	263.542
41	1.593	161	30	202.535	1.000	32	1.314	385	38	176	80	34	227	60	30	14.767	80
44	180	4	32	667	300	35	106	45	39	225.308	150.765	38	1.176	630	35	128	1
48	741	477	38	2.512	43	39	1.488	273	40	800	33	39	2.606	246	38	1.851	273

49	110	332	39	9.069	1.373	41	5.015	210	43	27.030	158	40	789	130	39	50.061	17.757
55	1.002	71	41	4.758	1.391	49	8.881	2.647	46	380	50	41	3.586	1.700	40	2.699	317
57	322.128	19.160	44	239	250	57	184.757	13.182	47	360	1.000	42	2.747	151	41	14.361	820
62	64.359	7.098	48	940	100	60	210	55	49	180	28	44	1.479	649	42	7.905	430
70	483	150	49	745	355	63	330	6	57	204.013	14.500	48	51.959	16.561	44	2.103	469
83	450	22	54	172	49	70	232	20	61	100	4	54	118.100	35.254	48	5.583	275
84	23.251	995	57	377.609	22.294	73	5.402	2.446	69	401	45	56	49.791	19.491	51	19.958	219
85	6.080	873	62	58.639	9.574	74	147	4	70	778	110	57	213.907	11.590	54	297	43
87	6.340	1.985	63	301	300	82	199	5	73	3.374	3.728	58	587	180	56	129.304	48.232
90	4.254	166	68	367	190	83	1.327	300	82	502	6	60	1.571	188	57	213.153	9.653
91	4.200	29	69	168	40	84	32.450	1.512	84	114.576	12.227	68	170	41	58	303	17
			70	302	18	85	65.063	2.969	85	27.277	2.166	70	141	80	70	9.306	21.888
			76	252	67	87	4.355	843	87	10.404	3.457	71	1.231	1	73	22.072	14.311
			82	242	18	90	115.769	2.696	90	124.583	4.149	73	5.115	1.715	74	25.487	2.292
			83	1.077	41	91	1.763	58	91	1.406	53	74	22.892	2.447	82	15.202	399
			84	43.596	4.753	94	1.888	72	94	10.392	2.160	83	114	5	84	115.883	2.924
			85	19.513	1.626				96	8.106	220	84	10.248	1.677	85	187.362	11.109
			87	15.646	1.131							85	88.547	4.872	87	6.577	902
			90	27.108	2.017							87	6.761	748	90	14.372	537
			91	2.783	129							90	112.208	4.560	91	1.314	96
												91	704	29	94	22.501	2.346
												94	30.936	2.394	95	600	58
												95	2.741	298			
												97	4.406	238			

2008			2009			2010			2011			2012					
FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT			
NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG			
5	6.513	200	4	181	60	10	251	24	5	14.950	1.764	10	260	3			
17	1.286	220	5	5.427	314	13	4.280	100	10	180	2	24	354	1			
18	5.641	901	9	134	35	22	366	25	25	275	152	29	101	1			
28	11.363	20.000	30	140.976	1.410	27	180.022	230.340	27	142	3	30	644.329	8.195			
38	438.176	4.222	38	142.367	1.430	30	493.134	5.688	29	130	1	39	100	13			
39	18.593	3.917	39	4.854	817	39	116.152	74.280	30	716.869	8.470	40	2.508	13			
40	4.690	1.872	40	4.509	1.057	40	1.996	745	39	278.284	174.043	41	191	44			
41	704	25	41	1.593	99	41	1.718	245	40	1.093	2	42	227	10			
42	3.751	249	48	255	7	57	41.246	882	48	1.834	516	48	119	100			
44	375	99	49	9.412	141	59	1.225	704	49	8.991	1.163	49	30.008	10.408			
48	11.047	1.620	57	28.616	582	61	26.009	693	51	139	1	56	1.287	76			
51	105.530	1.087	70	922	38	70	3.284	101	55	1.379	379	57	33.162	404			
57	216.307	7.813	71	144.211	5	71	624.148	21	57	774	27	59	426	4			
62	45.738	965	73	84.541	60.375	72	749	36	58	5.128	340	63	178	22			
64	250	11	74	109.442	23.554	73	2.624	423	60	700	72	69	2.131	135			
68	210	36	83	409	28	74	23.974	1.193	69	406	34	72	328	5			
70	1.412	162	84	15.813	1.746	83	160	5	70	194	8	73	4.821	224			
72	445	140	85	123.358	6.056	84	21.488	1.564	71	286.137	9	76	206	15			
73	15.033	895	87	18.306	690	85	84.319	5.325	73	12.280	4.576	84	277.952	1.619			
74	5.262	268	90	85.852	1.422	87	4.297	155	82	1.246	69	85	198.042	4.161			
78	6.371	420	94	7.959	674	90	72.053	373	84	31.231	1.493	87	3.533	212			
82	1.750	24	96	9.476	412	97	8.748	300	85	404.641	9.110	90	78.734	1.025			
83	1.160	35							87	23.243	1.674	91	128	1			
84	596.638	15.254							90	162.778	4.830	96	409	85			

85	227.291	11.589							96	292	15	97	3.153	170			
87	20.826	1.737															
90	296.550	4.593															
91	241	4															
94	14.348	1.120															
95	731	153															

Kaynak: T.C. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı(bilgi@tuik.gov.tr), D-8 üyesi ülkelerden, havayoluyla gerçekleşmiş olan Türk ve yabancı bayrak ayrımında mevcut olan 2002-2012 yılları ithalat, ihracat bilgileri fasıl, miktar ve dolar bazında elektronik ortamda istatistiki bilgi talebi, Ali İbrahim Murat Aşkın'a kişisel e-posta (murataskin@gmail.com). (20 Mart 2013).

**EK-5: Türkiye'nin Malezya'ya Havayoluyla Gerçekleşmiş Olan Türk ve Yabancı Bayrak Ayrıntısında Mevcut Olan 2002-2012 Yılları
Fasıl, Miktar ve Dolar Bazında İhracat ve İthalat Bilgileri**

TÜRK BAYRAK AYRINTISINDA MEVCUT OLAN 2002-2012 YILLARI FASIL MİKTAR VE DOLAR BAZINDA İHRACAT BİLGİLERİ																	
2002			2003			2004			2005			2006			2007		
FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT
NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG
12	488	125	6	1.378	140	30	30.360	578	38	856	13	9	423	126	24	7.934	2.060
17	378	50	30	145.467	3.847	34	1.816	400	39	5.692	835	17	872	600	30	5.000	349
22	120	150	32	3.200	415	37	200	42	48	1.838	340	30	1.911	30	32	1.169	110
29	5.132	4.200	37	9.146	200	39	907	426	49	1.500	665	39	4.995	355	39	5.258	306
30	71.465	1.581	38	4.617	311	52	482	20	54	49.877	4.791	40	4.306	164	40	69.521	5.411
34	259	5	39	1.234	34	54	6.330	449	56	590	96	42	622	39	42	1.580	20
39	7.328	2.939	49	1.475	120	61	15.718	942	57	16.310	420	48	243	111	54	7.671	714
40	150	1	55	12.039	962	62	113.381	10.722	60	1.423	264	49	8.695	1.917	57	877	53
48	2.132	526	57	972	15	63	7.829	333	61	14.522	695	52	532	54	58	104	1
49	3.484	1.803	59	346	161	68	101	556	62	28.746	1.503	54	7.524	799	61	9.150	159
52	12.326	401	61	8.146	926	70	4.033	80	68	321	3	57	223	24	62	2.933	88
55	98.046	8.370	62	217.610	17.514	71	16.014	1	71	3.540	1	61	3.692	181	63	1.026	228
58	564	3	63	16.652	380	76	1.685	310	73	9.355	170	62	31.443	1.319	68	644	12
59	1.491	51	69	2.243	230	82	837	330	74	1.688	150	63	133	8	70	2.095	44
61	2.558	113	70	334	75	84	12.146	1.657	81	1.043	2	68	179	275	73	1.096	21
62	590.928	57.717	73	1.079	261	85	38.662	1.033	84	16.355	1.973	69	587	174	76	2.759	315
63	75.542	964	83	287	108	87	500	7	85	2.001	126	71	329	25	82	1.052	182
65	500	10	84	53.919	4.922	90	14.239	113	87	989	290	73	720	18	83	898	17
69	1.378	609	85	9.926	382				90	45.032	445	82	2.365	340	84	1.068.553	9.055
73	3.165	715	87	224.778	7.934				91	250	110	83	133	70	85	85.643	4.853
76	557	41	88	4.800	16				98	1.987.400	786	84	26.947	1.794	87	46.265	938

82	2.107	42	90	5.797	125							85	139.796	5.011	90	27.320	407
84	83.159	3.661	93	5.733	330							87	28.695	596	91	1.767	34
85	223.820	1.061	94	299	78							90	29.260	409	93	6.073	132
87	68.593	4.883										93	14.375	416	94	3.020	480
88	4.500	4										94	152	171	98	762.257	360
90	17.530	500										96	159	14			
93	1.109	8										98	1.093.119	824			
94	465	35															
96	5.580	83															
2008			2009			2010			2011			2012					
FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT			
NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG			
17	1.473	485	9	2.081	702	8	3.000	340	8	31.133	6.742	4	522	114			
39	6.157	341	24	117.685	7.451	9	7.152	1.555	9	13.295	2.500	8	16.376	3.761			
40	25.144	782	25	655	1.000	15	4.824	328	11	100	200	9	3.121	842			
42	600	30	30	168	9	17	4.272	576	15	18.267	3.941	11	10.841	1.600			
44	3.625	505	33	195	1	19	3.861	263	17	6.786	2.187	13	397	25			
48	1.410	87	39	1.558	7	20	17.167	5.972	18	4.276	395	15	6.954	2.280			
49	12.162	3.632	40	24.521	540	30	51.890	1.052	19	229	88	16	1.477	222			
56	3.481	22	43	4.478	22	32	5.725	300	20	183	94	17	1.585	325			
57	2.735	41	48	1.097	144	33	984	66	30	229.963	11.287	18	13.209	951			
58	6.842	114	49	942	34	34	2.583	1.394	32	9.288	442	19	1.361	362			
59	7.500	27	51	9.808	2.950	35	144	250	33	49.666	431	20	1.467	1.354			
61	973	77	52	655	22	38	1.354	25	34	1.556	184	21	1.550	226			
62	3.507	111	54	3.810	171	39	11.828	951	38	774	155	27	1.823.237	1.745.553			
63	700	70	56	15.482	1.316	40	31.659	538	39	33.936	1.915	28	7.028	16			
65	259	29	58	2.522	43	41	4.731	124	40	48.508	959	30	518.074	14.457			

70	6.652	387	59	3.339	295	42	17.450	135	42	4.261	18	32	1.395	304			
71	1.333	55	61	1.404	10	48	2.784	170	44	392	10	33	54.807	4.159			
73	2.533	152	62	16.495	959	49	11.807	1.303	48	7.039	724	34	114	3			
82	143	10	63	231	48	52	12.250	270	49	88.756	30.227	38	6.463	134			
83	100	4	70	2.015	99	54	11.470	575	52	3.269	89	39	129.199	6.079			
84	787.158	8.897	73	23.399	1.976	55	1.250	19	54	15.555	517	40	233.570	8.529			
85	324.703	2.681	76	479	2	56	25.784	2.621	55	63.192	8.250	42	2.989	123			
87	112.696	800	84	464.710	9.674	57	13.325	370	57	1.440	161	44	103	2			
90	57.475	355	85	184.498	7.753	58	11.414	580	58	7.847	954	48	2.434	507			
93	16.847	262	87	198.125	1.935	59	3.648	297	59	245.805	49.525	49	48.631	15.568			
94	23.330	2.189	90	70.595	1.641	61	30.858	979	61	143.075	4.503	52	2.904	97			
96	541	15	93	57.711	1.033	62	178.981	6.573	62	257.549	9.942	54	34.916	1.069			
97	200	25				63	651	32	63	6.076	312	57	11.090	2.243			
98	337	20				65	3.600	156	68	16.848	703	58	53.468	3.105			
						66	936	40	69	1.821	718	60	4.307	655			
						68	12.845	237	70	38.012	496	61	64.921	1.787			
						69	25.103	802	71	998.926	22	62	1.388.559	41.865			
						70	8.626	419	73	31.976	4.778	63	14.422	594			
						71	1.480.573	49	76	2.328	170	65	2.051	44			
						73	34.502	2.839	82	6.134	76	68	22.458	406			
						74	8.863	217	83	2.176	126	69	28.839	951			
						76	11.623	875	84	330.289	14.974	70	9.410	173			
						82	3.479	8	85	300.961	7.670	71	1.739.177	128			
						83	6.353	648	87	160.376	5.815	72	955	250			
						84	350.306	13.579	88	51.000	20	73	90.312	8.761			
						85	391.463	6.176	90	144.965	2.564	74	120	35			
						87	13.269.283	38.517	91	8.371	79	76	583	54			

						90	110.486	2.703	93	33.162	428	82	2.429	77			
						91	29.563	651	94	23.875	816	83	7.745	498			
						93	2.477.438	2.595	96	6.285	363	84	489.604	13.929			
						94	68.609	1.136	98	100	420	85	277.972	6.049			
						95	6.040	1.839				87	23.510	2.111			
						96	3.380	59				88	80.000	812			
						98	865	26				90	1.066.324	1.427			
												91	600	14			
												93	12.505	156			
												94	8.700	348			
												96	896	150			

YABANCI BAYRAK AYRINTISINDA MEVCUT OLAN 2002-2012 YILLARI FASIL MİKTAR VE DOLAR BAZINDA İHRACAT BİLGİLERİ

2002			2003			2004			2005			2006			2007		
FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT
NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG
8	1.896	1.250	8	2.184	1.000	8	1.070	180	8	2.635	500	8	300	200	8	9.573	2.000
30	60.159	1.186	9	978	488	15	112	38	15	359	113	9	1.665	600	15	1.215	345
39	4.776	698	17	16.485	2.994	17	24.177	5.019	17	1.112	173	18	6.153	2.601	17	3.771	554
42	1.080	7	18	104	13	18	10.852	5.573	20	3.001	1.345	20	6.228	755	20	534	60
48	279	80	30	211.630	5.477	24	527	285	27	10.774	720	25	1.747	33.600	30	585.482	20.694
49	896	610	32	500	175	25	105	1.150	30	162.403	3.804	27	254	15	33	446.979	3.364
52	4.586	201	38	5.313	111	30	284.962	10.795	32	1.670	1.160	30	447.367	20.082	34	2.669	1.110
54	7.946	541	39	17.593	2.706	32	946	90	33	2.640	55	39	9.217	338	39	23.581	2.469
55	147.944	13.015	40	26.754	330	33	1.700	200	34	1.062	175	40	2.087	100	40	4.309	191
58	48.932	4.378	42	2.050	111	34	104	47	39	8.855	872	42	199	25	42	1.601	28
59	18.957	2.188	48	1.324	130	38	1.135	17	40	13.800	52	48	1.150	3.407	48	392	11
61	21.485	2.976	49	1.928	1.878	40	570	31	42	460	3	49	508	26	49	37.640	20.732

62	712.305	54.465	51	9.434	311	42	2.132	43	48	3.120	2.971	54	54.078	4.255	52	20.068	1.338
63	53.274	884	52	139.712	11.855	48	2.497	678	49	655	209	59	2.671	238	54	222.249	12.237
68	3.413	164	53	640	180	49	3.431	1.350	52	3.523	365	60	5.450	197	55	16.576	924
69	143	36	54	10.936	881	52	184.768	7.841	54	119.012	11.028	61	134.447	6.657	56	2.984	236
70	6.143	856	55	89.922	9.826	54	88.154	7.709	56	122	8	62	404.808	21.229	57	2.578	202
71	22.629	2	57	31.683	5.769	55	106.077	8.384	58	5.649	162	63	18.989	1.833	58	21.890	1.335
73	7.528	545	58	48.515	5.676	57	17.343	4.226	59	38.515	3.764	68	165	240	59	21.623	2.716
76	5.325	672	59	1.028	14	58	29.976	1.409	60	3.148	283	69	1.500	177	60	6.445	173
84	26.263	2.165	61	122.915	7.792	59	1.391	23	61	116.651	3.235	70	7.669	101	61	62.521	2.532
85	234.666	14.029	62	949.923	79.478	60	23.931	1.206	62	1.311.082	73.108	73	1.978	140	62	345.395	13.461
87	53.040	385	63	207.346	4.916	61	42.859	4.159	63	11.513	1.949	74	2.001	21	63	15.618	597
90	2.316	89	65	120	71	62	935.779	67.926	64	203	18	76	4.863	745	64	14.000	540
94	2.395	456	70	23.661	1.512	63	125.234	6.049	65	665	49	83	1.481	88	65	263	38
96	2.250	101	73	15.660	11.793	69	593	175	68	421	8	84	75.629	2.100	68	1.158	27
			76	3.037	395	70	3.499	784	69	1.270	84	85	85.653	3.247	69	412	122
			83	926	178	73	4.547	313	70	9.981	627	87	177.708	4.089	70	11.916	586
			84	150.110	8.487	74	7.420	91	71	71.700	9	90	27.275	488	73	10.525	618
			85	341.676	17.882	76	3.820	610	73	6.417	1.088	91	135	10	74	29.612	457
			87	113.456	13.912	82	1.904	72	74	14.419	322	93	13.379	260	76	3.286	250
			90	37.733	776	83	3.720	483	76	7.956	937	94	87.834	8.708	83	4.567	91
			93	14.028	648	84	110.368	8.972	82	298	6	96	199	14	84	174.785	6.304
			94	9.078	774	85	149.867	10.601	83	504	44				85	503.737	34.882
			97	2.600	200	87	15.715	540	84	286.647	8.805				87	24.119	582
						90	14.664	236	85	218.769	10.408				90	45.861	694
						93	11.970	617	87	33.602	740				92	1.738	50
						94	31.573	3.679	90	40.697	1.151				93	441.138	1.773
						96	1.533	55	92	4.967	162				94	28.362	2.482

						97	3.450	82	93	122.694	1.213				96	4.903	173
									94	24.840	2.600				98	201.683	9.110
									96	7.156	320						
									97	878	56						
2008			2009			2010			2011			2012					
FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT			
NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG			
20	1.586	130	8	16.028	3.500	3	262	54	6	24.402	2.350	8	469.536	190.765			
24	1.506	400	11	250	250	6	1.360	340	8	244.997	71.382	18	8.661	1.069			
30	438.692	12.326	17	1.147	138	8	65.230	9.000	17	3.095	727	20	621	627			
32	71.200	100	30	822.567	32.891	11	200	153	20	7.106	4.720	24	211	3			
33	49.325	388	32	17.009	518	15	205	106	27	11.832.826	11.972.557	27	10.567.514	9.851.674			
34	261	40	33	143.947	1.642	17	296	250	29	4.224	235	29	618	22			
39	15.594	1.578	34	6.163	671	20	27.285	10.000	30	404.011	18.367	30	219.582	8.112			
40	4.504	554	38	16.383	540	21	178	288	32	4.174	534	32	149	9			
48	3.687	283	39	6.411	2.331	27	420.478	535.410	34	1.990	168	33	61.023	1.220			
49	39.710	15.476	40	3.770	260	30	457.444	21.445	35	1.086	233	34	23.450	6.466			
54	34.429	2.670	48	5.511	1.182	33	20.670	171	38	800	155	35	5.809	300			
57	44.604	575	49	30.451	19.605	34	838	205	39	7.396	1.868	38	21.598	614			
58	23.402	373	51	8.704	2.141	39	14.193	1.251	40	518.303	15.027	39	16.109	602			
60	30.212	1.342	52	2.529	115	40	196.736	10.734	41	3.094	70	40	6.643	202			
61	23.642	891	54	255.615	10.098	42	380	12	48	10.729	813	42	8.774	249			
62	202.889	8.914	55	2.094	764	48	325	20	49	41.260	3.507	48	5.089	994			
63	30.958	1.413	57	23.490	971	49	32.180	21.950	54	92.790	3.348	49	27.537	2.763			
64	175	10	58	68.363	1.645	54	73.727	2.867	56	13.398	1.235	52	764	43			
65	735	44	59	9.610	1.111	56	1.569	185	57	61.781	2.612	54	80.435	4.271			
68	4.669	137	60	5.776	183	57	8.115	697	58	63.882	3.572	55	5.538	502			

70	3.548	74	61	17.171	524	58	40.624	2.730	59	39.433	6.139	56	353	34			
73	34.227	1.261	62	220.826	9.498	59	9.372	1.269	60	8.699	325	57	5.215	2.072			
74	2.681	33	63	3.636	136	61	15.733	634	61	91.037	2.232	58	65.963	2.813			
76	27.240	1.259	65	466	23	62	117.592	4.417	62	253.515	9.212	59	16.002	2.500			
82	138	10	68	1.927	39	63	2.383	80	63	3.016	160	60	5.128	168			
83	4.937	112	69	6.254	987	70	9.432	301	65	1.164	25	61	151.985	4.204			
84	146.677	4.923	70	1.751	136	71	120.725	7	68	409	500	62	395.545	14.994			
85	86.891	2.026	73	67.432	8.413	73	34.215	3.601	69	27.818	784	63	7.197	284			
87	13.624	492	74	7.232	20	74	4.348	48	70	33.013	2.279	64	56.982	1.302			
90	103.473	665	76	1.602	181	76	4.400	301	71	854.437	82	65	512	15			
93	444.364	2.225	82	386	116	82	200	5	73	16.859	1.170	68	79.138	4.616			
94	5.087	837	83	6.438	209	83	110	2	74	2.612	115	70	27.262	699			
95	100	210	84	116.700	4.682	84	146.836	4.860	76	13.772	329	71	7.164.829	142			
96	4.738	125	85	433.392	15.962	85	247.832	16.851	82	497	23	72	5.951	5.065			
98	186.308	7.308	87	17.992	377	87	116.856	3.584	83	2.365	154	73	7.317	279			
			88	90.950	51	88	5.476	4	84	437.248	23.322	74	3.473	61			
			90	73.923	520	90	63.361	713	85	617.850	34.514	76	6.203	149			
			92	1.412	52	91	2.155	11	87	31.679	951	82	1.017	37			
			93	319	2	92	4.325	90	90	91.220	1.154	83	8.598	923			
			94	103.257	1.912	93	10.384	192	93	26.035	462	84	254.320	9.582			
			96	4.368	25	94	24.558	1.026	94	18.707	1.084	85	575.169	36.675			
			97	127	7	96	6.509	167	96	881	36	87	37.922	860			
			98	197.008	7.945	98	659.173	29.555	98	641.734	18.969	88	2.000	17			
												90	121.833	3.073			
												91	3.748	89			
												93	2.820	42			
												94	18.437	1.460			

												96	6.248	164			
												99	585.394	18.147			

TÜRK BAYRAK AYRINTISINDA MEVCUT OLAN 2002-2012 YILLARI FASIL MİKTAR VE DOLAR BAZINDA İTHALAT BİLGİLERİ

2002			2003			2004			2005			2006			2007		
FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT
NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG
25	512	240	1	3.774	5	18	333	20	15	196	250	3	6.491	871	13	3.968	2.480
28	1.137	236	3	2.541	117	25	1.066	3.500	18	111	21	7	7.725	1.500	22	657	113
29	6.555	355	15	2.221	380	29	2.775	1	21	46.835	340	15	101	5	28	368	1
30	3.691	9	29	354	40	32	237	20	29	2.700	300	21	369.616	1.056	29	12.257	51
38	174	25	30	2.958	236	38	2.631	286	30	13.252	270	29	9.116	1.080	30	19.288	100
39	26.026	2.327	32	791	20	39	32.865	3.168	32	2.502	12	30	4.649	21	32	124.206	258
40	39.762	3.095	33	7.623	125	40	77.273	5.469	34	2.555	510	32	4.120	50	33	1.730	2
42	2.172	75	39	29.979	2.269	41	42.068	201	38	3.766	343	34	3.239	155	35	6.715	128
48	461	574	40	71.218	6.318	42	2.693	125	39	76.485	2.493	35	9.437	87	37	23.635	217
49	6.639	1.089	41	2.644	6	48	1.886	80	40	34.929	2.532	38	5.268	153	38	31.209	2.470
52	3.418.180	199.693	42	1.513	21	49	1.033	16	41	1.162	2	39	167.211	653	39	107.227	710
54	63.442	8.658	48	274	10	52	931.790	55.743	42	1.468	34	40	37.051	1.867	40	236.482	38.535
58	52.397	450	49	599	102	54	18.049	1.447	44	153	30	41	23.815	78	41	32.916	46
59	51.903	3.134	52	6.272.757	356.328	55	69.990	8.629	48	3.832	312	42	5.470	43	42	4.226	202
61	24.305	661	53	795	83	58	139	2	49	62.359	2.224	44	208	30	48	8.482	305
62	2.849	81	54	11.858	2.350	61	2.068.545	69.079	52	527.151	29.744	48	8.125	560	49	22.964	1.281
64	8.232	805	56	349	100	62	85.005	2.899	54	87.735	14.878	49	61.031	1.599	54	2.090	238
69	34.335	1.041	59	11.512	834	63	3.398	388	55	992	103	52	20.565	2.566	58	242	3
70	246	26	61	5.095	80	64	197.214	6.077	58	1.503	86	54	21.607	2.589	59	2.781	24
73	2.256	190	62	956	22	68	857	102	60	7.909	410	55	9.645	776	61	3.678.661	77.874

74	894	103	63	3.882	141	69	1.111	146	61	7.142.268	226.688	56	202	11	62	532.571	31.418	
76	2.382	52	64	73.662	4.626	70	1.665	21	62	21.924	507	57	179	1	63	214	2	
82	2.689	261	70	162	10	73	31.765	3.184	63	13.074	4.125	58	116	2	64	5.837	63	
83	20.504	1.200	73	16.324	1.150	76	522	80	64	43.953	4.028	59	1.384	95	65	2.297	36	
84	2.481.193	32.391	76	1.238	11	82	2.958	106	70	1.387	154	61	4.725.433	130.121	69	1.547	50	
85	15.095.349	117.703	82	3.851	148	83	5.875	238	73	5.333	101	62	183.127	3.752	70	17.225	513	
87	15.583	1.300	84	3.039.308	24.758	84	3.700.862	26.468	76	3.195	30	63	5.319	53	71	273.991	27	
90	1.352.438	1.593	85	19.309.703	136.533	85	28.123.694	149.938	82	1.894	43	64	63.400	7.116	72	7.010	912	
91	170.160	1.216	87	419.400	4.862	87	164.784	6.050	83	5.846	293	70	43.536	2.657	73	253.881	17.213	
94	1.409	45	90	687.750	3.573	90	1.571.682	13.166	84	8.126.810	55.516	71	206.836	63	74	12.357	300	
96	68.678	2.078	91	67.696	1.120	91	31.509	200	85	46.673.796	276.529	73	12.277	580	82	108.074	432	
			92	859	15	94	12.078	923	87	47.078	2.341	82	53.525	203	83	30.746	1.003	
			93	235	1	95	1.918	205	90	1.975.766	3.586	83	80.420	3.424	84	10.677.552	77.748	
			94	25.891	1.582	96	22.182	424	91	151.191	4.977	84	14.942.464	87.943	85	133.083.686	672.761	
			96	24.514	645				92	481	10	85	81.831.329	420.114	87	39.727	1.230	
									94	16.447	859	87	23.577	1.407	90	6.634.025	9.859	
									95	4.954	238	90	3.249.553	6.344	91	10.807	251	
									96	3.713	99	91	36.832	951	92	120	1	
									98	25.812	472	94	664	40	94	10.121	677	
												95	14.939	1.595	95	13.675	1.344	
												96	31.060	542	96	23.236	233	
												98	111.143	978	98	150	70	
2008			2009			2010			2011			2012						
FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT				
NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG				
7	514	10	1	8.197	175	3	3.165	350	12	4.303	40	15	37.633	1.730				
21	202.828	3.661	3	2.926	290	15	548	25	15	15.306	7.920	21	76.013	1.684				

28	205	19	18	7.353	162	16	854	69	21	65.670	301	22	297	82			
29	221.914	408	21	53.790	3.491	21	23.201	393	24	228	1	24	1.544	7			
30	55.445	298	28	536	11	25	103	3	28	1.378	95	29	38.162	191			
32	97.233	197	29	37.346	318	28	935	13	29	8.525	270	30	155.518	1.484			
33	1.309	49	30	1.508	6	29	123.760	5.946	30	130.617	875	32	14.089	123			
35	15.102	3.282	32	5.707	578	30	65.837	462	32	25.049	752	33	15.821	793			
38	8.402	519	33	6.129	472	32	503	14	33	11.951	694	34	102.070	8.513			
39	374.922	57.732	34	245	2	33	17.037	655	34	276	10	35	1.703	44			
40	121.094	14.334	35	28.374	388	34	535	13	35	3.012	37	37	268	5			
42	1.378	79	38	9.346	326	35	5.669	75	38	8.412	457	38	162.096	5.097			
44	1.510	139	39	83.971	2.156	38	125.243	10.624	39	185.446	9.974	39	153.915	9.815			
48	18.430	1.061	40	120.788	4.933	39	75.274	2.606	40	95.624	4.611	40	68.909	922			
49	28.246	2.896	41	8.306	25	40	172.177	15.685	41	134.300	309	41	742.541	1.889			
54	101.344	10.535	42	7.039	162	41	72.354	164	42	21.270	175	42	14.017	91			
55	6.973	966	44	2.773	77	42	96.684	1.082	48	22.225	3.639	48	6.870	458			
58	9.176	83	48	11.934	1.017	44	15.649	592	49	58.933	785	49	241.849	2.833			
61	562.366	16.251	49	53.717	1.036	48	33.818	6.416	52	273	7	54	1.225	33			
62	1.122.598	42.737	50	397	1	49	103.309	6.504	54	6.900	650	55	530	40			
63	496	2	54	213.587	79.243	55	3.247	364	58	37.900	1.733	56	2.850	226			
64	1.639	24	55	13.745	2.015	61	2.857	54	61	13.720	373	58	218.077	6.665			
65	1.209	35	57	406	4	62	8.760	73	62	14.644	302	59	10.966	121			
68	3.233	106	58	2.833	53	63	129	1	64	11.961	390	60	133	3			
69	7.768	437	61	614.373	15.523	64	1.379	22	68	2.430	300	61	17.859	386			
70	96.935	523	62	38.605	1.754	65	2.119	66	69	1.666	17	62	4.750	56			
71	96.436	28	63	9.333	62	68	10.067	35	70	29.423	158	63	4.411	40			
72	3.222	174	64	1.821	31	69	5.322	47	71	478.126	589	64	120	2			
73	19.309	566	65	4.420	250	70	109.737	571	72	221	14	65	535	25			

74	2.332	56	68	298	12	71	62.043	235	73	124.916	4.269	68	7.726	25			
82	442.133	1.868	70	141.252	2.747	73	30.567	777	76	14.496	1.029	70	15.397	157			
83	3.913	145	71	13.276	42	74	8.504	504	80	2.952	7	71	99.184	354			
84	8.042.276	55.665	73	11.762	464	75	163	9	81	7.364	184	73	36.684	1.006			
85	120.046.997	464.446	74	237	1	76	1.511	5	82	502.703	4.367	74	4.890	101			
87	35.432	1.098	76	25.668	68	82	328.016	4.507	83	7.371	203	76	11.239	538			
90	9.177.988	26.890	82	350.494	1.393	83	10.349	366	84	13.896.736	76.438	82	853.414	3.041			
91	11.646	228	83	7.744	431	84	12.148.174	77.755	85	136.047.141	341.904	83	68.635	3.093			
92	199	1	84	14.418.596	110.303	85	106.728.291	301.747	87	27.256	753	84	10.566.011	58.581			
94	33.617	1.503	85	88.182.114	305.014	87	109.199	1.839	88	1.705	3	85	124.930.238	272.414			
96	31.904	875	87	60.395	4.043	88	6.178	3	90	9.892.888	24.124	87	65.521	1.941			
98	51.751	1.715	90	6.230.147	12.469	90	6.066.064	11.966	91	10.935	51	88	512	28			
			91	5.360	51	91	3.061	27	92	746	4	90	7.395.669	20.084			
			92	848	7	92	1.552	24	94	13.524	133	91	859	8			
			94	20.607	910	93	197	5	95	23.166	1.056	92	660	5			
			95	28.919	470	94	26.184	2.403	96	45.129	510	94	107.594	5.138			
			96	8.382	94	95	8.953	164	97	593	40	95	30.450	755			
			98	2.825	28	96	35.875	440				96	4.274	160			

YABANCI BAYRAK AYRINTISINDA MEVCUT OLAN 2002-2012 YILLARI FASIL MİKTAR VE DOLAR BAZINDA İTHALAT BİLGİLERİ

2002			2003			2004			2005			2006			2007		
FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT
NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG
21	871	102	29	6.970	820	19	261	6	8	776	90	15	598	70	3	2.661	378
29	5.913	683	38	239	8	29	5.850	600	16	195	100	21	40.845	112	19	472	9
32	7.165	613	39	41.231	1.145	39	25.910	3.632	29	3.050	300	29	3.291	5	21	92.859	459
38	455	66	40	9.607	587	40	4.058	299	32	191	5	32	15.639	850	29	9.233	83
39	5.083	473	42	1.166	48	41	1.460	3	34	332	50	33	190.227	133.783	30	145	1

40	12.028	1.351	44	1.594	620	42	2.238	106	37	7.292	54	34	56.072	22.000	34	213	25
41	826	2	48	1.201	148	48	102.630	15.559	38	4.406	720	35	4.603	20	35	18.665	217
42	1.851	115	49	17.303	1.808	49	3.414	654	39	100.806	6.588	37	4.252	300	37	132	1
48	3.883	779	52	59.076	5.078	52	5.014.596	264.519	40	9.194	661	38	7.682	75	38	3.107	26
49	5.313	887	54	2.458	226	54	43.511	7.159	42	3.479	112	39	26.812	1.385	39	34.387	967
52	552.845	31.910	56	775	124	55	68.696	8.352	44	6.761	553	40	14.085	1.513	40	112.241	5.487
54	39.095	4.303	60	2.807	106	56	485	55	48	1.083	79	41	2.324	5	41	13.004	18
55	329	30	61	35.191	1.813	61	17.080	819	49	375	1	42	5.321	219	42	23.240	537
58	11.841	104	62	257	2	62	8.310	325	52	3.407.093	173.529	48	20.498	2.197	48	111.877	29.892
61	2.334	42	63	14.387	526	63	12.338	592	54	7.493	612	49	5.337	15	49	11.031	2.270
62	2.917	84	64	66.881	3.982	64	3.067	122	55	73.081	6.606	52	100.991	5.350	54	2.097	186
64	67.974	4.707	65	1.881	100	69	631	62	56	16.101	2.078	54	4.732	437	55	2.156	150
66	223	4	66	376	16	70	432	7	58	2.706	138	55	81.848	8.790	56	2.712	331
69	127	2	68	1.915	18	72	133	23	61	194.519	8.293	58	525	10	58	8.469	249
73	1.133	31	70	422	45	73	1.916	131	62	14.545	526	59	1.450	162	60	587	5
84	640.393	7.182	73	552	64	74	2.700	1.300	63	18.561	809	61	227.441	6.921	61	723.986	19.208
85	7.573.402	54.058	82	330	19	76	1.045	71	64	1.613	20	62	56.557	1.494	62	200.171	10.684
87	1.742	90	83	9.137	168	83	198	2	70	164	25	63	239	24	63	7.122	52
90	893.261	5.438	84	3.592.223	29.187	84	3.022.117	39.054	73	84.812	18.423	64	3.500	92	64	1.284	35
91	74.078	2.021	85	7.932.169	51.875	85	14.786.534	75.503	74	1.355	130	65	954	28	65	3.226	75
94	9.021	559	87	25.532	614	87	5.920	174	83	134	1	69	552	21	70	1.330	104
95	483	6	90	553.903	1.348	90	187.054	1.499	84	3.303.582	22.189	70	13.492	390	71	245.842	130
96	36.957	1.865	91	70.688	570	91	23.060	419	85	17.695.215	91.796	71	7.882	33	73	54.500	3.610
			94	34.860	1.051	94	22.154	1.204	87	6.973	36	73	31.981	8.354	82	578.340	2.404
			95	255	21	96	31.046	637	90	81.523	1.488	74	1.485	50	83	138.786	24.882
			96	38.516	1.486				91	106.219	2.286	76	2.433	134	84	13.356.168	119.613
									94	53.847	2.274	84	7.061.490	65.133	85	65.828.679	274.009

									96	16.619	364	85	47.504.757	316.853	87	13.648	461
												87	15.496	1.092	90	148.426	939
												90	234.120	1.828	91	548	7
												91	4.958	85	92	2.755	61
												94	3.221	236	94	24.604	930
												95	702	6	95	431	6
												96	29.575	294	96	1.364	12
												97	522	1			
2008			2009			2010			2011			2012					
FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT			
NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG			
15	151.678	104.440	1	400	15	3	1.149	90	3	5.291	556	3	11.158	1.698			
21	358.426	17.287	15	156.886	200.311	21	37.903	20	7	25.981	359	7	16.886	242			
27	376	50	21	134.307	3.308	25	360	6	18	14.172	1.160	13	318	2			
28	436	944	28	282	25	28	199	1	21	30.816	1.809	15	1.167	58			
29	29.139	227	29	39.571	309	29	40.499	153	23	378	25	19	366	13			
32	7.898	114	30	41.878	257	30	50.601	330	27	148	4	21	4.508	250			
33	18.552	533	32	361	1	32	2.069	430	29	27.669	213	29	122.313	6.882			
34	32.717	18.100	33	23.608	506	34	131	1	30	2.636	33	30	895	25			
35	21.304	240	34	70.014	82.338	35	11.886	267	32	40.867	217	32	1.364	10			
38	6.408	90	35	2.430	39	37	771	35	33	26.879	1.520	33	4.323	104			
39	63.412	3.285	37	65.681	3.485	38	57.707	10.880	34	24.343	774	34	7.191	494			
40	42.163	626	38	2.425	39	39	79.827	3.273	35	14.724	146	35	13.683	161			
42	3.341	120	39	147.929	4.739	40	58.809	1.660	38	63.745	900	38	50.486	889			
48	267	6	40	34.846	1.132	41	124.598	364	39	172.681	17.524	39	235.142	14.970			
49	2.431	120	41	4.792	7	42	745	6	40	25.908	1.052	40	36.784	1.502			
54	1.831	116	42	2.940	110	48	45.016	639	41	394	1	41	324.848	836			

58	326	4	48	8.664	272	49	2.727	158	44	10.520	505	42	108	7			
61	911.813	27.782	49	19.029	917	54	275.840	120.150	45	349	13	44	13.646	1.278			
62	1.462.849	48.673	55	1.677	113	55	7.482	692	48	7.803	493	45	213	25			
63	3.925	49	58	108.521	6.366	58	343.472	18.148	49	22.549	392	48	2.298	161			
64	5.277	122	61	82.736	2.120	61	28.802	694	52	346	25	49	69.101	638			
65	14.169	389	62	11.848	243	62	12.750	441	54	2.919	215	52	4.839	256			
70	22.793	555	63	11.593	701	63	56.562	1.370	58	223.643	11.220	54	1.586	21			
71	4.875	4	65	6.754	178	65	9.937	253	59	451	15	58	163.832	5.892			
73	21.150	1.350	70	14.574	60	70	4.043	75	61	9.092	121	59	324	4			
74	1.132	4	71	22.329	144	71	36.439	155	62	27.526	402	61	5.641	96			
76	2.051	74	73	6.187	159	72	2.849	230	63	51.387	474	62	58.827	1.874			
82	303.978	1.086	82	34.651	1.356	73	32.163	564	65	11.762	306	63	44.655	485			
83	3.022	101	83	42.942	3.136	74	995	15	68	1.036	14	65	12.982	339			
84	4.163.438	27.250	84	3.443.197	19.610	76	448	3	70	13.137	24	69	19.952	1.928			
85	44.810.412	212.628	85	36.195.613	122.439	80	249	10	71	24.693	90	70	3.889	446			
87	5.103	104	87	2.899	87	82	1.629	4	73	51.494	2.132	71	5.244	41			
90	445.221	1.549	90	140.754	397	83	25.222	1.638	74	3.402	169	72	277	28			
91	234	2	91	598	2	84	2.549.581	20.628	76	11.308	661	73	2.242	93			
94	43.448	865	94	44.516	1.761	85	27.331.342	103.480	80	1.317	25	74	1.297	133			
95	1.346	42	95	29.243	1.644	87	198.073	1.917	81	1.016	4	76	4.883	115			
96	2.646	69	96	43.465	476	90	486.258	1.297	82	33.703	294	82	27.519	201			
98	1.530	140				91	2.465	24	83	32.964	996	83	15.069	504			
						94	18.679	933	84	4.760.001	26.812	84	7.571.354	41.332			
						95	32.724	2.838	85	26.306.889	70.270	85	33.176.605	139.201			
						96	690	8	87	23.961	1.160	87	19.987	1.395			
									90	415.183	1.798	90	312.522	1.465			
									91	1.579	11	91	2.283	12			

									94	45.642	354	94	44.506	270			
									95	246	10	95	157	2			
									96	743	65	96	273	12			

Kaynak: T.C. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı(bilgi@tuik.gov.tr), D-8 üyesi ülkelerden, havayoluyla gerçekleşmiş olan Türk ve yabancı bayrak ayrıntısında mevcut olan 2002-2012 yılları ithalat, ihracat bilgileri fasıl, miktar ve dolar bazında elektronik ortamda istatistiki bilgi talebi, Ali İbrahim Murat Aşkın'a kişisel e-posta (murataskin@gmail.com). (20 Mart 2013).

EK-6: Türkiye'nin Mısır'a Havayoluyla Gerçekleşmiş Olan Türk ve Yabancı Bayrak Ayrıntısında Mevcut Olan 2002-2012 Yılları Fasil, Miktar ve Dolar Bazında İhracat ve İthalat Bilgileri

TÜRK BAYRAK AYRINTISINDA MEVCUT OLAN 2002-2012 YILLARI FASIL, MİKTAR VE DOLAR BAZINDA İHRACAT BİLGİLERİ																	
2002			2003			2004			2005			2006			2007		
FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT
NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG
5	29.090	850	14	8.000	2.000	6	18.575	1.417	6	1.000	205	6	250	25	5	892	93
14	1.780	1.200	28	22.540	178	28	45.707	67	21	672	975	28	32.261	50	25	620	1.480
25	169	15.000	30	28.324	572	29	32.635	160	24	167.386	16.083	29	8.201	915	27	3.226	3.943
28	7.535	12	32	26.315	3.604	30	49.241	156	25	720	3.600	30	338.394	1.004	29	1.820	184
29	88.050	152	33	1.002	260	32	118.435	33.949	28	133.244	605	32	391.787	1.723	30	348.724	3.333
30	1.847	32	34	26.416	2.465	33	412	20	29	2.415	320	33	1.254	100	32	111.073	4.808
32	26.416	2.922	37	132.864	14.075	34	156	58	30	188.868	836	34	68.824	193.880	33	4.437	320
34	868	1.100	38	5.619	756	35	5.564	500	32	403.621	94.910	35	5.761	1.361	34	40.812	116.378
38	17.882	1.895	39	73.588	30.915	37	198.626	4.363	34	9.459	2.119	37	198.805	3.114	35	1.871	240
39	121.004	10.357	40	32.242	1.794	38	18.130	770	35	123	5	38	35.574	2.162	37	85.600	3.130
40	33.295	4.197	42	8.683	348	39	251.424	46.245	37	246.006	4.188	39	232.050	17.422	38	31.625	3.555
41	300	59	44	274	9	40	9.582	775	38	59.177	1.486	40	45.468	5.328	39	413.882	43.744
42	39.502	774	48	99.714	11.174	42	29.626	576	39	269.132	23.581	42	47.255	694	40	44.466	3.659
48	229.026	14.319	49	36.043	1.878	48	378.693	24.917	40	20.610	1.154	48	545.603	21.084	42	42.982	1.448
49	307.205	12.588	51	34.300	1.698	49	170.540	8.204	42	94.634	1.095	49	84.122	4.019	44	3.457	1.068
51	4.030	195	52	71.446	13.553	50	1.958	8	44	87.812	4.040	51	51.863	1.219	48	2.078.472	67.207
52	72.749	12.510	53	4.067	327	51	11.784	384	48	636.647	49.008	52	123.717	13.456	49	389.279	5.467
54	21.149	2.892	54	22.490	1.808	52	82.656	10.184	49	297.115	10.908	54	13.872	1.862	51	28.303	775
55	13.439	1.855	55	10.321	1.769	53	2.953	116	50	1.519	13	55	33.019	2.578	52	453.288	22.330
56	18.590	2.312	56	18.662	2.281	54	9.769	1.034	51	86.825	2.067	56	81.508	4.038	54	45.226	1.386
57	773	198	57	4.119	336	55	44.318	5.984	52	203.281	25.894	58	765.788	28.322	55	36.980	4.748

58	425.986	18.263	58	191.094	9.752	56	57.152	2.372	54	56.008	7.471	59	9.805	345	56	88.142	6.744
59	4.020	697	59	1.530	28	58	721.129	29.419	55	59.213	4.634	60	103.189	15.477	58	1.521.935	39.560
60	76.319	7.519	60	20.341	3.389	59	43.889	4.056	56	47.568	12.758	61	91.256	3.783	59	61.374	5.193
61	41.717	4.410	61	48.845	4.197	60	27.308	2.674	58	1.473.239	59.262	62	228.629	6.711	60	58.128	7.760
62	216.045	21.430	62	259.211	18.993	61	59.214	5.634	59	12.414	861	63	24.441	775	61	129.479	4.702
63	3.815	1.583	64	5.194	340	62	208.066	14.389	60	195.483	14.143	64	27.216	1.314	62	518.174	14.650
64	342	50	68	600	71	63	3.244	443	61	164.107	6.445	66	1.845	162	63	22.552	1.955
69	2.648	2.500	70	3.321	240	64	24.313	3.275	62	458.630	13.919	68	8.045	730	64	32.165	3.656
70	9.015	882	71	183.427	2.420	65	494	36	63	677	131	70	39.747	1.840	68	6.386	279
71	19.652	109	73	25.976	3.393	67	176	5	64	13.443	337	71	164.552	54	69	4.812	562
72	1.312	4.820	74	31.939	1.085	68	3.691	647	65	424	23	72	666	707	70	62.041	2.022
73	30.095	2.030	75	3.020	93	70	36.946	1.627	68	4.864	1.400	73	32.023	2.647	71	61.741	250
74	6.993	1.081	82	45.888	1.979	71	36.309	71	69	1.200	75	74	1.466	28	72	2.188	398
75	9.270	203	83	7.876	534	72	1.274	3.000	70	112.891	4.359	76	12.275	676	73	12.108	1.563
76	8.115	1.010	84	212.926	11.038	73	13.135	1.670	71	180.872	152	79	338	24	74	16.181	564
82	14.751	449	85	304.703	10.423	74	330	37	72	1.741	451	82	40.365	900	76	32.103	3.280
83	24.973	1.911	87	46.938	2.605	76	256	38	73	40.689	5.332	83	83.929	3.492	82	88.317	1.010
84	225.849	14.984	90	137.070	1.313	78	100	44	74	730	43	84	453.814	18.990	83	118.058	3.329
85	263.870	13.727	91	162	2	82	49.081	1.305	76	9.694	1.064	85	319.044	10.899	84	1.076.087	28.473
87	90.242	7.980	93	915	43	83	71.448	3.978	82	96.792	1.727	87	51.749	7.404	85	1.014.143	33.612
90	230.405	3.843	94	14.674	1.282	84	623.596	29.208	83	137.684	5.916	90	560.749	6.462	87	167.894	1.835
91	3.204	14	96	63.257	4.127	85	287.269	16.049	84	949.601	34.357	91	7.521	48	88	1.500	155
93	3.319	78				87	38.730	3.239	85	622.893	19.040	93	92.490	405	90	405.102	4.277
94	4.112	2.206				90	330.467	4.472	87	50.283	3.330	94	4.706	377	91	123	1
96	205.294	18.247				91	9.026	611	88	1.354	90	96	461.249	15.803	93	36.911	111
						93	100	5	90	381.432	5.064				94	113.963	19.176
						94	7.330	623	91	4.569	44				96	559.341	18.726

						96	237.225	11.140	93	31.644	108							
						98	10.552	19.032	94	334.410	23.517							
									96	644.877	28.041							
2008			2009			2010			2011			2012						
FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT				
NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG				
24	1.764	409	1	6.130.443	595.808	1	2.472.922	167.764	1	218.781	17.559	3	533	150				
25	20.666	50.000	12	84.084	55	12	91.137	53	10	400	400	5	62.362	1.050				
27	52.579	42.084	15	304	20	18	107	146	12	132.642	106	9	13.011	674				
28	3.358	2.009	20	10.800	3.000	20	35.037	5.550	20	66.901	8.304	12	26.663	8				
30	123.655	1.132	21	1.108	120	22	707	26	21	1.586	200	17	3.090	492				
32	138.194	947	22	183	520	24	18.147	1.234	24	32.460	1.967	18	652	200				
33	2.343	136	24	47.424	3.399	25	101	110	25	1.651	1.540	24	42.959	2.884				
34	2.059	180	27	4.920	10.459	27	7.712	7.970	28	611.120	2.616	25	4.907	20.008				
37	33.441	50	28	37.006	1.235	28	178.654	888	29	29.608	2.342	27	947.871	874.380				
38	34.611	1.313	29	29.986	1.134	29	26.305	661	30	443.478	4.835	28	869.562	1.012				
39	251.470	21.652	30	3.452.572	88.736	30	31.945	708	32	1.527.107	11.143	29	41.206	738				
40	24.300	1.307	32	88.296	4.463	32	431.603	8.094	33	60.451	5.773	30	653.827	7.853				
41	5.260	122	33	9.525	472	33	61.732	3.338	34	10.762	2.338	32	2.238.162	8.151				
42	77.650	1.989	34	2.660	112	34	23.054	2.063	35	20.318	2.155	33	200.618	13.706				
43	2.070	49	35	1.387	131	35	20.239	2.543	37	899	200	34	23.552	1.954				
44	619	369	37	1.025	5	37	2.417	32	38	137.893	12.108	35	78.829	3.525				
48	1.064.137	52.516	38	28.720	1.236	38	140.676	6.116	39	984.723	79.467	37	8.439	349				
49	548.942	8.295	39	293.934	29.945	39	1.151.105	125.506	40	51.014	2.935	38	256.932	9.664				
51	4.602	88	40	40.686	1.594	40	99.644	6.246	42	625.088	14.715	39	1.117.599	108.741				
52	308.444	18.507	42	107.601	2.310	41	11.847	428	43	66.982	367	40	118.806	9.673				
53	33.514	2.011	44	412	163	42	340.148	6.620	44	12.856	1.761	41	24.403	447				

54	42.318	1.977	48	987.522	42.357	44	7.529	1.278	48	1.536.437	67.989	42	1.902.226	24.307			
55	56.821	6.989	49	768.014	12.288	48	1.888.318	85.961	49	568.629	16.400	43	1.104.355	2.314			
56	34.079	3.127	51	1.211	45	49	641.420	14.018	51	690.954	19.939	44	51.761	7.379			
57	14.801	274	52	414.054	42.272	51	368.539	12.014	52	1.209.245	78.988	45	423	1			
58	856.962	20.568	54	158.842	11.633	52	1.795.176	155.287	54	329.082	41.375	46	180	13			
59	20.402	558	55	55.882	5.412	54	768.233	69.864	55	434.960	31.467	48	1.415.920	65.352			
60	70.583	6.792	56	133.931	10.427	55	269.328	18.651	56	116.354	7.743	49	416.504	43.592			
61	529.970	17.684	57	3.186	787	56	208.116	15.366	57	43.497	975	50	1.008	38			
62	841.897	29.224	58	1.264.394	33.188	57	13.747	588	58	1.747.009	49.405	51	378.760	10.761			
63	16.975	1.948	59	17.134	926	58	1.730.790	51.314	59	62.016	3.541	52	739.037	48.518			
64	30.173	1.131	60	251.410	32.763	59	24.129	1.095	60	240.847	22.934	53	7.231	404			
65	676	21	61	874.944	39.172	60	251.676	38.214	61	4.121.141	180.467	54	309.919	19.072			
68	33.580	902	62	2.811.138	110.775	61	1.327.893	48.417	62	13.384.147	643.844	55	951.368	46.473			
69	1.916	796	63	49.273	3.667	62	5.700.116	221.709	63	186.966	11.521	56	174.161	12.968			
70	19.601	848	64	100.843	3.607	63	127.405	12.878	64	183.417	11.086	57	73.787	2.436			
71	58.268.930	1.968	65	3.553	117	64	100.229	5.289	65	6.522	310	58	1.743.002	55.011			
72	1.040	480	66	462	28	65	216	10	67	842	31	59	88.761	7.144			
73	77.656	3.359	68	6.018	1.597	68	22.507	690	68	11.440	349	60	838.679	89.167			
74	10.938	256	69	5.858	1.546	69	11.847	2.127	69	4.649	376	61	9.584.187	417.411			
76	49.090	4.388	70	59.553	1.404	70	67.921	1.639	70	95.312	2.556	62	23.357.706	1.050.071			
82	33.230	863	71	72.838	164	71	743.865	1.433	71	1.356.806	1.649	63	139.406	11.959			
83	95.485	2.822	72	519	134	72	6.086	4.063	72	9.451	6.622	64	625.710	27.930			
84	895.580	36.973	73	337.377	121.941	73	474.554	48.606	73	218.266	14.315	65	30.903	1.171			
85	585.328	12.040	74	2.537	67	74	36.747	1.655	74	35.820	2.148	67	4.688	480			
87	213.280	1.852	76	46.550	2.376	76	114.416	5.521	76	175.244	10.718	68	24.548	2.516			
88	9.400	1.156	80	522	25	78	1.775	150	82	117.113	2.985	69	11.952	1.899			
90	747.421	7.283	82	81.800	2.006	82	132.063	2.181	83	553.900	20.700	70	36.780	2.652			

94	14.204	672	83	106.077	3.983	83	420.302	16.605	84	2.442.456	75.020	71	1.450.565	2.983			
95	958	39	84	1.214.965	44.167	84	2.707.112	100.878	85	1.198.879	31.102	72	41.636	15.816			
96	432.874	11.240	85	790.620	32.456	85	1.654.292	59.784	86	228	243	73	256.858	18.138			
			87	84.545	4.394	87	129.438	6.360	87	190.122	8.998	74	11.149	671			
			88	5.430	118	88	183.858	2.099	88	737.893	3.187	75	155	250			
			90	721.075	7.450	90	1.213.319	16.193	90	1.820.283	22.585	76	126.716	7.780			
			91	290	5	91	10.065	98	91	8.633	105	79	553	240			
			93	10.387	190	93	478.029	44.020	93	1.432.757	101.002	82	125.165	3.372			
			94	79.121	4.390	94	152.476	7.351	94	128.951	7.776	83	493.124	23.674			
			96	379.537	12.924	95	1.152	151	95	1.338	336	84	3.505.050	96.646			
			98	986.285	72.352	96	1.039.004	44.205	96	1.254.844	48.463	85	1.619.487	45.117			
						98	261.642	22.665				87	78.309	4.118			
												88	575.844	2.285			
												90	1.644.883	27.804			
												91	10.537	365			
												93	494.540	10.967			
												94	177.097	7.896			
												95	3.753	1.457			
												96	1.516.507	57.459			
												97	3.643	353			
												99	796	2.023			

YABANCI BAYRAK AYRINTISINDA MEVCUT OLAN 2002-2012 YILLARI FASIL, MİKTAR VE DOLAR BAZINDA İHRACAT BİLGİLERİ

2002			2003			2004			2005			2006			2007		
FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT
NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG
5	900	130	6	126	18	11	1.710	1.100	20	8.024	800	27	231	17	13	2.417	1.131
14	1.800	1.800	11	523	400	25	474	20.000	28	189.881	284	28	262.522	282	28	423.954	269

28	12.342	634	14	8.800	2.200	28	87.371	1.188	29	2.207	250	29	415	50	29	77.053	5.831
32	8.526	1.600	17	4.224	648	29	3.962	66	32	63.262	7.622	32	58.884	4.219	30	248.298	3.101
33	1.666	410	28	22.164	51	32	5.838	1.065	33	136	2	33	1.792	400	32	54.260	2.184
34	2.486	2.080	29	899	400	33	2.095	500	34	2.859	835	34	954	150	33	49.166	1.749
35	124	74	30	5.298	10.000	34	1.228	400	35	5.435	767	37	223.342	4.842	34	21.391	5.340
38	3.862	2.947	32	11.963	1.015	35	11.293	520	37	25.906	2.301	38	902	79	35	130	80
39	135.397	45.187	34	716	280	38	244	70	38	3.485	1.230	39	162.878	24.498	37	104.031	1.290
40	42.091	8.246	37	425.438	22.359	39	22.116	5.140	39	142.199	28.347	40	58.304	4.182	38	27.544	5.007
41	2.291	170	38	7.814	259	40	17.856	4.605	40	12.541	1.031	42	33.271	1.359	39	564.526	91.629
42	6.519	1.021	39	163.718	39.137	42	2.564	528	41	400	58	48	221.972	10.770	40	120.589	7.058
43	855	3	40	81.742	6.591	48	102.812	12.603	42	104.587	2.661	49	394.636	11.949	42	295.516	7.189
44	2.323	2.552	42	48.593	1.348	49	511	746	44	36.589	1.466	51	132.143	5.420	43	13.271	74
48	79.403	4.143	44	975	422	51	17.148	469	45	450	31	52	203.295	18.179	44	1.606	60
49	26.484	1.047	48	224.960	19.549	52	52.105	5.064	48	184.436	20.170	53	2.530	123	48	1.591.988	130.935
51	539	24	49	97.681	3.523	54	155.440	8.776	49	214.157	9.638	54	23.178	3.149	49	1.087.616	41.189
52	53.618	9.417	51	8.085	309	55	32.382	5.588	51	27.974	932	55	94.327	8.949	51	296.913	8.040
54	24.405	3.262	52	194.327	36.264	56	460	305	52	102.066	12.542	56	95.792	8.180	52	749.143	46.994
55	94.903	9.779	54	254.085	26.659	58	328.302	16.867	54	65.807	7.004	58	422.344	15.298	53	17.722	844
56	26.160	3.405	55	21.999	3.907	59	8.120	834	55	178.098	17.016	59	754	8	54	123.107	13.453
58	276.229	15.508	56	29.526	4.074	60	6.303	528	56	85.170	9.311	60	208.837	25.397	55	152.727	12.449
59	4.999	247	57	625	80	61	154.885	14.530	57	784	61	61	420.965	20.679	56	132.114	10.653
60	50.314	7.258	58	437.007	21.277	62	552.337	38.444	58	432.204	19.427	62	1.484.724	66.019	57	2.311	56
61	69.426	9.845	59	14.861	1.695	63	3.862	102	59	3.859	125	63	6.559	402	58	1.102.997	52.800
62	452.749	50.329	60	115.716	13.416	64	62.908	8.016	60	69.097	4.490	64	86.556	5.046	59	24.787	1.606
63	4.833	2.078	61	124.083	8.594	65	371	31	61	953.406	48.679	65	604	42	60	213.248	21.692
64	8.548	1.845	62	573.594	45.204	68	1.310	410	62	3.194.317	153.324	70	4.009	1.359	61	2.669.083	105.171
67	110	204	63	177	30	69	4.373	2.400	63	38.804	1.430	71	14.592	519	62	7.674.777	291.636

68	1.291	151	64	17.056	3.071	70	4.185	1.872	64	241.714	17.313	72	141	30	63	59.164	2.216
70	44.814	5.904	65	497	240	71	49.102	1.403	65	2.659	217	73	21.331	5.185	64	384.983	13.012
71	101.114	897	68	3.837	433	72	107	20	68	8.670	992	74	35.628	3.091	65	4.409	180
73	42.653	27.904	69	6.280	1.269	73	20.010	7.464	69	6.505	262	76	43.149	9.662	67	198	9
76	1.405	233	70	25.899	4.827	79	1.337	376	70	74.061	6.809	82	35.696	1.296	68	15.414	1.247
82	16.196	879	71	48.694	1.435	82	18.734	268	71	159.116	322	83	30.913	2.243	69	1.741	378
83	13.287	2.734	72	175	50	83	41.981	4.094	72	15.872	1.600	84	285.289	14.118	70	60.543	3.198
84	396.358	30.369	73	81.074	6.144	84	408.222	19.555	73	13.747	2.841	85	218.757	15.473	71	36.103	710
85	273.575	20.995	74	16.287	607	85	236.773	17.126	75	728	95	87	73.919	4.429	72	380.289	76.357
87	175.845	14.196	76	21.931	1.324	87	94.220	7.277	76	6.080	993	90	161.475	2.481	73	89.576	4.538
90	45.180	1.583	82	21.985	253	90	28.623	496	79	695	89	91	807	8	74	36.142	1.055
93	10.642	317	83	46.503	2.804	91	9.327	235	82	25.161	1.276	93	6.782	240	76	64.757	4.109
94	13.817	2.118	84	505.629	29.941	94	13.097	2.509	83	110.309	8.827	94	45.977	1.892	79	2.950	1.006
96	55.315	5.767	85	515.353	35.266	96	61.068	3.443	84	744.512	33.637	95	2.173	42	82	52.553	1.466
			87	135.367	6.494	98	45.408	89.348	85	413.130	23.273	96	58.569	3.100	83	366.584	14.540
			90	195.966	4.055				87	167.572	9.961				84	1.726.010	68.621
			91	3.980	164				90	195.249	2.884				85	1.025.221	38.664
			93	9.005	91				91	14.776	72				87	279.812	15.878
			94	16.006	1.715				93	19.840	1.498				90	588.279	8.090
			95	562	20				94	28.174	2.216				91	8.390	118
			96	181.024	17.257				96	68.890	3.796				93	143.252	4.201
									98	8.969	14.921				94	153.289	8.350
															95	25.954	1.138
															96	675.256	27.616
															98	1.509	79

2008			2009			2010			2011			2012					
FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT			
NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG			
13	2.985	204	15	2.080	360	1	425.420	33.300	27	3.112.748	3.056.302	12	3.500	140			
27	14.708	10.325	20	2.977	575	12	772	115	28	6.115	3	20	8.073	372			
28	450.210	2.352	28	370.355	224	15	468	80	29	3.528	2.280	27	3.228.172	3.015.049			
29	19.020	1.700	29	20.527	1.820	19	2.328	720	30	924.762	13.466	29	2.161	1.000			
30	371.381	3.792	30	18.054	208	27	2.200.620	2.918.712	32	5.827	415	30	1.326.000	11.535			
32	120.606	5.033	32	97.237	5.974	28	234.196	120	33	60.453	3.875	32	67.668	713			
33	213	12	33	35.541	2.528	29	5.183	700	34	2.461	387	33	113.182	6.718			
34	4.402	932	34	6.751	1.470	30	449.136	10.324	35	1.110	200	34	1.959	155			
35	2.986	710	35	1.214	236	32	40.323	2.947	38	4.615	672	35	144	5			
38	9.282	2.995	37	9.023	598	33	48.351	2.450	39	115.700	24.844	37	2.845	86			
39	396.669	53.824	38	9.037	1.560	34	10.320	3.170	40	13.177	823	38	96.975	972			
40	65.866	8.753	39	287.439	26.432	35	2.647	241	42	74.207	2.641	39	136.751	20.541			
41	211	6	40	66.898	4.617	37	342	5	44	480	40	40	47.790	978			
42	109.293	3.093	42	71.100	3.198	38	8.755	2.877	48	154.678	9.553	41	2.042	82			
44	7.164	608	48	628.221	26.802	39	255.658	22.882	49	35.300	1.020	42	2.561.447	29.754			
46	482	6	49	361.014	10.196	40	44.482	1.468	51	383.632	12.637	43	404.425	1.170			
48	1.696.199	94.755	51	57.109	1.905	42	989.093	22.332	52	139.637	6.110	44	1.113	991			
49	780.399	22.294	52	152.417	11.006	44	1.426	97	53	28.175	1.680	48	186.401	8.837			
51	258.775	8.701	54	117.409	10.628	48	521.763	30.435	54	72.718	6.794	49	6.816	253			
52	1.310.772	60.099	55	318.769	29.036	49	283.521	8.560	55	68.796	3.469	52	171.970	14.982			
53	11.363	531	56	71.506	4.031	51	196.516	6.248	56	22.218	1.941	53	30.282	970			
54	166.935	8.226	57	3.191	346	52	251.098	15.361	57	694	38	54	71.302	5.530			
55	388.618	22.701	58	523.735	14.615	53	2.465	57	58	281.612	8.880	55	71.273	5.319			
56	217.056	12.044	59	10.755	321	54	183.293	18.010	59	1.356	635	56	58.750	3.573			

58	1.055.158	30.036	60	181.939	22.967	55	283.761	20.667	60	65.975	7.158	57	6.100	452			
59	41.739	1.936	61	2.870.045	130.845	56	97.684	7.348	61	2.634.939	150.137	58	264.921	8.780			
60	79.980	8.350	62	7.880.095	334.227	57	11.836	265	62	8.397.062	510.279	59	321	24			
61	2.308.334	70.974	63	14.354	738	58	421.857	14.705	63	28.764	1.468	60	116.297	11.800			
62	4.762.423	157.258	64	157.251	7.144	59	4.793	1.683	64	302.208	16.945	61	4.337.415	262.402			
63	44.384	1.530	65	10.969	763	60	123.224	16.390	65	757	41	62	11.131.538	640.327			
64	179.090	6.410	68	22.439	1.137	61	4.837.679	183.641	68	13.479	355	63	44.567	3.827			
65	1.355	56	69	640	32	62	16.567.873	673.121	70	592	42	64	309.389	17.750			
68	11.933	525	70	50.061	1.917	63	45.007	8.256	71	51.260	1.136	65	6.161	442			
69	5.734	165	71	70.636	550	64	395.556	17.594	72	1.751	384	67	387	15			
70	7.300	326	72	4.998	1.002	65	1.262	63	73	82.513	6.862	68	11.430	276			
71	92.097	287	73	331.334	19.633	68	4.935	925	74	1.422	121	69	3.871	180			
72	1.188	412	74	29.720	621	69	4.541	478	76	44.456	1.793	70	3.603	175			
73	72.401	8.751	76	11.700	1.604	70	20.826	635	82	14.881	236	71	52.247	1.392			
74	34.011	1.403	79	730	660	71	753.416	664	83	58.207	2.789	73	27.141	781			
76	55.007	2.257	82	12.760	294	73	39.196	2.595	84	787.480	20.838	76	51.325	2.832			
79	1.198	720	83	132.344	6.969	74	2.452	86	85	505.221	11.005	82	15.781	901			
82	36.365	1.048	84	1.471.804	65.598	76	58.455	3.552	87	43.800	1.821	83	62.361	3.087			
83	122.574	4.406	85	638.588	33.396	78	245	140	90	210.653	4.107	84	341.704	10.374			
84	485.708	27.643	87	81.177	3.424	82	7.797	309	91	34.353	355	85	466.602	12.958			
85	581.821	25.421	88	4.995	20	83	92.722	3.396	93	91.275	18.239	87	58.067	2.485			
87	235.929	11.262	90	159.920	3.189	84	1.162.893	45.608	94	9.482	2.810	90	311.927	5.331			
90	374.520	6.681	91	106.236	351	85	498.413	15.817	96	191.073	7.650	91	2.294	162			
91	16.293	163	93	151.523	6.946	87	6.850.735	711.917	98	309.270	14.641	93	8.316	41			
94	220.403	7.024	94	134.532	9.629	90	128.486	2.760				94	6.630	337			
95	22.581	944	95	18.050	1.806	91	60.545	359				95	442	39			
96	427.553	14.362	96	624.725	25.982	93	166.248	23.598				96	107.416	3.826			

98	46.000	2.346	97	209	5	94	24.105	3.064				99	392.521	20.923			
			98	237.666	12.750	95	3.813	27									
						96	504.583	22.122									
						98	255.442	13.002									
TÜRK BAYRAK AYRINTISINDA MEVCUT OLAN 2002-2012 YILLARI FASIL, MİKTAR VE DOLAR BAZINDA İTHALAT BİLGİLERİ																	
2002			2003			2004			2005			2006			2007		
FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT
NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG
3	1.818	772	3	9.434	3.958	3	20.121	7.133	3	12.474	4.665	3	38.332	13.398	3	24.065	6.519
12	930	398	12	3.935	361	5	482	204	8	2.041	1.001	12	2.559	462	5	175	27
29	364.922	6.700	25	780	630	12	791	338	12	1.009	384	21	1.355	340	12	1.433	290
30	254.888	592	28	199	40	25	447	4.700	13	379	8	25	1.155	2.456	23	497	110
39	9.648	354	29	472.586	10.200	27	205	5	19	190	50	27	269	324	25	1.061	780
41	379	200	30	37.080	82	29	897.408	926	25	284	1.141	30	17.551	1.306	30	534.802	3.844
42	562	67	34	123	5	30	24.574	283	28	158	600	32	14.208	1.341	32	22.998	1.436
48	1.235	197	38	138	7	32	1.035	143	29	258.087	16	33	9.385	569	33	150.413	31.415
49	165	45	39	37.635	7.903	37	2.825	25	30	12.903	950	37	1.032	108	34	1.460	109
52	25.241	3.341	42	12.085	5.840	38	202	10	32	18.601	960	38	292	121	38	118	4
54	19.986	1.051	44	4.998	10.262	39	52.446	10.650	33	344	7	39	37.936	4.695	39	227.384	12.886
61	1.117	240	48	8.412	1.258	40	2.078	315	38	359	50	40	1.314	272	40	5.131	957
62	5.105	486	49	1.416	269	41	207	70	39	27.901	4.719	41	603	119	41	62.974	21.305
69	408	145	52	21.347	2.284	44	1.304	520	41	1.666	300	44	16.956	4.271	42	3.573	193
70	3.676	582	55	811	54	48	9.111	944	44	9.342	2.795	48	21.426	977	44	7.656	1.830
84	26.611	2.761	57	42.012	1.125	49	26.824	6.337	46	134	37	49	34.810	3.255	48	3.737	291
85	1.663	118	62	772	51	51	10.730	163	48	28.663	1.281	51	4.200	105	49	29.170	6.792
87	323	52	68	391	75	52	20.660	1.703	49	119	15	52	46.264	1.727	51	51.227	1.381
90	65.204	10.329	70	22.408	3.070	54	95.641	7.134	52	38.298	6.720	54	1.131	111	52	62.139	2.468

94	1.105	60	71	52.574	728	55	15.169	642	54	963	201	55	14.344	1.190	55	7.268	624
95	443	350	72	383	400	57	840	192	57	1.298	112	57	3.972	462	56	7.962	588
96	184	1	76	596	229	58	2.166	63	58	2.002	68	58	1.355	20	57	11.169	842
			84	27.231	1.227	60	72.068	3.915	60	782.642	42.711	59	1.225.571	280.850	58	9.588	258
			85	77.901	919	61	2.335	68	61	38.282	557	60	436.301	24.033	60	160.934	8.667
			87	2.111	352	62	1.064	115	62	4.249	318	61	53.825	2.492	61	97.819	4.004
			90	70.381	914	63	1.355	476	63	859	145	62	47.561	1.302	62	362.979	14.906
			94	4.677	819	68	869	130	68	1.359	1.334	63	3.595	565	68	4.243	1.489
			95	824	180	70	117.543	3.837	70	169.591	6.918	64	1.175	191	69	3.398	1.594
			96	12.045	936	71	230.750	3.546	71	103.713	3.343	69	172	110	70	438.906	14.656
						73	3.043	325	73	1.244	43	70	398.273	14.873	71	18.187	1.182
						76	1.141	343	74	148	41	71	918.395	710	72	1.538	51
						82	2.514	3	76	178	8	73	536	213	73	348	12
						84	55.256	5.187	84	32.924	4.551	76	503	70	76	738	147
						85	6.981	345	85	42.595	99	82	229	16	83	611	46
						87	4.634	449	86	817	50	83	2.763	13	84	62.642	3.804
						90	104.962	1.488	90	171.240	2.320	84	21.647	906	85	223.086	8.137
						92	1.213	355	93	1.744	6	85	253.371	7.088	87	1.898	323
						94	14.799	1.303	94	51.402	2.896	87	160	10	90	335.511	2.324
						95	768	250	95	3.295	512	90	173.757	1.586	92	1.289	250
						96	127.069	1.723	96	19.491	485	94	66.349	3.709	94	1.648	378
												95	2.532	797	95	1.616	107
												96	64.367	1.782	96	22.681	931
												97	4.734	12			

2008			2009			2010			2011			2012					
FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT			
NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG			
3	10.291	2.588	5	15.691	1.330	3	29.551	4.967	3	400.667	96.817	3	38.484	10.493			
8	201	185	12	1.127	445	3	29.551	4.967	7	3.243	680	7	53.472	5.841			
12	2.437	332	13	342	9	5	12.290	800	8	9.800	900	9	180	130			
21	437	68	20	113	8	9	131	10	12	75.453	367	12	19.221	483			
24	305	2	25	477	8.008	12	19.741	322	20	295	20	14	1.127	50			
25	171	73	27	404	1.100	14	266	10	24	1.279	7	15	849	101			
29	103	20	28	933	29	15	438	75	25	588	5.000	19	612	58			
30	29.169	641	30	182.635	3.735	19	305	103	26	617	70	21	2.816	113			
32	57.901	3.320	32	3.676	207	21	165	20	27	402	7	24	928	7			
33	363.261	31.200	33	220.712	1.769	22	442	340	30	77.341	2.653	25	660	100			
38	445	50	34	12.453	1.572	25	1.428	2.718	32	8.350	300	28	1.054	135			
39	95.585	4.287	38	846.708	650.010	29	825	5	33	92.468	454	30	109.401	1.071			
41	5.295	172	39	1.128.676	35.094	30	38.820	1.598	34	1.502	25	32	1.986	182			
42	34.261	742	42	23.741	1.324	32	6.913	293	37	176	19	33	173.838	1.053			
44	3.651	748	44	18.607	3.058	33	242.537	1.066	38	8.794	670	34	393	45			
48	31.878	1.061	48	8.275	467	34	502	30	39	1.070.906	37.033	35	3.637	572			
49	12.782	2.537	49	1.810	62	38	349	4	40	198.548	31.095	38	1.495	105			
51	139.105	2.670	52	246.702	27.065	39	607.950	55.893	41	43.472	1.952	39	1.542.711	58.079			
52	106.063	5.886	54	1.481	154	41	329	17	42	80.435	1.320	40	1.150	44			
55	108.770	26.134	55	147.364	18.045	42	13.424	510	43	25.915	991	41	364.837	12.161			
57	5.931	768	56	605	184	44	11.264	1.068	44	52.723	3.267	42	16.763	891			
58	24.638	729	57	16.087	1.901	48	39.245	2.943	48	137.347	3.276	43	528	22			
60	40.030	1.891	58	622	33	49	16.190	3.542	49	24.050	4.082	44	48.875	4.566			
61	658.149	17.785	59	279.487	70.604	52	185.940	15.289	51	2.202	55	48	25.628	1.283			

62	633.320	6.714	60	438	40	54	31.632	7.278	52	81.409	2.981	49	6.146	1.516			
63	2.815	536	61	711.596	26.472	55	6.400	523	53	2.632	29	52	72.294	5.718			
64	3.563	23	62	90.192	3.511	56	2.530	6	54	18.182	1.106	54	309.900	23.719			
65	5.455	68	63	690	20	57	3.712	466	55	2.657	150	55	16.561	760			
69	4.192	292	68	4.221	2.269	58	7.762	569	57	1.407	136	56	4.549	497			
70	693.865	22.244	69	2.946	240	59	1.499	22	58	10.739	322	57	63.789	992			
71	8.431	100	70	667.020	20.005	60	66.610	8.507	60	14.818	2.234	58	21.516	2.331			
73	767	200	72	572	175	61	2.764.108	100.219	61	1.926.215	72.962	60	70.146	5.441			
76	175.366	43.350	73	2.074	241	62	226.442	8.645	62	4.303.915	184.267	61	1.376.877	63.798			
82	620	75	74	9.897	540	63	9.827	1.372	63	2.219	187	62	1.014.683	31.614			
83	41.530	1.163	76	716	18	66	384	25	66	1.863	103	63	4.969	224			
84	205.787	1.168	82	7.682	10	68	682	68	69	327	14	64	32.790	710			
85	157.057	5.690	83	1.446	178	69	2.610	108	70	1.267.672	37.867	66	3.257	171			
87	963	207	84	27.883	1.785	70	954.838	28.653	71	5.899.736	5.142	68	404	54			
90	349.594	2.664	85	18.463	1.384	71	207.343	155	73	20.309	1.199	69	929	75			
94	17.546	1.146	87	2.625	446	72	152.567	192.870	74	61.025	1.330	70	774.774	31.217			
96	22.232	389	90	640.901	5.673	73	1.659	358	76	1.017	90	71	8.578.965	8.484			
97	16.214	1.748	94	3.921	425	75	1.408	550	82	1.571	1	72	262	2.000			
			95	1.585	50	76	861	101	83	167.194	2.489	73	72.409	938			
			96	7.343	506	82	9.414	56	84	40.045	2.345	74	5.080	173			
			97	9.900	660	83	39.068	2.222	85	788.947	27.353	76	6.291	902			
						84	27.776	1.122	87	6.397	540	82	23.026	742			
						85	11.164	336	90	433.795	2.578	83	19.962	1.088			
						87	1.736	293	93	36.075	3.826	84	78.767	3.254			
						88	115.200	350	94	51.325	3.050	85	1.189.360	39.099			
						90	351.772	2.654	96	66.417	1.571	87	3.526	221			
						94	177.222	15.459	97	16.432	68	90	540.626	5.005			

						96	21.332	1.216				94	79.767	4.449			
						97	840	45				95	4.413	438			
												96	42.773	1.380			
YABANCI BAYRAK AYRINTISINDA MEVCUT OLAN 2002-2012 YILLARI FASIL, MİKTAR VE DOLAR BAZINDA İTHALAT BİLGİLERİ																	
2002			2003			2004			2005			2006			2007		
FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT
NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG
25	285	300	3	1.914	584	3	3.395	780	5	810	385	12	283	23	3	19.745	5.544
29	264.461	7.200	29	486.601	430	30	74.950	65	28	175	10	27	115	100	7	631	19
32	100	200	38	153	16	39	40.563	3.921	29	455.039	34	28	102	835	30	3.271	395
38	311	50	39	17.225	2.189	41	142	18	30	2.233	148	29	217	1	32	19.448	1.807
39	22.739	3.060	42	237	90	42	4.164	550	32	398	55	30	4.328	330	33	1.729	68
41	1.998	80	44	2.163	1.670	44	15.451	15.355	33	4.669	270	32	5.475	600	34	932	30
42	679	90	49	32.287	5.659	49	85.842	9.154	38	215	75	38	427	22	35	132	3
44	2.689	1.762	52	4.145	395	52	5.628	760	39	182.898	9.775	39	491.829	30.690	37	6.153	71
48	8.458	8.860	60	6.384	357	54	32.946	2.361	41	139	30	40	316	45	38	257	33
49	627	97	61	240	3	57	14.263	1.245	44	18.103	4.620	41	351	185	39	689.092	37.670
52	20.213	2.381	62	721	6	60	16.911	892	48	126	10	44	8.049	2.205	40	1.101	374
56	2.391	2.025	70	64.145	1.037	61	509	25	49	21.315	5.739	48	2.632	53	42	809	3
57	442	9	71	38.229	731	63	100	8	52	15.287	1.536	49	34.939	8.941	44	35.636	8.026
58	135	2	73	1.618	71	68	1.460	927	54	284	5	52	7.018	626	48	8.122	140
60	12.253	1.053	76	515	167	70	121.589	3.171	55	4.742	167	55	60.549	25.001	49	15.649	3.216
61	1.987	63	84	19.988	740	71	73.635	1.415	57	1.508	410	57	5.112	1.001	51	10.811	205
62	2.012	60	85	4.147	65	83	137	19	58	412	12	58	1.259	39	52	26.520	1.533
70	25.124	952	94	26.775	3.083	84	17.180	1.866	60	128.772	6.787	59	293.984	72.435	54	354	28
73	10.895	423	95	128	10	85	20.835	503	62	632	8	60	46.030	2.744	55	553	96
84	14.123	1.453	96	16.948	973	90	1.304	40	66	174	48	61	16.649	501	56	2.334	471

85	14.312	550	97	13.221	1.810	93	1.531	26	68	810	84	62	30.802	1.076	57	5.674	919
87	1.160	285				94	6.696	693	70	107.013	3.654	66	221	45	58	7.203	335
94	3.462	300				95	5.809	1.125	71	273.427	337	68	634	310	60	146.661	7.706
95	793	371				96	114.353	1.669	73	826	99	70	121.016	3.755	61	64.755	1.416
96	6.263	334							76	133	9	71	10.834	595	62	475.146	19.225
									82	250	39	73	1.135	63	63	421	55
									83	1.686	70	83	897	86	70	203.151	7.665
									84	22.221	1.552	84	24.588	871	71	1.998	5
									85	43.318	906	85	122.387	1.310	73	2.157	393
									87	534	68	87	1.459	136	76	207	88
									90	67.155	759	90	3.791	91	84	43.386	289
									92	310	90	94	706	50	85	10.494	123
									94	22.681	1.054	96	7.944	168	87	7.743	482
									95	5.877	940	97	5.134	1.205	90	59.317	810
									96	70.394	1.863				95	389	35
															96	3.144	120
2008			2009			2010			2011			2012					
FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT			
NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG			
3	4.222	1.022	3	8.147	863	3	18.382	1.546	3	53.590	13.270	3	59.239	19.168			
11	117	30	24	356	16	7	2.550	735	7	4.432	996	15	622	12			
15	182	18	25	1.759	106	20	105	20	12	279	300	24	769	7			
32	8.555	443	28	420	53	24	837	7	15	743	50	25	106	1			
33	126.883	3.062	29	224	210	27	2.068.205	2.250.000	24	143	1	28	574	50			
34	205	1	32	4.788	750	30	4.278	150	25	150	50	30	2.205	137			
35	476	100	33	13.250	743	32	23.642	1.307	27	481.172	500.000	32	3.120	257			
37	696	40	34	484	68	33	43.153	232	28	156	25	33	40.196	1.006			

38	2.847	83	37	1.056	50	34	2.541	136	29	115	1	39	24.406	3.083			
39	691.905	34.466	38	1.289	12	38	289	10	30	5.377	407	41	42.740	1.610			
40	1.529	1	39	16.856	757	39	266.180	54.556	32	2.757	104	42	571	23			
41	6.387	292	42	4.042	172	40	2.709	184	33	175.896	897	43	5.244	330			
42	20.636	507	44	18.243	3.005	42	7.840	473	34	1.953	93	44	42.115	5.453			
44	38.712	6.817	48	1.631	101	43	5.537	280	37	3.903	142	48	6.491	601			
48	31.393	2.125	49	14.308	1.700	44	44.043	5.604	39	65.490	2.949	49	4.344	618			
49	8.843	1.862	51	4.999	115	48	662	31	41	15.830	826	52	47.716	4.646			
52	72.912	2.818	52	58.885	4.962	49	2.138	243	42	2.476	140	53	7.665	397			
55	706	90	55	83.824	15.469	52	81.635	5.541	43	3.500	480	54	12.223	1.233			
57	5.461	673	56	1.277	404	55	25.800	7.522	44	39.161	5.043	55	972	32			
58	33.533	519	57	3.008	366	56	1.052	73	48	827	31	56	303	1			
59	3.077	320	58	616	6	57	2.900	360	49	8.721	1.537	57	2.781	407			
60	272.390	20.961	60	73.861	3.803	58	3.294	507	52	31.567	3.913	58	20.044	633			
61	286.499	9.712	61	271.765	11.313	60	183.499	8.342	53	5.685	161	60	293.390	14.324			
62	838.172	25.675	62	722.209	19.343	61	353.513	14.302	54	11.119	652	61	57.080	2.517			
63	1.096	58	63	14.903	814	62	639.945	20.793	55	2.250	34	62	7.922	263			
68	442	10	66	856	37	63	2.231	154	57	6.676	891	63	3.119	111			
69	2.570	420	68	5.220	2.300	64	2.941	80	58	17.125	637	66	2.909	205			
70	376.132	10.695	70	224.762	7.100	66	5.675	345	60	341.556	18.091	69	220	42			
71	2.636	22	71	56.814	10	68	2.268	746	61	160.924	5.197	70	109.267	4.567			
73	4.600	297	73	2.081	482	69	148	27	62	255.517	8.949	71	8.709.167	2.743			
74	1.404	40	74	1.632	30	70	49.793	1.400	63	1.724	88	73	4.791	65			
83	1.372	63	76	1.211	162	71	617.543	25	64	118	4	76	1.921	230			
84	35.022	1.538	82	6.925	440	73	9.140	719	66	8.477	723	82	1.487	1			
85	32.122	739	83	1.758	62	82	3.657	6	69	2.066	180	83	932	21			
87	1.729	150	84	20.868	1.396	83	642	95	70	27.460	926	84	8.034	713			

90	7.633	36	85	4.247	97	84	52.554	2.151	71	4.399.337	129	85	229.883	9.661			
96	21.058	251	87	13.469	1.041	85	45.417	843	73	1.288	52	87	887	29			
97	1.273	149	90	127.294	457	87	1.702	346	76	1.196	175	90	43.870	179			
			92	990	102	90	21.990	109	82	1.207	3	92	1.830	350			
			94	4.174	406	94	21.242	1.281	83	282	24	94	7.956	330			
			96	2.755	578	95	4.872	769	84	96.823	1.818	96	7.927	543			
			97	6.462	5	96	2.279	209	85	131.950	3.628						
									87	1.902	65						
									90	82.590	261						
									92	1.435	350						
									94	11.503	1.153						
									96	14.680	761						

Kaynak: T.C. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı(bilgi@tuik.gov.tr), D-8 üyesi ülkelerden, havayoluyla gerçekleşmiş olan Türk ve yabancı bayrak ayrımında mevcut olan 2002-2012 yılları ithalat, ihracat bilgileri fasıl, miktar ve dolar bazında elektronik ortamda istatistiki bilgi talebi, Ali İbrahim Murat Aşkın'a kişisel e-posta (murataskin@gmail.com). (20 Mart 2013).

EK-7: Türkiye'nin Nijerya'ya Havayoluyla Gerçekleşmiş Olan Türk ve Yabancı Bayrak Ayrıntısında Mevcut Olan 2002-2012 Yılları

Fasıl, Miktar ve Dolar Bazında İhracat ve İthalat Bilgileri

TÜRK BAYRAK AYRINTISINDA MEVCUT OLAN 2002-2012 YILLARI FASIL, MİKTAR VE DOLAR BAZINDA İHRACAT BİLGİLERİ																	
2002			2003			2004			2005			2006			2007		
FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT
NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG
18	4.815	927	30	4.664	43	30	237.099	2.476	30	824.906	7.910	25	218	154	21	19.907	830
30	63.485	1.269	39	323	380	38	145	38	37	19.317	1.142	30	445.165	7.783	27	137	8
39	120	150	42	700	56	39	937	578	48	4.936	530	35	324	6	30	751.795	12.102
40	1.250	127	49	2.475	245	54	6.450	1.464	49	2.431	131	39	4.692	1.244	34	2.249	250
44	100	62	61	91.723	15.237	58	5.021	182	61	350	8	40	3.067	203	35	535	5
52	8.231	272	62	243.537	28.812	62	71.062	4.657	62	11.917	517	48	37.532	2.603	38	3.855	1.050
61	14.758	781	64	3.777	152	63	1.620	291	68	2.956	128	59	99.753	22.879	39	49.580	2.927
62	67.895	8.524	67	143	39	74	1.341	58	70	8.872	1.451	61	271	13	40	6.407	594
63	8.955	492	70	153	38	83	2.507	170	82	140	12	62	25.429	1.718	42	589	44
65	2.875	1.450	73	218.906	195.247	84	20.154	2.819	83	19.556	999	64	4.536	99	44	1.518	201
70	7.196	160	83	864	550	85	23.093	2.251	84	22.713	1.691	70	33.326	11.319	46	120	6
73	725	165	84	15.046	1.378	87	517	52	85	118.966	16.694	73	30.453	3.346	48	108.999	9.092
82	4.124	330	85	571.323	66.333	94	1.752	72	90	37.098	257	76	1.385	145	49	779	197
83	732	138	87	325	400							82	1.189	10	52	314.959	9.241
84	4.392	810	90	4.606	210							84	69.206	5.632	54	5.932	378
85	2.533	844	94	681	133							85	41.588	1.913	57	2.852	261
87	2.722	314	96	4.038	400							87	184	130	58	2.219	142
91	910	55										90	51.323	2.228	59	57.787	9.090
94	153	19										94	7.540	1.573	61	45.064	3.848
95	220	39													62	1.076.990	51.505
															63	4.282	157

															65	438	75
															69	704	211
															70	15.314	1.513
															71	565	29
															73	243.615	25.632
															76	85.720	19.587
															82	997	11
															83	20.936	1.064
															84	325.596	16.049
															85	320.108	14.507
															87	10.482	3.006
															90	97.471	3.028
															94	29.899	2.925
2008			2009			2010			2011			2012					
FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT			
NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG			
18	2.792	433	25	202	1.200	4	17.944	3.543	4	3.952	785	4	914	233			
19	15.220	4.931	28	358	100	5	198	11	20	102	14	15	120	36			
27	2.830	100	30	922.212	15.461	6	28.799	3.205	24	400	24	17	744	86			
29	4.382	10	32	3.892	4.442	17	226	20	27	8.521	521	18	1.805	756			
30	384.446	8.195	34	17.225	1.021	18	586	228	30	1.881.501	15.081	19	141	17			
34	881	480	35	32.461	2.387	19	100	100	32	25.444	5.022	21	649	200			
39	18.394	3.622	38	28.313	1.154	20	311	170	33	85.675	2.659	24	12.076	66			
40	7.094	90	39	116.813	20.237	25	346	900	34	1.361	289	25	537	3.940			
42	17.221	338	40	22.780	1.400	30	1.381.103	10.402	35	16.535	2.018	27	21.471	18.109			
44	1.948	501	42	21.232	522	32	26.968	4.520	37	60.069	4.533	28	3.382	3.790			
48	88.604	9.779	44	5.175	1.626	33	31.192	1.683	38	25.874	395	29	5.653	10			

49	963	83	48	38.706	2.933	34	362	106	39	137.544	12.031	30	1.934.817	13.942			
52	176.993	4.915	49	510	415	35	5.046	836	40	35.124	3.102	32	5.128	3.095			
54	6.061	390	52	212	31	37	22.809	1.154	42	46.350	3.616	33	1.216	159			
57	15.887	812	54	11.551	1.666	38	40.558	254	44	25.703	5.807	34	2.223	1.035			
59	31.568	283	55	14.635	1.957	39	61.442	8.227	48	40.985	10.371	35	15.753	3.820			
61	69.471	4.300	57	2.563	479	40	21.221	1.294	49	154.213	24.653	37	5.148	157			
62	2.770.314	164.653	58	7.913	644	42	45.096	1.487	52	19.146	2.367	38	176.459	3.310			
63	16.518	777	59	12.433	1.100	44	36.546	5.833	54	48.443	5.924	39	385.661	55.417			
64	28.893	830	60	17.408	1.142	48	39.970	6.713	55	3.617	430	40	66.090	7.783			
67	306	20	61	380.282	31.214	49	1.216.360	6.504	56	159	20	41	245	27			
68	599	21	62	2.280.342	157.785	50	164	19	57	60.990	4.699	42	136.383	8.762			
69	4.905	428	63	16.638	1.195	52	10.960	1.392	58	14.196	1.494	44	132.390	28.083			
70	2.079	70	64	82.373	2.126	54	37.362	4.473	59	8.282	611	46	296	24			
71	1.813	71	65	2.085	198	55	8.388	549	60	22.293	2.060	48	204.589	44.699			
73	337.724	26.074	69	2.462	249	57	3.493	237	61	2.052.805	185.484	49	111.405	29.236			
74	159	17	70	16.812	4.348	58	27.364	2.342	62	9.062.818	695.389	52	4.726	447			
76	4.500	569	71	4.046	20	59	16.258	1.110	63	111.758	13.467	53	385	28			
82	1.062	37	72	159	50	60	897	45	64	740.448	41.484	54	155.084	17.699			
83	76.743	4.296	73	547.915	84.906	61	867.827	50.102	65	5.238	239	55	7.941	1.038			
84	169.226	8.630	74	3.102	340	62	5.232.067	332.939	66	140	11	56	11.659	432			
85	451.341	16.726	76	561.666	61.971	63	29.340	2.004	68	7.193	4.670	57	45.192	3.183			
87	9.996	703	82	6.233	305	64	265.779	9.550	69	22.277	4.490	58	75.526	5.600			
90	243.510	4.955	83	31.389	2.711	66	1.926	86	70	29.655	6.077	59	23.362	357			
94	48.671	4.631	84	1.420.971	120.691	67	240	16	71	2.526	169	60	20.192	1.920			
95	330	17	85	582.858	35.389	68	3.427	715	72	17.981	7.367	61	2.083.563	168.207			
			87	121.694	10.771	69	5.022	597	73	209.530	22.354	62	18.058.025	1.249.031			
			88	10.000	225	70	13.997	3.170	74	23.571	1.883	63	189.414	12.778			

			90	478.574	6.105	71	101	1	76	40.392	5.471	64	1.285.407	71.065			
			91	1.299	243	72	175	250	82	30.677	1.691	65	2.091	165			
			93	175.651	4.341	73	183.477	18.747	83	41.443	3.832	66	188	18			
			94	230.866	22.183	74	7.072	1.045	84	1.272.798	74.751	67	47.360	433			
			95	103	8	76	53.257	3.135	85	813.123	33.915	68	20.835	3.247			
			96	1.832	526	82	34.653	3.004	86	271	18	69	21.656	3.677			
						83	140.417	14.743	87	183.800	12.448	70	49.629	8.330			
						84	791.635	49.669	90	262.675	9.932	71	59.929	140			
						85	516.066	23.383	91	4.732	353	72	30.313	10.920			
						87	127.902	8.288	92	2.464	123	73	509.482	60.840			
						88	10.000	230	94	390.640	43.936	74	52.855	6.915			
						90	219.858	6.644	95	2.541	217	75	240	20			
						91	9.783	45	96	15.557	952	76	204.290	18.009			
						93	83.890	2.563				82	36.106	1.240			
						94	154.105	14.292				83	121.930	8.158			
						95	771	74				84	1.723.994	77.157			
						96	4.295	246				85	1.458.454	128.910			
												87	170.653	9.496			
												88	2.370	32			
												90	459.974	14.015			
												91	15.953	375			
												92	1.470	144			
												94	665.956	75.224			
												95	7.717	706			
												96	42.310	4.466			
YABANCI BAYRAK AYRINTISINDA MEVCUT OLAN 2002-2012 YILLARI FASIL, MİKTAR VE DOLAR BAZINDA İHRACAT BİLGİLERİ																	
2002			2003			2004			2005			2006			2007		

FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT
NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG
4	418	20	25	102	292	30	819.187	11.972	12	9.800	425	30	190.854	3.140	30	444.398	6.711
17	5.802	470	30	1.494.882	18.044	37	189	15	30	525.826	12.235	32	250	11	33	111.188	4.000
18	546	294	33	1.857	163	39	232	236	35	2.594	350	33	2.249	153	39	8.254	1.764
30	1.492.505	20.186	39	9.406	7.930	40	1.714	1.022	37	530	50	34	3.036	60	40	17.829	1.902
33	128	113	40	9.963	1.402	42	4.068	248	38	396	18	35	988	150	42	2.792	172
35	159	100	42	3.567	469	48	1.869	840	39	23.361	7.318	39	27.757	16.699	48	107.466	9.410
36	305	10	48	55.852	13.222	49	14.082	1.634	40	14.667	1.580	40	223	17	49	1.441	198
39	3.211	345	49	3.325	217	57	225	42	42	1.007	271	42	4.698	277	52	35.671	1.032
40	1.921	722	54	1.359	223	58	558	63	44	496	1.015	44	1.571	221	54	12.285	2.041
41	125	15	55	4.555	2.100	59	8.900	2.119	48	64.415	8.306	48	15.677	580	57	270	18
42	16.933	1.801	57	116	29	61	25.101	4.342	49	12.266	1.136	49	3.962	1.171	58	12.308	2.193
48	7.234	2.934	58	30.566	3.914	62	753.355	77.726	59	87.748	21.240	52	4.120	160	61	142.638	9.881
49	7.055	197	59	12.458	3.138	63	949	639	61	17.344	3.223	54	3.259	441	62	2.107.027	133.450
52	22.749	694	61	157.318	16.112	64	1.905	311	62	676.685	61.437	55	1.883	246	63	489	21
54	2.493	71	62	1.581.273	144.273	68	125	139	63	387	226	58	1.972	283	64	24.004	1.633
55	383	91	63	9.453	768	69	924	370	64	18.129	1.460	59	6.494	550	65	140	15
58	17.397	4.842	64	45.819	2.213	70	11.412	4.519	69	115	30	61	16.401	1.660	67	374	62
61	201.775	30.698	69	228	180	71	859	106	70	16.044	5.414	62	790.820	53.507	68	1.341	50
62	805.497	105.764	70	11.023	357	73	1.485	616	71	8.403	92	63	2.574	276	69	1.372	113
63	3.416	1.245	71	168	8	74	1.323	278	73	97.910	9.153	64	9.915	556	70	1.363	154
64	69.455	3.573	73	1.637.789	1.495.355	83	331	47	76	313	32	65	259	8	71	401	16
69	946	181	82	13.346	577	84	48.478	3.741	82	104	3	67	277	57	73	24.030	5.504
70	1.395	1.182	83	165	82	85	268.051	4.831	83	13.321	1.177	68	1.547	32	74	1.425	224
71	650	29	84	95.365	9.607	87	11.247	1.752	84	118.336	10.129	69	139	111	82	530	166
73	956	475	85	131.275	4.940	90	7.508	192	85	610.845	6.375	70	6.935	1.848	83	3.641	522

76	165	2	87	29.261	2.200	92	1.223	11	87	22.314	2.652	71	240	10	84	118.850	8.247
82	3.410	35	90	21.450	934	96	3.393	340	90	59.333	2.126	73	26.571	3.001	85	195.805	10.779
83	450	22	94	137.784	14.353				91	395	124	83	6.211	232	87	1.316.394	27.918
84	86.406	7.514	95	2.190	340				94	15.037	1.847	84	68.235	3.737	90	39.935	1.818
85	161.508	9.152	96	4.717	461				96	373	50	85	127.582	5.344	92	225	4
87	7.353	2.244										87	11.764	835	94	9.708	968
90	21.891	876										90	24.528	446	95	2.443	276
94	8.029	1.086										94	82.849	10.421	96	270	15
95	2.275	102										96	2.631	200			
96	4.693	355															
2008			2009			2010			2011			2012					
FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT			
NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG			
30	497.137	4.886	11	100	200	27	119	10	27	171.612	182.003	20	286	55			
33	50.313	1.500	30	122.397	2.883	32	6.731	790	30	43.240	471	24	230	20			
35	232	232	32	210	25	33	94.937	881	32	25.017	2.429	25	101	360			
39	11.321	1.576	33	45.250	1.250	34	1.087	127	33	170	9	27	49.643	43.810			
42	247	12	34	407	20	35	42.703	3.267	35	40.669	3.100	30	115.314	642			
44	2.996	2.361	35	607	50	37	8.672	462	37	9.040	744	33	844	26			
48	93.769	6.535	37	5.831	405	38	48.845	867	38	14.850	49	34	826	52			
49	195	183	38	1.075	56	39	33.465	3.914	39	27.566	4.715	35	150	11			
52	43.280	1.220	39	21.020	2.331	40	41.917	3.674	40	57.058	4.941	38	33.398	152			
61	15.955	1.192	40	15.744	662	42	30.386	2.663	42	63.342	4.012	39	164.874	38.433			
62	895.183	50.997	42	13.737	756	44	2.788	71	44	13.341	4.834	40	6.825	516			
64	2.612	200	44	429	522	46	108	10	48	105.988	8.962	42	26.763	1.731			
73	179.666	101.169	48	8.940	1.584	48	65.624	6.441	49	13.132	1.365	44	7.815	2.746			
76	1.268	116	49	11.286	863	49	15.105	9.942	52	3.827	1.042	48	18.169	3.047			

82	880	181	52	14.980	2.333	52	3.341	806	54	33.544	3.139	49	14.533	2.311			
83	296	20	54	18.592	2.506	54	29.827	3.992	56	437	92	52	4.472	1.524			
84	76.816	7.286	55	12.294	1.941	55	2.309	176	57	11.542	865	54	31.060	5.529			
85	50.717	3.742	57	357	40	57	8.037	1.552	58	128.918	11.682	55	658	62			
87	8.185	454	58	436	47	58	27.409	3.413	59	1.225	295	56	3.015	290			
90	31.173	1.200	59	881	82	59	24.701	4.073	61	330.016	35.828	57	8.072	996			
94	24.713	895	60	746	94	61	318.007	33.583	62	7.922.828	734.197	58	45.301	5.460			
96	508	52	61	137.208	14.328	62	7.478.453	652.239	63	68.096	7.766	61	850.903	72.889			
			62	4.153.322	321.045	63	24.767	2.173	64	561.680	27.939	62	3.810.103	360.278			
			63	14.647	1.362	64	373.137	16.426	65	348	25	63	23.835	2.473			
			64	86.244	4.881	65	845	63	67	457	57	64	472.413	27.317			
			68	150	10	68	2.488	1.387	68	2.381	870	65	297	26			
			69	1.217	151	69	2.630	405	70	7.062	1.629	66	1.127	381			
			70	961	531	70	4.944	267	71	1.086	158	67	802	96			
			71	129	4	71	1.013	83	73	102.839	9.800	69	401	38			
			73	276.562	16.841	72	217	50	76	53.179	2.755	70	18.962	2.427			
			74	199	1	73	190.799	47.059	82	1.140	16	71	658	91			
			76	189	32	74	876	695	83	161.216	13.747	73	42.308	5.570			
			78	296	10	76	151.522	7.313	84	378.364	19.478	74	866	29			
			82	3.131	1.167	82	40.752	2.491	85	162.003	10.350	76	28.067	4.813			
			83	8.668	975	83	73.084	6.862	87	50.115	5.117	82	1.186	39			
			84	87.886	7.251	84	1.256.057	40.798	90	59.211	2.857	83	12.071	1.300			
			85	198.481	8.217	85	139.203	9.280	91	4.770	730	84	219.218	8.201			
			87	97.072	8.081	87	39.933	6.501	93	23.050	769	85	342.362	12.902			
			90	131.531	1.382	90	37.152	500	94	116.995	16.181	86	146	21			
			94	178.853	14.524	91	1.050	129	95	815	72	87	12.073	1.290			
			95	231	36	94	87.231	7.064	96	6.106	718	90	32.718	991			

			96	2.160	238	95	150	15	98	2.288	535	91	690	31			
						96	1.964	201				92	150	15			
						98	19.164	6.865				94	127.340	14.283			
												95	3.169	171			
												96	7.726	987			
												97	288	35			
TÜRK BAYRAK AYRINTISINDA MEVCUT OLAN 2002-2012 YILLARI FASIL, MİKTAR VE DOLAR BAZINDA İTHALAT BİLGİLERİ																	
2002			2003			2004			2005			2006			2007		
FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT
NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG
41	452	64	84	161	2	25	922	18.000	11	207	1.000	62	9.761	404	6	780	42
						39	133	3				64	2.633	284	41	61.820	1.180
						41	13.026	600				84	3.014	268	67	543	48
						84	1.005	3				85	2.788	389	84	3.021	57
						85	749	2				87	827	84	85	940	55
						90	7.573	41							90	15.153	246
						92	1.393	11									
2008			2009			2010			2011			2012					
FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT			
NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG			
39	1.637	119	3	649	25	3	1.554	124	24	201	1	24	743	5			
41	6.832	157	5	266	100	25	770	260	33	858	59	35	184	50			
67	1.228	130	24	169	25	26	6.657	612	35	123	10	39	4.456	202			
85	1.149	49	25	276	30	40	953	30	39	143	1	41	678.771	12.523			
90	13.349	237	33	128	15	41	1.255.959	30.831	41	1.237.259	24.824	48	13.484	1.142			
			41	1.471.316	37.547	61	127	4	44	1.729	100	49	4.726	97			
			82	1.667	1	84	5.869	80	67	648	45	76	355	84			

			84	455	19	85	2.226	220	84	4.082	39	83	385	7			
			85	6.247	709	92	352	100	85	3.336	89	84	1.234	73			
			87	441	45				87	1.282	81	85	219	1			
												87	679	45			
YABANCI BAYRAK AYRINTISINDA MEVCUT OLAN 2002-2012 YILLARI FASIL, MİKTAR VE DOLAR BAZINDA İTHALAT BİLGİLERİ																	
2002			2003			2004			2005			2006			2007		
FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT
NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG
41	40.247	6.170	41	14.898	520	44	476	800	6	640	28	41	21.369	892	61	587	51
			61	12.153	465	61	9.580	1.250	41	53.540	1.174	90	38.046	642	62	15.256	1.323
						84	3.278	30	84	68.383	1.238				64	427	5
															67	462	10
															84	5.885	44
															85	308	12
															90	26.405	443
2008			2009			2010			2011			2012					
FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT			
NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG			
41	215.453	6.300	41	162.780	3.482	24	156	1	24	142	10	9	123	4			
73	515	30	44	16.433	12.000	41	4.922.768	111.980	27	277	5	41	2.884.032	55.494			
			85	226	1	48	1.079	38	41	3.860.477	79.712	42	797	8			
						84	13.255	854	85	102	2	73	312	64			
												85	5.114	56			
												87	380	45			

Kaynak: T.C. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı(bilgi@tuik.gov.tr), D-8 üyesi ülkelerden, havayoluyla gerçekleşmiş olan Türk ve yabancı bayrak ayrıntısında mevcut olan 2002-2012 yılları ithalat, ihracat bilgileri fasıl, miktar ve dolar bazında elektronik ortamda istatistiki bilgi talebi, Ali İbrahim Murat Aşkın'a kişisel e-posta (murataskin@gmail.com). (20 Mart 2013).

EK-8: Türkiye'nin Pakistan'a Havayoluyla Gerçekleşmiş Olan Türk ve Yabancı Bayrak Ayrıntısında Mevcut Olan 2002-2012 Yılları

Fasıl, Miktar ve Dolar Bazında İhracat ve İthalat Bilgileri

TÜRK BAYRAK AYRINTISINDA MEVCUT OLAN 2002-2012 YILLARI FASIL, MİKTAR VE DOLAR BAZINDA İHRACAT BİLGİLERİ																	
2002			2003			2004			2005			2006			2007		
FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT
NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG
24	1.405	512	12	548	300	12	770	200	15	173	97	10	166	140	16	630	270
33	3.756	303	15	3.346	970	28	21.956	17	21	475	400	17	154	100	18	4.351	747
37	22.086	1.010	28	150	5	30	85.652	364	24	1.600	400	19	120	481	29	4.410	300
38	3.487	124	29	47.500	100	32	218	40	28	773	150	21	300	300	30	243.542	2.092
39	8.501	1.724	30	345	1	34	656	37	29	25.358	380	24	284	480	32	21.753	256
40	6.653	186	32	6.220	730	38	1.784	36	30	445.688	2.234	28	808	400	33	112.053	4.617
48	13.892	2.055	33	3.906	764	39	23.093	4.464	32	1.577	260	30	155.768	1.419	34	441	127
49	16.914	2.435	34	403	260	40	24.747	5.666	33	27.881	2.142	32	424	26	35	4.253	1.050
55	3.432	303	37	7.061	348	45	400	130	34	2.336	1.850	33	13.951	920	37	1.295	51
56	392	93	38	21.232	1.520	48	21.715	1.840	35	678	150	34	832	180	38	6.775	776
58	1.072	17	39	21.934	2.055	49	7.087	518	38	5.836	305	38	6.011	580	39	77.508	6.629
63	182	15	40	117	44	52	2.440	118	39	15.863	2.114	39	22.983	2.733	40	13.842	2.443
68	1.478	62	41	18.600	654	54	6.881	318	40	5.921	302	41	10.169	225	42	136.121	2.013
69	385	153	48	17.418	2.433	55	1.160	195	41	8.625	110	42	27.438	410	43	2.079	100
73	450	34	49	4.663	891	56	2.807	74	42	3.356	44	43	42.692	1.932	48	364.941	14.526
74	158	98	54	306	49	58	9.031	429	43	19.314	512	48	85.650	4.664	49	13.492	312
76	221	7	56	3.525	542	63	123	11	44	324	680	49	5.248	1.104	50	2.880	100
82	43.746	310	57	1.124	70	68	5.607	128	48	113.564	4.088	52	15.010	832	51	11.960	1.900
83	974	221	58	302	3	69	3.596	120	49	360	170	58	165.287	4.858	52	21.138	1.150
84	113.868	6.722	69	6.225	430	70	16.419	912	51	669	301	63	26.787	9.000	53	591	81
85	314.570	8.051	70	9.728	430	72	1.068	1.100	52	6.942	1.380	68	1.000	84	54	632	14

87	8.198	737	72	103	27	73	124.912	41.505	54	8.474	930	70	14.164	412	55	4.234	275	
90	73.186	1.596	73	9.250	559	74	4.722	270	57	10.426	74	73	21.088	10.624	56	14.924	3.455	
91	2.578	987	74	283	12	76	14.998	3.377	58	118.686	3.970	82	18.684	65	58	573.971	12.265	
93	240	19	75	2.081	97	82	123.728	432	61	743.380	72.007	83	4.027	70	59	241	18	
94	9.080	364	76	23.776	6.167	83	6.420	689	63	25.321	2.849	84	256.940	11.900	65	3.400	510	
95	265	98	82	58.097	306	84	99.926	3.249	64	52.230	17.980	85	1.240.291	15.579	68	214	19	
			83	1.039	30	85	9.325.956	125.702	65	242	104	87	5.853	531	70	73.785	1.833	
			84	180.349	3.851	87	165	35	68	1.528	177	88	10.856	113	72	8.668	6.600	
			85	3.084.477	16.235	88	14.800	112	70	69.948	2.355	90	531.055	10.354	73	23.995	4.893	
			87	11.260	622	90	1.351.130	3.978	73	29.506	21.117	93	76.351	2.879	74	2.124	123	
			88	300.073	1.519	91	586	10	76	5.643	154	94	1.314	83	76	1.192	41	
			90	64.253	1.486	93	745	5	82	67.612	321	96	67.813	3.199	82	99.194	391	
						95	940	125	83	22.203	3.435				83	82.062	3.091	
						96	12.797	575	84	470.122	48.967				84	849.595	27.401	
									85	13.429.467	20.699				85	6.735.984	27.425	
									87	7.767	521				86	200	185	
									88	27.200	431				87	1.947	207	
									90	326.941	12.322				88	32.120	757	
									91	6.993	69				90	168.264	5.433	
									93	23.369	636				91	4.007	220	
									94	200	135				93	243.726	5.957	
									96	145.339	7.914				94	10.374	340	
									97	400	90				96	274.250	11.206	
2008			2009			2010			2011			2012						
FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT				
NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG				
8	2.250	500	12	210.619	576	10	162.731	78.472	8	4.920	402	6	12.000	1.500				

10	225	310	28	9.931	17	12	539.042	1.356	10	37.868	34.023	12	1.024.510	2.604			
17	712	150	29	510	60	18	4.516	190	12	773.671	1.660	17	2.395	110			
28	3.456	4.130	30	172.207	1.255	19	122.412	103.740	15	255	121	18	14.557	564			
29	1.150	50	32	5.519	847	25	202	1.000	20	1.073	260	21	1.993	280			
30	205.957	1.604	33	70.155	2.521	27	220	150	21	491	360	23	2.354	840			
32	3.669	1.156	34	870	250	28	123.754	43.040	27	1.917	720	27	4.001	289			
33	103.102	1.966	35	2.147	317	29	4.973	1.009	28	88.300	1.362	28	68.454	2.635			
35	1.159	349	37	316	40	30	2.647.889	64.771	29	821	400	30	1.340.007	11.676			
38	2.083	1.095	38	11.708	8.494	32	5.515	1.550	30	1.812.383	22.583	32	68.722	9.062			
39	27.075	4.293	39	23.682	2.440	33	72.825	3.065	32	41.580	3.373	33	4.008	385			
40	35.753	2.252	40	31.519	1.489	34	11.017	1.287	33	8.794	530	34	7.796	1.706			
42	32.934	453	41	3.162	530	35	42.631	5.610	34	7.423	1.841	35	6.052	441			
44	138	14	42	72.224	728	37	6.094	188	35	34.064	1.936	37	10.389	298			
45	2.894	6	43	102.903	4.393	38	266.409	23.598	37	14.923	375	38	171.909	13.169			
48	113.924	4.624	44	640	79	39	111.348	22.587	38	262.764	20.589	39	243.296	50.178			
49	16.407	1.537	48	256.629	5.950	40	28.503	1.638	39	145.792	25.072	40	146.301	3.010			
52	3.646	340	49	786	434	41	5.827	244	40	35.412	898	41	15.176	194			
56	371	39	52	591	81	42	112.976	1.873	41	55.985	2.400	42	334.061	3.065			
58	85.240	1.187	54	34.571	1.412	43	117.609	1.850	42	121.013	2.073	43	77.609	1.110			
62	29.327	1.385	56	3.772	697	48	285.960	20.368	43	356.477	5.734	44	18.738	808			
64	3.616	175	58	132.764	2.225	49	58.558	7.002	48	548.727	81.775	48	210.609	9.503			
65	610	7	60	16.341	650	51	5.000	1.000	49	24.464	7.168	49	29.278	2.574			
68	705	2	64	1.817	107	52	34.319	1.502	51	17.864	3.508	51	16.956	1.241			
69	388	147	65	2.160	360	54	15.190	1.066	52	32.052	2.503	52	44.003	2.929			
70	9.410	569	70	13.209	327	55	3.082	518	54	25.420	1.160	53	327	14			
71	354	2	72	3.290	555	56	2.127	273	55	5.908	441	54	75.621	6.220			
73	59.022	15.255	73	110.894	32.017	58	127.913	3.438	56	12.413	1.038	55	2.547	285			

74	10.077	337	74	55.077	3.414	59	14.011	81	58	182.763	4.335	56	19.159	2.521			
76	1.217	116	76	26.165	847	60	1.407	1.770	59	2.797	69	57	1.091	400			
82	75.478	706	82	19.919	295	61	412.633	9.068	60	6.881	1.252	58	156.257	3.164			
83	61.775	1.692	83	76.617	2.504	62	5.002	295	62	57.098	764	59	18.414	718			
84	635.859	22.190	84	378.066	12.120	63	821.577	144.676	63	68.085	21.705	60	76.197	12.492			
85	2.969.127	32.168	85	1.463.413	11.568	64	9.615	961	64	25.891	1.238	61	98.838	5.785			
87	3.800	484	87	4.563	689	68	23.415	546	65	505	16	62	84.401	2.628			
88	1.122.000	280	88	68.400	530	69	124	1	68	1.348	18	63	24.843	1.845			
90	240.514	4.132	90	995.215	6.645	70	26.677	752	69	356	30	64	51.468	1.308			
93	1.091.513	13.561	91	9.097	68	72	21.446	768	70	29.318	981	65	533	20			
94	2.759	254	93	2.168.906	29.541	73	45.685	11.777	72	809	310	68	7.398	90			
95	150	290	94	6.938	493	74	94.674	11.570	73	51.923	6.421	69	6.639	880			
96	206.809	7.702	96	183.675	8.555	76	5.261	72	74	54.559	5.169	70	47.896	2.056			
						82	58.656	704	76	74.533	11.624	72	740	188			
						83	104.597	3.856	81	210	3	73	152.589	13.545			
						84	975.962	57.018	82	75.364	431	74	125.136	12.419			
						85	1.309.341	31.428	83	103.332	3.558	76	133.398	31.962			
						87	26.400	1.275	84	1.108.341	36.453	79	2.146	40			
						88	27.089.800	228.248	85	2.894.587	29.162	81	1.587	11			
						90	457.955	12.247	87	13.293	1.291	82	183.714	1.310			
						91	2.000	1	88	233.849	265	83	90.649	2.993			
						93	7.464.599	52.566	90	2.682.876	96.730	84	6.102.318	74.177			
						94	621.575	131.169	91	2.941	48	85	32.341.813	109.530			
						96	303.412	10.777	93	3.420.601	62.143	87	11.569	715			
						98	4.940.007	71.465	94	67.496	1.092	88	9.552.197	7.566			
									96	325.883	13.205	90	940.352	9.515			
												91	25.450	8			

												93	4.022.606	76.566			
												94	37.470	2.626			
												95	6.369	1.069			
												96	241.984	8.467			
												99	357.685	6.874			

YABANCI BAYRAK AYRINTISINDA MEVCUT OLAN 2002-2012 YILLARI FASIL, MİKTAR VE DOLAR BAZINDA İHRACAT BİLGİLERİ

2002			2003			2004			2005			2006			2007		
FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT
NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG
12	5.950	1.240	17	855	580	28	24.037	420	15	690	125	29	2.503	325	98	7.982	379
20	1.320	656	28	2.218	705	29	46.247	440	18	3.778	631	30	53.680	670	16	13.286	1.883
22	965	2.050	29	24.758	55	30	128.397	1.539	20	2.860	3.720	33	278	40	21	3.427	864
29	530.600	1.100	30	53.583	699	32	4.413	678	28	5.166	7	34	2.457	720	27	460	200
30	32.450	1.231	32	10.160	1.250	33	2.020	790	29	47.924	250	38	19.340	1.515	28	7.000	3.500
32	683	75	33	12.287	755	34	1.025	30	30	191.889	3.848	39	36.216	4.442	29	216	25
33	8.016	611	34	1.903	90	37	2.840	236	32	6.303	1.275	40	10.481	605	30	38.817	1.398
35	114	25	37	64.785	2.457	38	7.821	368	33	35.953	999	42	27.259	348	32	5.648	1.045
37	141.424	6.540	38	7.511	241	39	21.807	744	34	15.813	6.190	43	27.975	1.015	33	13.974	570
38	14.901	453	39	39.460	4.921	40	1.424	181	35	681	200	44	291	501	34	30.360	5.122
39	42.647	7.814	40	68.549	14.566	41	10.422	410	38	24.455	1.188	48	286.459	13.792	35	7.287	1.925
40	7.017	2.179	42	6.498	257	42	491	6	39	118.363	8.308	49	6.757	743	38	93.255	37.393
41	6.393	210	43	21.280	645	43	8.804	250	40	27.130	1.293	50	467	13	39	146.910	38.500
43	2.790	86	48	44.501	4.608	48	95.412	4.495	41	293	55	51	8.492	1.069	40	17.861	1.841
48	12.936	3.032	49	5.989	316	49	683	54	42	15.211	163	52	1.519	309	41	17.221	8.048
49	12.685	1.913	54	119.594	11.282	54	48.031	5.758	43	28.513	1.105	54	2.345	102	42	6.507	82
51	665	266	55	9.860	1.132	56	794	121	48	440.693	12.658	55	413	18	43	62.569	1.766
54	3.961	1.589	56	358	16	58	81.102	2.018	49	2.277	14	56	3.240	316	44	11.330	4.800

56	330	85	58	41.927	1.548	59	851	30	52	3.562	369	58	396.613	9.001	48	644.730	26.550
58	2.505	321	60	2.802	375	68	8.207	200	54	61.870	9.232	59	574	23	49	1.143	1.037
61	972	227	61	420	127	69	52.600	512	55	650	342	60	1.108	95	51	45.921	2.220
62	630	15	63	4.020	116	70	13.863	1.558	56	1.563	404	68	4.291	139	52	10.716	1.165
64	617	137	64	2.390	481	73	1.090.144	373.498	58	502.532	11.118	70	50.342	1.891	54	24.681	5.327
68	2.566	145	68	3.239	108	76	1.904	231	59	7.755	51	71	124	28	56	650	65
70	28.675	2.314	69	129	97	82	75.241	1.606	61	646	330	72	546	190	58	780.399	18.601
73	4.435	656	70	13.403	1.056	83	25.220	2.725	62	166	42	73	35.596	14.075	59	8.497	264
76	1.344	176	71	1.226	2	84	603.014	13.241	63	1.663.005	311.398	74	2.553	243	60	8.704	1.543
82	26.653	836	73	10.004	1.302	85	229.664	17.430	65	5.499	653	76	3.033	73	61	6.910	472
83	3.588	1.704	74	3.524	1.635	87	50.575	9.524	68	15.652	442	81	503	43	62	12.721	945
84	1.057.881	30.726	76	8.166	988	90	170.755	6.401	70	34.059	1.020	82	114.004	985	63	19.827	2.853
85	306.443	25.522	82	33.118	1.465	94	18.876	378	73	232.998	49.288	83	176.760	7.101	64	370	4
87	16.740	2.723	83	31.461	2.853	96	71.130	3.061	74	4.518	400	84	489.540	14.818	65	8.285	953
88	702.758	3.179	84	1.496.416	27.817				76	6.758	710	85	176.455	13.947	68	1.683	46
90	252.108	5.490	85	923.728	51.509				82	62.308	907	87	4.504	302	70	27.405	654
91	2.586	561	87	52.921	2.768				83	183.248	8.172	90	101.356	2.495	71	640	25
94	72.155	742	88	732.566	3.942				84	691.471	25.296	93	58.448	759	72	799	800
96	6.137	1.155	90	183.332	6.454				85	557.252	24.409	94	730	10	73	52.654	6.438
			91	410	4				87	35.524	2.909	96	444.178	22.881	76	1.863	345
			93	1.059	21				88	84.807	560				82	248.673	1.510
			94	15.709	802				90	347.695	5.080				83	470.958	18.647
			96	19.672	1.107				93	4.780	231				84	707.435	22.708
									94	51.359	22.062				85	1.249.630	79.112
									96	440.839	22.935				87	19.057	2.998
															90	216.212	2.853
															93	544.191	11.327

															94	27.046	1.504
															95	3.540	48
															96	1.072.103	42.322
															98	5.742	728
2008			2009			2010			2011			2012					
FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT	FASIL	İHRACAT	İHRACAT			
NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG			
21	455	45	12	1.040	50	8	2.520	600	8	3.360	900	20	13.977	2.160			
28	1.855	351	15	9.854	9.928	19	579.852	491.400	10	2.721	1.300	21	2.844	600			
29	17.025	1.800	20	3.285	1.020	20	6.898	1.680	12	2.748	430	27	5.662.168	5.155.949			
30	6.310	461	27	1.125	91	27	3.874.082	4.829.022	14	1.320	250	28	233	2.000			
33	3.205	200	28	917	315	30	4.808	315	15	16.210	8.816	29	3.022	320			
34	120	40	29	1.602	200	32	5.177	518	20	731	180	30	232.973	3.845			
35	7.809	783	30	79.273	1.709	33	6.367	1.300	21	2.073	498	32	16.628	1.190			
38	24.591	2.486	32	11.845	1.417	34	554	400	27	5.895.062	5.691.396	33	36.869	1.595			
39	36.026	7.236	33	24.995	1.094	35	3.417	128	29	1.443	1	34	15.205	1.013			
40	9.806	895	34	34.653	13.442	38	86.590	6.019	30	147.183	1.881	35	30.194	1.316			
41	4.831	71	35	36.585	4.816	39	107.232	10.741	32	36.013	1.459	38	210.367	3.806			
42	25.994	388	37	13.807	100	40	43.958	1.406	33	3.834	620	39	131.609	17.706			
43	1.087	38	38	61.088	13.239	42	251.362	3.494	34	399	20	40	1.833	82			
48	324.726	14.667	39	129.053	15.085	43	133.167	3.830	35	14.900	407	42	274.727	2.881			
49	576	68	40	18.952	1.617	44	5.650	690	38	120.502	2.771	43	191.577	2.398			
50	2.403	61	41	72.446	3.082	48	770.269	33.159	39	103.521	14.624	48	230.778	10.355			
52	7.138	764	42	496.917	6.567	49	187	2	40	39.329	285	49	1.350	21			
56	240	13	43	40.805	1.473	52	3.234	185	42	340.524	3.519	52	59.991	6.525			
58	537.791	13.270	44	8.111	2.605	53	1.210	95	43	122.186	2.522	54	55.648	3.008			
59	2.194	52	48	442.860	15.297	54	42.179	5.641	44	450	55	56	31.436	2.460			

60	27.172	3.006	49	2.591	292	55	1.261	95	48	711.359	20.182	57	496	84			
62	14.054	1.108	51	11.025	2.638	56	31.064	2.901	49	783	268	58	21.795	244			
64	9.483	190	52	69.801	6.836	58	172.481	6.808	52	3.642	677	59	5.662	862			
72	1.500	1.443	54	35.311	3.378	59	8.851	1.157	53	2.085	124	60	2.868	478			
73	36.778	3.310	55	1.547	305	60	8.009	3.028	54	20.637	752	61	9.255	266			
74	3.940	330	56	2.425	185	62	1.090	20	55	1.705	185	62	39.858	1.276			
76	9.678	847	58	411.705	9.948	63	211.600	20.795	56	15.785	1.718	63	13.282	889			
82	104.799	815	59	5.008	111	64	724	89	58	39.987	778	64	3.088	92			
83	444.756	14.735	60	54.082	3.677	68	299	26	59	20.878	1.680	65	120	40			
84	879.929	24.498	62	29.589	2.046	70	2.572	462	60	10.705	5.417	68	765	290			
85	453.562	18.283	63	80.347	3.143	73	43.894	6.083	61	30.769	1.971	69	946	2			
87	9.267	1.821	64	11.494	390	74	6.562	266	62	15.234	1.304	70	6.200	3.234			
88	6.770	106	68	3.464	1.274	76	56.864	3.409	63	13.024	1.228	71	419	7			
90	109.271	2.402	69	728	103	81	198	3	64	10.664	302	72	1.374	774			
91	170	2	70	1.712	89	82	225.131	1.222	65	186	62	73	106.848	7.260			
93	271.427	6.995	72	5.117	4.163	83	393.703	14.315	68	982	195	74	83.720	2.383			
94	65.486	12.750	73	131.980	20.235	84	727.290	22.301	70	2.397	215	76	66.700	18.179			
95	3.215	90	74	10.358	919	85	507.892	26.935	71	655.285	500	82	95.055	319			
96	1.305.163	53.613	76	100.993	4.972	87	174.949	16.021	72	3.800	3.800	83	393.357	7.235			
98	9.720	676	82	45.951	450	90	202.085	13.317	73	80.049	7.061	84	1.120.372	28.328			
			83	440.394	14.944	91	5.651	71	74	87.119	2.443	85	3.972.919	27.379			
			84	914.374	24.547	93	4.074.502	26.700	76	59.897	3.639	87	47.012	1.749			
			85	718.211	29.212	96	1.109.035	46.345	81	3.564	22	88	1.070.802	2.468			
			87	4.598	249	98	191.992	12.673	82	334.303	2.244	90	270.962	3.651			
			90	197.398	3.150				83	260.703	9.284	93	1.135.010	13.267			
			91	6.820	330				84	554.942	19.157	94	7.833	1.279			
			93	1.193.476	14.172				85	263.116	7.722	96	1.026.422	35.782			

			94	14.596	922				87	3.028	150	99	288.378	22.941			
			96	925.876	38.207				90	331.811	3.436						
			98	6.383	295				93	2.965.617	28.353						
									94	12.844	1.495						
									96	1.352.230	49.220						
									98	509.503	42.922						
TÜRK BAYRAK AYRINTISINDA MEVCUT OLAN 2002-2012 YILLARI FASIL, MİKTAR VE DOLAR BAZINDA İTHALAT BİLGİLERİ																	
2002			2003			2004			2005			2006			2007		
FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT
NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG
5	110.071	5.325	5	305.274	19.569	3	2.096	690	5	436.698	5.440	3	55.732	11.722	3	12.070	1.816
25	593	20.100	8	103	8	5	639.637	53.553	25	1.311	910	5	251.333	3.623	5	168.961	3.841
32	152	25	35	403	100	32	1.323	280	30	12.902	15	15	275	10	21	160	3
37	7.754	3.035	39	2.747	332	34	134	2	32	2.670	573	28	177	25	32	4.263	425
39	6.612	269	40	5.752	729	39	48.005	3.962	33	9.652	1.763	33	4.676	337	33	7.562	340
40	1.950	285	41	1.500.526	42.431	40	2.782	151	39	48.977	3.372	34	615	30	39	51.215	3.774
41	1.296.034	32.453	42	396.746	18.620	41	2.159.186	68.392	40	2.532	16	39	123.363	7.482	41	6.535.818	268.471
42	848.116	24.844	43	22.640	1.006	42	1.529.519	52.062	41	3.068.827	101.291	40	259	4	42	1.848.924	20.365
44	8.717	3.061	44	14.954	3.922	43	2.924	226	42	361.403	12.891	41	5.531.977	156.382	43	145.343	3.042
48	413	18	48	219	15	44	29.980	15.134	44	59.465	19.639	42	958.311	13.807	44	25.611	8.169
49	4.108	125	49	3.226	851	49	1.490	71	52	1.151.021	180.098	43	30.818	100	49	1.841	150
52	305.464	43.055	52	357.248	68.933	52	235.419	35.704	54	185.551	29.099	44	28.903	23.268	52	787.850	95.499
54	118.978	18.128	54	227.002	29.526	54	76.063	10.687	55	27.622	4.338	49	1.883	607	54	273	45
55	1.030	77	55	13.490	1.562	55	84.625	8.629	57	179.987	8.544	51	1.488	117	55	19.626	3.546
56	10.450	1.542	56	2.794	940	56	10.912	1.200	58	1.762	355	52	1.030.289	151.590	57	2.759.014	54.177
57	416.006	38.972	57	544.474	49.260	57	398.894	24.492	61	87.476	3.410	54	45.343	5.971	58	1.657	107
58	1.422	99	58	3.692	125	58	3.259	232	62	514.284	26.647	55	21.912	4.046	60	1.974	206

61	3.948	218	61	8.731	774	59	5.582	550	63	35.915	3.325	56	2.657	225	61	1.067.061	45.920
62	63.415	6.064	62	102.989	51.403	61	8.733	264	65	14.420	1.757	57	857.094	22.783	62	3.531.011	199.876
63	5.602	1.053	63	12.767	1.827	62	81.380	13.525	66	185	10	58	834	62	63	16.300	859
64	704	63	64	1.902	208	63	7.397	1.169	68	742	230	59	37.812	288	64	13.085	642
65	568	112	65	6.934	712	65	8.234	700	70	63.992	3.169	60	2.387	282	65	6.443	508
69	268	25	66	227	47	66	132	18	71	168.154	24.380	61	607.147	38.895	66	1.452	277
70	122	18	69	614	106	67	265	15	73	2.040	25	62	1.404.524	76.540	68	17.166	1.030
71	15.128	1.659	70	5.126	739	68	383	137	82	113.429	5.204	63	44.925	2.878	70	1.752	136
73	281	17	71	46.401	4.904	69	653	40	83	15.680	3.682	64	2.918	42	71	119.074	7.939
74	201	31	72	1.961	2.070	70	3.686	839	84	4.937	1.111	65	4.671	564	72	6.621	1.000
76	700	79	82	117.581	4.750	71	88.770	10.814	85	28.254	683	66	336	81	73	11.463	240
82	48.871	2.558	83	15.348	3.386	73	7.005	1.895	87	253	53	69	399	73	74	1.893	554
83	3.361	722	84	22.959	954	81	3.512	160	90	513.286	16.394	70	4.007	739	82	218.902	9.305
84	265.986	2.372	85	725	75	82	98.429	3.821	92	2.049	175	71	113.046	13.418	83	29.185	1.155
85	22.979	312	88	33.524	624	83	5.499	871	94	1.393	268	73	1.232	108	84	99.242	1.848
88	38.729	6.280	90	452.424	20.468	84	360.526	3.530	95	179.961	23.870	82	167.677	6.482	85	20.299	262
90	380.174	22.581	92	1.526	98	85	7.699	128	96	2.770	415	83	109	3	87	2.174	176
95	85.445	9.348	94	210	50	87	562	55				84	176.516	18.225	90	893.248	20.151
96	284	18	95	37.151	4.357	88	37.548	470				85	6.414	220	94	104	4
98	613	95	96	1.055	19	90	599.031	27.666				87	268	32	95	239.943	18.183
						91	1.051	12				88	68.908	10.955	96	12.870	684
						92	1.206	254				90	724.357	24.482			
						94	7.735	1.006				92	876	70			
						95	101.062	12.527				93	1.613	85			
						96	7.732	1.097				95	174.975	10.901			
						98	101	1.298				96	389	1			

2008			2009			2010			2011			2012					
FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT			
NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG			
1	253	12	1	166.408	2.495	1	140.967	2.185	1	29.376	590	1	373.270	9.959			
3	21.109	4.852	3	14.355	3.320	3	2.655	500	5	35.227	1.444	5	369.302	7.916			
5	41.823	2.264	5	126.439	3.062	5	213.410	7.916	8	2.740	1.330	8	3.907	1.050			
21	542	12	8	3.176	1.370	8	2.575	840	11	611	360	12	38.216	800			
25	789	54	22	641	385	15	313	8	25	765	101	20	110	7			
32	2.962	153	29	195.275	855	23	277	50	32	51.792	4.590	25	741	88			
33	8.602	486	32	118	4	28	703	8	33	9.785	2.095	29	425	2			
37	23.110	440	33	1.233	41	32	86.403	21.657	35	587	100	30	21.902	1.457			
39	58.766	4.205	38	4.456	515	33	5.304	595	38	1.595	195	32	97.996	9.100			
41	9.994.470	356.895	39	49.671	5.593	38	123	2	39	13.318	691	33	463	74			
42	5.941.007	56.687	40	691	120	39	39.049	2.681	41	3.905.030	118.787	38	2.272	140			
43	683	40	41	3.820.642	144.262	41	5.629.988	234.244	42	10.592.034	79.439	39	33.616	1.821			
44	47.584	11.835	42	6.440.774	49.427	42	10.931.813	70.255	43	21.663	466	41	2.179.441	69.773			
48	4.411	111	43	14.786	571	43	8.735	313	44	59.700	12.158	42	7.678.890	24.920			
49	370	158	44	17.966	4.304	44	13.376	3.933	48	5.337	237	43	92.468	1.350			
52	1.988.845	221.851	48	3.240	138	48	980	44	49	1.868	58	44	81.770	16.140			
54	51.761	9.953	49	5.857	439	49	2.196	109	51	3.760	260	48	26.216	779			
55	42.937	4.500	52	2.480.165	377.111	52	1.569.672	160.689	52	857.130	75.050	49	103	8			
57	5.218.793	93.434	54	24.116	2.647	54	19.374	1.552	54	1.733	55	52	1.054.434	93.007			
58	1.270	22	55	27.251	2.699	55	430.338	26.416	55	165.110	15.387	53	401	27			
60	7.951	1.177	56	6.882	610	56	1.618	91	56	7.410	90	54	4.022	228			
61	578.935	14.070	57	2.443.534	46.333	57	2.212.997	39.958	57	3.309.446	60.759	55	62.124	3.810			
62	4.056.195	203.073	58	35.604	401	58	293.341	2.104	58	310.756	2.100	56	1.941	114			
63	12.150	627	60	371	15	60	22.045	825	61	523.052	15.069	57	3.303.283	60.504			

64	67.653	1.561	61	301.555	13.163	61	177.572	5.923	62	4.385.809	201.693	58	89.146	615			
65	11.138	410	62	4.701.802	237.358	62	6.983.034	355.043	63	39.320	743	61	538.899	15.350			
66	990	86	63	120.548	9.540	63	9.206	1.443	64	19.969	819	62	1.129.379	34.507			
70	7.235	2.263	64	9.153	929	64	27.905	1.522	65	2.988	61	63	1.392.478	129.934			
71	256.805	4.755	65	7.389	614	65	397	7	68	593	9	64	2.927	162			
73	12.842	266	66	501	58	68	187	8	69	1.957	130	65	876	41			
74	9.988	1.500	68	7.206	1.762	70	518	102	70	1.105	149	68	933	20			
82	148.644	4.485	70	4.679	565	71	37.416	708	71	29.806	504	69	703	22			
83	30.657	3.949	71	105.436	2.000	73	2.306	94	73	12.268	323	70	9.360	688			
84	27.817	685	73	10.932	256	76	16.944	2.095	74	272	5	71	33.635	833			
85	20.086	1.181	74	2.598	613	82	150.135	4.969	82	167.070	4.157	72	2.145	1.300			
88	62.075	40	82	167.701	5.324	83	6.247	759	83	4.145	454	73	7.371	119			
90	1.483.225	37.307	83	9.662	1.795	84	46.643	3.937	84	19.435	2.482	74	397	26			
92	2.712	197	84	12.346	1.150	85	761	17	85	7.901	260	82	361.411	12.212			
94	2.597	278	85	187.742	3.151	87	456	41	87	10.774	1.598	83	23.644	613			
95	85.281	7.146	87	829	144	90	1.280.137	27.763	90	2.115.471	43.293	84	76.462	2.991			
96	7.783	225	88	288.117	119	92	3.221	70	92	4.609	126	85	8.737	73			
98	1.042	220	90	1.010.811	19.631	95	131.925	9.868	94	9.842	1.414	87	20.142	3.362			
			91	1.157	140	96	844	62	95	96.594	5.838	90	2.468.001	45.803			
			92	752	32				96	964	18	95	49.974	2.332			
			94	652	40							96	71.580	6.733			
			95	83.015	7.917							99	1.177	195			
			96	944	55												

YABANCI BAYRAK AYRINTISINDA MEVCUT OLAN 2002-2012 YILLARI FASIL, MİKTAR VE DOLAR BAZINDA İTHALAT BİLGİLERİ

2002			2003			2004			2005			2006			2007		
FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT	FASIL	İTHALAT	İTHALAT
NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG
5	64.600	8.494	5	137.993	11.806	5	279.101	21.293	5	277.086	8.209	3	8.424	1.206	3	2.501	447
32	107	5	35	198	50	22	556	100	8	196	225	5	256.672	3.455	5	190.224	2.722
35	307	50	39	4.800	300	30	654	1	12	1.680	235	30	577	4	39	9.488	340
37	75.375	26.040	41	2.173.459	67.173	32	2.396	450	28	1.394	2	32	4.461	540	40	2.947	30
39	2.462	98	42	3.982.373	135.119	39	9.079	388	29	122	11	33	1.638	370	41	545.809	12.681
40	372	95	43	2.328	69	41	1.273.044	30.144	34	379	51	38	195	1	42	1.903.550	46.244
41	2.803.085	73.557	44	5.911	3.417	42	651.959	22.210	35	140	1	39	104.306	2.923	49	928	117
42	5.915.255	184.676	48	413	41	44	7.268	2.739	38	175	1	41	637.327	10.849	50	219	4
43	10.389	298	49	291	110	49	1.866	287	39	49.389	3.357	42	772.037	25.258	52	461.745	52.539
44	5.381	1.492	52	337.604	43.086	52	4.956.583	1.058.807	41	1.185.547	28.301	44	8.596	1.852	53	3.180	270
48	3.194	59	54	97.067	17.978	54	38.589	4.078	42	1.598.126	56.076	49	290	70	54	7.794	903
52	369.936	72.637	55	48.501	6.446	55	8.102	604	44	3.800	895	52	477.715	66.781	55	4.664	292
54	20.422	3.949	57	1.537.075	136.693	56	1.009	24	48	4.780	189	54	42.329	7.113	56	1.020	14
55	10.983	493	58	738	82	57	472.334	36.871	50	43.529	629	55	6.710	787	57	1.569.111	27.219
57	1.709.383	147.762	61	30.090	3.713	58	384	144	52	431.682	101.816	57	1.493.202	37.881	58	32.813	435
58	2.657	432	62	17.899	3.459	61	11.258	837	54	84.231	13.061	58	35.830	284	60	3.427	350
60	3.404	338	63	1.310	224	62	50.238	3.366	55	60.275	5.824	60	6.357	778	61	504.732	22.869
61	1.629	554	65	1.910	215	63	5.074	541	57	395.782	12.751	61	261.186	15.111	62	3.373.351	173.169
62	14.415	1.196	66	953	154	65	2.738	217	58	8.560	139	62	712.820	39.815	63	53.562	2.368
63	671	112	69	795	50	70	3.407	440	59	424	20	63	420	117	71	6.792	1.141
64	590	149	70	2.107	412	71	12.671	1.441	61	350.415	6.829	64	1.040	10	73	9.099	1.189
65	2.380	257	71	17.321	2.887	82	132.511	4.834	62	645.240	33.650	65	204	57	82	106.802	3.262
68	1.429	520	73	245	6	83	9.982	594	63	2.486	130	66	1.030	144	84	11.855	574

70	965	166	82	68.915	2.216	84	18.943	532	65	3.733	120	71	22.174	3.994	85	3.750	394
71	31.940	7.460	83	12.627	698	85	3.203	22	70	4.677	633	73	3.543	1.164	87	893	180
73	8.026	1.259	84	16.131	435	90	7.037	240	71	16.638	2.394	82	69.211	2.970	90	533.178	12.285
74	1.562	247	85	29.230	393	94	4.902	487	73	119	19	83	556	155	92	1.563	25
82	83.621	4.251	90	71.392	3.984	95	79.433	8.940	76	888	64	84	507.298	49.678	95	78.662	7.417
83	2.596	587	94	2.062	140	96	114	4	82	87.959	3.616	85	411	3	96	764	102
84	228.591	1.644	95	13.830	1.521				84	89.972	1.517	87	362	13			
85	788	2	96	309	48				85	1.358	13	90	157.190	6.356			
88	25.500	2.052	97	1.013	90				90	123.285	6.342	95	164.490	19.068			
90	215.520	10.460	98	270	100				95	569.190	66.323	96	2.205	288			
91	92.830	2.200															
92	2.401	48															
93	1.754	720															
94	600	145															
95	23.056	3.042															
96	589	28															
97	1.045	90															
2008			2009			2010			2011			2012					
FASIL	ÌTHALAT	ÌTHALAT	FASIL	ÌTHALAT	ÌTHALAT	FASIL	ÌTHALAT	ÌTHALAT	FASIL	ÌTHALAT	ÌTHALAT	FASIL	ÌTHALAT	ÌTHALAT			
NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG	NO	DOLAR	KG			
3	7.258	1.230	1	122.215	3.817	1	145.526	5.733	1	237.681	6.939	1	17.729	475			
5	427.226	6.491	5	738.677	21.602	5	474.744	13.870	3	4.150	1.000	5	112.381	5.874			
15	333	2	15	299	200	21	524	18	5	708.400	16.116	12	20.072	2.530			
30	10.500	40	30	407	15	22	429	13	8	7.416	2.847	25	330	40			
32	176	5	32	93.486	15.027	27	621	2	25	3.759	2.870	32	45.760	4.300			
33	10.275	1.913	33	9.003	789	30	2.326	65	32	50.653	4.606	39	14.745	587			
38	550	130	34	168	5	32	3.614	500	33	3.287	125	40	13.519	439			

39	52.148	3.681	39	38.486	3.373	33	6.828	702	35	403	50	41	1.484.597	39.206			
40	311	4	41	906.772	25.746	35	185	25	38	28.080	4.800	42	264.534	2.260			
41	449.665	10.723	42	1.591.929	12.060	39	15.076	772	39	20.842	841	43	60.446	900			
42	889.293	11.522	44	31.386	7.943	40	329	6	40	373	3	44	16.270	3.152			
44	13.136	2.922	48	11.573	4.294	41	1.224.778	36.011	41	1.087.312	25.275	48	1.652	68			
48	885	109	49	2.829	294	42	1.141.964	17.153	42	2.681.443	15.842	49	1.526	162			
49	185	1	52	3.364.628	378.020	44	33.988	9.220	43	63.116	674	50	830	60			
52	535.395	57.191	54	707	160	50	6.107	206	44	3.574	921	52	1.965.584	180.711			
53	2.587	244	55	613.903	53.597	52	2.470.879	247.986	48	125	6	54	773	11			
54	3.551	419	57	2.422.217	47.576	54	317	7	49	1.544	68	55	55.237	3.518			
55	128.360	12.913	58	9.449	367	55	510.121	36.436	52	1.580.112	146.141	57	2.158.570	40.294			
56	1.841	26	61	560.483	19.783	56	770	14	53	834	69	58	41.277	952			
57	965.252	19.587	62	1.287.962	53.724	57	4.651.070	87.605	54	5.693	227	61	303.414	8.797			
58	22.619	198	63	11.035	1.523	58	10.272	102	55	238.276	14.606	62	1.378.403	50.095			
59	3.449	300	64	883	55	60	115	4	57	2.836.318	52.402	63	111.673	14.221			
60	283	16	65	258	84	61	261.775	9.484	58	34.004	118	64	3.846	72			
61	754.237	29.020	70	1.092	134	62	2.669.247	120.734	61	413.299	12.372	65	1.728	136			
62	2.427.352	119.653	71	12.214	234	63	20.017	2.717	62	2.034.454	82.907	70	7.163	850			
63	28.241	1.097	73	300	3	64	121	1	63	20.652	354	71	13.398	725			
64	165	4	76	836	335	65	1.185	73	65	194	5	73	11.772	206			
65	5.235	326	82	98.382	3.065	68	1.496	10	68	10.126	1.800	76	151.789	6.298			
66	282	30	83	195	52	70	16.450	1.338	70	4.268	1.050	82	124.300	4.148			
70	263	30	84	56.630	8.403	71	75.246	1.410	71	46.536	1.274	83	1.902	101			
71	12.938	214	85	10.184	381	73	1.016	40	73	1.438	49	84	2.905	561			
73	3.100	67	87	249	4	76	970	125	76	3.423	530	85	9.130	62			
82	169.654	4.930	90	983.222	20.979	82	197.542	5.911	82	298.490	9.911	87	3.039	300			
83	7.311	1.320	94	5.627	275	83	10.664	1.157	83	4.976	557	90	1.141.340	32.228			

84	28.541	723	95	14.276	1.170	84	24.700	1.788	84	63.549	2.403	94	3.955	840			
85	13.570	177	96	6.991	764	85	6.026	168	85	5.510	103	95	143.280	8.973			
87	49.715	1.764	97	500	4	87	1.385	28	87	3.165	229	96	76.435	8.350			
90	971.629	23.436				90	1.220.842	24.691	90	1.592.319	32.021	99	297.048	1.570			
95	88.456	5.734				94	540	83	92	7.119	550						
96	1.475	14				95	107.449	8.819	95	79.303	5.271						
						96	17.598	2.046	96	2.339	29						

Kaynak: T.C. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı(bilgi@tuik.gov.tr), D-8 üyesi ülkelerden, havayoluyla gerçekleşmiş olan Türk ve yabancı bayrak ayrımında mevcut olan 2002-2012 yılları ithalat, ihracat bilgileri fasıl, miktar ve dolar bazında elektronik ortamda istatistiki bilgi talebi, Ali İbrahim Murat Aşkın'a kişisel e-posta (murataskin@gmail.com). (20 Mart 2013).

KAYNAKÇA

- Air Transport Action Group. The Economic and Social Benefits of Air Transport 2008. <http://www.atag.org> (22 Şubat 2013).
- Airbus, Global Market Forecast 2011-2030. France,2011.
- Akova, Yücel. T.C. Ekonomi Bakanlığı İhracat Genel Müdürlüğü. **Nijerya Bilgi Notu**. Ankara, Şubat 2012.
- Alkan, Mustafa ve Murat Erdal, **Lojistik ve Dış Ticaret Sözlüğü**, 2. Baskı, İstanbul: Utikad Yayını, Aralık 2007.
- Aras, Nil ve Gerede, Ender. (Ed.) **Ulaştırma Kavramı ve Önemi**. Ulaştırma Sistemleri (s.2-23). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları. 2012.
- Ateşgaoğlu, Ümit. SERKA Kalkınma Ajansı. **İran Ülke Raporu**. Ankara, Mayıs, 2002.
- Bayar, Sevilay. T.C. İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi. **Endonezya Ülke Raporu**. Ankara, Nisan 2011.
- Başar, Ayşe Banu. (Ed.). **Dış Ticaret İşlemleri**. Birinci Baskı. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2526. Haziran 2012.
- Boeing, Current Market Outlook, 2011-2030, 2011
- Cavcar, Mustafa (Ed.). **Turizm Ulaştırması**. 1. Baskı. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No:2763, Kasım 2012.
- D-8 Bülten. Yeni Bir Dünya, Endonezya. 20 Eylül 2008, <http://www.d8bulten.com> (15 Mart 2013).

- D-8 Organization for Economic Cooperation, Report Of The Fifth D-8 Working Group On Civil Aviation And Director Generals Meeting. Jakarta Endonezya, 8-9 Haziran 2011.
- D-8 Organization for Economic Cooperation. Minutes Of The D-8 Meeting Of Airlines Companies And DGCA. Antalya Türkiye, 26-27 Kasım 2010.
- D-8 Organization for Economic Cooperation. **Report Of The D-8 Airport Management And Operation Workhop And D-8 Industrial Cooperation Workhop.** İstanbul, 4-5 Nisan 2012.
- D-8 Organization for Economic Cooperation. **Report of The Meeting of D-8 Directors General of Civil Aviation.** Antalya Türkiye, 27-29 Haziran 2007.
- D-8 Organization for Economic Cooperation. **Report Of The Third D-8 Working Group On Civil Aviation And Director Generals' Meeting.** Bali Endonezya, 17-18 Haziran 2008.
- D-8 Organization for Economic Cooperation. **The Final Report Of The Second Meeting Of Directors General Of Civil Aviation Authorities.** İsfahan İran, 8- 10 Eylül 2007.
- D-8 Organization for Economic Cooperation, **D-8 15th. Anniversary Booklet.** İstanbul: D-8 Secretariat, 2012.
- Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Dokuzuncu Kalkınma Planı. **Havayolu Ulaşımı Özel İhtisas Komisyonu. Havayolu Ulaşımı Özel İhtisas Komisyonu Raporu.** Ankara,2006.
- Devlet Planlama Teşkilatı Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Ulaştırma Özel İhtisas Komisyonu. **Hava Yolu Ulaştırması Alt Komisyonu Raporu.** Ankara, 2001.
- Devlet Planlama Teşkilatı. Gelişmekte Olan Sekiz Ülke (D – 8) İşbirliği Alanları, Faaliyet ve Projeler. www.dpt.gov.tr (15 Mayıs 2013).
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, **Malezya Ülke Bülteni.** Ankara, Mart 2012.

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu. **Türk-Endonezya İş Konseyi Endonezya Ülke Bülteni**. Ankara, Kasım 2011.

Diplomat Atlas. “Dünyayı Değiştiren Kanal Süveyş Kanalı”. Sayı11, Mart 2011, ss.28-29.

Dünya Bülteni, Türkiye İle Pakistan Arasında Anlaşma, 22 Mayıs 2012, <http://www.dunyabülteni.net> (1 Mayıs 2013).

Erel, Can. “Hava Aracı Bakım, Onarım Ve Yenileme (Boy) Faaliyetlerinde Ulusal Çekicilik/Etkinliğin Artırılması Girişimleri”, **TMMOB Makina Mühendisleri Odası V. Ulusal Uçak, Havacılık Ve Uzay Mühendisliği Kurultayı**. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 22-23 Mayıs 2009,ss.1-8.

Erhan, R., “Şehir İçi Ölümlü Kazaların Analizi”, **Doktora Tezi**. Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü,2004.

Gelişen 8 Ülke D-8, D-8 Üye Devletleri Arasında Tercihli Ticaret Anlaşması. **T.C. Resmi Gazete, Karar Sayısı: 2011/1681**. 22 Nisan 2011 Cuma.

Göktepe, Hülya. “Hava Taşımacılığı Sektöründe Rekabet Hukuku Kurallarının Uygulanması”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, 2007/1, ss.213-240.

IATA, World Airline Transport Statistics (WATTS) 2010, 2011

International Monetary Fund, **World Economic Outlook**, Washington, Nisan 2013.

Kaya, Ergün vd., **Havaalanlarında Yap İşlet Devret Uygulamaları: Antalya ve Atatürk Havalimanlarındaki Uygulamaların Değerlendirilmesi**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları No.1649, Sivil Havacılık Yüksekokulu Yayınları No.13, 2005.

KOPTEKİN, Merve; “Lojistiğin Tanımı ve Önemi”, **Logistical, İstanbul Üniversitesi Lojistik Kulübü Dergisi**, Sayı:1, 2004.

- Korul, Vildan ve Küçükönel, Hatice. ‘Türk Sivil Havacılık Sisteminin Yapısal Analizi’. **Ege Akademik Bakış**, Sayı: 1, Cilt: 3, 2003, ss.24-38.
- Köfteci, Sevil ve Haluk Gerçek. “Yük Taşımacılığında Taşıma Türü Seçimi İçin Lojistik Maliyetlere Dayalı İkili Lojit Model”, **İMO Teknik Dergi**. Cilt. 21, Sayı. 3, Temmuz 2010.
- Kurnaz, Kemal. “Üretim Merkezlerinden Hammadde Taşımacılığının Karayoluna Etkileri”, **Yüksek Lisans Tezi**. Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ağustos 2007.
- Mevlana Kalkınma Ajansı Ar-Ge, **Bilim ve Teknoloji Teknik Komisyon Raporu 2023 Vizyon Raporu (Ulaştırma Sektörü)**. Konya, 2010.
- Oxford Economics. Economic Benefits from Air Transport in Egypt. Egypt Country Report. 2011. <http://www.oxfordeconomics.com> (22 Şubat 2013).
- Özenen, Cem Galip. “Havaalanı Yatırımlarında Özelleştirme Dünyadaki Uygulamalar Ve Türkiye İçin Öneriler” **Uzmanlık Tezi**. DPT, Ocak 2003.
- Özey, Ramazan. “D-8 Umudu”, **Altınoluk Dergisi**. Sayı: 134. Nisan 1997,ss.52-54.
- Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun, T.C. Resmi Gazete Karar Sayısı: 25997,18 Kasım 2005.
- T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, **Pakistan Ülke Raporu**. Ankara, Şubat 2011.
- T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü, **Türkiye Cumhuriyeti İle Mısır Arap Cumhuriyeti Arasında Bir Serbest Ticaret Alanı Tesis Eden Anlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyon Raporu**. Ankara, 19 Haziran 2006.
- T.C. Ekonomi Bakanlığı Tahran Ticaret Müşavirliği. **İran İslam Cumhuriyeti Ülke Profili**. Aralık 2012.

- T.C. Ekonomi Bakanlığı, Gelişen Sekiz Ülke (D8). D-8 Tercihli Ticaret Sistemi. www.ekonomi.gov.tr (15 Mayıs 2013).
- T.C. Ekonomi Bakanlığı. Dış Ticaret İstatistikleri Veri Sorgulaması. <http://tuikapp.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> (1 Mart 2013).
- T.C. Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansı, **İran Pazar Araştırma Raporu**. Erzurum,2011.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı. 2000-2012 Yılı Sınır İstatistikleri. <http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr/TR,9854/sinir-giris-cikis-istatistikleri.html> (1 Mart 2013).
- T.C. Malezya Büyükelçiliği Kuala Lumpur Ticaret Müşavirliği Ofisi. **Malezya 2008 Yılı Ülke Raporu**, Temmuz 2009.
- T.C. Malezya Büyükelçiliği Kuala Lumpur Ticaret Müşavirliği Ofisi. **Malezya 2009 Yılı Ülke Raporu**, Haziran 2010.
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. **Ulaştırma Hizmetleri Lojistik Yönetimi**. Ankara, 2011.
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. **Ulaştırma Hizmetleri Alanı Havayolu Taşımacılığı**. Ankara,2011.
- T.C. Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü Basın Bülteni, “D-8 Ülkeleri, Türk Modeli Olarak Bilinen Yap İşlet Devret Modeline Hayran Kaldı...”. <http://www.shgm.gov.tr> (1 Mart 2013).
- T.C. Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü. **2011 Faaliyet Raporu**. Ankara, 2011.
- T.C. Tanıtma Genel Müdürlüğü, Pazar Raporları 2013. <http://www.tanitma.gov.tr> (15 Nisan 2013).
- T.C. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığı(bilgi@tuik.gov.tr). D-8 üyesi ülkelerden, havayoluyla gerçekleşmiş olan Türk ve yabancı bayrak ayrıntısında mevcut olan 2002-2012 yılları ithalat,

ihracat bilgileri fasıl, miktar ve dolar bazında elektronik ortamda istatistiki bilgi talebi, Ali İbrahim Murat Aşkın'a kişisel e-posta (murataskin@gmail.com). (20 Mart 2013).

T.C. Ulaştırma Bakanlığı 9. Ulaştırma Şurası. **Demiryolu Ulaştırması Komisyonu Raporu**. Ankara,1998.

T.C. Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı. **Faaliyet Raporu 2011**. Ankara, 30 Nisan 2012.

T.C. Ulaştırma Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı. **2009 Yılı Faaliyet Raporu**, Ankara, Nisan 2010.

T.C. Ulaştırma Bakanlığı. **Türkiye Ulaşım ve İletişim Stratejisi Hedef 2023**. Ankara, 2009.

TAI'nin Sesi. "D-8 Havacılık Sanayi İşbirliği Çalıştayı Tusaş ve Tav Öncülüğünde İstanbul'da Gerçekleştirildi". Sayı: 93, Ankara Ofset, Mayıs 2012,s.22.

Tepe Akfen TAV Havalimanları Holding A.Ş.. TAV Havalimanları 2011 Faaliyet Raporu. <http://www.tavhavalimanlari.com.tr> (15 Şubat 2013).

The World Bank, Connecting to Compete Trade Logistics in the Global Economy. Washington, 2012. <http://www.worldbank.org> (1 Nisan 2013).

The World Bank, Transport in South Asia, Pakistan Transport Sector. <http://web.worldbank.org> (1 Mayıs 2013).

THY ve Mısır Havayolları'ndan Yeni Adımlar, Ocak 2009. <http://www.turkishairlines.com/tr-tr/skylife/2009/ocak/haberler/thy-ve-misir-havayollarindan-yeni-adimlar.aspx> (1 Mayıs 2013).

Ticari Hava Taşıma İşletmeleri Yönetmeliği (SHY-6A)'nde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, T.C. Resmi Gazete Karar Sayısı Sayı: 27879, 19 Mart 2011.

TÜBİTAK. **Vizyon 2023 Ulaştırma ve Turizm Paneli Rapor**. Ankara, Temmuz 2003.

Türk Hava Yolları, Yıllık Rapor 2012. 2013. <http://www.turkishairlines.com> (1Nisan 2013).

Türk Sivil Havacılık Kanunu. **T.C. Resmi Gazete, Karar Sayısı:18196**, 14 Ekim 1983

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Bangladeş Halk Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Diplomatik, Hizmet/Resmi Ve Hususi Pasaport Hamilleri İçin Vizelerin Karşılıklı Olarak Kaldırılmasına Dair Anlaşma, **T.C. Resmi Gazete, Karar Sayısı: 2012/3276**, 28 Haziran 2012 Perşembe.

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Endonezya Cumhuriyeti Hükümeti Arasındaki Ekonomik ve Teknik İşbirliği Karma Komisyonu Altıncı Dönem Toplantısı Mutabakat Zaptı. **T.C. Resmi Gazete, Karar Sayısı: 2009/14561**, 19 Ocak 2009 Pazartesi.

Türkiye Cumhuriyeti-Malezya Ekonomik ve Ticaret Ortak Komitesi İkinci Dönem Toplantısı Mutabakat Zaptı. **T.C. Resmi Gazete, Karar Sayısı: 2008/13685**, 16 Haziran 2008 Pazartesi.

Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı. **Turizm İstatistikleri 2011**, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası. Ankara, Haziran 2012

Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı. **Ulaştırma İstatistikleri Özeti 2011**, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası. Ankara, Ekim 2012.

Türkiye İhracatçılar Meclisi, Sorunlar Aşılırsa, Nijerya'nın Çok Büyük Bir Potansiyeli Var. <http://www.tim.org.tr> (1 Mayıs 2013).

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği. **Türkiye Sivil Havacılık Meclisi Sektör Raporu 2011**. Ankara: TOBB Yayınları, Nisan 2012.

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği. **Türkiye Ulaştırma ve Lojistik Meclisi Sektör Raporu 2011**. Ankara: TOBB Yayınları, Haziran 2012.

Türkiye-Pakistan Turizm Karma Komisyonu, III. Dönem Toplantısı Protokolü, 14 Aralık 2006 Perşembe, **T.C. Resmî Gazete Karar Sayısı : 2006/11287**, 14 Aralık 2006 Perşembe.

TÜRSAB, İran Turizm Pazarı Raporu, Şubat 2010. <http://www.tursab.org.tr> (1 Nisan 2013)

İnternet Adresleri

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.51e94a96e28ae3.53356009 (15 Mayıs 2013).

http://www.ekodialog.com/Konular/iktisatcilar/iyimser_klasik_fransiz_okulu.html (15 Ağustos 2013).

http://journals.manas.edu.kg/mjsr/oldarchives/Vol04_Issue07_2003/307.pdf (15 Ağustos 2013)

<http://www.turkishairlines.com/tr-tr/kurumsal/is-ortaklari/star-alliance> (1 Mart 2013).

<http://www.transport.com.tr/yaz64-220002-101,36@2200.html> (1 Mart 2013).

http://www.boeing.com/assets/images/commercial/cmo/images/cmo_overview_chart3_1rg.gif (1 Mart 2013).

http://www.ubak.gov.tr/BLSM_WIYS/UBAK/tr/Ana_Plan_Stratejisi/3Rapor/20100518_171220_204_1_64.pdf (17 Nisan 2013)

<http://www.dhmi.gov.tr/istatistik.aspx> (1 Nisan 2013).

<http://www.shgm.gov.tr/doc/hyi.xls> (1 Nisan 2013).

http://www.oib.gov.tr/portfoy/thy/thy_index.htm (20 Nisan 2013).

<http://www.sgairport.com/havaalani/tr/profil.asp> (20 Nisan 2013).

<http://dhmi.gov.tr/haberler.aspx?HaberID=256> (1 Mart 2013).

<http://www.tavhavalimanlari.com.tr> (15 Şubat 2013)

<http://www.habom.com.tr/> (30 Nisan 2013).

<http://www.mytechnic.aero/indextr.php#undefined> (30 Nisan 2013).

<http://www.habom.com.tr/> (30 Nisan 2013).

<http://web.shgm.gov.tr/kurumsal.php?page=bolgeselIsbirligi> (30 Nisan 2013).

http://www.zaman.com.tr/ekonomi_d-8-genel-sekreteri-musavi-konyada_2075112.html (7 Nisan 2013).

<http://yenisafak.com.tr/yorum-haber/d-8-islam-dunyasini-ayaga-kaldirir-21.12.2012-427791> (7 Nisan 2013).

<http://web.shgm.gov.tr/kurumsal.php?page=bolgeselIsbirligi> (26.04.2013).

http://web.shgm.gov.Tr/kurumsal.php?page=haberler&İd=1&haber_İd=146 (1 Şubat 2013).

http://web.shgm.gov.tr/kurumsal.php?page=haberler&id=1&haber_id=1466 (15 Mayıs 2013).

http://web.shgm.gov.tr/kurumsal.php?page=haberler&id=1&haber_id=1481 (15 Mayıs 2013).

http://web.shgm.gov.tr/kurumsal.php?page=haberler&id=1&haber_id=2426 (15 Mayıs 2013).

<http://web.shgm.gov.tr/kurumsal.php?page=projeler&id=9> (1 Nisan 2013).

http://web.shgm.gov.tr/kurumsal.php?page=haberler&id=1&haber_id=1481 (1 Nisan 2013).

http://web.shgm.gov.tr/kurumsal.php?page=haberler&id=1&haber_id=2180 (1 Nisan 2013).

<http://www.haberler.com/havacilik-calistayinda-d-8-ulkelerine-turkiye-yi-3507174-haberi/> (1 Şubat 2013).

<http://data.worldbank.org/country/bangladesh> (18 Nisan 2013).

<http://tuikapp.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> (31 Mart 2013).

http://web.shgm.gov.tr/kurumsal.php?page=haberler&id=1&haber_id=1467 (31 Mart 2013).

http://web.shgm.gov.tr/kurumsal.php?page=haberler&id=1&haber_id=1264 (31 Mart 2013).

http://web.shgm.gov.tr/kurumsal.php?page=haberler&id=1&haber_id=76 (1 Şubat 2013).

http://web.shgm.gov.tr/kurumsal.php?page=haberler&id=1&haber_id=251 (1 Şubat 2013).

http://web.shgm.gov.tr/kurumsal.php?page=haberler&id=1&haber_id=2066 (31 Mart 2013).

<http://www.tursab.org.tr> (1 Nisan 2013).

http://web.shgm.gov.tr/kurumsal.php?page=haberler&id=1&haber_id=273 (31 Mart 2013).

<http://www.tanitma.gov.tr/Eklenti/4810,pazar-raporlari-2013.pdf?> (15 Nisan 2013).

<http://www.haber7.com/guncel/haber/381879-turkiye-ile-misir-arasinda-yeni-ucus-noktalari> (31 Mart 2013).

http://web.shgm.gov.tr/kurumsal.php?page=haberler&id=1&haber_id=1103 (31 Mart 2013).

<http://www.dunya.com/istanbuldan-hurghada-ve-sarm-el-seyhe-direkt-uculacak-167939h-p2.htm> (25 Mayıs 2013).

<http://ekonomi.haberturk.com/tatil/haber/783839-misir-turizminde-yeni-donem> (31 Mart 2013).

<http://www.turkishairlines.com/trcy/skylife/2009/ocak/haberler/thy-ve-misir-havayollarindan-yeni-adimlar.aspx> (31 Mart 2013).

<http://www.tim.org.tr/tr/aktuel-timden-haberler-sorunlar-asilirsa-njeryanin-cok-buyuk-bir-potansiyeli-var.html> (31 Mart 2013).

<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-nijerya-federal-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (15 Şubat 2013).

http://web.shgm.gov.tr/kurumsal.php?page=haberler&id=1&haber_id=2535 (15 Şubat 2013).

http://www.deik.org.tr/496/PAK%C4%B0STAN_LA_YOL_HAR%C4%B0TASI_%C3%87%C4%B0Z%C4%B0LECEK.html (1 Nisan 2013).

http://web.shgm.gov.tr/kurumsal.php?page=haberler&id=1&haber_id=1682 (31 Mart 2013).

<http://www.dunyabulteni.net/?aType=haber&ArticleID=210827> (31 Mart 2013).

<http://tuikapp.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> (02.04.2013).

http://www.zaman.com.tr/ekonomi_turkiye-pakistan-arasindaki-guzel-iliskiler-ekonomiye-de-yansimali_2005320.html (1 Nisan 2013).

http://businessbridges.tobb.org.tr/docs/GBBI_Sirket%20Davetiyesi%20ve%20bilgi%20seti-Ulastirma%20ve%20Lojistik-REV-TR.doc (1 Mayıs 2013).

http://www.milliyet.com.tr/Ekonomi/SonDakika.aspx?aType=SonDakika&ArticleID=1498609&Date=27.07.2012&Kategori=ekonomi&b=Endonezya,%2015%20yilin%20bu_yume%20rekorunu%20kirdi (31 Mart 2013).